

Laki ja perheiden monimuotoisuus

Sanna Koulu, Ella Sihvonen, Kia Aarnio & Anna Moring

VALTIONEUVOSTON SELVITYS- JA
TUTKIMUSTOIMINNAN JULKAISUSARJA 2023:22

tietokayttoon.fi

Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2023:22

Laki ja perheiden monimuotoisuus

Sanna Koulu, Ella Sihvonen, Kia Aarnio & Anna Moring

Valtioneuvoston kanslia Helsinki 2023

Julkaisujen jakelu

Distribution av publikationer

**Valtioneuvoston
julkaisuarkisto Valto**

Publikations-
arkivet Valto

julkaisut.valtioneuvosto.fi

Julkaisumyynti

Beställningar av publikationer

**Valtioneuvoston
verkkokirjakauppa**

Statsrådets
nätbokhandel

vnjulkaisumyynti.fi

Valtioneuvoston kanslia
CC BY-ND 4.0

ISBN pdf: 978-952-383-274-9
ISSN pdf: 2342-6799

Taitto Valtioneuvoston hallintoyksikkö, Julkaisutuotanto
Helsinki 2023

Laki ja perheiden monimuotoisuus

Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2023:22

Kustantaja Valtioneuvoston kanslia

Tekijä/t Sanna Koulu, Ella Sihvonen, Kia Aarnio ja Anna Moring

Kieli Suomi **Sivumäärä** 244

Tiivistelmä Erilaiset perheet, perhe- ja läheissuhteet kohtaavat lainsäädännössä monia eri haasteita. Tämän hankkeen tehtävänä on ollut selvittää, millaisia ongelmia monimuotoisilla lapsiperheillä on lainsäädännössä ja miten näitä ongelmia voisi pyrkiä ratkaisemaan.

Hankkeen aikana on toteutettu kuusi kyselyä perheille, ja tutkimusasetelma on syntynyt niissä sekä hankkeen toimeksiannossa tunnistetuista ongelmakohdista. Tunnistettuihin haasteisiin on pyritty löytämään ratkaisuja oikeudellisen analyysin sekä kansainvälisen vertailun avulla.

Raportissa tarkastellaan lainsäädännön haasteita lapsiperheen perustamisvaiheessa, oikeudellisen ja tosiasiallisen vanhemmuuden rajoilla, lapsiperheiden arjen järjestymisessä sekä sosiaaliturvajärjestelmässä. Tämän raportin lisäksi hankkeessa on julkaistu perintökaaren muutostarpeita tarkasteleva erillisselvitys.

Yksiselitteisten ratkaisujen löytäminen tutkimuksessa tunnistettuihin ongelmiin on osoittautunut haastavaksi. Perheiden tilanteet ja näkemykset siitä, kuinka jokin haaste tulisi ratkaista, ovat monimutkaisia ja osin keskenään ristiriitaisia. Yksioikoisten ratkaisumallien sijasta on perusteltua keskittyä sääntelyn tavoitteiden ja perheiden kokemusten yhteensovittamiseen sekä perheitä koskevan tietopohjan vahvistamiseen.

Raportissa esitetään 25 ehdotusta tulevan lainsäädäntötyön ja tutkimuksen vahvistamiseksi.

Julkaisu on läpikäynyt ulkopuolisen tieteellisen arvioinnin.

Klausuuli Tämä julkaisu on toteutettu osana valtioneuvoston selvitys- ja tutkimussuunnitelman toimeenpanoa.(tietokayttoon.fi) Julkaisun sisällöstä vastaavat tiedon tuottajat, eikä tekstisisältö välttämättä edusta valtioneuvoston näkemystä.

Asiasanat tutkimus, tutkimustoiminta, lainsäädäntö, lapsiperheet, perhelainsäädäntö, perheet, perhesuhteet, perhe-elämä, perheellistyminen, perhe-etuudet, sosiaaliturva, vanhemmuus

ISBN PDF 978-952-383-274-9

ISSN PDF 2342-6799

Julkaisun osoite <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-274-9>

Lagen och familjers diversitet

Publikationsserie för statsrådets utrednings- och forskningsverksamhet 2023:22

Utgivare Statsrådets kansli

Författare Sanna Koulu, Ella Sihvonen, Kia Aarnio och Anna Moring

Språk finska **Sidantal** 244

Referat

Olika familjer, familjeförhållanden och nära relationer stöter på många utmaningar inom lagstiftningen. Det här projektet har haft som uppdrag att reda ut problem som lagstiftningen har i att beakta familjers mångfald, samt hitta lösningar på dessa problem.

Under projektets gång har sex enkäter riktats till olika familjegrupper, och forskningsfrågorna har utformats enligt resultaten samt de problem som identifierats i projektets uppdragsformulering. Rapporten söker lösningar på de identifierade problemen genom rättslig analys samt internationella jämförelser.

Rapporten granskar juridiska utmaningar förknippade med familjebildning, problem i gränzonen mellan juridiskt och socialt föräldraskap, i barnfamiljers vardag samt inom socialskyddssystemet. Förutom den här rapporten har projektet publicerat en skild utredning om behoven av förändringar i ärvdabalken.

Det har visat sig vara svårt att identifiera entydiga lösningar på de problem som identifierats. Familjernas situationer och syner på hur utmaningarna borde lösas är komplicerade och delvis motstridiga. I stället för att söka enkla lösningar, behövs sammanjämkande av den juridiska regleringens målsättningar och familjers erfarenheter, samt stärkande av kunskapsbasen om familjers mångfald.

Rapporten presenterar 25 förslag för att styrka framtida lagstiftningsarbete samt forskning.

Publikationen har genomgått en extern vetenskaplig utvärdering.

Klausul Den här publikation är en del i genomförandet av statsrådets utrednings- och forskningsplan.(tietokayttoon.fi) De som producerar informationen ansvarar för innehållet i publikationen. Textinnehållet återspeglar inte nödvändigtvis statsrådets ståndpunkt.

Nyckelord forskning, forskningsverksamhet, barnfamiljer, lagstiftning, familjelagstiftning, familjer, familjeförhållanden, familjeliv, familjebildning, familjeförmåner, föräldraskap, socialskydd/

ISBN PDF 978-952-383-274-9

ISSN PDF 2342-6799

URN-adress <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-274-9>

Law and family diversity

Publications of the Government's analysis, assessment and research activities 2023:22

Publisher Prime Minister's Office

Author(s) Sanna Koulu, Ella Sihvonen, Kia Aarnio and Anna Moring

Language Finnish **Pages** 244

Abstract Legislation presents a variety of challenges for different families and relationship forms. The goal of this project has been to find out what problems families with children encounter in legislation and to consider how these problems might best be solved.

A total of six surveys for families have been carried out during the project, and the research has been informed by insights from them as well as by the problems recognized in the project's mandate. Legal analysis and international comparisons have then helped explore potential solutions to these challenges.

This report examines legislative challenges in four contexts: in forming families, at the intersections of legal and de facto parenthood, in the structuring of everyday life in families with children, and in the social security system. In addition, the need for reforms in inheritance law has been analyzed in a separate report.

All in all, finding simple solutions to the problems has proven tricky. Families' situations, as well as their views on how various challenges should be addressed, are often complex and contradictory. Instead of looking for simple solutions, the focus should be on connecting families' experiences with legislative goals and on strengthening the current knowledge base on families and family diversity.

To this end, the report presents 25 recommendations for future legislative work and research.

This publication has undergone an external scientific review.

Provision This publication is part of the implementation of the Government Plan for Analysis, Assessment and Research. (tietokaytoon.fi) The content is the responsibility of the producers of the information and does not necessarily represent the view of the Government.

Keywords research, research activities, law, family law, families, families with children, family life, family formation, family relationships, family benefits, parenthood, social security

ISBN PDF 978-952-383-274-9

ISSN PDF 2342-6799

URN-address <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-274-9>

Sisältö

1	Johdanto	10
1.1	Mikä on lainsäädännön perhe?	10
1.2	Onko ”oikeaa” perhettä?.....	15
1.3	Tutkimuskysymykset	18
1.4	Tutkimuksen empiiriset lähtökohdat	20
1.5	Tutkimuseettiset näkökohdat.....	22
1.6	Raportin rakenne.....	22
2	Hankkeessa käytetyt aineistot ja menetelmät	25
2.1	Johdanto	25
2.2	Mitä tiedolla tehdään: perheitä koskeva tieto oikeudellisen tarkastelun pohjana	26
2.3	Mitä jo tiedetään: monimuotoiset perheet tilastoissa.....	32
2.4	Mitä tietoa hanke tuottaa: hankkeen aikana toteutetut kyselyt ja haastattelut.....	49
3	Lapsitoiveet ja niiden toteuttamismahdollisuudet.....	55
3.1	Johdanto	55
3.2	Nykytila.....	56
3.3	Nykytilan ongelmat kyselytulosten valossa	60
3.4	Mahdollisia sääntelyvaihtoehtoja.....	73
3.5	Huomiot jatkovalmisteluun	79
4	Useampi vanhempi?.....	81
4.1	Johdanto	81
4.2	Nykytila.....	84
4.3	Nykytilan ongelmat kyselytulosten valossa	87
4.4	Mahdollisia sääntelyvaihtoehtoja.....	99
4.5	Huomiot jatkovalmisteluun	111
5	Perheen arki.....	120
5.1	Johdanto	120
5.2	Nykytila.....	121

5.3	Nykytilan ongelmat kyselytulosten valossa	124
5.4	Mahdollisia sääntelyvaihtoehtoja.....	154
5.5	Huomiot jatkovalmisteluun	160
6	Perhesuhteet ja sosiaaliturvaetuudet	164
6.1	Sosiaaliturvaetuuksien perhemääritelmät ja tarkasteltavat etuudet	166
6.2	Lapsen elatus ja sosiaaliturvaetuudet: etuuslainsäädännön nykytila ja haasteet monimuotoisissa perhetilanteissa.....	173
6.3	Lapsen hoiva ja sosiaaliturvaetuudet: etuuslainsäädännön nykytila ja haasteet monimuotoisissa.....	189
6.4	Perhehoitajien ja omaishoitajien sosiaaliturva ja monimuotoiset perhesuhteet	196
6.5	Huomiot jatkovalmisteluun	200
7	Yhteenveto ja koonti tunnistetuista haasteista.....	204
7.1	Tutkimuksen keskeiset havainnot	204
7.2	Tiedontarpeet ja tiedonkeruun resursointi	212
7.3	Lopuksi.....	214
	Lähteet.....	217
	Liite 1. Kyselytiivistelmät	229
	Liite 2. Sanasto	236

ESIPUHE: MONIMUOTOISIIN HAASTEISIIN EI OLE HELPPOJA RATKAISUJA

Käsillä olevan tutkimuksen tehtävänantona oli selvittää, millaisia lainsäädännöllisiä haasteita monimuotoisilla perheillä on ja miten niitä voitaisiin ratkaista. Jo ennalta oli selvää, että tehtävä ei ole yksinkertainen eivätkä ratkaisut suoraviivaisia.

Hankkeen vastuullisena johtajana minut on kuitenkin kerta toisensa jälkeen yllättänyt se, miten lukuisia, kimurantteja ja monitahoisia erilaisten perheiden kohtaamat haasteet ovat. Olen yllättynyt myös siitä, miten hankala haasteisiin on löytää ratkaisuja, jotka olisivat toteuttamiskelpoisia eivätkä tuottaisi uusia ongelmia toisaalle. Työn kuluessa on käynyt selväksi, että perheillä ei useinkaan ole keskenään yhtenäistä näkemystä siitä, kuinka heitä koskevat asiat tulisi järjestää.

Tämän tutkimuksen läpäisee ymmärrys siitä, että perheet ovat erilaisia ja että erilaisten perhetilanteiden huomioon ottaminen lainsäädännössä on usein monimutkaista. Ratkaisujen kartoittaminen ja pohtiminen on kuitenkin välttämätöntä sen varmistamiseksi, että jokaisen lapsen yhtäläiset oikeudet toteutuvat suomalaisessa yhteiskunnassa parhaalla mahdollisella tavalla.

Samalla työ on omiaan vahvistamaan lainsäädännön laatua: laki, joka ottaa huomioon perheidenmonimuotoisen todellisuuden, on usein myös käytännössä toimivin. Tähän tämä tutkimus pyrkiitarjoamaan työkaluja.

Selvitystyömme päämäärä on ollut löytää niitä kipupisteitä tai murroskohtia, joissa perheiden eletty todellisuus on ristiriidassa lainsäädännön perustana olevien oletusten kanssa; joissa osa perhesuhteista jää lain suojan tavoittamattomiin tai joissa ne tulevat tulkituiksi lasten ja perheiden kannalta haitallisilla tavoilla. Toisena tavoitteena on ollut löytää vaihtoehtoja näiden haasteiden ratkaisemiseksi.

Käsillä oleva raportti sisältää 25 suositusta tulevan lainsäädäntötyön tueksi. Suositukset kohdistuvat osaltaan jo aikaan ennen lapsitoiveiden toteutumista tai oikeudellisen vanhemmuuden vahvistamista, osaltaan taas perheiden arkeen, huoltajuudesta ja

vanhempien välisestä työnjaosta sopimiseen sekä sosiaaliturvajärjestelmän kehittämiseen. Suositukset kohdentuvat osaltaan myös lapsiperheiden monimuotoisuutta koskevan tietopohjan vahvistamiseen, ja raportin liitteenä olevassa erillisselvityksessä nostetaan esiin joukko perintökaaren muutostarpeita koskevia huomioita.

Monimuotoisiin haasteisiin ei ole helppoja ratkaisuja, mutta perheiden monimuotoisuus on tämän hetken todellisuutta. Toivon, että suositukset sekä niihin johtanut monisyinen ja rikkaaseen aineistoon perustuva analyysi tulevat hyvään käyttöön tulevaisissa poliittisissa keskusteluissa ja lainsäädännön valmisteluhankkeissa.

Helsingissä 8.3.2023

Anna Moring

Laki ja perheiden monimuotoisuus -hankkeen vastuullinen johtaja

1 Johdanto

1.1 Mikä on lainsäädännön perhe?

Perheen käsite tuntuu intuitiivisesti selvältä, mutta sen tarkkojen rajojen määrittäminen on vaikeaa. Perheelle on vaikea löytää yksiselitteistä määritelmää, joka kattaisi kaikkien perheellisten oman kokemuksen perheistään. Muodostaako esimerkiksi lapseton pariskunta perheen? Entä kuuluvatko isovanhemmat perheeseen, tai vaikka oman vanhemman uusi puoliso? Ihmisten kokemukset perheestä voivat myös muuttua ajan myötä, ja harva kokee perheen samalla tavoin elämänkaaren eri vaiheissa.

Tutkimuskirjallisuudessa perheiden moninaisuus on tunnistettu empiirisesti jo pidempään¹ mutta lainsäädännössä moninaisuuden huomiointi saattaa jäädä niukaksi. Kansallisesta sääntelystä ei löydy yhtä yksittäistä perheen määritelmää, jota voisi koetella arjen monimuotoisuuden kannalta, vaan perheen käsite eri säädöksissä kytkeytyy usein kunkin säädöksen funktioon ja tavoitteisiin. Esimerkiksi sosiaaliturvaa koskevassa sääntelyssä perhe ymmärretään edelleen usein avio- tai avoliiton tai ruokakunnan kehityksessä, jolloin määritelmän ulkopuolelle jäävät esimerkiksi molempien vanhempien luona vuoroasuvat lapset ja toisaalta ydinperheen ulkopuoliset läheissuhteet.

Säännöskohtaiset perheen määritelmät voivatkin olla hyvinkin merkityksellisiä yhdenvertaisuuden ja oikeuksiin pääsyn näkökulmasta. Toisaalta kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa, kuten Euroopan ihmisoikeussopimuksessa, perheen käsitteen haajanaisuutta paikkaa osaltaan huomion kiinnittäminen perhe-elämään. Tällöin tarkastelu ulottuu kenties helpommin perhesuhteiden toteutumiseen ja kehittymiseen arjessa, ja samalla vältetään osa perheen olemusta koskevista arvosidonnaisista pohdinnoista.

Tämän tutkimuksen tavoitteena on nostaa kattavasti esiin perheiden moninaisuutta ja niihin liittyviä lainsäädännön kipupisteitä. Tutkimuksessa hahmotellaan, millaisia haasteita perheiden monimuotoisuus asettaa nykyiselle sääntelylle, ja kartoitetaan mahdollisuuksia sääntelyn kehittämiseksi paremmin monimuotoisuuden huomioivaksi. Tutkimuksella on kaksi keskeistä lähtökohtaa: perheiden monimuotoisuuden ja itsemäärittelyn tunnistaminen, sekä nykyisen sääntelyn sidonnaisuus lapsi- ja perheoikeuden pitkään kehityskaareen.

¹ Ks. Forsberg & Nätkin 2010; Lahti ym. 2020.

Ensimmäisestä lähtökohdasta seuraa, että tutkimusta ei ole rajattu jonkin etukäteen valitun perheen määritelmän mukaan, vaan esimerkiksi tutkimusaineistona käytetyissä kyselyissä on haluttu tarjota vastaajille mahdollisuus määritellä itse, keitä heidän perheeseensä kuuluu. Jälkimmäinen lähtökohta tarkoittaa, että tutkimuksessa sääntelyn kipupisteet pyritään suhteuttamaan sääntelyn logiikkaan ja tavoitteisiin kokonaisuutena ja että myös mahdollisia ratkaisuvaihtoehtoja punnitaan suhteessa niihin.

Perheitä tavalla tai toisella koskeva lainsäädäntö on historiallisesti vanhaa perua. Esimerkiksi vuoden 1734 lakiin sisältyi kattava sääntely avioliitosta ja perimyksestä. Sääntely perustui vahvasti avioliiton sekä biologis-juridisen vanhemmuuden merkitykselle, vaikka ydinperhe sosio-kulttuurisena ilmiönä vakiintuikin vasta vuosisataa tai paria myöhemmin.² Olennaista on huomata, että jo 1734 lain aikaan perheitä oli monenlaisia ja monimuotoisia, eikä lainsäädännön hahmottelema perhe ollut koskaan koko totuus perheistä. Avioparin ja yhteisten lasten muodostamien perheiden rinnalla elivät erilaiset leskiperheet ja uusperheet, kasvattiperheet ja avioitumattomat parit.³

Nykyisessä lainsäädännössä perheen perusrakenteet ovat itse asiassa yllättävän samankaltaisia kuin menneinä vuosisatoina⁴. Myös nykyisen lainsäädännön taustalla voidaan, ainakin hieman silmiä ristämällä, erottaa vahva olettama perinteisestä, naimisissa olevan miehen ja naisen ja yhteisten lasten muodostamasta ydinperheestä. Lisäksi muunlaiset perheet hahmottuvat monilta osin edelleen suhteessa tähän taustaolettamaan. Tämä saattaa samalla merkitä, että näitä ”poikkeustilanteita” koskeva sääntely on määrällisesti huomattavasti runsaampaa ja yksityiskohtaisempaa kuin lakisääteistä oletustilannetta koskevat pelkistetyt säännökset esimerkiksi vanhemmuuslaissa (775/2022) tai lapsen huoltoa koskevassa sääntelyssä.

Perheitä koskevassa sääntelyssä on 1900-luvun lopussa ja vuosituhannen taitteessa tapahtunut merkittävä murros perheenjäsenten keskinäisten sopimusten ja yksilöllisten valintojen tunnustamisessa⁵. Yhteiskunnallinen kehitys on saanut ilmiänsä monissa perheoikeuden perusratkaisuissa koskettavissa uudistuksissa erityisesti 1970-luvulta lähtien, jolloin säädettiin niin sanottu lapsipaketti I. Tuolloin säädetyin isyyslain (700/1975) merkitystä lasten yhdenvertaisuuden turvaajana, heidän vanhempiansa siivillisäädystä riippumatta, ei voi liikaa korostaa. Samaan aikaan perintökaaren uudis-

² Ks. perheen käsitteestä agraarisessa yhteiskunnassa mm. Mahkonen 1978; Jallinoja 1985; Yesilova 2009.

³ Ks. esim. Mahkonen 1977; Stone 1978; Yesilova 2009.

⁴ Ks. Helin 2004.

⁵ Ks. esim. Pohjonen 1998; Pylkkänen 2012.

tustarpeita jouduttiin arvioimaan suhteessa merkittäviin muutoksiin omistus- ja perherakenteissa⁶, ja oikeuskulttuurinen kehitys avioliiton ja avioliiton asemassa heijastui muun muassa syyllisyysperusteista avioeroa koskevaan ajatteluun⁷.

Viime vuosikymmenien oikeudellinen ja yhteiskunnallinen kehitys on ollut perheiden kannalta huomattavan nopeaa ja merkittävää. Tämä kehitys korostaa tarvetta perheitä koskevalle tiedolle ja ymmärrykselle. Perhemääritelmä nousee tärkeäksi yhteiskunnalliseksi kysymykseksi silloin, kun perhe ei enää hahmotu yksiselitteisellä tavalla (Jallin-oja 1985). Lainsäädännöllisen kehityksen roolia perheiden arjen ja eletyn elämän kannalta ei silti tule ylikorostaa; sääntelyn esiin piirtämät perheet eivät edelleenkään muodosta koko totuutta perheistä. Empiiristen tutkimusten mukaan ymmärrys siitä, ketkä kuuluvat perheeseen voi vaihdella jopa aviopuolisoiden kesken (Luotonen & Castrén 2019). Joitakin kehityslinjoja perheitä koskevassa oikeudellisessa ja yhteiskunnallisessa kehityksessä voidaan silti suhteellisen luottavaisesti hahmotella.

Selvää on ensiksi, että avioliitot päätyvät aiempaa useammin eroon ja että eron jälkeinen uudelleen avioituminen tai avioliittoon muuttaminen on yleistä⁸. Avo- ja avioeroista on samalla tullut tavanomaisia ja hyväksytyjä (Castrén, Forsberg & Ritala-Koskinen 2019). Tämä heijastuu muun muassa muutoksiin lapsen huoltoa eron jälkeen koskevassa sääntelyssä ja sen soveltamisessa. Kyse ei kuitenkaan ole pelkästään muutoksista perheiden rakenteissa, vaan myös perhesuhteiden järjestämisen tavassa. Yhä yleisemmin ajatellaan, että parisuhteessa oleminen on olennaisesti sopimusasia ja että parisuhteen ja sen muodon tulee olla laajasti osapuolten valinnanvapauden piirissä. Tätä hahmotustapaa vahvistaa osaltaan myös avioliiton sääntelyn ja lasten asemaa koskevien normien erkaantuminen vuoden 1975 lapsipaketin myötä⁹. Lapsista huolehtiminen ja elatus on pyritty yhä selvemmin erottamaan vanhempien parisuhdestatuksesta (Castrén, Forsberg & Ritala-Koskinen 2019).

Toiseksi on syytä nostaa esiin työelämän muutokset, sillä työllä ja sen tekemisellä on merkittävä asema perheiden arjen järjestämisessä (Julkunen 2009) ja työn ja perheen yhteensovittaminen on jatkuvan ajankohtainen haaste¹⁰. Työn rakenteisiin liittyviin

⁶ Ks. KM 1975:84.

⁷ Ks. KM 1972:A21.

⁸ Ks. SVT (2020) Siviilisäädyn muutokset, http://www.stat.fi/til/ssaaty/2020/ssaaty_2020_2021-06-18_tie_001_fi.html [29.03.2023]; SVT (2022a)

⁹ Ks. kehityksestä tarkemmin mm. Helin 2004.

¹⁰ Ks. mm. Rönkä & Kinnunen 2002, Lammi-Taskula & Karvonen 2014, Sorsa & Rotkirch 2020.

laajoihin kehityskulkuihin ei tässä hankkeessa ole mahdollista syventyä, mutta sen sijaan on syytä tarkastella ainakin lyhyesti, missä määrin työn ja perheen yhteensovittamisen haasteisiin on onnistuttu vastaamaan palveluissa ja sosiaaliturvaetuksissa.

Kolmas kehityslinja on luonteeltaan lääketieteellinen, sillä kehitys erityisesti hedelmöityshoitoja koskevassa osaamisessa asettaa lainsäätäjän uudenlaisten haasteiden eteen geneettisen, biologisen, sosiaalisen ja juridisen vanhemmuuden yhteensovittamisessa. Hedelmöityshoitoihin liittyvä laajempi kulttuurinen murros kytkeytyy myös ensisynnyttäjien keski-ikänsä nousuun (Siviilisäädyn muutokset -tilasto, Tilastokeskus 2022) ja sitä kautta hedelmöityshoitojen tarpeen kasvuun. Lainsäädännön haasteet heijastavatkin osaltaan tätä murrosta.

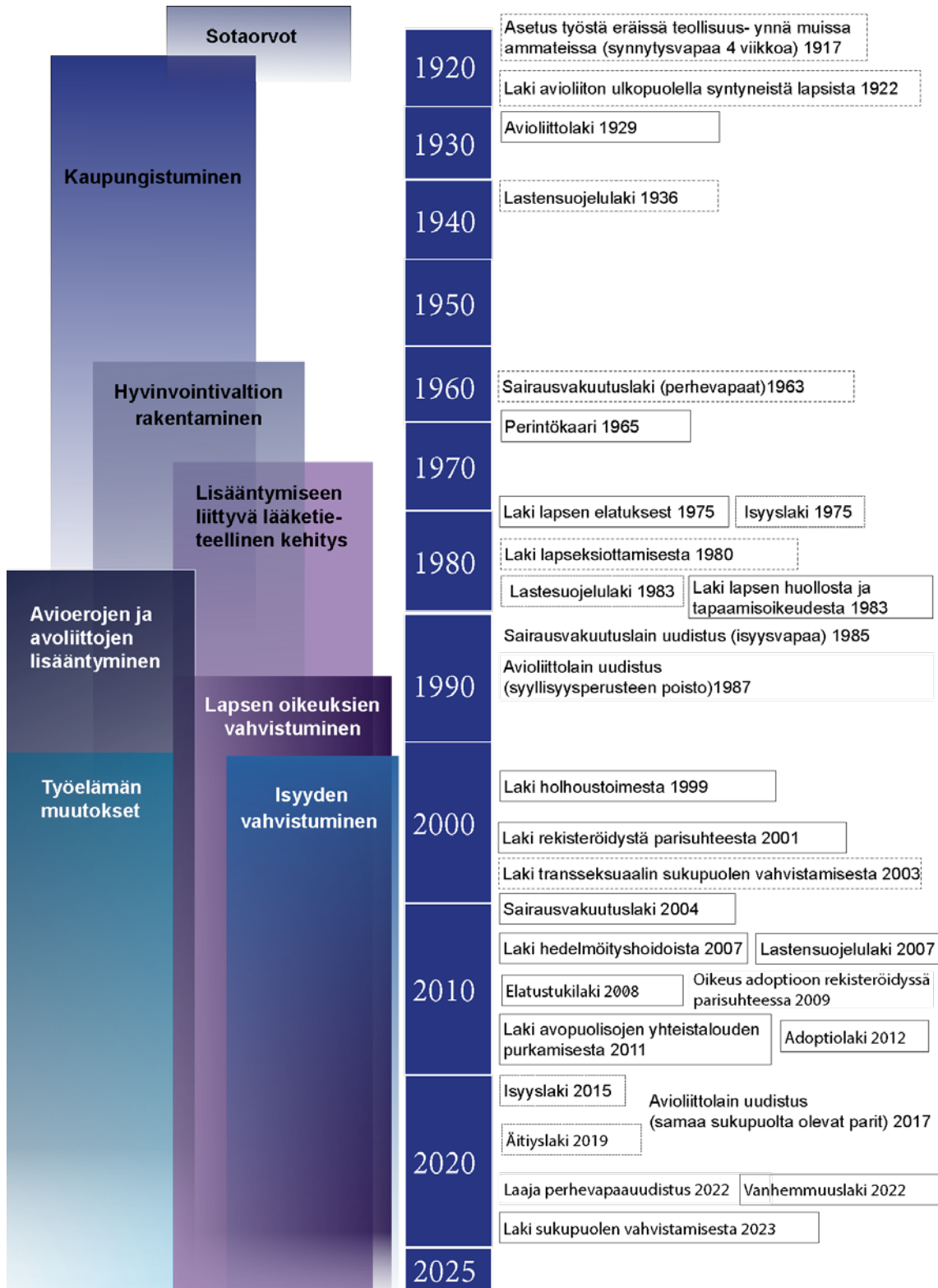
Neljänneksi huomio kiinnittyy lapsen asemassa tapahtuneeseen muutokseen, kärjistään, vanhempien kasvatustavan alaisesta pienokaisesta lapseen perheen ja yhteiskunnan jäsenenä ja itsenäisenä oikeuksien haltijana. Tämä viime vuosikymmenien kehityslinja heijastaa myös lapsen oikeuksien kasvavaa merkitystä YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen (1991) voimaantulosta lukien. Tätä kautta perheiden moninaisuuden tunnistaminen kytkeytyy lasten oikeuksien toteutumiseen perhemuodosta riippumatta.

Nämä muutokset haastavat perheiden sääntelyä. 1970-luvun lainvalmistelijan tapaan¹¹ meidän on syytä kysyä, tulevatko yhteiskunnallisten olosuhteiden asettamat vaatimukset tyydytetyksi toisia oloja varten luoduilla oikeudellisilla järjestelyillä – ja jos eivät, miten oikeudellisia järjestelyjä tulisi kehittää. Kysymyksen tarpeellisuus ei kytkeydy vain perhelainsäädäntöön, vaan se on sidoksissa myös laajemmin lainsäädäntötyön mekanismeihin. Perheitä koskeva sääntely onkin eräs niistä alueista, joissa kansalaisvaikuttamisella on ollut huomattava merkitys sääntelyn kehitystarpeiden tunnistamisessa¹².

¹¹ Ks. KM 1975:84, s. 10.

¹² Ks. kansalaisvaikuttamisen merkityksestä yleisesti Järviö 2018.

Kuvio 1. Yhteiskunnalliset ilmiöt ja perheiden sääntelyn muutokset

1.2 Onko ”oikeaa” perhettä?

Lainsäädännöstä ei löydy yhtä yksittäistä perheen määritelmää, mutta lainsäädännön pohjana on väistämättä ymmärrys siitä, millaisia perheet ovat ja millaisia arvoja niiden sääntelyllä tulee turvata. Tällainen taustaymmärrys saattaa heijastua perhesuhteiden sääntelyyn välillisesti, kuten perheiden läheisyyteen nojautuvassa, lähipiiritietoa tai velallisen toimia koskevassa sääntelyssä; tai se saattaa ilmetä suhteellisen avoimestikin erityisesti lakien tavoitesäännöksissä.¹³

Eri perhemuodot ja eri perheet eivät välttämättä ole keskenään samanlaisessa asemassa lainsäädännön perheymmärryksen kannalta. Tiettyä perhemuotoa tai perhemallia voidaankin pitää normatiivisena, kun se tunnustetaan kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti muita perhemalleja selvästi paremmin. Normatiiviseen perhemalliin sopivia perheitä ei välttämättä tietoisesti suosita lainsäädännössä tai soveltamiskäytännössä, mutta mallin mukainen perhe hahmottuu silti jollain tapaa ”oikeampana” tai ”normaalimpana” kuin muut perhemuodot, jotka nähdään poikkeuksina normatiivisesta perhemallista. Toisin sanoen normatiiviseen perhemalliin sopiva perhe nähdään luontevammin lainsäädännössä tarkoitettuna perheenä eikä sen muodosta aiheudu haasteita tai kitkaa säännösten soveltamisessa. Ne perheet, jotka poikkeavat jossain suhteessa normatiivisen perhemallin piirteistä, eivät välttämättä tule tunnistetuiksi perheinä samalla tavalla. Tämä ei tarkoita, että normatiivisessa perhemallissa tai siihen sisältyvissä piirteissä olisi itsessään vikaa, vaan että mallin normatiivisuuden vuoksi muiden perhemuotojen ominaispiirteitä voi olla vaikea huomioida.

Tämän tutkimushankkeen tavoitteena on arvioida, millaisia haasteita erityisesti normatiivisesta mallista poikkeavat perheet kohtaavat lainsäädännössä, ja siksi on syytä tarkastella lähemmin, millaisia piirteitä normatiiviseen perhemalliin yleensä liittyy. Normatiiviseen perhemalliin liittyvät piirteet lienevät pääosin suomalaisissa perheissä kasvaneille tuttuja, mutta niitä voi myös pyrkiä tavoittamaan oikeus- tai sosiaalitieteellisen tutkimuksen keinoin esimerkiksi tarkastelemalla oikeuden diskursseja tai analysoimalla oikeuden rakenteita¹⁴.

¹³ Ks. esim. lapsen huollon tarkoitusta koskeva lapsenhuoltolain 1 § (L lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta, 361/1983). Säännöksen 1 momentin mukaan ”Lapsen huollon tarkoituksena on turvata lapsen tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi lapsen yksilöllisten tarpeiden ja toivomusten mukaisesti. Huollon tulee turvata myönteiset ja läheiset ihmissuhteet erityisesti lapsen ja hänen vanhempiensa välillä. Myös muita lapselle tärkeitä ihmissuhteita on vaalittava.”

¹⁴ Ks. metodista tarkemmin Moring 2013 s. 22–26 sekä Koulu 2014 s. 68–79.

Normatiivisen perhemallin hahmottamisessa voivat esimerkiksi seuraavan kaltaiset piirteet olla huomion arvoisia.

- Avioliitto tai muu parisuhde perheen perustana

Normatiivisen perhemallin perustana voidaan nykyäänkin pitää vanhempien parisuhdetta. Vaikka perheen ei enää oletetakaan välttämättä pohjautuvan kahden eri sukupuolta olevan aikuisen avioliitolle, sama ajatus vakiintuneesta parisuhteesta heijastuu edelleen muun muassa hedelmöityshoitoja ja sosiaaliturvaetuuksia koskevassa sääntelyssä.

- Yhteiset biologiset lapset

Perheen luonnollisena osana pidetään perheeseen kuuluvia lapsia, joiden normatiivisessa mallissa oletetaan usein olevan puolisoitten yhteisiä ja biologisia jälkeläisiä. Lasten asemaan perheessä kietoutuvat siten välillisesti oletettavat vanhempien lukumäärästä, oikeanlaisesta (vastakaisesta ja syntymässä oikein määritellystä) sukupuolesta sekä lasten saamisesta perinteisin keinoin.

- Yhteinen koti

Normatiiviseen malliin sopii kaikkein parhaiten perhe, jonka perheenjäsenet asuvat yhdessä yhteisessä kodissa, kuten muun muassa asumistuen ja monien muiden sosiaaliturvaetuuksien jäsentymisestä ilmenee. Koti hahmottuu yksityisen alueena, jossa perhe voi nauttia yhdessä toistensa seurasta ja jossa perhe-elämä on suojattu valtion puuttumista vastaan.¹⁵ Yhteiseen kotiin liittyy myös oletus jaetusta taloudesta ja elätkesestä.

- Perhe yhteiskunnan peruspilarina

Vanhastaan perhe on hahmottunut olennaisena yhteiskunnan peruspilarina, jonka tehtävänä on ollut sosiaalistaa lapset yhteiskunnan jäseniksi ja kasvattaa heistä hyviä. Tämä oletama perheen ja valtion välisestä työnjaosta näkyy edelleen muun muassa ihmisoikeussopimuksissa ja, ehkä hienovaraisemmin, olettamissa toimintakyvystä ja oikeanlaisesta kansalaisuudesta. Normatiivisen perheen jäsenistä kukaan ei

¹⁵ Vrt. myös perhepiirin eheydestä Schiratzki 1997, s. 128.

ole kuollut eikä kelläkään ole erikoistarpeita¹⁶, ja kaikkien vakiintunut asuinpaikka on Suomessa.

- Keskinäinen lojaalius

Normatiivisen perhemallin mukainen perhe pitää, kenties ajoittaisista sisäisistä erimielisyyksistä huolimatta, lopulta yhtä. Perheenjäsenten oletetaan olevan pääsääntöisesti toistensa puolella yhteisessä elämässä ja jakavan keskenään voimavaransa.¹⁷ Lojaaliuteen liittyvät myös oletamat perheenjäsenten keskinäisestä elatusvastuusta, joka ulotetaan joissakin sosiaaliturvaetuuksissa koskemaan myös avopuolisoita, vaikka yksityisoikeudellista elatusvelvollisuutta ei ole, sekä sovinnollisuudesta, joka näkyy nykyään esimerkiksi ajatuksessa eron jälkeisestä jaetusta vanhemmuudesta.

Yllä olevaa kuvausta ei ole tarkoitettu tyhjentäväksi luetteloksi siitä, millainen lainsäädännön perhe on tai millainen sen pitäisi olla. Sen sijaan siinä kuvattuja piirteitä tai oletamia on syytä käyttää työkaluina lainsäädännön tarkastelussa perheiden monimuotoisuuden kannalta. Esimerkiksi kysymällä, missä määrin lainsäädännössä näkyy oletus perheen yhdestä yhteisestä kodista, voimme ymmärtää eri kodeissa asuvien lasten ja heidän vanhempiansa kohtaamia haasteita paremmin vaikkapa vuoroasumistilanteissa¹⁸.

Kuten yleensäkin kulttuuristen ja sosiaalisten normien tarkastelussa, yllä kuvattujen piirteiden luennat eivät ole yksiselitteisiä tai ristiriidattomia. Samalla on syytä korostaa, että jo piirteiden nostaminen tarkastelun kohteeksi on omiaan kyseenalaistamaan niiden itsestäänselvyttä ja saattaa siten saada myös yhteiskunnallista tai poliittista ulottuvuutta. Yhteiskunnallista ja kulttuurista kontekstia ei olekaan tutkimuksessa kokonaan mahdollista välttää, vaikka se on pyritty rajaamaan tarkastelun ulkopuolelle.

¹⁶ Vrt. myös Kalliomaa-Puha 2013.

¹⁷ Oletus lojaaliudesta näkyy myös esimerkiksi oikeudenkäymiskaaren 17 luvun mukaisessa oikeudessa olla todistamatta läheisiään vastaan, samoin kuin yleistä asumistukea koskevan sääntelyn mukaisessa ruokakuntakohtaisessa taloudellisessa vastuussa.

¹⁸ Ks. Nurminen, Sihvonen & Tuovinen 2023.

1.3 Tutkimuskysymykset

Kuten valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan piirissä tehdyssä työssä on tapana, myös nyt käsillä oleva tutkimushanke on tarkoitettu vastaamaan nimenomaiseen ja ajankohtaiseen tiedontarpeeseen. Tutkimuksen tavoitteena on tarkastella perheiden monimuotoisuutta ja lainsäädännön kipupisteitä.

Hankkeen tavoitteena on selvittää, millaisia lainsäädännöllisiä tai lainsäädännön toimeenpanoon liittyviä haasteita normatiivisesta perhemallista poikkeavat perheet kokevat Suomessa.

Hankkeen tehtävänannon¹⁹ vuoksi tutkimuksessa keskitytään ennen kaikkea lapsiperheiden kohtaamiin haasteisiin. Samalla on syytä huomata, että monet perheiden monimuotoisuuden kannalta olennaiset kysymykset koskettavat myös muita kuin lapsiperheitä, ja kokonaiskuvan muodostaminen perheiden monimuotoisuudesta edellyttäisi huomion kiinnittämistä myös muun muassa lapsettomien ja erillään asuvien parien sekä lapsikuolema- ja leskiperheiden kokemuksiin. Samoin maahanmuuton kokeiden ja kahden kulttuurin perheiden tilanteet sekä erilaisten perheiden kokemukset palvelujärjestelmästä ansaitsevat tarkastelua. Näihin tärkeisiin kysymyksiin ei ole ollut mahdollista paneutua nyt käsillä olevassa hankkeessa.

Työlle asetettuun tutkimusongelmaan pyritään vastaamaan seuraavien tarkempien tutkimuskysymysten avulla, joita painotetaan eri tavoin eri luvuissa asiakokonaisuuksien mukaan:

- Millaisia lainsäädännöllisiä haasteita liittyy lapsiperheen perustamiseen monimuotoisissa perhetilanteissa? (luku 3)
- Miten tulisi arvioida useamman kuin kahden oikeudellisen vanhemman mallin soveltuvuutta Suomessa? (luku 4)
- Millaisia huoltoon, elatukseen, tapaamisoikeuteen ja asumiseen liittyviä lainsäädännöllisiä haasteita on monimuotoisissa perhetilanteissa? (luku 5)
- Millaisia sosiaaliturvaetuuksiin liittyviä lainsäädännöllisiä haasteita on monimuotoisissa perhetilanteissa? (luku 6)

¹⁹ Ks. valtioneuvoston vuoden 2022 selvitys- ja tutkimussuunnitelman taustamuistio, s. 73–77.

Tiedon tuottaminen lainvalmistelussa käyttökelpoiseen muotoon vaatii lisäksi, että esiin tulevia haasteita tarkastellaan sen kannalta, kuinka yleinen kukin todettu haaste on väestötasolla ja miten haasteen merkittävyyttä tulisi arvioida. Tilastoja eri perhetilanteista ja niiden yleisyydestä on koottu raportin aineisto- ja menetelmäkuvaukseen 2. luvussa.

Selvityksessä on mahdollisuuksien mukaan pyritty vastaamaan myös kysymyksiin siitä, miten esiin tulleet haasteet tulisi ratkaista ja olisiko niihin olemassa vaihtoehtoisia ratkaisumalleja. Erityisesti on arvioitu, pystytäänkö jo valmisteilla olevilla kotimaisilla ratkaisuilla vastaamaan esiin nousseisiin haasteisiin. Niiltä osin kuin kansainvälinen vertailu on mielekästä, on kysytty myös, miten haasteita on ratkaistu ulkomailla, ja onko valittujen vertailumaiden yhteiskunnallinen ja oikeudellinen rakenne riittävän samankaltainen kuin meillä, jotta kansainvälinen malli olisi sovellettavissa Suomessa.

Osa normatiivisesta perhemallista poikkeavien perheiden kokemista haasteista ovat määrällisesti varsin harvalukuisia, eikä kattavaa tilastollista tietoa ole tällä hetkellä mahdollista saada. Perheiden kokemia haasteita, niiden merkittävyyttä ja yleisyyttä sekä mahdollisia ratkaisumalleja on siksi selvitetty ennen kaikkea empiirisin menetelmin: kyselytutkimuksilla ja haastatteluilla. Kyselyjen perusteella esiin nousevat haasteet on kussakin luvussa koottu luetteloksi keskeisistä kyselyistä esiin nousevista havainnoista. Havainnoista on tarkemmin paneuduttu niihin kysymyksiin, jotka ovat ensisijaisesti lainsäädännöllisesti ratkaistavissa, joissa ei ole käynnissä ajankohtaista selvitys- tai valmistelutyötä, ja jotka ovat sopusoinnussa hankkeen pohjana olevan teemakuvauksen ja hankesuunnitelman kanssa. Näin saatua tietoa peilataan tutkimuksen kuluessa kansainvälisiin sääntelymalleihin sekä niiden taustaoletuksiin.

Selvää on, että teemakuvauksen mukaiset tiedonintressit kattavat varsin monimuotoisen joukon erilaisia perheitä ja tilanteita. Tutkimuksen kuluessa koottua tietoa analysoitaessa ja arvioitaessa on varmistettava, että tarkastelu ei sirpaloidu lukemattomien yksittäisten tilanteiden pohtimiseksi. Kovin hajanainen tarkastelu tuskin tuottaisi perheiden kokemista haasteista sellaista kokonaiskuvaa, jolla olisi lainvalmistelun, ratkaisutoiminnan tai perheiden itsensä kannalta tosiasiallisesti merkitystä. Siksi tutkimuksen punaisena lankana on pidetty sen pohtimista, mikä muuttuisi nykyisessä sääntelyssä tai sen toimeenpanossa, jos kunkin luvun alueella huomioitaisiin paremmin perheiden monimuotoisuus.

1.4 Tutkimuksen empiiriset lähtökohdat

Hankkeen tutkimuskysymykset ovat moniulotteisia, ja niihin vastaaminen on edellyttänyt useisiin eri tieteenaloihin kiinnittyvää tarkastelua sekä erityyppisten aineistojen analyysin yhteensovittamista. Hankkeessa on kerätty yhteen aiempaa tutkimusta, empiiristä tietoa monimuotoisten perheiden asemasta ja arjesta, käytettävissä olevia tilastotietoja sekä oikeudellisia aineistoja.

Hankkeen aikana on toteutettu kuusi eri kyselyä eri perheryhmille: adoptioperheille, uusperheille, sateenkaariperheille, etävanhemmille, yhden vanhemman perheille ja perhehoitajille. Kyselyillä on kerätty tietoa siitä, millaisia haasteita ihmiset kohtaavat arjessaan lainsäädännön ja sen toimeenpanon kanssa, ja ne on tehty yhteistyössä eri perheryhmiä edustavien järjestöjen ja toimijoiden kanssa. Tutkimuksessa hyödynnetään myös Kelassa vuonna 2019 laadittua kyselyä erillään asuville lasten vanhemmille²⁰ sekä Perhehoitoliiton vuonna 2019 toteuttamaa sosiaaliturvakyselyä. Kelan kysely on tehty huolellisella rekisteritietojen perusteella valitulla edustavalla otannalla, ja siihen on sisältynyt suuri määrä hyvinkin tarkasti muotoiltuja kysymyksiä, joilla on yhtymäpintaa tässä hankkeessa tutkittavien ilmiöiden kanssa. Koska kyselyn vastausmäärä on merkittävän korkea (n=3449), kyselyn tulokset auttavat myös suhteuttamaan nyt tehtyjen huomattavasti fokusoidumpien ja pienempiä väestöryhmiä koskevien kyselyiden tuloksia väestötason kyselytuloksiin. Myös Perhehoitoliiton tekemä kysely tavoitti merkittävän määrän perhehoitajia (n= 583), ja sen tuloksia hyödynnetään hankkeen sosiaaliturvaa koskevassa luvussa.

Hankkeen osana on syksyllä 2022 järjestetty myös kolme fokusryhmähaastattelua. Niiden avulla on syvennetty kyselyistä saatua tietoa perheiden kokemuksista, ja ne ovat tarjonneet tilaisuuden pohtia osallistujien kanssa erilaisten perheiden tarpeita sekä mahdollisten lainsäädännöllisten ratkaisujen reunaehtoja.

Tutkimuksessa hyödynnetään myös erilaisia tilastotietoja. Suomessa kerätään huomattavan kattavasti perustietoja esimerkiksi perheiden asumisesta, vanhemmuudesta ja huollosta. Nämä rekistereihin perustuvat tilastot sekä kouluterveyskyselyn kaltaiset kattavat kyselytutkimukset ovat olennaisia, kun pyritään ymmärtämään perheiden ja lasten tilanteissa tapahtuvia muutoksia ja kehityskulkuja.²¹

Tiedon hyödyntäminen ja yhdistäminen on kuitenkin niukkaa erityisesti monimuotoisten perhetilanteiden osalta. Niinpä esimerkiksi sitä, kuinka monella lapsella on elämässään tosiasiaa mukana sosiaalinen mutta ei-juridinen vanhempi – esimerkiksi apilaperheessä, äiti- tai isäpuolena tai pitkäaikaisen perhesijoituksen

²⁰ Ks. Miettinen ym. 2020.

²¹ Ks. mm. Tarvainen, Myllyniemi & Gissler 2020, 22–23.

johdosta – on huomattavan vaikeaa arvioida. Tilastojen hyödyntämisen haasteet liittyvät etenkin tosiasiallisten ja sosiaalisten perhesuhteiden tunnistamiseen sekä pienten perheryhmien tarkasteluun. Tutkimuksen toteuttamisessa on siten pidettävä mielessä tarkasteltaviin ilmiöihin liittyvä epävarmuus ja aineistojen rajoitteet.

Hankkeen kuluessa kerätyt kysely- ja haastatteluaineistot piirtävät yhdessä tilastotiedon kanssa kuvan monimuotoisista perheistä Suomessa. Tämän kuvan ymmärtämiseksi perhe- ja lapsioikeudellisen sääntelyn kontekstissa tarvitaan oikeustieteellistä analyysiä, ja siksi keskeinen osa hankkeen aineistoista määräytyy oikeustieteen menetelmien ja erityisesti oikeuslähdeopin mukaisesti.

Oikeuslähteet, eli ennen kaikkea lainsäädäntö, oikeuskäytäntö ja esityöt, ovat olennaisia sääntelyn nykytilan kartoittamisessa sekä kyselyistä saatavan tiedon analyysissä ja ymmärtämisessä osana lainsäädännön soveltamisympäristöä. Tutkimushankkeen menetelmät eivät kuitenkaan ole puhtaasti lainopillisia, vaan hankkeessa hyödynnetään myös oikeusvertailevia ja sääntelytutkimuksen näkökohtia. Siksi hankkeen tukena on yhdessä kansallisten oikeuslähteiden kanssa käytetty ulkomaista aineistoa. Ulkomainen aineisto, eli ennen kaikkea verrokkimaiden voimassa oleva tai valmisteltavana oleva sääntely, on tukenut erityisesti mahdollisten ratkaisuvaihtoehtojen kartoittamista ja muotoilua. Aineiston hyödyntämisessä on samalla olennaista huomioida, että sillä ei ole oikeuslähteenä asemaa Suomessa.

Hankkeen aiheen kannalta myös perus- ja ihmisoikeuksilla on tärkeä merkitys, sillä ne ohjaavat lain soveltamisen lisäksi myös lainsäädännön valmistelua ja toteutustapoja.²² Perus- ja ihmisoikeusveloitteet perustuvat yhtäältä kansainvälisiin sopimuksiin ja toisaalta Suomen perustuslakiin, ja siksi niillä on myös erityisasema oikeuslähteenä.²³ Perus- ja ihmisoikeusveloitteet eivät kuitenkaan tyypillisesti kerro, miten jotain ilmiötä tarkalleen pitäisi säännellä tai millaisille lainsäädännöllisille ratkaisuille sääntely tulisi rakentaa. Tässä hankkeessa perus- ja ihmisoikeusveloitteet auttavat siten ennen kaikkea kyselyistä ilmenevien havaintojen merkityksen arvioinnissa.

²² Ks. nimenomaisesti muun muassa YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen (LOS, SopS 60/1991) 3 artikla, jonka mukaan myös kaikissa ”lainsäädäntöelimien toimissa, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu”.

²³ Useiden ihmisoikeussopimusten tulkinta ja soveltaminen nojautuvat ennen kaikkea kansainvälisten ihmisoikeuselinten toimintaan ja siitä juontuvaan niin sanottuun soft law -tyyppiseen aineistoon. Aiheesta on kirjoitettu paljon; ks. mm. Pellonpää, Gullans, Pölonen & Tapanila 2018.

1.5 Tutkimuseettiset näkökohdat

Tutkimushankkeen suunnittelun ja toteutuksen lähtökohtana on pidetty tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) ohje ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettisistä periaatteista. Vaikka tutkimushankkeeseen osallistumisesta tuskin koituu sinänsä TENK:in ohjeen tarkoittamaa haittaa tutkittaville tai heidän läheisilleen, tutkimuksen aihe voi olla monille tutkimukseen osallistuneille hyvinkin henkilökohtainen ja merkittävä. Tutkimuksen kohteena olleet eri perheryhmät voivat myös olla varsin pieniä, jolloin tutkimukseen osallistuminen saattaisi johtaa tutkittavan henkilötietojen ilmenemiseen anonymisoiduistakin tuloksista. Tutkimuseettiset näkökohdat ovat siten olleet hankkeessa erityisen merkittäviä.

Tutkimuksen aineiston keruussa ja käsittelyssä on jouduttu osin tasapainoilemaan tutkimuseettisten näkökohtien sekä tutkimuksen tiedonintressien välillä, mikä puolestaan vaikuttaa tutkimuksen mahdollistamaan tietoon. Olennaista on ensiksi, että sekä kysely- että haastatteluaineistot on kerätty yksinomaan 15 vuotta täyttäneiltä, tietoon perustuvan suostumuksensa antaneilta henkilöiltä. Tästä seuraa, että tutkimuksessa ei ole ollut mahdollista ottaa kattavasti huomioon alaikäisten henkilöiden ja lasten osallisuutta, vaikka tutkimuksessa onkin hyödynnetty myös lapsilta aiemmassa tutkimuksessa kerättyä tietoa. Toiseksi aineiston käsittelyssä on pyritty huomioimaan tietojen yksilöitävyys. Siten sekä kyselyaineistojen että erityisesti haastatteluaineistojen purussa ja raportoinnissa on anonymisoitu tietoja, mikä saattaa osaltaan johtaa siihen, että kuvatuista perhetilanteista ei ole mahdollista muodostaa luotettavaa kokonaiskuvaa. Raportin kuvauksia perhetilanteista ei pidä lukea tapaustutkimuksina, vaan vain havainnollistuksina käsillä olevista ilmiöistä.

1.6 Raportin rakenne

Tähän loppuraporttiin on sisällytetty laajasti eri perheryhmiä koskevaa empiiristä tietoa ja juridista tarkastelua. Seuraavassa 2. luvussa selostetaan tarkemmin hankkeen teoreettiset lähtökohdat, monimuotoisia perheitä koskeva tiedonkeruu ja menetelmälliset valinnat. Luvussa kuvataan, miten tilastoista saatavaa ja hankkeen aikana kerättyä tietoa hyödynnetään tutkimuksen kuluessa.

Johdantojaksojen jälkeen raportti on jäsennetty sisällöllisesti kulloinkin tarkasteltavan ilmiön mukaan. Raportti koostuu neljästä eri sisältöluvusta (3.–6. luvut) sekä tiiviistä yhteenvedosta (7. luku).

Sisältöluvuilla valotetaan lainsäädännön ja perheiden monimuotoisuuden rajapintoja eri näkökulmista.

Kukin luku rakentuu soveltuvin osin

- lainsäädännön nykytilan kuvauksesta,
- empiirisestä aineistosta esiin nousseista havainnoista sekä niiden analyysistä,
- eri ratkaisuvaihtoehtojen kartoittamisesta ja vertailusta mahdollisiin ulkomaisiin sääntelymalleihin,
- saatujen tulosten arvioinnista suhteessa kansalliseen sääntelyyn sekä suosituksista tulevaan valmisteluun.

Kolmannessa luvussa tarkastellaan perheiden muodostumista. Luvussa pohditaan muun muassa vanhemmuuden määräytymiseen liittyviä kysymyksiä erilaisissa perhetilanteissa, ja keskeisiä aiheita ovat sijaissynnytyksen mahdollinen sääntely sekä hoidelmöityshoitajien saatavuus.

Neljännän luvun aiheena on useamman kuin kahden vanhemman asema. Tämä luku valottaa, millaisia tilanteita useamman kuin kahden vanhemman muodostamisessa lapsiperheissä on käsillä, ja mitä seurauksia nykyisellä juridisella sääntelyllä on. Luvussa pohditaan mahdollisuutta useamman kuin kahden henkilön juridiseen vanhemmuuteen, ja arvioidaan erilaisten sääntelymallien soveltuvuutta kansalliseen sääntelyyn.

Viidennessä luvussa tarkastellaan perheiden arkeen ja erityisesti lainsäädännön toimeenpanoon liittyviä kysymyksiä. Luku paneutuu tosiasiallisen perhe-elämän ja jaetun arjen merkitykseen oikeudellisessa sääntelyssä, ja valottaa ongelmakohtia muun muassa vuoroasumisessa, oheishuollossa ja sijaisperheiden asemassa.

Kuudes luku laajentaa tarkastelun sosiaaliturvaan ja erityisesti sosiaaliturvaetuuksiin. Luvussa arvioidaan, miten edellisissä luvuissa esiin nostetut moninaiset perhetilanteet tunnistetaan sosiaaliturvaetuksia koskevassa sääntelyssä ja sen toimeenpanossa, ja millaisia haasteita perheet kokevat suhteessa sosiaaliturvaetuuksiin. Luvussa tarkastellaan myös lyhyesti perhehoitajien ja omaishoitajien sosiaaliturvaan liittyviä haasteita.

Lopuksi raportin yhteenvetoluvussa (7. luku) kuvataan sisältöluvuista nousevat keskeiset havainnot sekä niihin perustuvat suositukset lainsäädännön jatkovalmisteluun. Yhteenveto kuvaa tiiviisti, millaisia haasteita perheiden monimuotoisuus asettaa lainsäädännön valmistelulle, ja kokoaa yhteen aineistosta esiin nousseet havainnot ja jatkok tutkimuksen tarpeet perheiden sääntelyn kannalta.

Raportin liitteisiin on koottu raporttia täydentävää ja tekstiin lukemista palvelevaa materiaalia. Liitteessä 1 selostetaan eri perheryhmille tehtyjen kyselyjen keskeiset havainnot sekä karkeat vastausjakaumat, ja liite 2 kattaa raportissa käytetyn sanaston.

Tähän loppuraporttiin koottua tietoa täydentää erillisselvityksenä julkaistu raportti monimuotoisten perheiden kohtaamista jäämistöoikeudellisista haasteista. Jäämistöoikeudellisen sääntelyn nykytilan arviointi edellyttäisi yhtäältä huomattavasti laajempaa ja syvällisempää tarkastelua kuin mikä tämän selvityshankkeen puitteissa on mielekästä, mutta toisaalta perheiden monimuotoisuuden ottaminen huomioon vaatii monissa kohdin myös esimerkiksi perintökaaren säännösten tarkastelua. Erillisselvitys on siten omiaan tukemaan tämän raportin yksittäisiin lukuihin sisältyvää analyysiä.

2 Hankkeessa käytetyt aineistot ja menetelmät

Ella Sihvonen, Sanna Koulu, Anna Moring ja Kia Aarnio

2.1 Johdanto

Tähän lukuun on koottu lyhyet kuvaukset hankkeen kuluessa kootuista aineistoista sekä loppuraportin analyysissä käytetyistä menetelmistä. Lähestymme perheiden moninaisuutta monitieteisesti ja monimenetelmällisesti. Keskeinen tutkimuskysymys on, miten lainsäädäntöä tulisi kehittää ottamaan paremmin huomioon perheiden erilaiset elämäntilanteet ja perherakenteet. Tästä syystä pääpaino raportissa on oikeudellisessa analyysissä. Hankkeen viitekehyksessä yhdistyvät oikeus- ja yhteiskuntatieteellinen näkökulma perheeseen, ja näkökulmien yhteydet näkyvät niin aineiston keruussa, kysymysten muotoiluissa, haastattelurungoissa kuin käytetyissä menetelmissäkin.

Hankkeen oikeudellisen analyysin pohjana on erilaisia perheitä koskeva tieto, jota on kerätty sekä kyselyillä että haastattelemalla eri perhetilanteissa eläviä vastaajia. Näiden menetelmien avulla on saatu perheiltä itseltään tietoa heidän tarpeistaan ja heidän kokemistaan lainsäädännön haasteista. Esiin tulleita haasteita on arvioitu sen kannalta, millaisia lainsäädännöllisiä muutoksia niihin tarttuminen edellyttäisi ja millä ehdoin ne olisivat mahdollisia toteuttaa. Tarkastelussa on vältetty päällekkäisyyksiä jo käynnissä olevan valmistelu- ja selvitystyön sekä tuoreiden lainsäädäntömuutosten kanssa.

Hankkeessa on toteutettu useita kyselyitä ja fokusryhmähaastatteluita eri perheryhmille. Kyselyiden tuottamaa tietoa tulkitaan suhteessa olemassa olevaan ja tämän hankkeen puitteissa hankittuun tilastotietoon sekä aiempaan tutkimukseen perheiden arjesta ja hyvinvoinnista. Perheitä koskevan tiedon ja tilastoaineistojen käytöllä on useita tärkeitä tavoitteita. Ensiksi ne auttavat hahmottamaan asiakokonaisuuksia esimerkiksi ilmentämällä kyselyissä esiin nousseiden ilmiöiden yleisyyttä. Toiseksi ne voivat tarjota analyysien sisältöön vaikuttavaa tietoa, sillä tilasto- ja tutkimustiedon avulla voidaan muun muassa arvioida, missä määrin lainsäädännön taustalla vaikuttavat oletukset perheiden luonteesta vastaavat tämänhetkistä asiointilaa. Lopuksi ne auttavat ymmärtämään perheiden rakenteissa ja yhteiskunnallisessa asemassa tapahtuneita muutoksia ja siten tarvittaessa myös lainsäädännön muutostarpeita.

Tässä luvussa paneudutaan perheitä koskevan tiedon hyödyntämistapoihin nyt käsillä olevassa tutkimushankkeessa. Aluksi avataan hankkeen menetelmällisiä lähtökohtia, eli sitä, miksi perheitä koskevaa tietoa tarvitaan ja miten tietoa hyödynnetään oikeudellisen analyysin pohjana. Sen jälkeen selostetaan lyhyesti, mitä suomalaisista monimuotoisista perheistä tilastollisesti tiedetään, eli kuvataan monimuotoisiin perheisiin liittyviä tilastoaineistoja ja niiden rajoitteita. Lopuksi kerrotaan, mitä uutta tietoa hankkeessa kerätään kyselyillä ja fokusryhmähaastatteluilla, ja mitä tietoa hankkeen aineistot tarjoavat perheitä koskevien lainsäädännöllisten haasteiden ymmärtämiseen.

2.2 Mitä tiedolla tehdään: perheitä koskeva tieto oikeudellisen tarkastelun pohjana

2.2.1 Aineistolähtöinen tieto

Hankkeen tutkimusote on aineistolähtöinen. Tavoitteena on selvittää monimuotoisten perheiden kokemuksia lainsäädännön ja sen toimeenpanon haasteista. Perheiltä saatua tietoa on punnittu suhteessa voimassa olevaan sääntelyyn, jotta mahdolliset kipukohdat lainsäädännössä ja sen toimeenpanossa voidaan tunnistaa ja paikantaa osana sääntelyn kokonaisuutta. Aineistolähtöinen tutkimusote merkitsee samalla, että selvityksessä ei ole paneuduttu sellaisiin ajateltavissa oleviin juridisiin ongelmakohtiin, jotka eivät nousseet esiin hankkeen aineistoissa.

Tutkimuksen eri ulottuvuudet eli yhtäältä empiirinen tieto ja toisaalta oikeudellinen analyysi painottuvat tämän selvityksen eri luvuissa eri tavoin, vaikka kaikissa luvuissa tarkastellaankin niin perheiden kokemuksia kuin lainsäädännön rakenteita. Eri lukujen painotuseroja voi luonnehtia toteamalla, että perheen perustamista koskevassa 3. luvussa sekä perheen arkeen syventyvässä 5. luvussa pääpaino on hankkeen aineistoista nousevien kysymysten arvioinnissa ja tulkinnassa, ja luvut nojaavat siksi vahvasti empiriaan. Useamman kuin kahden vanhemman vanhemmuutta koskeva 4. luku sekä sosiaaliturvaa analysoiva 6. luku puolestaan keskittyvät lainsäädännön ja sen kipukohtien tarkasteluun.

Aineistosta nousevia kysymyksiä arvioitaessa on huomioitava, että saatu tieto ei välttämättä kata kaikkia ajateltavissa olevia ongelmatilanteita. Hankkeen kyselyistä saatava tieto on laadullista ja paikoin anekdotaalista, ja sen keskeinen arvo on perheiden kokemuksista kertovissa yksittäisissä havainnoissa. Kyselyjen havainnot ovat tärkeitä signaaleita lainsäädännön mahdollisista puutteista tai ongelmista. Ne saattavat auttaa

valottamaan esimerkiksi tilanteita, jossa sääntely johtaakin jonkin perhemuodon kannalta haitallisiin seurauksiin, sekä soveltamishaasteita, joissa sääntely ei syystä tai toisesta täysin sovellu tilanteen arviointiin tyydyttävällä tavalla.

Samalla on syytä pitää mielessä empiiristen aineistojen hyödyntämisen rajoitteet tutkimuksessa, jonka pääpaino on oikeudellisessa analyysissä. Empiirisistä aineistoista ei nimittäin suoraan voi päätellä, miten jotain asiaa tulisi säännellä. Tässä hankkeessa hyödynnetyt kysely- ja haastatteluaineistot eivät myöskään tarjoa tarpeeksi tietoa yksittäisten soveltamistilanteiden arviointiin. Vastauksista ei yksiselitteisesti käy ilmi esimerkiksi, onko vastaajien kuvaamat lapsen huolto-, asumis-, elatus- ja tapaamisjärjestelyt vahvistettu sopimuksella vai tuomioistuinratkaisulla vai ovatko ne epävirallisen yhteisymmärryksen varassa, tai miten lapsen etua on mahdollisesti alun perin tilanteessa arvioitu. Samoin aineiston perusteella on usein epäselvää, milloin jokin järjestely tai juridinen asema on syntynyt, mikä puolestaan saattaa vaikuttaa sen ymmärtämiseen, mitä muita mahdollisuuksia tuolloin voimassa ollut laki olisi kenties tarjonnut.

Aineistoa onkin siksi tarkoituksenmukaisinta tulkita yhtenä linssinä lapsi- ja perheoikeudellisen sääntelyn nykytilaan. Vaikka aineisto kertoo meille paljon siitä, miten erilaiset perheet tällä hetkellä kokevat lainsäädännön rakenteet, tämä tieto on perusteltua suhteuttaa lapsi- ja perheoikeudellisen sääntelyn luonteeseen ja tavoitteisiin. Seuraavaksi tarkastellaan siksi lyhyesti 1) sääntelyn tavoitteita ja ratiota, 2) perheiden sopimusten ja yhteisymmärrysten merkitystä ja 3) lapsen asemaa sääntelyn valossa.

2.2.2 Miksi ja miten perheitä säännellään

Perheiden sääntely eri muodoissaan perustuu aina jonkinlaisille oletuksille siitä, mikä perhe on ja mikä sen pitäisi olla. Tämänkaltaisista olettamista on myös hyötyä, sillä myöhäismodernissa oikeusvaltiossa perheiden oikeudellisen kohtelun on perustuttava yleisille periaatteille, ei mielivallalle tai sattumalle tai vahvimman oikeudelle. Vaikka perheiden sääntelyssä tunnistetaan enenevässä määrin asianosaisten tahdonautonomiamia, lainsäädännön tarjoamat sopimusmahdollisuudet suosivat tyypillisesti vain osaa perheistä. Sääntely on siksi tarvittaessa voitava ratkaista mielekkäästi ja oikeuden peruseriaatteita kunnioittavalla tavalla myös sopimuksettomat tilanteet. Yksittäistapauskellisen harkinnan ylikorostaminen saattaa kuitenkin johtaa hitaisiin ja raskaisiin menettelyihin ja siten välillisesti vahvemman suosimiseen.

Perus- ja ihmisoikeusajattelulla on kasvava merkitys näiden eri sääntelyn taustalla vaikuttavien näkökohtien yhteensovittamisessa. Suuri osa perheiden sääntelyä koskevista kysymyksistä kuuluu Euroopan ihmisoikeussopimusjärjestelmässä vakiintuneen harkintamarginaalin piiriin, eli ihmisoikeusvelvoitteiden katsotaan jättävän niiden suhteen sopijavaltioille harkinnanvaraa velvoitteiden toteuttamisessa. Osa perheiden

sääntelyyn liittyvistä kysymyksistä asettuu kuitenkin tässä ajattelussa ihmisoikeuksien niin sanotulle ydinalueelle, jolloin sopimusvelvoitteiden katsotaan edellyttävän valtioilta huolellisempaa harkintaa ja usein myös aktiivisia toimenpiteitä ihmisoikeuksien toteuttamiseksi.

Useat tämän selvityksen alaan kuuluvat kysymykset, kuten vaikkapa perheiden yhdenvertaisuus, vanhemmuuden ja muiden perhesuhteiden tunnistaminen sekä perheenjäsenten välinen yhteydenpito, asettuvat Euroopan ihmisoikeussopimusjärjestelmässä ennen kaikkea yksityis- ja perhe-elämän suojan sekä syrjinnän kiellon piiriin. Euroopan sosiaalisella peruskirjalla on myös keskeinen merkitys erityisesti sosiaaliturvan kannalta, ja sopimusvelvoitteiden tulkinnassa on tärkeä huomioida YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen velvoitteet.

Ihmisoikeusvelvoitteet yksityis- ja perhe-elämän suojan alalla ovat kehittyneet vahvasti viime vuosikymmeninä, ja valtioilla on katsottu olevan enenevässä määrin velvollisuuksia perheiden moninaisuuden tunnistamisessa. Kehitys on kuitenkin hidasta, eikä kaikissa kysymyksissä ole vielä vakiintunut sellaista kansainvälistä yksimielisyyttä, että siihen olisi katsottu voitavan perustaa nimenomaisia toimintavelvoitteita valtioille. Suomalaiseen oikeusperinteeseen ajatus eri perhemuotojen yhdenvertaisuudesta lain edessä asettuu silti luontevasti. Vaikka eurooppalaista konsensusta ei kaikista kysymyksistä olekaan, Suomi on muiden Pohjoismaiden tavoin ottanut sopimusvelvoitteet vakavasti.

Monissa lapsi- ja perheoikeuden rajoja koettelevissa tilanteissa joudutaan arvioimaan lainsäädännön roolia ja oikeudellisen harkintavallan rajoja. Kun vastauksia ei useinkaan ole suoraan poimittavissa kansallisesta sääntelystä eikä esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännöstä, tämä harkinta on tehtävä kansallisissa tuomioistuimissa ja lainvalmistelussa ennen kaikkea kansallisen oikeusperinteen sekä sen kanssa vuorovaikutuksessa olevan ihmisoikeusajattelun ja -kehityksen avulla. Selvää on, että muissa maissa omaksutut lainsäädännölliset ratkaisut eivät läheskään aina solahda luontevasti osaksi kansallista sääntelyä, vaan lainsäädännöllisten esimerkkien hakemisessa on huomioitava niiden alkuperäinen oikeudellinen viitekehys. Lainsäädäntö laaditaan nimittäin aina tiettyyn oikeudelliseen kontekstiin ja kehykseen, ja siten se on sidoksissa kussakin oikeusjärjestyksessä vakiintuneisiin oletuksiin esimerkiksi siitä, miten tuomioistuimet toimivat ja mitkä niiden harkintavallan rajat ovat, tai vaikkapa siitä, minkä verran yksittäistapauksellista harkintaa hallintoasioita koskevassa päätöksenteossa käytetään.

Nämä näkökohdat lainsäädännön roolista, ihmisoikeusvelvoitteiden asemasta sekä lainsäädännön oikeuskulttuurisesta sidonnaisuudesta on pyritty ottamaan huomioon läpi tutkimustyön. Kun tutkimuksessa kysytään, miten sääntelyä voisi olla mahdollista kehittää paremmin perheiden monimuotoisuuden huomioivaksi, osana aineistoa on

käytetty niin ihmisoikeusanalyysiä kuin ulkomaisia sääntelymallejakin. Tämänkaltaiset mallit ovatkin korvaamattomia, kun tutkimuksessa kartoitetaan ajankohtaisten ja monessa suhteessa varsin arvosidonnaisten kysymysten ratkaisumahdollisuuksia. Samalla ne on tutkimuksessa kuitenkin suhteutettava kansallisen sääntelyn rakenteisiin ja kokonaisuuteen.

2.2.3 Sopimuksen merkitys perhesuhteiden järjestämisessä

Perheoikeuden historiassa on paikannettavissa monia eri tulkintoja siitä, kuinka pitkälle lainsäädännön on suotavaa ulottua perheen alueelle, sekä siitä, millaisille perusratkaisuille tämän sääntelyn on syytä rakentua. Perheiden sääntelyssä on vielä 1900-luvun loppupuolella ollut havaittavissa tietynlaisen moraalin ylläpitämiseen tähtääviä piirteitä, kuten vasta vuonna 1987 voimaan tulleella avioliittolain uudistuksella kumotut avioeroperusteet osoittavat, mutta niiden rinnalla yksilöiden oikeuksien suojaaminen on noussut yhä merkittävämpään asemaan.²⁴

Perhelainsäädännöllä voidaan nykyään ajatella olevan useita tavoitteita. Perheiden sääntelyn ohjaava ja moraalidonnainen luonne ilmenee edelleen muun muassa lapsen huoltoa koskevissa, varsin yleisissä säännöksissä. Myös heikomman suojaaminen konfliktitilanteissa on pysynyt perhelainsäädännössä tärkeänä. Näitä päämääriä tavoittelevien säännösten rinnalla voidaan havaita myös siviilioikeudellisia, konfliktinhallintaan ja distributiiviseen oikeudenmukaisuuteen liittyviä säännöksiä, esimerkiksi avopuolisoiden yhteistalouden purkamisesta annetussa laissa (26/2011).

Erilaiset hahmotukset lapsi- ja perheoikeudellisen sääntelyn luonteesta ja merkityksestä vaikuttavat siihen, missä määrin perhesuhteiden oikeudellisen järjestämisen katsotaan olevan niiden jäsenten oma asia. Eräs viime vuosisadan loppupuolen merkittäviä kehityskulkuja on sopimuksellisuuden ja yksityisautonomian merkityksen kasvu myös perhepiirissä, ja perheiden oletetaan yhä useammin perustuvan puolisoiden tasavertaiselle kumppanuudelle.²⁵Tällöin ajatus sopimusvapauden ulottamisesta myös perhesuhteisiin on luonteva.

Juridisesti kysymys sopimusvapauden ulottamisesta perhesuhteisiin ei kuitenkaan ole niin yksinkertainen. Totta on, että pääsääntöisesti perheillä olevaa liikkumavaraa arjen järjestämisessä pidetään hyvänä keinona turvata lapsen etua. Lainsäädäntö kannus-

²⁴ Ks. keskustelusta mm. Pohjonen 1998 sekä Helin 2004.

²⁵ Kysymys ei toki ole vain kansallinen; ks. kiinnostavasti mm. yhdysvaltalaisesta kontekstista Regan 1993.

taa asianosaisia yhteisymmärrykseen ja sovintoon esimerkiksi lapsen huoltoon liittyvissä asioissa ja erilaisissa sovittelumenettelyissä. Samaan aikaan useat lapsi- ja perheoikeudelliset asiat ovat menettelyllisesti indispositiivisia, eli sovinto ei ole niissä – menettelyllisessä mielessä – sallittu. Sen sijaan tuomioistuimen tulee ratkaista ne lain mukaisin perustein eikä se ole sidottu asianosaisten tahtoon.

Tämä paradoksaaliselta vaikuttava tilanne selittyy ainakin osaksi sopimusten erilaisilla tavoitteilla. Juridisesti sopimuksen tavoitteena on ennen kaikkea ennakoitavuuden luominen epävarmassa toimintaympäristössä. Sopimuksella sopijakumppanit sitoutuvat johonkin yhdessä hyväksytyyn siltä varalta, että tilanne myöhemmin riitautuu ja jompikumpi haluaa vaatia sopimuksen täytäntöönpanoa. Puhtaan perheoikeudellisissa kysymyksissä tämä on harvoin mielekästä, vaan sen sijaan sääntelyn eräs tärkeä tavoite on löytää riitautuneissakin tilanteissa heikomman suojan ja ennen kaikkea lapsen edun kannalta paras ratkaisu.

Kuten tämän raportin analyysiluvuista myöhemmin selviää, monet hankkeen kyselyiden vastaajat ovat tietoisia lapsi- ja perheoikeudellisen sääntelyn merkityksestä perhesuhteilleen. Perhesuhteita ja asumisjärjestelyjä neuvotellaan ja järjestetään usein vapaamuotoisesti ilman sen kummempia juridisia sopimuksia, mutta samalla monet perheet myös huomioivat sääntelyn merkityksen toiminnassaan. Perheet saattavat muun muassa hahmotella lapsitoiveitaan ja lapsen hankkimista sen mukaan, minkälaisia vaikutuksia eri seikoilla on oikeudelliseen vanhemmuuteen. Esimerkiksi hedelmöityshoitosuostumuksen antamisella voi olla merkitystä, kun mietitään, ketkä sateenkaariperheen vanhemmista tulevat oikeudellisen vanhemmuuden piiriin. Perheoikeudellinen sääntely kietoutuu siten perheiden sisäisiin sopimuksiin ja yhteisymmärryksiin riippumatta siitä, onko niillä juridista sitovuutta sopimuksina.

2.2.4 Lapsen asema ja perheen sääntely

Lapsen aseman järjestäminen on yksi perheitä koskevan sääntelyn olennaisista tehtävistä. Lapset tarvitsevat hoivaa ja huolenpitoa, ja niiden oikeudellinen järjestäminen toteutetaan meillä ennen kaikkea vanhemmuuden, huollon ja tapaamisoikeuden, elätyksen ja edunvalvonnan keinoin. Samalla lapsioikeudellisen sääntelyn yhä keskeisempänä tehtävänä pidetään nykyään lapsen osallisuuden ja lapsen kehittyvien valmiuksien tukemista, ja siksi lapsen perheasemaa pyritään sääntelemään tavalla, joka tukee lapsen hyvinvoinnin lisäksi myös muiden lapsen oikeuksien toteutumista.

Sitä, miten lapsen eri oikeudet tulisivat parhaiten toteutetuiksi perheissä, on sen sijaan vaikeampi määrittää. Perinteisesti perheiden sääntelyssä on painotettu ennen

kaikkea lapsen edun toteutumista.²⁶ Lapsen etu on keskeinen ratkaisuperuste muun muassa kaikissa huolto- ja asumista ja tapaamisoikeutta koskevissa asioissa. YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen 3 artiklan nojalla lapsen etu on otettava ensisijaisesti huomioon lapsia koskevassa päätöksenteossa, ja lapsen etu on yksi sopimuksen tulkin-
taa ohjaavasta neljästä yleisperiaatteesta. Lapsen edun rinnalla on lisäksi otettava huomioon lapsen osallisuuden ja osallistumisoikeuksien merkitys. Lapsen edun toteutuminen edellyttää, että lapsen oikeutta osallisuuteen kunnioitetaan. Lapsi ei kuitenkaan saa joutua keskelle vanhempiensa konfliktia eikä hänellä pidä olla velvollisuutta ottaa kantaa esimerkiksi asumisjärjestelyihinsä.

Lapsen asema ei toisaalta järjesty yksinomaan lapsenhuoltolain keinoin. Yleisesti ottaen lapsen asema vahvistuu, kun hänelle tärkeät perhesuhteet ovat tunnistettavissa juridisesti, ja tämä erityisesti yksityis- ja perhe-elämän suojaan kytkeytyvä periaate tunnistetaan meillä muun muassa vanhemmuutta koskevassa sääntelyssä. Samalla vanhemmuuden sääntely on tarkoitettu olemaan vakaata, kestävä ja ennakoitavaa; vanhemmuutta koskevat ratkaisut eivät tyypillisesti ole kumottavissa tai purettavissa pelkästään lapsen edun perusteella. Monissa tilanteissa saatetaan siten joutua punnitsemaan lapsen eri oikeuksien suhdetta ja arvioimaan, miten ne kokonaisuutena toteutuisivat parhaiten.

Lapselle kuuluvien oikeuksien rinnalla on otettava huomioon myös muiden henkilöiden perus- ja ihmisoikeudet. Lapsen edun keskeisyys ei tarkoita, että lapsen edun nimissä voitaisiin aina rajoittaa muiden ihmisten oikeuksia, ja esimerkiksi oikeus avioliittoon ja perheen perustamiseen on nimenomaan aikuisille kuuluva oikeus.²⁷ Kysymys on huomattavan arvosidonnainen, ja julkisessa keskustelussa saattaa nähdä toisistaan jyrkästikin poikkeavia kannanottoja siitä, millaiseen perheeseen lapsella "on oikeus syntyä". Arvosidonnaisuus on tunnistettu myös muun muassa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännössä, jossa valtioilla katsotaan tyypillisesti olevan tavallista laajempi harkintamarginaali erityisen arvosidonnaisissa kysymyksissä.²⁸

Miten tätä monimutkaista aihepiiriä sitten olisi syytä lähestyä? Tässä tutkimushankkeessa ei ole mahdollista paneutua laajasti aatehistoriallisiin tai moraalifilosofisiin kysymyksiin, eikä tehtävänanto huomioiden ole liioin mielekäästä syventyä perus- ja ihmisoikeusvelvoitteiden tulkintaan. Siksi hankkeessa keskitytään tällä hetkellä voimassa olevan lainsäädännön sisältöön ja rakenteeseen, eikä punnita sitä, millaisille muille lähtökohdille lainsäädäntö voisi mahdollisesti rakentua. Tutkimusote on siis

²⁶ Ks. lapsen edun merkityksestä mm. Tolonen, Koulu & Hakalehto 2020.

²⁷ Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen 12 artiklan mukaan "avioliittoiässä olevilla miehillä ja naisilla on oikeus mennä avioliittoon ja perustaa perhe tämän oikeuden käyttöä säätelevien kansallisten lakien mukaisesti". SopS 63/1999.

²⁸ Ks. Nieminen 2013 s. 131–138.

yhteyshakuinen: olemassa olevan sääntelyn perusratkaisut pyritään tarkastelussa ulottamaan mahdollisimman täysimääräisesti myös sääntelyn mahdollisiin aukkoihin.

Tällainen tarkastelu edellyttää sen kartoittamista, millaisissa perheissä sääntelyä sovelletaan ja millaisia haasteita perheet kokevat lainsäädännön soveltamistilanteissa. Seuraavassa jaksossa tarkastelemme siksi monimuotoisia perheitä koskevaa tilastotietoa ja luomme sen avulla katsauksen siihen, minkä laajuisista ilmiöistä eri tilanteissa mahdollisesti on kyse.

2.3 Mitä jo tiedetään: monimuotoiset perheet tilastoissa

2.3.1 Perheet ja tilastot

Suomessa oli vuoden 2021 lopussa yhteensä 553 613 sellaista perhettä, jotka Tilastokeskus tilastoi lapsiperheiksi (SVT 2022a). Monimuotoisten perheiden kohtaamien lainsäädännön haasteiden merkittävyyttä ei ole mahdollista arvioida yksinomaan määrällisin perustein, kuten hankkeen teemakuvauksesta ilmenee, mutta tilanteiden yleisyyttä koskevat havainnot ovat arvokkaita perheiden sääntelyn kokonaisuuden ymmärtämiseksi. Perheitä ja lapsia koskevan tilastotiedon arvo ja toisaalta perhetilastoinnin puutteet on tunnistettu myös Tilastokeskuksen sekä Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) käynnissä olevassa työssä, mikä ilmenee muun muassa kansallisen lapsistrategian toimeenpanosuunnitelmassa (Valtioneuvoston julkaisu 2021:81).

Tilastokeskuksen perhetilastoissa perheet muodostetaan väestötietojärjestelmän tietojen mukaan samassa asunnossa asuvista henkilöistä. Samassa asunnossa asuvilla henkilöillä tulee olla väestötietojärjestelmän mukainen osoite kyseisessä asunnossa. Lapsiperheiksi luokitellaan perheet, joissa on vähintään yksi alle 18-vuotias lapsi. Tällaisia perhetyppejä ovat eri sukupuolta olevat avio- tai avoparit, mies- ja naisavioparit sekä rekisteröidyt mies- ja naisparit, joiden perheissä on vähintään yksi alle 18-vuotias lapsi. Lisäksi lapsiperheitä ovat äidin ja lasten sekä isän ja lasten muodostamat perheet, joissa niin ikään vähintään yksi lapsi on alle 18-vuotias (taulukko 1).

Taulukko 1. Lapsiperheet perhetyypin mukaan 2021²⁹

Perhetyypit	n
Aviopari ja lapsia, puoliset eri sukupuolta	309 024
Miesaviopari ja lapsia /rekisteröity miespari ja lapsia	12
Naisaviopari ja lapsia / rekisteröity naispari ja lapsia	925
Avopari ja lapsia, puoliset eri sukupuolta	114 512
Avopari ja yhteisiä lapsia, puoliset samaa sukupuolta (biologinen ja vahvistettu äiti)	62
Äiti ja lapsia	109 333
Isä ja lapsia	19 745
Yhteensä	553 613

Tätä tutkimushanketta varten Tilastokeskukselta tilattujen rekisteritietojen mukaan Suomessa oli vuoden 2021 lopussa 20 365 iältään 5–17-vuotiasta lasta, joilla toinen vanhemmista on vahvistamaton. Määrä vastaa 2,6 prosenttia kaikista vastaavan ikäisistä lapsista. Näillä lapsilla on vain yksi oikeudellinen ja sitä myötä elatusvelvollinen vanhempi, ja siksi heidän asemansa on erilainen kuin esimerkiksi tyypillisesti yhden vanhemman perheissä tai yksinhuoltajaperheissä, jossa lapsella on usein olemassa toinen elatusvelvollinen vanhempi.

Edellä esitetyn taulukon lapsiperheluokitteluiden ulkopuolelle jäävät esimerkiksi niin sanotut etävanhemmat, joiden lapsen väestötietojärjestelmän mukainen osoite on niin sanotun lähivanhemman luona. Tilastokeskuksen rekistereiden mukaan etävanhempien määrä oli vuoden 2021 lopussa 138 996. Etävanhemmista vajaa puolet (44 %) asui toisen aikuisen kanssa. Yli puolet etävanhemmista (59 %) asui lapsen tai lasten kanssa samassa kunnassa.³⁰

Etävanhemmat luokitellaan tilastoissa joko yksin asuviksi tai, jos vanhemmalla on samaa tai eri sukupuolta oleva aviopuoliso tai rekisteröity puoliso ja heillä ei ole lapsia,

²⁹ Ks. SVT (2022) Perheet, verkkojulkaisu https://pxdata.stat.fi/PxWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin__perh/statfin_perh_pxt_12c2.px/ [29.03.2023].

³⁰ Tilastokeskus, hanketta varten kerätty aineisto 2023.

aviopariksi tai rekisteröidyksi pariin ilman lapsia. Etävanhempia on toisin sanoen mukana yksinasuvien luokassa, joita vuoden 2021 lopussa oli yhteensä 1,28 miljoonaa, ja toisaalta ilman lapsia asuvien avioparien tai rekisteröityjen parien luokassa, joita oli vuonna 2021 kaiken kaikkiaan 538 009. Aviopareista ja rekisteröidyistä pareista voidaan erottaa eri sukupuolta olevat avioparit ilman lapsia (n=535 123), miesavioparit ilman lapsia (n=985), naisavioparit ilman lapsia (n=1205), rekisteröidyt miesparit ilman lapsia (n=479) ja rekisteröidyt naisparit ilman lapsia (n=307).³¹

Jos etävanhemman aviopuolisolla on lapsia, jotka asuvat etävanhemman luona, tai jos etävanhemmalla ja hänen aviopuolisolla on yhteisiä lapsia, etävanhemman perhe näkyy tilastoissa avioparin ja lasten, miesparin ja lasten tai naisparin ja lasten muodostamana perheenä. Huomionarvoista on, että osa edellä mainituista lapsiperhetyypeistä voi siten olla myös niin sanottuja uusperheitä, joissa vähintään yksi alle 18-vuotias lapsi on vain toisen vanhemman lapsi. Tilastokeskuksen mukaan vuoden 2021 lopussa uusperheitä oli 49 630, mikä on 9 prosenttia kaikista lapsiperheistä. Näissä tilastoissa on kuitenkin huomioitu ainoastaan eri sukupuolta olevien parien perheet.³²

Lapsiperhetilastoissa aviopuolisoiden (ml. rekisteröity parisuhde) ja heidän samassa kotitaloudessa asuvien alle 18-vuotiaiden lastensa muodostamien perheiden lisäksi on perheiksi luokiteltu tietyin kriteerein avopuolisoiden ja alle 18-vuotiaiden lasten muodostamat perheet.³³ Eri sukupuolta olevia avopareja, joiden kotitaloudessa asui vähintään yksi alle 18-vuotias lapsi, oli vuoden 2021 lopussa 114 512. Jos etävanhemmalla on eri sukupuolta oleva avopuoliso ja kotitaloudessa ei asu alle 18-vuotiaista lasta, etävanhemman perhe luokitellaan avopariksi ilman lasta. Tilastot tunnustavat lisäksi naisparit, joissa toinen vanhempi on samassa kotitaloudessa asuvan alle 18-vuotiaan lapsen biologinen vanhempi ja toinen vanhempi on vahvistanut vanhemmuuden (ks. taulukko 1).

³¹ Ks. Yksinasumisen kasvu hidastui vuonna 2021, Tilastokeskus, Tiedote 28.4.2022, <https://www.stat.fi/julkaisu/ckctcmksz434530b62pq3zmkvj> [29.03.2023]; StatFin, Perheet perhetyypin mukaan, 1992–2021, https://pxdata.stat.fi/PxWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin__perh/statfin_perh_pxt_12c2.px/ [29.03.2023].

³² Ks. SVT (2022b) Perheiden määrä väheni vuonna 2021, Tilastokeskus, Tiedote 30.9.2022, <https://stat.fi/julkaisu/cku2jk59k8sbo0c58x6z45mhx> [29.03.2023].

³³ Tilastokeskuksen luokituksissa avoparit on muodostettu ”samassa asunnossa vakituisesti asuvista 18 vuotta täyttäneistä, eri sukupuolta olevista puolisoittomista henkilöistä, jos heidän ikäeronsa on alle 16 vuotta eivätkä he ole sisaruksia. Mikäli parilla on yhteinen lapsi, eivät nämä säännöt päde. Samaa sukupuolta olevia yhdessä asuvia henkilöitä ei päätellä avopareiksi. Poikkeuksena tähän on kaksi samassa asunnossa asuvaa naista ja lapsia, jos lapsen sekä biologinen äiti että vahvistettu, toinen, äiti asuvat asunnossa.” Tilastokeskus, Perheet: tilaston dokumentaatio, <https://stat.fi/tilasto/dokumentaa-tio/perh#K%C3%A4sitteet> [29.03.2023].

Tilastokeskuksen elinvaihe-luokituksesta saadaan selville myös sellaiset perhetilanteet, joissa samassa kotitaloudessa asuu vanhempien tai vanhemman ja lapsen (alikäinen tai jo 18 vuotta täyttänyt lapsi) kanssa joku muu henkilö, joka ei ole esimerkiksi lapsen toinen äiti tai vanhemman aviopuoliso tai eri sukupuolta oleva avopuoliso. Tällaisia perhetyyppäjä oli vuoden 2021 lopussa seuraavasti (taulukko 2):

Taulukko 2. Perhetyytit, joissa asuu lapsen ja vanhemman lisäksi muita henkilöitä ³⁴

Perhetyyppi	Määrä
Äiti ja lapsi ja muita	4 598
Isä ja lapsi ja muita	1 339
Aviopari ja lapsia ja muita	8 665
Avopari ja lapsia ja muita	2 959

Näissä perhetyypeissä osa voi olla kolmen sukupolven perheitä, mutta muita-luokkaan voi kuulua myös äidin tai isän samaa sukupuolta oleva avopuoliso taikka perheeseen sijoitettu lapsi. 'Muut' saattavat olla myös monisuhteisten vanhempien suhdikumppaneita. Samaa sukupuolta olevista avopareista tai monisuhteisten vanhempien perheistä ei kuitenkaan ole saatavilla luotettavaa tilastotietoa Tilastokeskuksen lapsiperhetilastoista eikä elinvaihe-luokituksista.

Suomessa kerätään laajasti perustietoja esimerkiksi perheiden asumisesta, vanhemmuudesta ja huollosta. Tämän tutkimuksen kannalta erityisen hyödyllisiä ovat esimerkiksi Tilastokeskuksen perheitä koskeva tilastointi (esim. SVT 2022a), jotka perustuvat muun muassa Digi- ja väestötietovirastolta sekä kunnilta saatuihin tietoihin. THL:n lapsiin, nuoriin tai perheisiin eri tavoin liittyvät tilastokatsaukset ovat niin ikään tärkeitä. THL kerää esimerkiksi lastensuojelutilastoja (THL 2022a) sekä tietoja lapsen elatuksesta, huollosta ja vanhemmuuden selvittämisestä (THL 2022b). Oikeusrekisterikeskus puolestaan tilastoi tuomioistuimessa käsiteltäviä perheasioita, kuten adoptiota, huoltoa, elatusta ja tapaamisoikeutta koskevia ratkaisuja. Kansaneläkelaitoksella (Kela) on rekisteritietoja kakista lapsiperheille maksetuista sosiaaliturvaetuuksista.³⁵ Lisäksi tietoja saadaan erilaisista kyselyistä, kuten THL:n kouluterveyskyselystä. Kouluterveyskyselyn vuoden 2023 tiedonkeruuseen on tarkoitettu sisällyttää myös lapsen perhesuhteita koskevia taustakysymyksiä.

³⁴ Tilastokeskus, hanketta varten kerätty aineisto 2023.

³⁵ ks. Ks. Kela, Tietotarjotin, Tilastotietokanta Kelasto, <https://tietotarjotin.fi/tilastodata/2051231/tilastotietokanta-kelasto?q=nuoren+kuntoutujan+kuntoutusetuus> [29.03.2023].

Lapsia koskevaa tilastotietoa on kerätty yhteen myös kansallisen lapsistrategian toimeenpanon toimenpiteessä 24, jossa tehtävänä on ollut koota yhteen lapsiin ja nuoriin liittyviä hyvinvointi-indikaattoreita. Toimenpiteen loppuraportissa ja siihen sisältyvässä tilastokoonnissa on kerätty tiedot yhteensä yli 2 400:sta lasten ja nuorten hyvinvointiin liittyvästä indikaattorista, joista on tarkoitus lähteä kokoamaan yhteistä tietovarantoa. Myös lapsiin ja nuoriin liittyvien hyvinvointi-indikaattoreiden kokoamisen yhteydessä on kiinnitetty huomiota haasteisiin erityisesti monimuotoisia perhetilanteita ja haavoittuvassa asemassa olevia lapsiryhmiä koskevan tiedon saamisessa (Valtioneuvoston julkaisuja 2021:8).

Kysymykset, joissa tällä hetkellä käytettävissä oleva tilastointi jää monimuotoisten perheiden osalta vajaaksi, liittyvät etenkin tosiasiallisten ja sosiaalisten perhesuhteiden tunnistamiseen sekä pienten perheryhmien tarkasteluun. Väestörekisteriin kirjattavien tietojen perusteella olisi sinänsä mahdollista kartoittaa esimerkiksi, kuinka monen lapsen lähi- tai etävänhempi asuu yhdessä samaa sukupuolta olevan kumppanin kanssa, mutta tietojen kerääminen vaatii rekisteritietojen yhdistelemistä ja on varsin kallista ja käsityötä vaativaa. Näin kerättyyn tietoon liittyisi silti virheitä, sillä avopuolisoita ei rekisteritietojen perusteella ole mahdollista erottaa esimerkiksi platonisista asuinkumppaneista. Samantapaista rekisteritietojen yhdistämistä vaatisi sen selvittäminen, kuinka moni lapsi on ollut sijoitettuna sijaisperheeseen niin pitkäkestoisesti, että hänelle on voinut vakiintua kiinteitä perhesuhteita sijaisperheen muiden jäsenten kanssa. Tilastotiedot jättäisivät tässäkin tapauksessa tulkinnan varaa, sillä rekisteritietojen avulla ei tavoiteta perhesuhteiden laatua tai luonnetta. Tutkimuksen toteuttamisessa ja monimuotoisten perhetilanteiden väestötason yleisyyden arvioimisessa on siten pidettävä mielessä tarkasteltavien ilmiöiden tilastointiin liittyvä epävarmuus ja rekisteriaineistojen rajoitteet.

Seuraavassa käymme läpi niitä tämän hankkeen kannalta relevantteja tilastotietoja, joita on saatavilla. Kerromme myös, mitä olisimme halunneet tietää, mutta mistä ei ollut hankkeen aikataulujen ja resurssien puitteissa mahdollista saada tietoa. Puuttuvien tietojen esiin nostaminen on kuitenkin tärkeää näitä aiheita koskevan jatkotutkimusten kannalta. Tilastotiedot on ryhmitelty sen mukaisesti, minkä luvun kannalta ne ovat merkityksellisimpiä.

2.3.2 Lapsitoiveet ja niiden toteuttamismahdollisuudet (3. luku)

2.3.2.1 Adoptiot

Suomessa on tehty vuosina 2012–2021 yhteensä 1092 alle 18-vuotiaan vieraslapsi-adoptiota ulkomailta. Vuodesta 2016 eteenpäin vuosittaisten ulkomaisten vieraslapsi-adoptioiden määrä on ollut alle 100, viime vuosina noin 70–75, eikä trendi tällä hetkellä osoita merkkejä noususta (SVT 2022c).³⁶ Vuonna 2021 Kela maksoi adoptiotukea 47 perheelle 48 lapsesta (Kela 2022a).³⁷

Ulkomaan vieraslapsiadoptioista 244 on toteutunut yhden vanhemman perheissä, loput avioparien perheissä. Siinä missä avioparien adoptioiden määrää leimaa kymmenessä vuodessa voimakas laskeva trendi, yhden vanhemman adoptioiden määrä on pysynyt hyvinkin vakaana. Yhden vanhemman adoptioita tapahtuu vuosittain noin 20–30 (SVT 2022c).³⁸

Kotimaan adoptioita tehtiin samalla 10 vuoden aikavälillä yhteensä 1 746. Näistä yhden vanhemman adoptioita on ollut 1 436, eli keskimäärin noin 144 vuodessa. Loput ovat olleet kahden vanhemman adoptioita. Perheen sisäisiä adoptioita tehtiin vuosina 2012–2021 yhteensä 2 207, joista naisen ja miehen muodostamissa pareissa 1 212. Näistä äiti oli adoptioijana 95 tapauksessa, isä 1 117 tapauksessa. Samaa sukupuolta olevien parien sisäisiä adoptioita tehtiin vuosina 2012–2021 yhteensä 1 000, joista naisparin sisäisiä adoptioita 995 ja miesparin sisäisiä adoptioita viisi.³⁹

Aikuisen adoptioita eli yli 18-vuotiaiden adoptioita tapahtui vuosina 2012–2021 yhteensä 996. Näistä 187 oli kahden vanhemman adoptioita ja loput 809 yhden vanhemman adoptioita. Näistä kahden vanhemman adoptioista valtaosa lienee tilanteita, joissa adoptoitava on ollut aiemmin huostaanotettuna ja sijoitettuna perheeseen, joka sittemmin adoptoi hänet. Yhden vanhemman adoptioissa korostunevat erilaiset uusperhetilanteet, mutta tarkempaa tietoa näistä tilanteista ei tilastojen perusteella ole

³⁶ ks. myös StatFin, Adoptiot lapsen syntymämaan, ikäryhmän ja sukupuolen sekä adoptiotyyppin mukaan, 1987–2021, https://pxweb2.stat.fi/PxWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin__adopt/statfin_adopt_pxt_11lv.px/ [30.3.2023].

³⁷ Vrt. myös tämän raportin 6. luku.

³⁸ ks. myös StatFin, Adoptiot lapsen syntymämaan, ikäryhmän ja sukupuolen sekä adoptiotyyppin mukaan, 1987–2021, https://pxweb2.stat.fi/PxWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin__adopt/statfin_adopt_pxt_11lv.px/ [30.3.2023].

³⁹ ks. myös StatFin, Adoptiot adoptoitavan vanhempien mukaan, 1999–2021, https://pxweb2.stat.fi/PxWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin__adopt/statfin_adopt_pxt_13qh.px/ [30.3.2023].

pääteltävissä. Täysi-ikäisen adoptio edellyttää adoptiolain 4 §:n mukaisesti muun muassa sitä, että adoptoitava on ollut alaikäisenä adoptionhakijan hoidettavana ja kasvatettavana. Näissä on toisin sanoen aina kyse tilanteista, joissa adoptoitavalla ja adoptoijalla on ollut adoptoitavan lapsuuden aikana tosiasiallinen hoivasuhde.

Perheen sisäisten adoptioiden osalta on myös huomionarvoista, että äitiyslain voimaantulo vuonna 2019 vähensi voimakkaasti näiden adoptioiden määrää. Äitiyslain voimaantumisen jälkeen naisparien ei enää tarvinnut vahvistaa toisen vanhemman juridista vanhemmuutta adoption kautta. Naisparin sisäisten adoptioiden määrä lähes koko 2010-luvun vaihdellut 100–145 välillä, mutta vuonna 2020 määrä putosi 49 adoptioon ja vuonna 2021 niitä tehtiin enää 19.

2.3.2.2 Hedelmöityshoidot

Terveystieteiden tutkimuskeskuksen tilastojen mukaan vuonna 2020 aloitettiin noin 12 800 hedelmöityshoitoa (THL 2022c). Ennakkotietojen mukaan vuonna 2021 hoitoja aloitettiin noin 14 600 eli 14,0 prosenttia edellistä vuotta enemmän. Vahvaa nousua selittää osaltaan se, että vuonna 2020 hoitojen määrä laski (-3,2 %) verrattuna vuoteen 2019, koska covid-19-pandemia sulki klinikoiden ovet muutamiksi kuukausiksi. Vuoden 2021 kasvua selittää koronaepidemian aiheuttaman hoitovelan purun lisäksi julkisella sektorilla tehtyjen luovutettuja sukusoluja käyttävien hoitojen määrän kasvu.

THL:n tilastoista näkyy, että luovutetuilla sukusoluilla tehtyjen hoitojen määrä nousi hieman vuonna 2020 (+2,2 %) huolimatta hedelmöityshoitojen määrän kokonaislaskusta. Ennakkotietojen mukaan nousu kiihtyi vuonna 2021 (+25,8 %). Vuonna 2020 luovutetuilla sukusoluilla tehtyjen hoitojen osuus kaikista hoidoista oli 22,0 prosenttia ja vuoden 2021 ennakkotietojen mukaan 24,2 prosenttia.

Vuonna 2021 julkisen sektorin osuus kaikista luovutetuilla sukusoluilla tehdyistä hedelmöityshoidoista oli 23,6 prosenttia, mikä on enemmän kuin koskaan aikaisemmin. Luovutetuilla sukusoluilla julkisella sektorilla tehdyt hoidot ajettiin käytännössä alas vuonna 2019 johtuen julkisesta keskustelusta luovutettujen sukusolujen käytön edellytyksistä ja siihen liittyvistä syrjäntäpäilyistä. Julkisen sektorin osuus luovutetuilla sukusoluilla tehdyistä hoidoista oli vuonna 2019 vain 0,5 %, mutta seuraavana vuonna osuus oli jo 11,4 %. Lisäksi julkisen sektorin klinikat alkoivat hoitaa vuonna 2020 myös naispareja ja itsellisiä naisia luovutetuilla sukusoluilla. Luovutetuilla sukusoluilla tehtävien hoitojen määrä on tämän jälkeen kasvanut voimakkaasti julkisella sektorilla, ja sekä luovutetuilla soluilla tehtävien hoitojen osuus kaikista hoidoista että aloitettujen hedelmöityshoitojen kokonaismäärästä Suomessa ovat kasvussa.

Vuonna 2020 tehdyistä hedelmöityshoidoista syntyi noin 2 400 lasta, mikä on arviolta 4,9 prosenttia kaikista syntyneistä lapsista. Koeputkihedelmöityshoidoista syntyi yhteensä 1 972 lasta (81,7 % kaikista hedelmöityshoidoista syntyneistä) ja inseminaatiohoidoista yhteensä 441 lasta (18,2 %). THL:n mukaan vuonna 2020 koeputkihedelmöityshoidoista seuranneista synnytyksistä 1,6 prosenttia oli monisikiöisiä (1,9 % vuonna 2019). Vuonna 1993 vastaava osuus oli vielä 27 prosenttia. Vuonna 2020 inseminaatiohoidoista seuranneista synnytyksistä monisikiöisiä oli 4,3 prosenttia (5,9 % vuonna 2019). Monisikiöraskauksien määrän lasku johtuu ennen kaikkea useamman alkion siirtojen käytännön voimakkaasta vähentämisestä ja hoitomenetelmien kehittämisestä myös inseminaatiohoitojen osalta.

Sukusolujen ja alkioiden luovuttajia oli vuonna 2021 yhteensä 756, joista munasolujen luovuttajia 401, siittiöiden luovuttajia 333 ja alkioiden luovuttajia 22. Sekä siittiöiden että munasolujen luovuttajien määrissä tapahtui voimakasta kasvua sekä vuoteen 2018 että 2020 verrattuna (munasolut: 269, 290; siittiöt: 177, 219).

THL:n mukaan yksityiset hedelmöityshoitoklinikat hoitavat yleisesti myös ulkomailta tulevia potilaita. Ulkomaalaisille tehtyjen hoitojen lukumäärä on kuitenkin melko pieni, vuonna 2020 yhteensä noin 670 hoitokertaa. Merkittävä osa ulkomaalaisille tehdyistä hoidoista tehtiin luovutetuilla sukusoluilla (noin 590 hoitokertaa). Suomeen hoitoihin tultiin vuonna 2021 THL:n mukaan pääsääntöisesti lähimaista: Ruotsista, Venäjältä, Saksasta ja Norjasta.

Hedelmöityshoitojen hyödyntäminen sijaissynnytysjärjestelyjen toteuttamiseksi on ollut Suomessa kiellettyä vuodesta 2007 lähtien. Tällaisia järjestelyjä on kuitenkin toteutettu aikanaan ennen nykyisen lain voimaantuloa, ja järjestelyt saattavat edelleen tulla arvioitaviksi muun muassa rajat ylittävissä tilanteissa. Tarkkaa tilastotietoa määristä ei ole saatavilla. Ruotsissa sijaissynnytysten parissa toimivat tahot arvioivat, että 2020-luvun taitteessa sijaissynnytysjärjestelyillä syntyneiden lasten määrä on ohittanut kansainvälisten adoptioiden määrän.⁴⁰ Mukana tässä luvussa ovat ulkomailla toteutetut järjestelyt. Vastaavaa kehitystä ei toistaiseksi ole todennettavissa Suomessa.

⁴⁰ Ks. mm. SVT:n artikkeli vuodelta 2018: <https://www.svt.se/nyheter/granskning/ug/antalet-barn-som-fods-med-surrogat-ser-ut-att-bli-fler-an-internationella-adoptioner> [14.3.2023] sekä Dagens Nyheter -lehden artikkeli vuodelta 2020: <https://www.dn.se/nyheter/sverige/sa-gick-surrogatmodraskap-om-utlandsadoptioner-i-sverige/>. [14.3.2023] Vastaavia lukuja kuvaa myös valtiopäivien sijaissynnytystä koskeva lakialoite vuodelta 2021, mutta sen osalta lukujen lähde on epäselvä. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/surrogatmodraskap-i-sverige-och-utlandet_H9022266.

Vaikka tietoa on paljon, hedelmöityshoitoihin liittyvät tilastot eivät kata kaikkia monimuotoisia perhetilanteita kovin hyvin. Tämän hankkeen puitteissa ei ole onnistuttu hankkimaan tarkkaa tilastotietoa a) samaa sukupuolta olevista pareista, joita on hoidettu pareina klinikoilla tai b) itsellisinä naisina saaduista hedelmöityshoidoista. THL ei julkaise näitä tietoja osana tilastojaan eikä niitä ole myöskään tarkasti saatavilla klinikoilta. Lisäksi hedelmöityshoitojen tilanne elää tällä hetkellä voimakkaasti erityisesti julkisilla klinikoilla klinikoiden avattua ovensa itsellisille naisille ja naispareille. Tämän vuoksi tilastoista, joita nyt saataisiin, ei voisi kovin luotettavasti arvioida tulevaa kehitystä. Joiltakin julkisilta klinikoilta on kuitenkin varovasti arvioitu, että itsellisten naisten hoidot muodostaisivat noin puolet lahjasoluilla tehtävistä hoidoista⁴¹, ja toiseksi suurin ryhmä olisi naisparit. Itsellisten naisten hoidot ovat mediatietojen mukaan kasvussa myös yksityisillä klinikoilla.⁴²

2.3.3 Useampi vanhempi (4. luku)

Tämän raportin 4. luvussa tarkastellaan tilanteita, joissa lapsella on useampia kuin kaksi vanhempaa. Näitä tilanteita on kuitenkin vaikea jäljittää tilastoista. Rekisteriaineistoissa näkyvät nimittäin lähinnä ne perhetilanteet, joissa lapsella ja vanhemmilla tai aikuisilla keskenään on jonkinlainen oikeudellinen side eli esimerkiksi vahvistettu juridinen vanhemmuus tai huoltajuus, tai aikuisten välinen avioliitto.⁴³ Tilastokeskuksen perhetilastot pohjaavat pääasiassa rekisteritietoihin siitä, keiden kanssa ihmiset jakavat kotitalouden. Kuten edellä ilmenee, näiden lapsiperhetyyppien ulkopuolelle jää tilastoissa osa niistä vanhemmista, joiden luona lapsi ei virallisesti asu.

Tässä raportissa tarkasteltavia useamman kuin kahden vanhemman tilanteita on esimerkiksi sateenkaariperheiden apilaperheissä, monisuhteisten vanhempien perheissä, uusperheissä ja sijaisperheissä, joissa lapsi on ollut pitkään sijoitettuna samaan perheeseen, sekä joissain etenkin kotimaan adoptiotilanteissa.⁴⁴ Sateenkaariperheiden apilaperheissä lapsi tai lapset ovat kahden tai useamman eri perheyksikön yhteisiä. Useissa apilaperheissä eri perheyksiköissä olevilla vanhemmilla on myös oikeudellisia sidoksia lapseen esimerkiksi juridisen vanhemmuuden tai oheishuollon perusteella.

⁴¹ Sähköpostikeskustelu Lapsettomien yhdistys Simpukka ry:n Jenni Huhtalan kanssa 21.12.2022.

⁴² Ks. Ylen uutinen vuodelta 2011, <https://yle.fi/a/3-5337232> [14.3.2023].

⁴³ Osa näistäkin tiedoista voi olla vaikea kerätä tilastoista; esimerkiksi tietoa vahvistetuista oheishuoltoratkaisuista ei tilastoista helposti löydy.

⁴⁴ Tilastokeskus, Perheet, Liitetaulukko 4. Uusperheet 1990–2019, http://www.stat.fi/til/perh/2019/perh_2019_2020-05-22_tau_004_fi.html [30.3.2023].

Näitä lapsen perhesuhteita on mahdollista selvittää osittain eri rekisteritietoja yhdistämällä, mutta näiden rekisteritietojen laajamittainen yhdistäminen osoittautui hankkeen resurssien kannalta mahdottomaksi. Monet näistä tiedoista ovat rekistereissä sellaisessa muodossa, että niiden koostaminen vaatisi olennaisen määrän käsityötä, eivätkä hankkeen resurssit olisi riittäneet tähän kalliiseen työvaiheeseen. Tiedot olisivat lisäksi olleet joka tapauksessa vaillinaisia, sillä esimerkiksi apilaperhetilanteiden erottaminen eronneiden vanhempien muodostamien uusperheiden tilanteista olisi ollut paitsi työlästä, myös osittain mahdotonta. Monisuhteisten vanhempien perheistä ei niin ikään ole olemassa tilastotietoja.

Yksi indikaattori mahdollisesta oikeudellisen vanhemmuuden vahvistamisen tarpeesta voi olla oheishuoltajuus. Tällä tarkoitetaan tilannetta, jossa lapselle on vahvistettu oikeudellisen vanhemman tai vanhempien ohella myös muu huoltaja. Digi- ja väestötietoviraston mukaan yksinhuoltajavanhemman tai molempien vanhempien lisäksi 487 lapsella oli oheishuoltaja vuonna 2021. Oheishuoltaja oli lapsen ainoa huoltaja 65 lapsen osalta. Pääosin oheishuoltajan luona asui 106 lasta vuonna 2021. Oheishuoltajan ja toisen vanhemman kanssa vuoroasui 20 lasta, joista kaksi isän ja oheishuoltajan, ja loput äidin ja oheishuoltajan kanssa (THL 2022a).

Uusperheistä ja kotimaisista adoptioista on olemassa tilastotietoja (ks. SVT 2019; SVT 2022c), mutta tilastojen perusteella ei voida tietää, kuinka monta uus- tai adoptioperhettä useamman kuin kahden vanhemman tilanteet koskettavat. Tiedämme myös THL:n lastensuojelutilastojen perusteella perhehoitoon sijoitettujen lasten sekä perhehoitoa tarjoavien perhekotien määriä⁴⁵, mutta tilastojen perusteella ei niin ikään voida tehdä päätelmiä lastensuojelulain nojalla sijoitettujen lasten perhesuhteista sijaisperheessä.

2.3.4 Perheen arki (5. luku)

Perheiden arjessa keskeisimmin näkyvät lainsäädännölliset haasteet löytyvät tilanteista, joissa lapsen vanhemmat eivät asu yhdessä tai joissa lapsen kanssa samassa taloudessa asuu henkilö, joka ei ole hänen juridinen vanhempansa. Perheiden arkea käsittelevän 5. luvun osalta olennaiset tilastotiedot koskevat siis lapsen asumista, taapaamisista, elatusta ja huoltoa.

Kelan rekisteritietojen perusteella vuonna 2019 alaikäisten lasten niin kutsuttuja etävanhempia, eli vanhempia, joiden luona lapsi ei ole kirjoilla, oli 144 947 (Miettinen ym.

⁴⁵ ks. Sotkanet, Tulostaulukko, <https://sotkanet.fi/sotkanet/fi/taulukko/?indicator=szartE7Ms3Y2stY1BQA=®ion=s07MBAA=&year=sy5ztk7U0zUEAA==&gender=t&abs=f&color=f&buildVersion=3.1.1&buildTimestamp=202211091024> [30.3.2023].

2020, 17). Määrä on merkittävä, kun huomioidaan, että lapsiperheiden kokonaismäärä Suomessa oli vuoden 2021 lopussa 553 613 perhettä (SVT 2022a). Tilastokeskuksesta tätä hanketta varten tilattujen vuoden 2021 tilastotietojen mukaan etävanhemmista asuu lapsen kanssa samassa kunnassa 80 447 eli vajaa puolet (44 %). Etävanhemmista yli puolet 52 913 (59 %) asuu toisen aikuisen kanssa samassa taloudessa 52 913. Suurimman osan näistä muista aikuisista voidaan arvioida olevan etävanhempien puolisoja.

Isyys vahvistettiin Suomessa vuonna 2021 yhteensä 96,1 %:lle kaikista avioliiton ulkopuolella syntyneistä lapsista. Isyyksiä vahvistettiin yhteensä 22 735, joista aivan valtaosa eli 22 689 vahvistettiin tunnustamisen perusteella. Tunnustamisista 3 802 tapahtui lapsen syntymän jälkeen. Tuomioistuimessa vahvistettiin vuonna 2021 vain 46 isyyttä. Isyyden selvittäminen keskeytettiin 453 lapsen osalta vuonna 2021. Osalle näistä lapsista vahvistettaneen vielä myöhemmin isä.

Äitiyksiä vahvistettiin vuonna 2021 äitiyslain nojalla 165 kappaletta, joista 10 lapsen syntymän jälkeen ja loput ennen lapsen syntymää.

Ennen syntymää tunnustettuja isyyksiä kiistettiin tai peruutettiin 25 kertaa vuonna 2021, kun edeltävinä vuosina määrä oli ollut 16 (2020), 17 (2019) ja 16 (2018). Lastenvalvojat tilasivat vuonna 2021 oikeusgeneettisiä isyystutkimuksia 1588 kappaletta. Osa näistä voi koskea myös samaa lasta.

Kokonaan vailla vahvistettua toista vanhemmuutta oli vuoden 2021 lopussa Tilastokeskuksen aineistojen mukaan 5–17-vuotiaista lapsista 20 365. Näiden ikäluokkien kokonaiskoko on 792 227 lasta, joten ilman toista vanhempaa on noin 2,6 % kaikista yli 5-vuotiaista alaikäisistä.⁴⁶ Viiden vuoden ikä on valittu tähän tarkasteluun sen vuoksi, että siihen mennessä useimmille lapsille, joille vahvistetaan toinen vanhempi, on saatu sellainen vahvistettua.

THL:n lapsen elatusta ja huoltoa koskevan tilastoraportin mukaan lapsen elatusta ja huoltoa koskevien vahvistettujen sopimusten määrä on vähentynyt radikaalisti lapsenhuoltolain vuoden 2019 uudistuksen jälkeen (THL 2022a). Tämä johtuu siitä, että uudistuksen jälkeen henkilöstä, joka on tunnustanut lapsen ennen tämän syntymää, tulee suoraan lain nojalla huoltaja lapsen syntymän jälkeen. Uudistus vähensi siten ratkaisevasti tarvetta yhteishuoltoa koskeville sopimuksille. THL:n mukaan vuoden 2019 lakimuutos on vähentänyt jonkin verran myös sellaisia huoltosopimuksia, joissa sovitaan huollosta pelkästään äidille tai isälle.

⁴⁶ Tilastokeskus, hanketta varten tilatut aineistot 2023.

Elatusapua koskevien vahvistettujen sopimusten määrä sen sijaan on pysynyt tasaisena, kun määrä suhteutetaan alle 18-vuotiaiden lasten määrään. Vuonna 2021 elatussopimus tehtiin 4,8 %:lle alle 18-vuotiaista lapsista (49656 sopimusta) (THL 2022a). Näistä sopimuksista sellaisia, joilla muutettiin aiemmin sovitun elatusavun määrää, on noin viidennes eli 9876 kappaletta. Muutoksista noin kolme neljäsosaa (74 %) oli aiempaa elatusapua alentavia ja loput 26 % nostivat aiemmin sovittua elatusapua. On kuitenkin syytä muistaa, että kaikki vanhemmat eivät vahvista elatusapua sopimuksella.

Myös asumista koskevien sopimusten määrä on laskenut THL:n kokoamien tilastotietojen mukaan. Vuonna 2021 vahvistettiin 10652 sopimusta äidin luona asumisesta (-3 % edellisvuoteen verrattuna) ja 2428 sopimusta asumisesta isän luona (-4 % edellisvuoteen verrattuna). Vuoroasumista koskevien sopimusten määrä sen sijaan nousi 5 % vuodesta 2020 vuoteen 2021, ja näissä sopimuksissa nousua on peräti 22 % vuoteen 2018 verrattuna.⁴⁷ Vuonna 2021 tehtiin yhteensä 4331 vuoroasumissopimusta, ja määrä on 33 % kaikista asumisesta tehdyistä sopimuksista. Vaikka sopimusten määrän perusteella ei suoraan tiedetä, miten lapsen asuminen tosiasiasa järjestyy perheissä, selvää on, että vuoroasuminen on yhä yleisempi ratkaisu silloin kun vanhemmat eroavat. Lisäksi tiedämme, että suuri joukko lapsia asuu ainakin jonkin verran myös etävanhemman luona, vaikka vuoroasumisen kriteerit eivät täyty.

2.3.5 Perhesuhteet ja sosiaaliturvaetuudet (6. luku)

Sosiaaliturvaetuuksien käytön arvioimisessa törmätään jo aiemmin tässä luvussa esitettyihin tilastoinnin ja rekisteritietojen yhdistämisen haasteisiin. Käymme kuitenkin seuraavaksi lyhyesti läpi hankkeessa tarkasteltavien sosiaaliturvaetuuksien saajamääriä Kelan rekisteritietoihin ja tilastojulkaisuihin pohjaten.⁴⁸ Tiedot etuuksien väestötason saajamääristä ovat tärkeä lähtökohta, kun arvioidaan sitä, miten normatiivisesta perhemallista poikkeavien perheiden kattavampi huomioon ottaminen lainsäädännössä vaikuttaisi sosiaaliturvaetuuksien saajamääriin. Etuuksien määrätymisperusteet ja perhe- ja läheissuhteiden huomioiminen käydään yksityiskohtaisesti läpi sosiaaliturvaa käsittelevässä raportin 6. luvussa.⁴⁹

Alle 16-vuotiaan vammaistuki

⁴⁷ On huomattava, että vuonna 2018 lapsenhuoltolaki ei vielä maininnut vuoroasumista nimenomaisena asumisjärjestelynä, vaan jo tuolloin yleinen vuoroasuminen toteutettiin teknisesti laajan tapaamisoikeuden kautta.

⁴⁸ ks. Kela 2022a; Kela 2022b; Kela 2022c; Kelan etuusrekisterit; ks. myös Kela, Tietotarjotin, Tilastotietokanta Kelasto, <https://tietotarjotin.fi/tilastodata/2051231/tilastotietokanta-kelasto> [30.3.2023].

⁴⁹ Ks. lisää <https://www.kela.fi/kelan-etuudet> [30.3.2023].

Alle 16-vuotiaan vammaistukea maksetaan, jos vammaisen tai sairaan alle 16-vuotiaan lapsen sairauteen, vikaan tai vammaan liittyvästä hoidosta, huolenpidosta ja kuntoutuksesta aiheutuu vähintään kuuden kuukauden ajan tavanomaista suurempaa rasitusta ja sidonnaisuutta verrattuna vastaavan ikäiseen terveeseen lapseen. Vuoden 2021 lopulla alle 16-vuotiaan vammaistukea sai yhteensä 40 089 lasta.

Elatustuki

Elatustukea maksetaan, jos lapsi ei saa elatusta elatusvelvolliselta vanhemmaltaan, jonka luona hän ei asu, tai jos kyseiselle vanhemmalle vahvistettu kiinteä elatusapu on pienempi kuin elatustuki. Elatustukea voidaan maksaa myös, jos elatusvelvollista vanhempaa ei ole. Elatustukea maksettiin vuonna 2021 98 551 lapsesta eli 9,5 %:lle kaikista alle 18-vuotiaista. Elatustukea maksettiin 68 035 vanhemmalle, joista äitejä oli 58 017 ja isiä 10 018.

Elatustukea maksettiin vuoden 2021 lopussa eniten elatusvelvollisen alentuneen maksukyvyn vuoksi (37 030 lasta) ja toiseksi eniten elatusvelvollisen elatusavun laiminlyönnin vuoksi (22 785 lasta). Lisäksi 11 148 tapauksessa maksettiin elatustukea siitä syystä, että lapsella ei ole toista elatusvelvollista vanhempaa.⁵⁰ Kiinnostavaa on, että Tilastokeskuksen tilastojen mukaan vuonna 2021 Suomessa oli 20 365 iältään 5–17-vuotiasta lasta, joilla ei ole toista vahvistettua vanhempaa. Ero selittyy vain osin Tilastokeskuksen ja Kelan erilaisella tilastointitavalla. Elatustukea saavien lasten määrä on ollut viime vuosien aikana hienoisessa laskussa, mikä voi johtua syntyvyyden ja sitä kautta lapsiväestön määrän laskusta 2010-luvulla.

Elatusvelvollisia, joilla on elatusvelkaa, oli vuonna 2021 yhteensä 34 664 eli noin puolet elatustuen saajien määrästä. Tilanteista, joissa elatustukea maksetaan elatuskyvyttömyyden tai toisen elatusvelvollisen puuttumisen perusteella, ei kerry elatusvelvolliselle elatusvelkaa. Toisin sanoen elatusvelallisten määrä kertoo koko vuoden jaksoilta tilanteista, joissa elatusvelvollinen laiminlyö aiemmin vahvistetun elatuksen maksamisen, jolloin Kela perii maksetut elatustuet elatusvelvolliselta takaisin.⁵¹

⁵⁰ Tilastokeskus, hanketta varten tilattu aineisto 2023.

⁵¹ Mikäli elatuksen laiminlyönti johtuu maksukyvyttömyydestä, Kela voi elatustukilain 21 §:n mukaisesti jättää perimättä takaisin saatavansa. Ks. myös Ahola 2016.

Elatustukea maksetaan usein takautuvasti ensimmäisen tai ensimmäisten maksujen osalta. Tämän jälkeen maksut jatkuvat säännöllisinä, mikäli elatustuen maksuperusteissa ei tapahdu muutoksia. Vuoden 2021 aikana maksettiin 23 712 takautuvaa maksua.⁵²

Erityishoitoraha

Erityishoitoraha on tarkoitettu korvaamaan lyhytaikaista tai tilapäistä ansionmenetystä, joka aiheutuu alle 16-vuotiaan lapsen vanhemman tai muun lasta hoitavan läheisen läsnäoloa vaativasta nopeasti kehittyvästä sairaudesta, sen vaativaan hoidolliseen vaiheeseen osallistumisesta tai lapsen kuntoutukseen osallistumisesta. Vuonna 2021 erityishoitorahaa maksettiin 4 314 lapsesta, yhteensä 4 588 vanhemmalle tai muulle lasta hoitavalle läheiselle.

Joustava ja osittainen hoitoraha

Joustava ja osittainen hoitoraha on tarkoitettu korvaamaan lapsen hoidosta johtuvaa ansionmenetystä. Joustavaa hoitorahaa voi saada, jos tekee töitä korkeintaan keskimäärin 30 tuntia viikossa ja hoitaa lopun aikaa alle 3-vuotiasta lastaan. Joustavaa hoitorahaa maksettiin vuoden 2021 aikana yhteensä 17 953 henkilölle, joista miesten osuus oli 11,0 prosenttia. Joustavaa hoitorahaa maksettiin vuoden 2021 lopussa 8 421 lapsesta, mikä on 8,0 % niistä lapsista, joiden ikä oli 9 kuukaudesta 2 vuoteen. Osittaista hoitorahaa maksetaan, jos 1. ja 2. luokalla olevan lapsen vanhemman työaika on lapsen hoidon vuoksi korkeintaan keskimäärin 30 tuntia viikossa. Osittaista hoitorahaa voidaan maksaa tietyissä tilanteissa myös esiopetusvuodelta sekä 3. luokan ajan. Osittaista hoitorahaa maksettiin vuoden 2021 aikana yhteensä 15 650 henkilölle, joista miesten osuus oli 9,3 prosenttia.

Kansaneläkkeen lapsikorotus

Kansaneläkettä maksetaan, jos työeläke on pieni tai työeläkettä ei makseta ollenkaan. Vuonna 2021 kansaneläkettä maksettiin 569 128 henkilölle. Heistä 5771 sai kansaneläkkeen lapsikorotusta, mikä on noin 1,0 % etuuden saajista.

Kotihoidon ja yksityisen hoidon tuki

⁵² Takautuvien maksujen tilastoinnissa tilastointijakso on vuosi, ei vuoden loppu (vrt. edelliset kappaleen luvut), minkä lisäksi takautuva elatustuki ei tule mukaan perustilastoihin (vrt. edellisen kappaleen luvut), jos henkilö on saanut vain takautuvan/takautuvia maksuja.

Vanhemmat voivat saada kotihoidon tukea alle 3-vuotiaan lapsen kotihoitoon, jos lapsi ei osallistu kunnalliseen varhaiskasvatukseen. Kotihoidon tukea voi saada myös perheen muista alle kouluikäisistä sisaruksista, jos heilläkään ei ole kunnallista varhaiskasvatuspaikkaa. Kotihoidon tukea ei kuitenkaan voi saada enää sen jälkeen, kun perheen nuorin lapsi täyttää 3 vuotta. Yksityisen hoidon tuki maksetaan hoidon tuottajalle. Tukea voi saada, jos alle kouluikäistä lasta hoitaa palkattu hoitaja tai yksityinen varhaiskasvatuksen tuottaja. Kotihoidon tukea maksettiin vuoden 2021 aikana 82 385 henkilölle, joista 8,1 % oli miehiä. Kotihoidon tukea maksettiin yhteensä 103 931 lapsesta. Kaikista kotihoidon tuen saajista 40,0 % sai niin sanottua hoitolisää. Yksityisen hoidon tukea maksettiin vuoden 2021 aikana 16 264 lapsesta.

Kuntoutusraha nuoren sekä hänen läheisensä sosiaaliturvaetuksina

Nuorelle voidaan maksaa kuntoutusrahaa kuntoutuksen ajalta (nuoren kuntoutusraha, nuoren ammatillisen kuntoutuksen kuntoutusraha, ammatillisen kuntoutuksen kuntoutusraha). Kuntoutusrahaan on oikeus omavastuuajan jälkeen sellaiselta kuntoutuspäivältä, joka kestää matkoineen vähintään 4 tuntia tai muutoin estää tekemästä työtä ja saamasta toimeentuloa. Myös nuoren läheiselle voidaan maksaa nuoren kuntoutukseen osallistumisesta kuntoutusrahaa ja korvata matkakustannuksia. Vuoden 2021 aikana nuoren kuntoutusrahan saajia oli 13 966.

Lapsen- ja leskeneläke

Suomessa on kaksi perhe-eläkejärjestelmää: kansaneläkelain ja työeläkelakien mukaiset perhe-eläkkeet. Lisäksi lapseneläkettä voi saada myös lakiin perustuvana tapaturmaeläkkeenä ja vapaaehtoisena tapaturmavakuutuksen perusteella. Tässä keskitytään kansaneläkelain mukaisiin perhe-eläkkeisiin ja työtapaturma- ja ammattitautilain mukaisiin perhe-eläkkeisiin.⁵³ Kansaneläkelain (568/2007) mukaista lapseneläkettä maksetaan alle 18-vuotiaalle lapselle sekä alle 21-vuotiaalle päätoimisesti opiskelevalle lapselle ja lesken eläkettä siten, kuten siitä säädetään lain 26 §:ssä. Työtapaturma- ja ammattitautilain mukaista lapseneläkettä maksetaan menehtyneen lapselle, joka on tapaturman sattuessa alle 18 vuotta, ja leskeneläkettä taas menehtyneen aviopuolisolle. Vuoden 2021 lopussa lapseneläkkeen saajia oli 14 484, joista 12 519 sai kansaneläkelain mukaisia lapseneläkkeitä.

Lapsilisä

⁵³ Ks. rajauksista tarkemmin 6. luku.

Lapsilisää maksetaan alle 17-vuotiaan lapsen elatusta varten, ja sitä maksettiin vuoden 2021 lopussa 535 576 henkilölle, vuoden 2021 lopussa 968 370 lapsesta. Lapsilisän yksinhuoltajakorotuksen saaneita henkilöitä oli vuoden 2021 joulukuussa 107 228, mikä on 20,0 % kaikista lapsilisää saaneista henkilöistä.

Lasten ja nuorten perhehoitajien hoitopalkkio ja kulukorvaus

Perhehoitajille maksetaan kertaluonteisen käynnistämiskorvauksen lisäksi hoitopalkkiota ja kulukorvausta. Hoitopalkkio perustuu hoitoon käytettävään aikaan ja hoidon vaativuuteen. Lasten ja nuorten perhehoidossa oli vuonna 2021 yhteensä 5 168 lasta, joka on reilu puolet (56,0 %) vuoden 2021 lopussa huostassa olleista lapsista. Hoitopalkkion ja kulukorvausten maksusta huolehtivat aikaisemmin kunnat ja 1.1.2023 alkaen hyvinvointialueet.

Opintorahan huoltajakorotus

Alaikäisen lapsen huoltajalla on mahdollista saada opintorahaan huoltajakorotusta. Opintorahan saajia oli vuonna 2021 yhteensä 317 264 opiskelijaa. Lukuvuoden 2021/2022 aikana huoltajakorotuksen saajia oli 26 787.

Perustoimeentulotuki

Perustoimeentulotuki on viimesijainen toimeentuloa turvaava tuki. Perustoimeentulotukea maksettiin vuonna 2022 yhteensä 251 958 kotitalouteen, joista 17,7 % oli lapsiperheitä. Toimeentulotukea saaneista lapsiperheistä valtaosa (61,9 %) oli yhden vanhemman perheitä.

Sotilasavustuksen elatusavustus

Sotilasavustuksen elatusavustusta maksetaan elatusapuun oikeutetulle lapselle, kun lapsi ei ole elatusvelvollisen hoidettavana. Vuonna 2021 sotilasavustuksen elatusavustusta maksettiin 10 henkilölle.

Työttömyysetuuksien lapsikorotukset

Työttömyysetuuksien lapsikorotusta maksetaan, jos työttömällä on alle 18-vuotias lapsi huollettavanaan. Työttömyysturvan peruspäivärahan saajia oli vuonna 2021 97 380 henkilöä, joista 30 431 (31,0 %) sai etuuteen lapsikorotusta. Työmarkkinatukea sai vuonna 2021 yhteensä 27 917 henkilöä, joista 81 127 sai etuuteen lapsikorotusta.

Vanhempainpäivärahat

Tässä selvityksessä ei ole otettu tilastolliseen tarkasteluun vuonna 2022 syksyllä voimaan tullutta perhevapaa uudistusta, koska uudistuksen vaikutuksia ei ole ehditty vielä seuraamaan väestötasolla, saati erilaisissa perhetilanteissa. Tämän merkittävän uudistuksen seuranta on tärkeää, ja sitä koskeva tieto tulee jatkossa olemaan arvokasta myös erilaisten perhetilanteiden ymmärtämiseksi.

Yleinen asumistuki

Yleistä asumistukea maksetaan pienituloisille asumisen kustannuksiin. Asumismenoilla on yläraja eli suurin asumismenojen euromäärä. Asumistuki voi olla korkeintaan 80 prosenttia asumismenoista. Yleinen asumistuki on ruokakuntakohtainen tuki, jonka saamiseen vaikuttavat ruokakunnan kaikkien jäsenten tulot. (ks. Jauhiainen ym. 2019.) Yleistä asumistukea sai vuoden 2021 joulukuussa yhteensä 391 611 ruokakuntaa. Yleistä asumistukea saaneista ruokakunnista yhden hengen ruokakuntia oli 71,0 %, lapsiperheitä 21,0 %, pariskuntia 6,0 % ja muita 2,0 %. Yleistä asumistukea saaneista lapsiperheitä 70,0 % oli yhden vanhemman perheitä (mukana myös vuo-roasuvat lapset) ja 30,0 % kahden vanhemman perheitä.

Äitiysavustus ja adoptiotuki

Äitiysavustus voidaan maksaa rahana tai äitiyspakkauksen muodossa raskaana olevalle naiselle, jonka raskaus on kestänyt vähintään 154 päivää, ja nainen on ennen raskauden neljännen kuukauden päättymistä käynyt terveyskeskuksessa terveystarkastuksessa tai lääkärin vastaanotolla. Vuoden 2021 aikana äitiysavustusta maksettiin rahana 13 276 henkilölle (29,4 %) ja äitiyspakkauksen muodossa tuen sai 31 901 (70,6 %) henkilöä.

Myös adoptiovanhemmalla on oikeus äitiysavustukseen, kun alle 18-vuotias lapsi on nimetty sijoitettavaksi adoptiovanhemman luokse. Adoptiovanhemmilla voi olla lisäksi oikeus adoptiotukeen. Adoptiotuen tarkoituksena on korvata kansainvälisestä adoptiosta aiheutuvia kustannuksia. Adoptiotukea maksettiin vuonna 2021 yhteensä 47 henkilölle.

2.4 Mitä tietoa hanke tuottaa: hankkeen aikana toteutetut kyselyt ja haastattelut

2.4.1 Hankkeen tiedontarpeet

Vaikka perheistä tiedetään paljon, monet rekisteriaineistot heijastavat vain osittain monimuotoisten perheiden tilanteita. Tilastotiedoilla ei liioin tavoiteta sellaista perheen arkeen, yhdessäoloon ja perhesuhteisiin liittyvää laadullista tietoa, jota tarvitaan perhetilanteiden ymmärtämiseksi. Siksi hankkeessa kerättiin laaja laadullinen aineisto eri perheryhmille kohdennetuilla kyselyillä (n = 6) sekä fokusryhmähaastatteluilta (n = 3). Lisäksi hankkeessa toteutettiin asiantuntijatapaamisia (n = 4), jotka auttavat jäsentämään kysely- ja haastatteluaineistojen havaintoja.

Hankkeen aineistoista kertyvä tieto on ennen kaikkea laadullista. Tiedonkeruun tavoitteena ei ole ollut yleistettävyyttä eikä väestötasolla kattava määrällinen tieto, sillä kuvattun kaltaiset kyselyt ja haastattelut eivät sovellu tämän kaltaiseen tiedonkeruuseen, ja tiedonkeruun suuntaaminen toisin olisi todennäköisesti heikentänyt merkittävästi aineiston hyödynnettävyyttä hankkeen kannalta.

On myös syytä korostaa, että lainsäädäntöön liittyvien ongelmakohtien yleisyys väestötasolla ei ole kovin hyvä mittari sääntelyn yhdenvertaisuuden ja lapsen oikeuksien toteutumisen arviointiin. Eri perheryhmille kohdistettujen kyselyiden ja fokusryhmähaastatteluiden avulla voidaan tavoittaa sellaisia perheiden kohtaamia kipukohtia, joihin rekisteritietojen avulla ei päästä käsiksi. Monimuotoisista perheistä on paljon erityisesti laadullista tutkimusta, mutta, mutta kotimainen ja kansainvälinen tutkimus ja tieteellinen kirjallisuus perheiden kohtaamista lainsäädännön haasteista on niukkaa. Kyselyiden ja fokusryhmähaastatteluiden avulla selvitämme, millaisia perhetilanteesta kumpuavia lainsäädäntöön liittyviä haasteita ja toiveita normatiivisesta perhetilanteesta poikkeavilla perheillä itsellään on.

2.4.2 Kyselyt

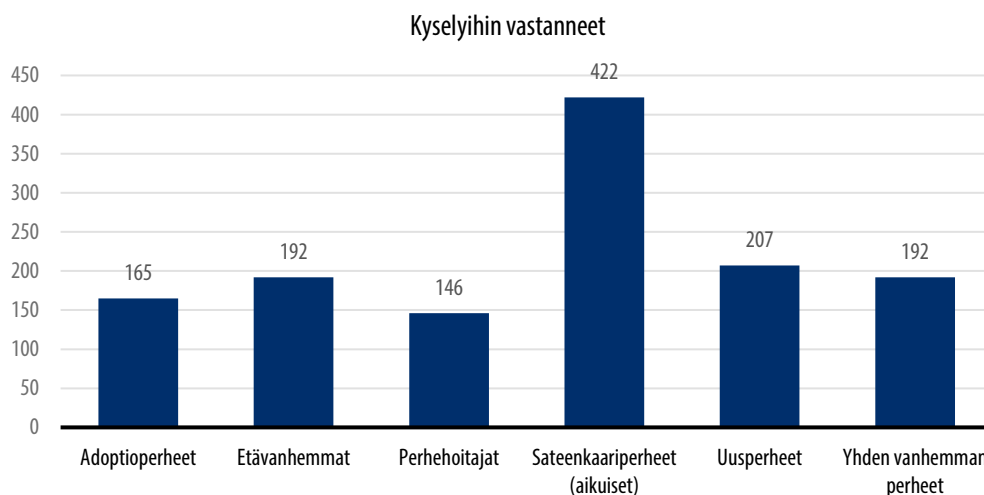
Hankkeessa on toteutettu kyselyitä eri perheryhmille. Hankkeen tiukan aikataulun ja tutkimuseettisten näkökohtien vuoksi kyselyt on suunnattu lapsiperheiden vanhem-

mille. Hankeaikataulun puitteissa ei ole ollut mahdollista toteuttaa kyselyjä monimuotoisissa perheissä eläville lapsille.⁵⁴ Hankkeen aikana on toteutettu kuusi eri kyselyä (ks. kuvio 2):

- uusperheille
- sateenkaariperheille
- etävanhemmille
- yhden vanhemman perheille
- adoptioperheille
- perhehoitajille.

Lisäksi hankkeessa hyödynnetään Perhehoitoliitto ry:n vuonna 2020 perhehoitajille tekemää sosiaaliturvakyselyä sekä Kelan toteuttamaa kyselyä erillään asuville vanhemmille.

Kuvio 2. Hankkeessa toteutetut kyselyt ja kyselyiden vastaajat, n

Kyselyiden levittämisessä hyödynnettiin järjestöyhteistyötä (ks. Liite 1). Yhteistyö kutakin perheryhmää edustavien järjestöjen kanssa on yhtäältä auttanut saamaan runsaasti vastauksia myös pieniä perheryhmiä koskeviin kysymyksiin, mutta toisaalta se on voinut johtaa vastaajien valikoitumiseen. Rekisteritarkasteluun verrattuna kyselytutkimusten haasteena on väistämättä tulosten yleistettävyyden puute. Tätä pyritään hallitsemaan kyselyiden keräämisvaiheessa erilaisin otantamenetelmin. Vastaajajoukko on

⁵⁴ Lapsilta heidän perhesuhteidensa lainsäädännöllisestä statuksesta kysyminen on eettisesti monimutkaista ja olisi vaatinut laajaa tutkimuseettistä ennakkoarviointia. Tämä prosessi olisi kestänyt yli puolet hankkeen kokonaiskestosta ja viivästyttänyt merkittävästi aineiston analyysin aloittamista.

usein silti valikoitunut – erityisesti sukupuolen ja sosioekonomisen aseman mukaan – ja vinoutumaa pyritään korjaamaan analyysivaiheessa painokertoimen avulla.

Tämän hankkeen puitteissa systemaattisen otannan tekeminen kyselyitä varten ei ollut mahdollista eikä mielekäästä, sillä rekisteri- ja tilastotietojen puute ja perheryhmien erilaiset koot tekevät otannan toteuttamisesta huomattavan vaikeaa. Kyselyiden vastaajajoukko ei siten muodosta edustavaa otosta kyseisistä pienistä perheryhmistä. Vastaajien valikoituneisuus on hyvä tiedostaa analyysissä, vaikka se ei olekaan hankkeen tiedontarpeiden kannalta erityisen ongelmallista. Nämä kyselyihin liittyvät rajoitteet on huomioitu vastausten analyysissä ja tulkinnassa, ja ne on huomioitava myös kyselyjen tuottaman tiedon hyödyntämisessä.

Keskeinen näkökulma, joka hankkeen aineistoista jää puuttumaan, on lasten ja nuorten näkökulma. Eettisistä syistä ja aikatauluista johtuen hankkeen aikana ei ollut mahdollista kerätä erikseen lapsilta omaa aineistoa kyselyiden tai haastattelujen muodossa. Tämän tiedontarpeen täyttäminen olisi ensiarvoisen tärkeää jatkotutkimuksessa ja -valmistelussa, sillä vaikka THL:n Kouluterveyskysely kertoo paljon lasten ajatuksista ja toiveista, se ei kata lasten ja nuorten näkemyksiä heidän elämänsä vaikuttavaan lainsäädäntöön.

Hankkeessa tehdyissä kyselyissä kysyttiin eri perheryhmiltä samoja kysymyksiä, jolloin perheryhmistä saadut vastaukset ja tieto lainsäädännön haasteista kumuloituivat. Otokokojen ja vastaajien valikoitumisen vuoksi kyselyjen tuloksia ei pidä käyttää määrälliseen vertailuun, vaan vastaukset auttavat suhteuttamaan saatua tietoa erilaisten perheiden asemaan. Kyselyiden avulla voidaan hahmottaa eri perhetilanteisiin liittyviä erityispiirteitä, mutta myös yhteneväisyyksiä. Esimerkiksi adoptioperheille tehdyn kyselyn avovastaukset tarjoavat ajatuksia vanhemmuuden hahmottamisesta tavoilla, jotka valottavat myös joidenkin sijaisperheenä toimivien perhehoitajien tilannetta. Myös esimerkiksi lapsen asumiseen, hoivaan ja elatukseen liittyvät lainsäädännön ja sosiaaliturvan haasteet ovat useilla perheryhmillä samanlaisia.

Kyselyiden vastauksia analysoitiin kunkin kyselyn osalta erikseen, ja lisäksi vastauksia tulkittiin osin myös yhteydessä muihin kyselyihin.

Kyselyihin annettuja avoimia vastauksia ryhmiteltiin systemaattisesti vastausten sisällön teeman mukaisesti. Toisin sanoen kyselyaineistoista paikannettiin olennaisimmat aiheet. Teemoittelu on yksi analyysimenetelmä, jota käytetään laadullisessa tutkimuksessa (Ruusuvoori, Nikander & Hyvärinen 2010). Aineistoista nousevien sitaattien avulla havainnollistettiin teemoittelua. Silloin kun avovastaus jäi yksittäiseksi huomioksi, sitä ei liitetty minkään teeman yhteyteen, vaan se jätettiin osoittamaan yksittäisen vastaajan kokemaa tilannetta.

Tiivistelmät kustakin kyselystä vastaajamäärineen ja keskeisine taustamuuttujineen löytyvät raportin lopusta liitteestä 1.

2.4.3 Fokusryhmähaastattelut ja asiantuntijatapaamiset

Hankkeen tehtävänannossa edellytettiin, että hankkeessa osallistetaan myös kohde-ryhmän perheitä heidän tilanteisiinsa sopivien lainsäädännöllisten ratkaisujen pohtimiseen. Tätä varten hankkeessa toteutettiin kyselyjen lisäksi kolme fokusryhmähaastattelua. Niiden tarkoitus oli sekä täydentää ja syventää kyselyistä saatua tietoa että kysyä perheiltä itseltään, minkälaiset ratkaisut heidän tilanteissaan voisivat olla toimivia. Haastatteluissa pohdittiin osallistujien kanssa monimuotoisten perheiden tarpeita ja mahdollisten lainsäädännöllisten ratkaisujen reunaehtoja. Osallistujat olivat kyselyiden vastaajien tavoin erilaisissa perheissä eläviä aikuisia.

Fokusryhmähaastattelut järjestettiin 24.8., 8.9. ja 19.9.2022. Haastattelut kohdistettiin seuraavien teemojen mukaan eri perheryhmille:

- kumppanuusvanhemmuus, apilaperheet ja monisuhteisten vanhempien perheet
- uusperheet ja sijaisperheet
- adoptio ja sijaissyntytyt.

Haastattelut toteutettiin puolistrukturoituina teemahaastatteluina (Ruusuvuori ym. 2010). Kuhunkin haastattelutilanteeseen kutsuttiin 3–4 eri taustoista olevaa osallistujaa, joiden perhetilanteet tai aiemmat kokemukset liittyivät haastattelukerran teemaan. Näin pyrittiin varmistamaan, että keskustelu valottaa monipuolisesti aihetta ja että haastattelutilanne on myös osallistujille mielekäs. Haastattelut nauhoitettiin osallistujien luvalla, ja nauhoitusta hyödynnettiin haastattelun sisällön purkamisessa ja analysoinnissa. Haastatteluissa annetut tiedot anonymisoitiin ennen niiden raportointia.

Haastattelut kirjoitettiin auki yhtäältä jokaisen haastatellun henkilön perhetilanteen syväluotaavalla tavalla ja toisaalta teemoitellen yhdessä ryhmänä käydyn dynaamisen keskustelun osalta. Haastatteluista saatua tietoa käytettiin syventämään kyselyaineistosta nousevia teemoja ja taustoittamaan oikeudellista analyysia. Haastatteluista nouseva yksityiskohtainen tieto auttoi myös kyselyissä tunnistettujen haasteiden erilaisten ratkaisumahdollisuuksien tarkastelussa.

Fokusryhmähaastattelujen lisäksi hankkeessa toteutettiin epävirallisia asiantuntijatapaamisia, joissa esiteltiin hankkeen tutkimuskysymyksiä ja kerättiin asiantuntijatieta esimerkiksi eri perheryhmiä edustavien järjestöjen edustajilta.

Hankkeen tutkijat kertoivat hankkeesta Monimuotoiset perheet -verkoston johtoryhmälle (11.5.2022), jolloin painopisteenä oli ensisijaisesti sosiaaliturvan uudistaminen. Tutkijat olivat kertomassa hankkeesta Käpy – lapsikuolemaperheet ry:n ja Suomen Nuoret Lesket ry:n hallituksille (13.10.2022), Sateenkaariperheet ry:n työntekijöille (14.10.2022) sekä useiden erilaisten adoptiojärjestöjen ja muiden adoptioitoimijoiden edustajista koostuvalle adoptioverkostolle (21.11.2022).

Näissä tapaamisissa saatua tietoa dokumentoitiin muistiinpanoihin ja sähköisiin työvälineisiin, ja tietoja ja näkökulmia hyödynnettiin hankkeen oikeudellisessa analyysissä. Asiantuntijatapaamiset eivät kuitenkaan toimineet varsinaisesti hankkeen aineistonkeruun osana, vaan niiden avulla täydennettiin kyselyistä ja fokusryhmiltä saatua tietoa. Näin varmistuttiin siitä, ettei olennaisia näkökulmia jäänyt tarkastelussa huomaamatta ja että hankkeen varsinaista aineistoa voitiin tulkita suhteessa mahdollisimman monipuoliseen ymmärrykseen erilaisten perheiden tilanteista.

2.4.4 Lopuksi

Kokonaisuutena kyselyistä ja fokusryhmähaastatteluista kertyneet tiedot perheiden kokemuksista muodostavat rikkaan tutkimusaineiston, josta tämän raportin oikeudellinen analyysi ponnistaa.

Analyysimenetelmät ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Kyselyt ja fokusryhmähaastattelut tuottavat ennen kaikkea laadullista tietoa siitä, millaisia haasteita normatiivisesta perhemallista poikkeavat perheet kohtaavat. Oikeuslähteet sekä niihin nojautuva lapsi- ja perheoikeutta koskeva esiyymmärrys auttavat sen jälkeen arvioimaan, miten koetut haasteet nivoutuvat sääntelyn perusratkaisuihin ja oletamiin. Näin voidaan hahmotella, mitkä perheiden kokemat haasteet ovat oikeudellisen sääntelyn keinoin ratkaistavissa ja miten nykyistä sääntelyä olisi mahdollista kehittää huomioimaan monimuotoisia perhetilanteita paremmin. Tämä haasteiden oikeudellinen hahmottelu ja ratkaisuvaihtoehtojen kartoittaminen palvelevat puolestaan jälleen perheiden kokemusten syvempää ymmärrystä sekä haasteiden tunnistamista laadullisen analyysin apuna.

Kyselyistä ja haastatteluista saatu tieto on myös hyvin linjassa olemassa olevan tutkimustiedon kanssa siltä osin, kuin sitä on saatavilla erilaisista perhetilanteista.

Seuraavaksi siirrymme analysoimaan hankkeessa toteutettujen kyselyjen ja muun aineiston valossa esiin nousseita oikeudellisia kysymyksenasetteluja monimuotoisten perheiden näkökulmasta. Seuraava luku pureutuu lapsiperheen perustamisen tilantei-

siin, ja tarkasteluun nousevat ennen kaikkea ne tekijät, jotka vaikuttavat ihmisten valintoihin ja mahdollisuuksiin, kun he pohtivat itselleen mahdollisia tai sopivia lapsiperheellistymisen tapoja.

3 Lapsitoiveet ja niiden toteuttamismahdollisuudet

Lapsiperheen perustamiseen ja vanhemmuuden määrittelyyn liittyvät lainsäädännölliset haasteet

Sanna Koulu, Kia Aarnio ja Anna Moring

3.1 Johdanto

Mistä lapsiperheet tulevat? Lapsiperhe voi muodostua monilla tavoilla, eikä perhe-elämä aina asetu selkeästi normatiivisen perhemallin rajoihin. Monissa perheissä perhesuhteet syntyvät vähitellen jaetun arjen ja perhe-elämän tuloksena, ja siksi niissä ei välttämättä ole mielekästä puhua erikseen perheen perustamisesta omana vaiheenaan. Tässä selvityksessä on kuitenkin tehty joitakin esitysteknisiä valintoja tarkastelun järkeväksi. Tässä 3. luvussa luodaan silmäys niihin lapsiperheellistymisen muotoihin, joissa lapsi tulee juridisesti osaksi perhettä joko suoraan vanhemmuuslain-säädännön nojalla tai sitten adoption avulla. Uusperheitä ja muita tyypillisesti tosiasiallisen arjen jakamisen kautta muodostuneita perhesuhteita ja niiden juridisia hahmotuksia tarkastellaan myöhemmin 5. luvussa.

Juridinen ja sosiaalinen vanhemmuus kulkevat toki usein rinta rinnan, ja pääsääntöisesti sääntelyn tavoitteena voidaan pitää sitä, että lapsen tosiasialliset vanhemmuus-suhteet olisivat tunnistettavissa myös juridisesti. Juridinen vanhemmuus ei kuitenkaan ole ainoa väline, jolla lapsen ja tosiasiallisen vanhemman välistä suhdetta voidaan turvata, vaan sen sijaan joissakin perhetilanteissa esimerkiksi oheishuoltoon tai tapaa-misoikeuteen perustuva järjestely voi olla perheen kannalta mielekkäin.

Lapsiperheellistymistä koskeva sääntely on nykyään ennen kaikkea vanhemmuuden sääntelyä, koska 1970-luvun lapsioikeuden uudistuksissa on luovuttu vanhempien parisuhteen olennaisesta merkityksestä lapsen aseman järjestämisessä. Muutoin lapsiperheen perustamista koskeva sääntely pohjautuu kuitenkin pääosin samoille lähtökohdille kuin viime vuosisadalla. Lapsiperheet rakentuvat ainakin lainsäädännön näkökulmasta lähtökohtaisesti biologiaan perustuvan juridisen vanhemmuuden varaan. Samalla kuva on monimuotoistunut, ja nykyiseen sääntelyyn sisältyy juonteita

muun muassa suostumuksen ja tosiasiallisen perhe-elämän kasvavasta merkityksestä.⁵⁵

Lapsiperheellistyminen toteutuu perheissä eri tavoin, ja monet varsinkin biologiseen vanhemmuuteen liittyvät kysymykset kietoutuvat oletuksiin vanhempien sukupuolesta ja sen merkityksestä. Esimerkiksi kysymykset siitä, keillä on mahdollisuus saada hedelmöityshoitoja ja millä perusteella niiden kustannuksia korvataan, vaikuttavat olennaisesti sateenkaariperheiden ja itsellisten naisten asemaan ja mahdollisuuksiin perheen perustamiseen. Siksi vanhemmuutta ja lapsiperheellistymistä koskeva sääntely koskettaa joissain tilanteissa sateenkaariperhettä tai itsellisiä ihmisiä eri tavalla kuin heteroydinperhettä.

Tämän luvun tavoitteena on kartoittaa nykyisen sääntelyn keskeisiä haasteita monimuotoisten perheiden kannalta. Luvussa ei toteuteta yksityiskohtaista analyysiä nykyisen lainsäädännön kaikista ajateltavissa olevista soveltamistilanteista. Se ei olisi mielekästäkään, kun otetaan huomioon, että eduskunta hyväksyi vuonna 2022 uuden vanhemmuuslain (775/2022) ja että uusi laki tuli tuoreeltaan voimaan 1.1.2023. Siksi luvun tarkastelu perustuu aineistolähtöisesti hankkeen aikana tehtyihin kyselyihin, joilla selvitettiin perheiden kokemia haasteita.

Luku rakentuu tämän johdannon jälkeen neljän osakokonaisuuden varaan. Ensimmäisessä osiossa tarkastellaan nykyistä lainsäädäntöä sekä sen joitakin perusratkaisuja. Lainsäädännön kuvauksen jälkeen toisessa osiossa käydään läpi keskeiset havainnot hankkeen kyselyaineistosta ja perheiden kokemista haasteista. Kyselyaineistoista ilmeneviä lainsäädännöllisiä ongelmakohtia – eli ennen kaikkea hedelmöityshoitoja ja sijaissynnytystä koskeneita havaintoja – suhteutetaan kolmannessa osiossa kansainvälisiin vertailukohtiin eri maista, ja neljännessä osiossa analysoidaan, missä määrin kyselyjen havainnot ja kansainvälinen tarkastelu antavat aihetta jatkotutkimukselle ja -valmistelulle. Neljänteen osioon on sisällytetty myös lyhyt yhteenveto luvun sisällöstä sekä keskeiset huomiot mahdolliseen jatkovalmisteluun.

3.2 Nykytila

Lapsen perheoikeudellinen asema järjestyy tyypillisesti ainakin osittain heti syntymän myötä. Monissa maissa perheoikeudellisessa sääntelyssä pyritään ottamaan tavanomaisimmat ja selkeimmät tilanteet huomioon suoraan lain nojalla, jotta perheiden ei

⁵⁵ Kehitystä ei tosin tule liioitella. Suostumuksen ja tosiasiallisen perhe-elämän piirteitä on erotettavissa varsin vanhassakin lainsäädännössä esimerkiksi lapsen tunnustamisen tai lapsen omakseen ilmoittamisen käsitteissä; ks. VanhemmuusL 48.3 §.

tarvitsisi turhaan ryhtyä toimiin perhesuhteiden vahvistamiseksi. Suomessa tämä sääntelyn piirre on vanhastaan näkynyt muun muassa äidin aviopuolison isyyden perustavan *isyysolettaman* muodossa sekä juridisten vanhempien asemassa lapsenhuoltolain (361/1983) ja holhustoimesta annetun lain (442/1999) mukaan.⁵⁶

Lainsäädäntöön sisältyy siten sekä yksittäisten säännösten tasolla että sääntelyn rakenteessa ja logiikassa olettamia siitä, miten perheet muodostuvat. Nämä oletamat ovat toki muuttuneet ajassa, mutta ne ovat edelleen hyödyllisiä ”tyypillisten” perhetilanteiden kannalta, kun juridinen vanhemmuus vastaa suoraan aiottua ja tahdottua. Useiden perheiden kohdalla nämä lainsäädännön oletustilanteet vastaavatkin hyvin perheiden tarpeita. Olettamien hankaluus muunlaisten perheiden kannalta on kuitenkin tunnistettu muun muassa suhteellisen tuoreessa sääntelyssä mahdollisuudesta tunnustaa lapsi ennen syntymää (nykyinen vanhemmuuslain 19 §).⁵⁷

Siinä missä monissa perheissä lainsäädännön olettamien mukaiset ratkaisut vastaavat perheiden tarpeita, monimuotoisissa perhetilanteissa näin ei välttämättä ole. Monimuotoisissa perhetilanteissa saatetaan joutua selvittämään tai vahvistamaan juridinen vanhemmuus erillisissä menettelyissä, jolloin lainsäädännön oletustason menettelyllinen yksinkertaisuus väistyy laajempaan tutkintaan tai harkintaan perustuvien mekanismien tieltä. Tästä on olennaisesti ollut kyse muun muassa avoliitossa syntyvän lapsen tunnustamisessa, joka vuosien saatossa on käytännössä merkinnyt enemmän tai vähemmän yksityisyyden suojan piiriin ulottuvaa lastenvalvojan selvitysvelvollisuutta.

Lainsäädännön oletusratkaisut ei voi kattaa kaikkien perheiden tarpeita. Vanhemmuuden määräytymis- ja vahvistamismekanismeista on kuitenkin syytä tehdä kaksi huomiota. Ensiksi on selvää, kuten tutkimuksessa on huomautettu, että menettelyllisten ratkaisujen vuoksi erilaiset perheet saattavat olla tosiasiallisesti eri asemassa lain edessä. Tällä erolla voi olla myös ihmisoikeusulottuvuus, mikäli perheiden erilainen asema ei johdu perustelluista syistä vaan vain esimerkiksi lainsäädännön ajallisesta kerrostuneisuudesta.⁵⁸ Toiseksi on selvää, että menettelyjen eroavuudet eivät ole täysin ratkaistavissa millään ajateltavissa olevalla, lainsäädännön perusratkaisuja kunnioittavalla mallilla.

⁵⁶ Nämä vanhemmuuden järjestymisen tavat eivät välttämättä edellytä nimenomaista lain säännöstä. Äitiys määräytyi Suomessakin äitiyslain säätämiseen asti tavanomaisoikeudellisen ”mater semper certa est” -säännön kautta.

⁵⁷ Ennakollinen tunnustusmahdollisuus otettiin alun perin käyttöön vuoden 2015 isyyslailla. Ks. myös HE 91/2014 vp s. 17 muista mahdollisuuksista sekä tuoreen vanhemmuuslain esityöt (HE 132/2021 vp s. 6 ja s. 16–17) ennakollisen tunnustamisen toimivuudesta.

⁵⁸ Ks. ihmisoikeusulottuvuuksista tarkemmin mm. Nieminen 2013 s. 40–48.

Siksi lainsäädännön oletusratkaisujen rinnalla on arvioitava, missä määrin ja millaisissa menettelyissä vanhemmuus on vahvistettavissa monimuotoiset perhesuhteet tunnistavalla tavalla. Huomiota on syytä kiinnittää sekä menettelyjen laatuun että niissä noudatettaviin sisällöllisiin ratkaisuperusteisiin. Perheiden kannalta on nimittäin väliä sillä, onko vanhemmuus vahvistettavissa yksinkertaisessa hallinnollisessa menettelyssä lapsen tunnustamisen perusteella, vai vaatiiko asia tuomioistuinkäsittelyä. Samoin on merkityksellistä, millaisiin seikkoihin vanhemmuuden vahvistava ratkaisu voidaan lain soveltamisessa perustaa.

Tällä hetkellä juridista vanhemmuutta koskeva sääntely jakautuu Suomessa karkeasti kahteen osaan: yhtäältä vanhemmuutta koskevaan yleissääntelyyn ja toisaalta adoption sääntelyyn.

Olennessa osa vanhemmuutta koskevasta sääntelystä on nykyään koottu vanhemmuuslakiin, johon yhdistettiin aiemman isyyslain (11/2015) ja äitiyslain (253/2018) säännökset. Vuoden 2023 alusta voimaan tullut kokonaisuus ei juuri muuttanut aieman lainsäädännön perusratkaisuja. Vanhemmuuden määräytyminen perustuu siten nykyäänkin ennen kaikkea biologisen polveutumisen tunnistamiselle juridisen vanhemmuuden muodossa.

Vanhemmuuslain lähtökohtana on, että lapsen äitiys voi syntyä ensiksikin synnyttämisen perusteella (2 §) ja että äidin kanssa avioliitossa olevasta miehestä tulee lapsen isä suoraan lain nojalla (3 §). Lain sääntely rakentuu tältä osin siis edelleen yhtäältä biologisen siteen ja toisaalta vanhempien avioliiton merkityksen varaan. Lisäksi biologisella polveutumisella on keskeinen merkitys lain 4.2 §:n sääntelyssä, jonka mukaan isäksi voidaan vahvistaa henkilö, joka on siittänyt lapsen tai jonka siittiötä on käytetty äidin hedelmöittämiseen.

Biologinen polveutuminen ei kuitenkaan ole aina välttämätöntä. Sääntely on tältä osin jaettu yhtäältä isyyttä koskevaan 4.3 §:ään, jonka valossa isyys voi perustua äidin kanssa yhdessä annettuun hedelmöityshoitosuostumukseen (vaikka hoidot olisivat tapahtuneet luovutetuilla sukusoluilla) sekä toisaalta äitiyttä koskevaan 5 §:ään, jonka mukaan naisen, joka yhteisymmärryksessä lapsen synnyttäneen kanssa antoi suostumuksen hedelmöityshoitoon, voidaan vahvistaa olevan lapsen synnyttäneen ohella lapsen äiti. Äitiyttä ei kuitenkaan voida vahvistaa, jos lapsella on jo kaksi oikeudellista vanhempaa tai jos lapselle voidaan todeta tai vahvistaa isä vanhemmuuslain perusteella.

Siinä missä vanhemmuuslain säännökset rakentuvat pääosin joko biologisen polveutumisen tai hedelmöityshoitoihin annetun suostumuksen tunnistamiselle joko lain nojalla tai eri vahvistusmenettelyissä, adoptiota koskevassa sääntelyssä vanhemmuus

syntyy aina tuomioistuimen ratkaisulla. Adoptiolaisissa (22/2012) korostuu myös yksit-
täistapauksellisen lapsen edun arviointi tavalla, joka varsinaisessa vanhemmuutta
koskevassa sääntelyssä on harvinaista.

Koska vanhemmuutta koskeva sääntely perustuu edelleen olennaisesti biologisen pol-
veutumisen merkitykselle, se on vääjäämättä ainakin jossakin määrin sidoksissa myös
sukupuoleen. Nämä yhteydet näkyvät muun muassa hedelmöityshoitoja ja oikeusge-
neettisiä isyystutkimuksia koskevissa säädöksissä, jotka rakentuvat biologiseen suku-
puoleen perustuvan käsitteistön varaan.

Esimerkiksi tällä hetkellä voimassa olevan hedelmöityshoitolain (laki hedelmöityshoi-
doista, 1237/2006) 2 §:n mukaan parilla tarkoitetaan ”naista ja miestä, jotka elävät
keskenään avioliitossa tai avioliitonomaisissa olosuhteissa taikka kahta naista, jotka
elävät keskenään avioliitossa, rekisteröidyssä parisuhteessa tai avioliitonomaisissa
olosuhteissa”, ja hoitoa saavalla ”paria tai sellaista naista, joka ei elä avioliitossa, re-
kisteröidyssä parisuhteessa tai avioliitonomaisissa olosuhteissa”. Samoin sääntelyn
kiinnittyneisyys sukupuoleen näkyy lain 16 §:ssä, jonka mukaan nimenomaan siittiöi-
den luovuttaja voidaan tietyin edellytyksin vahvistaa hoidon tuloksena syntyneen lap-
sen isäksi.

Monet näistä sukupuoleen liittyvistä säännöksistä ovat olleet eduskunnan harkitta-
vana osana niin sanotun translain säätämistä. Hallituksen esityksen (HE 189/2022 vp)
mukaisesti uudistuksen tarkoituksena oli irrottaa juridisen sukupuolen vahvistaminen
lääketieteellisestä hoidosta ja poistaa juridisen sukupuolen vahvistamiseen aiemmin
liittynyt lisääntymiskyvyttömyysvaatimus. Uudistuksessa selvitettiin myös vanhem-
muusnimikkeiden korjaamiseen liittyviä kysymyksiä.

Biologisen polveutumisen merkitystä joudutaan arvioimaan myös sijaissyntyys-
järjestelyissä, joissa lapsen synnyttäjän ei ole tarkoituskaan olla hänen vanhempansa,
vaan syntymän jälkeen lapsi luovutetaan sovitusti aiotulle vanhemmalle tai aiotuille
vanhemmille. Sijaissyntyysjärjestelyihin liittyvien eettisten ongelmien vuoksi niihin
suhtaudutaan nykyinsäädännössä torjuvasti⁵⁹, ja hedelmöityshoitolain 8 §:n
6-kohdassa on kielletty hedelmöityshoitojen antamisen tässä tarkoituksessa. Samoin
adoptiolain 5 §:n mukainen korvausten maksamisen kieltö ehkäisee varsinkin niin
sanottuja kaupallisia sijaissyntytyksiä. Koska nykyisellä sääntelyllä ei kuitenkaan
pystytä estämään kaikkia sijaissyntyysjärjestelyjä Suomessa tai ulkomailla,
järjestelyjen asemaa joudutaan edelleen miettimään lainvalmistelussa. Pääministeri

⁵⁹ Ks. aiemmasta tutkimuksesta ja sääntelytarpeen arvioinnista mm. OM:n arviomuistio
sijaissyntyysjärjestelyistä (OM selvityksiä ja ohjeita 52/2012) sekä valtakunnallisen
sosiaali- ja terveystieteiden neuvottelukunnan ETENE:n lausunto 28.9.2011 liittei-
neen.

Marinin hallituksen ohjelma sisälsi kirjauksen, jonka mukaisesti hallituskaudella aloitettiin selvitystyö ei-kaupallisen sijaissynnytyksen sallimisesta lainsäädännössä erikseen määriteltävissä tapauksissa. Teema on perheiden monimuotoisuuden kannalta merkittävä, sillä sijaissynnytyksen merkitys lapsiperheellistymisen muotona on erityisen suuri monissa sateenkaariperheissä. Tämän tutkimushankkeen aineistot tarjoavat arvokasta tietoa käynnissä olevan selvitystyön tukena.

Sijaissynnytyjärjestelyjä ei ole mahdollista erottaa täysin muista lapsiperheellistymisen tavoista, ja ei-kaupallinen sijaissynnytyks ja sitä lähellä olevat muut järjestelyt voivat nostaa esiin monia eri kysymyksiä. Esimerkiksi sovittu kumppanuusvanhemmuus miesparin ja naisen kesken voi olla alku kolmen tasavertaisen vanhemman perheelle, tai asianosaiset voivat keskenään sopia vaikkapa, että päävastuu lapsesta on isillä mutta että äiti on jollain muulla tavalla mukana lapsen elämässä. Siksi eri lapsiperheellistymisen tavat ovat merkityksellisiä myös vanhempien lukumäärää koskevien oletusten kannalta. Tässä luvussa keskitytään niihin juridisiin kysymyksiin, jotka liittyvät vanhemmuuden määräytymiseen ja lapsiperheellistymiseen yleensä, ja erityisesti monivanhemmuustilanteisiin syvennytään seuraavassa 4. luvussa.

Nykyisen lainsäädännön tarkastelu paljastaa yhtäältä, kuinka nopeaa viimeisten kahden vuosikymmenen lainsäädännöllinen kehitys on ollut, ja toisaalta, kuinka vahvoja vanhemmuutta koskevan sääntelyn perusratkaisut kuitenkin ovat. Vuonna 2007 säädetty hedelmöityshoitolaki oli voimaan tullessaan pitkän valmistelun tulosta, ja sen sääntely suostumuksesta vanhemmuuden perustana biologisen polveutumisen ohella oli tuolloin uutta. Nykypäivänä päävaikutelmaksi kuitenkin jää, että hedelmöityshoitoja koskeva sääntely on solahtanut varsin vaivatta osaksi vanhemmuuden järjestämisen tapoja. Vanhemmuuden määräytymistä koskevan sääntelyn haasteet ilmenevätkin kenties selvimmin yksittäisinä soveltamisongelmina sekä palvelujärjestelmän ja lainsäädännön toimeenpanon kysymyksinä.

3.3 Nykytilan ongelmat kyselytulosten valossa

3.3.1 Yleistä

Kun mietitään, millaisissa perheissä vanhemmuussuhteiden tunnistaminen voi olla risiiridassa lain olettaman kanssa, huomio kiinnittyy ennen kaikkea biologisen vanhemmuuden merkitystä koskeviin normeihin. Niinpä esimerkiksi tilanteet, joissa lapsi syntyy hedelmöityshoitojen jälkeen ilman geneettistä yhteyttä vanhempiinsa tai joissa vanhemmat ovat transtaustaisia tai keskenään samaa sukupuolta, saattavat haastaa yhteisen biologisen vanhemmuuden oletusta.

Tämän hankkeen aikana tehdyt kyselyt valottavat aihetta eri puoliilta. Aiheen kannalta merkitykselliset teemat saattavat nousta esiin esimerkiksi transtaustaisten vanhempien perheissä, sateenkaariperheissä tai adoptioperheissä. Biologisen vanhemmuuden oletus kietoutuu myös ajatusmalleihin vanhempien parisuhteen perustavuudesta, ja siksi monet kumppanuusvanhempien ja apilaperheiden perheellistymisen tavat ansaitsevat huomiota. Sääntelyn kannalta erityisen haastavia ovat myös sijaissyntytilanteet, joissa lapsen synnyttäneen henkilön ei ole alun perinkään tarkoitus tulla lapsen vanhemmaksi.

3.3.2 Hedelmöityshoidot

Hedelmöityshoidoissa on tapahtunut merkittävää kehitystä viime vuosikymmenien aikana, ja ne ovat yhä useammille perheille keino lapsen saantiin. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen ennakkotiedon mukaan vuonna 2021 yli 4 % syntyvistä lapsista sai alkunsa hedelmöityshoitojen avulla. Erityisen tärkeiksi hedelmöityshoidot muodostuvat perheissä, joissa vanhempien yhteisen biologisen lapsen saaminen ei ole mahdollista tai joissa vanhempia on lähtökohtaisesti vain yksi, ja siksi hedelmöityshoitojen saatavuudella ja yhdenvertaisuudella on väliä myös perheiden monimuotoisuuden kannalta.

Hanke toteutti yhteistyössä Sateenkaariperheet ry:n kanssa osion järjestön kyselyyn, joka oli avoinna vastauksille 23.5.–29.6.2022. Kysely tavoitti huomattavan kattavasti kohderyhmän eli seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat perheelliset tai perhettä toivovat henkilöt, ja siihen saatiin yhteensä 422 vastausta sateenkaariperheiden vanhemmilta ja vanhemmuutta harkitsevilta henkilöiltä.

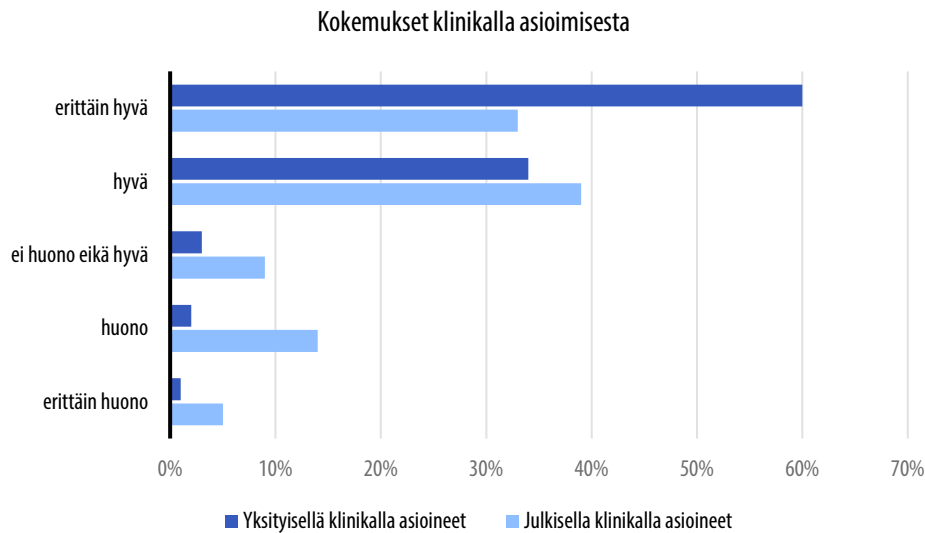
Hankkeen kyselyillä ei tavoitettu kovin hyvin vastaajia, jotka olisivat harkinneet itsellisesti hedelmöityshoitoihin hakeutumista tai saaneet lapsen niiden avulla. Näitä tilanteita koskevat samat hoitoon pääsyyn sekä hoitojen hintaan ja resursointiin liittyvät kysymykset kuin sateenkaariperheitäkin. Heitä saattavat koskea myös muut haasteet, kuten nimenomaan itsellisiä henkilöitä koskevat hoitokäytännöt. Esimerkiksi hedelmöityshoitoja tutkineen Helminauha-hankkeen saamien tietojen mukaan julkisella klinikalla itsellisesti hoidettava henkilö ei ole saanut elää parisuhteessa vuoteen ennen hoitojen aloittamista.⁶⁰

Vastaajista suuri osa, yhteensä 57 % (n = 240), oli saanut tai yrittänyt saada hedelmöityshoitoja. Heistä viidesosa oli asiointu julkisella hedelmöityshoitoklinikalla, ja neljä

⁶⁰ Helminauha-hankkeesta ja lahjasoluhoidoista ks. <https://helminauha.info/lahjasoluhoidojen-linjaukset-julkisella-sektorilla/> [31.3.2023]. STEA-rahoitteisessa hankkeessa tarjotaan tietoa ja tukea lahjasoluperheille perhevalmennuksen, tietopankin ja vertaistuen avulla.

viidesosaa yksityisellä. Jotkut vastaajat olivat kokeneet, että heiltä evättiin hoitoja muun muassa perhemuodon tai transtaustan vuoksi; hoitojen epäämistä kokeneet vastaajat olivat asioineet yhtä usein julkisella (5 %; n = 10) kuin yksityiselläkin (5 %; n = 10) klinikalla. Julkisella hedelmöityshoitoklinikalla asioineiden vastaajien kokemukset olivat kokonaisuutena keskimäärin selvästi huonommat kuin yksityisillä klinikoilla asioineilla (72 % erittäin hyvä tai hyvä; vs. 94 % erittäin hyvä tai hyvä) (Kuvio 3).

Kuvio 3. Julkisella ja yksityisellä hedelmöityshoitoklinikalla asioineiden kokemuksia hedelmöitysklinikalla asioimisesta⁶¹

Vaikka tulokset eivät ole suoraan yleistettävissä, ne antavat vahvoja viitteitä kokemusten vaihtelusta sen suhteen, onko kyse yksityisestä vai julkisesta hedelmöityshoitoklinikasta. Kyselyn avovastaukset täsmentävät sitä, millaisiin asioihin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien perheellisten tai perhettä toivovien huonot kokemukset julkisilla hedelmöitysklinikoilla liittyivät.

Yhteensä kuusi julkisilla klinikoilla asioinutta vastaajaa kertoi, että heiltä oli evätty hedelmöityshoidot sen vuoksi, että he kuuluvat sukupuolivähemmistöön:

⁶¹ Prosenttiosuudet eivät summaudu 100 %:iin, koska vastaajat ovat voineet valita useampia vaihtoehtoja.

”Hoidot evättiin sillä perusteella, että olen juridisesti mies. Sinällään mitään syytä, miksi en voisi tulla raskaaksi ei ollut ja lääkäri oli sitä mieltä, että se onnistuisi varmasti pienellä avustuksella, jos vaan löytyisi lääkäri, joka suostuu auttamaan.”

”Saimme julkisella puolella lähetteen hoitoihin, mutta lähete myöhemmin evättiin juridisen sukupuolen vuoksi.”

Hedelmöityshoitokokemukset olivat olleet negatiivisia myös muilla kuin juridisen sukupuolensa korjanneilla vastaajilla. Haasteet saattoivat liittyä muun muassa lahjasolujen tai lahjasoluilla tehtävien hoitojen saatavuuteen.

”Ennen esikoisen hankintaa yksityisellä klinikalla pyrimme hedelmöityshoitoihin [julkisella puolella]. Lähete hylättiin ja syyksi kerrottiin, että lahjasoluhoidoja ei anneta.”

Kolme oikeudellista naista, joiden sukupuoli-identiteetti on muunsukupuolinen, kertoivat, että he eivät olleet uskaltaneet olla hedelmöityshoitoklinikalla avoimia sukupuolestaan, seksuaalisuudestaan tai perhemuodostaan, ja he olivat kokeneet salailun raskaana. Pari vastaajaa totesi puolestaan, että heiltä oli evätty mahdollisuus sellaiseen hedelmöityshoitoon, jossa yhden kumppanin hedelmöitetty munasolu olisi asetettu kasvamaan toisen kumppanin kohtuun.

”Minulla oli vaikeuksia raskautua (2 vuotta hoitoja ja ei tulosta). Olisimme halunneet laittaa minun lahjasiittiöillä hedelmöitetyn munasolun vaimoni kohtuun, mutta se kiellettiin meiltä, koska väittivät sitä sijaissyntytykseksi.”

Kyselyssä selvitettiin myös kokemuksia hedelmöityshoidoista apilaperheissä ja kumppanusvanhempina. Yhteensä yhdeksän vanhempaa vastasi kysymyksiin tältä osin, ja heistä kolme kertoi, että heiltä oli evätty hoitoja perhemuodon takia. Lisäksi ainakin yksi vastaaja oli jättänyt tarkoituksella kertomatta perhemuodostaan hedelmöityshoitoklinikalla.

Läheskään kaikki kokemukset hedelmöityshoidoista eivät kuitenkaan olleet negatiivisia, ja varsinkin yksityisillä klinikoilla asioinneilla oli hyviä kokemuksia hoitoprosessista.

”Meidän kohdallamme yksityisellä klinikalla kaikki onnistui hyvin. Saimme hyvää ja asiantuntevaa palvelua, minusta käytettiin oikeita termejä ja puhuttiin tulevan lapsen isänä, vaikka käytimme lahjasiittiöitä.”

Kokonaisuutena kysely korostaa joka tapauksessa tarvetta kiinnittää huomiota hoitojen yhdenvertaisuuteen. Tulosten valossa vaikuttaa siltä, että seksuaali- tai sukupuoli-vähemmistöön kuuluminen tai normatiivisesta perhemallista poikkeava perhemuoto saattavat olla yhteydessä hedelmöityshoidoissa koettuihin haasteisiin ja huonoihin hoitokokemuksiin. Vaikka suuri osa haasteista liittyi hoitokäytäntöihin eikä suoraan lainsäädäntöön, ei nykyisen sääntelyn sukupuolisidonnaisuutta voine ohittaa. Samalla eroavuudet julkisten ja yksityisten klinikoiden välillä viittaavat eroihin hoitosuosituksissa ja klinikoiden käytännöissä.

3.3.3 Sijaissyntyys

Hankkeen ja Sateenkaariperheet ry:n kyselyssä selvitettiin myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien vastaajien ajatuksia ja toiveita sijaissyntytysjärjestelyistä. Kyselyn vastaajista viisi prosenttia oli harkinnut sijaissyntytyskäyttöä (n = 21), ja kaikista vastaajista 0,5 % eli yhteensä kaksi vastaajaa oli saanut lapsen sijaissyntytysavulla. Vaikka sijaissyntytyskäyttöön liittyvään kysymykseen vastasi vain pieni osa kyselyyn vastanneista henkilöistä, lähes kaikki sijaissyntytystä harkinneet vastasivat myös avokysymykseen siitä, mitä hyviä ja huonoja puolia sijaissyntyttyksessä heille olisi. Nämä avovastaukset olivat varsin monipuolisia ja vastaukset heijastavat hyvin sijaissyntyttykseen liittyviä pohdintoja.

Useimmat avokysymykseen vastanneista mainitsivat sijaissyntyttyksessä useita hyviä ja huonoja puolia. Seitsemässä vastauksessa korostettiin, kuinka sijaissyntyttyys olisi yksi ainoista mahdollisuuksista perheellistymiseen tilanteessa, jossa kukaan ei pysty synnyttämään, eli miesparien tai transnaisen perheeseen.

”Laillinen sijaissyntyttyys Suomessa olisi mahdollistanut miehelleni lapsen jo vuosi sitten. Hän oli edellisen puolisonsa kanssa yli 15 vuotta yksityisen ja julkisen puolen lapsettomuushoitajien asiakkaana.”

”No, transnaisena aika mahdotonta saada lapsia, niin olisi yksi ainoita vaihtoehtoja.”

Yksi vastaaja oli kohdannut loukkaavaa kohtelua adoptiopalveluissa ja piti siksi sijaissyntyttyä parempana vaihtoehtona. Yhteensä neljässä vastauksessa nousi myös esiin toive saada perheeseen lapsi, joka olisi biologisesti sukua itselle tai kumppanille.

Huonoina puolina nostettiin esiin muun muassa sijaissyntyttyksen kalleus ja hinnan aiheuttama perheen perustamisen lykkäytyminen (n = 3). Lainsäädännöllisiä vaikeuksia pohti samoin kolme vastaajaa, joista yksi oli saanut lapsen sijaissyntyttyksen

avulla ja kokenut asiaan liittyvän Suomen byrokratian raskaaksi ja vaikeaksi. Erityisesti rajat ylittäviin sijaissynnytyjärjestelyihin liitettiin huonoja puolia: harva maa tarjoaa sijaissynnytystä samaa sukupuolta oleville pareille, ja eettisiä kysymyksiä pidettiin tärkeinä. Yksi vastaaja totesikin nimenomaan, että sijaissynnytyksen tulisi tapahtua Suomessa sopimusten ja lainsäädännön sääntelemänä, jolloin eettisyys olisi mahdollista varmistaa.

”Sijaissynnytyks on todella eettisesti monitahoinen kysymys. [...] sijaissynnytyks on todella lähellä ihmiskauppaa ja voi selkeästi loukata naisten ja kohdullisten oikeuksia sekä kehollista riippumattomuutta. Silti jos sen tekee eettisesti, sopimuksineen jne. juurikin Suomessa, jossa on suhteellisen hyvin toimiva lainsäädäntö, näen, että sijaissynnytyks voisi olla hyvä vaihtoehto saada lapsia.”

Sijaissynnytystä harkitsevista vastaajista neljännes harkitsi altruistista (24 %; n = 5) ja neljännes kaupallista sijaissynnytystä (24 %; n = 5). Loput eivät osanneet sanoa, kumpi heille sopisi paremmin. Vastauksissa heijastuivat eri sijaissynnytyjärjestelyjen erot: yksi vastaaja totesi, että altruistista sijaissynnyttäjää voi olla vaikea löytää, kun taas toinen vastaaja koki epävarmuutta asioiden järjestymisestä asuinmaassa. Yksi vastaaja harkitsi itse ryhtyvänsä sijaissynnyttäjäksi ja näki asiassa lukuisia hyviä ja huonoja puolia.

Kyselyssä kysyttiin myös nimenomaisesti vastaajien toiveita ja ajatuksia sijaissynnyttäjän asemasta lapsen ja perheen elämässä, ja selvitettiin, missä määrin sijaissynnytyks ja kumppanuusvanhemmuus voisivat olla vaihtoehtoja toisilleen. Vastaukset auttavat valottamaan sijaissynnytykseen liittyviä ajatusmalleja ja hahmotuksia perheestä.

Kun vanhemmilta ja vanhemmuutta suunnittelevilta kysyttiin, olisiko heidän toiveenaan pitää jonkinlaista yhteyttä sijaissynnyttäjään lapsen syntymän jälkeen, noin puolet (48 %; n = 11) vastasi kyllä. Noin kolmannes (35 %; n = 8) ei osannut sanoa, ja 17 % (n = 4) vastasi ei.

Avovastaukset jakoutuivat hieman samaan tapaan eri ajatusmalleihin. Viisi avokysymyksen vastaajaa halusi, että lapsi saisi tietää synnyttäjän henkilöllisyyden, mutta he eivät kaivanneet yhteydenpitoa tämän kanssa, kun taas kuusi vastaajaa toivoi, että lapsella olisi yhteys sijaissynnyttäjäänsä ja että tämä voisi olla jopa läheinen ihminen lapselle.

”Jos sais lapsen sijaissynnytyksen kautta, olisi mielestäni hyvä, että lapsi tietäisi tavan, jolla hän on tullut maailmaan ja kuka hänen synnyttäjänsä on, mutta en mielellään haluaisi, että kyseinen synnyttäjä olisi mukana lapsen elämässä sen enempää.”

”Pidän lähtökohtaisesti hyvänä, että lapsi tietäisi sijaissynnyttäjän henkilöllisyyden. Tämä toki olisi helpompaa, mikäli sijaissynnyttäjä olisi ennestään tuttu henkilö. Ideaalitulanteessa sijaissynnyttäjä olisi lapselle läheinen aikuinen, mutta ei kuitenkaan kasvattaja.”

Noin kaksi kolmasosaa sijaissynnytyistä harkinneista (n = 12) näki kumppanuusvanhemmuuden vaihtoehtona sijaissynnytykselle. Useamman kodin ja vanhemman nähtiin lisäävän lapsen turvaverkkoa tai ainakin olevan neutraali asia lapsen turvallisuuden kannalta. Riskinä tai rasitteena kumppanuusvanhemmuudessa nähtiin järjestelyjen ja ”liikkuvien palasten” suuri määrä. Noin kolmannes sijaissynnytyistä harkinneista (n = 6) näkikin kumppanuusvanhemmuuden huonona vaihtoehtona, ja heistä kolme piti sijaissynnytyistä oikeudellisesti turvatumpana ja vapaampana vaihtoehtona. Nämä vastaajat halusivat yleisesti, että lapsella olisi vain yksi koti, ja he halusivat välttää riskit, joita alun perin tuntemattoman kumppanuusvanhemman kanssa perheen perustamiseen liittyy.

Kokonaisuutena sijaissynnytyt kietoutui vastauksissa muihin perheellistymisen tapoihin, ja vastaajat punnitsivat eri vaihtoehtoja monisyisesti. Sijaissynnytyksen haasteet ja mahdolliset ratkaisut olivat vastauksissa sidoksissa siihen, millaista perhe-elämän haluttiin olevan, eli ennen kaikkea siihen, kuinka ydinperheenomaista perhemallia vastaajat toivoivat. Hankkeen ja Sateenkaariperheet ry:n yhteisesti tekemän kyselyn vastaajajoukko on myös sijaissynnytyistä harkitsevien joukossa erityinen. Kysely ei tavoittanut esimerkiksi sellaisia heteromuotoisia pareja, joissa naiselta puuttuu kohtu tai joiden on muuten mahdotonta saada lasta parille itselleen tehtävien hedelmöityshoitosten avulla. Nämä parit ovat suurin nyt sijaissynnytyksiä toteuttava ryhmä, ja heidän osaltaan ei ole tietoa, miten laajasti he mieltävät sijaissynnytyksen ja kumppanuusvanhemmuuden toisilleen vaihtoehtoisina ratkaisuina. Viime vuosina virinneestä huomiosta huolimatta kumppanuusvanhemmuus on perheellistymisen tapana edelleen varsin sateenkaarierytinen vaihtoehto. Heteromuotoisella parilla voi siksi olla korkeampi kynnyks harkita sijaissynnytyksen sijaan kumppanuusvanhemmuutta kuin sateenkaariyhteisössä elävällä parilla tai henkilöllä.

3.3.4 Adoptio

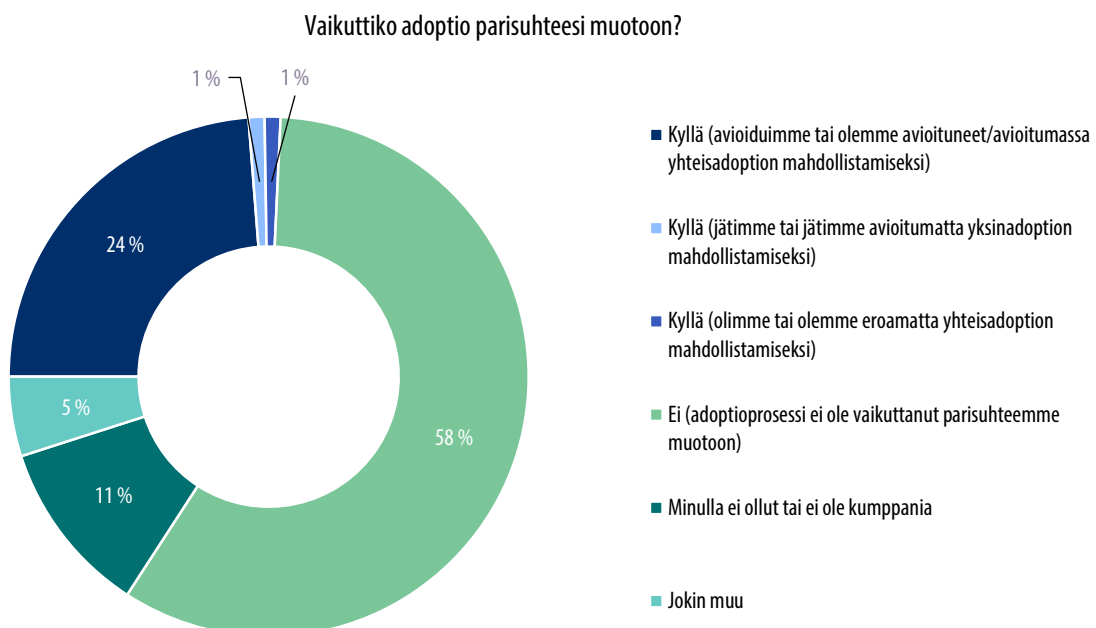
Perhelainsäädännön nykytilan toimivuutta selvitettiin myös adoptioperheille tehdyssä kyselyssä. Adoptioperheet ry:n kanssa yhteistyössä toteutettu kysely oli auki 17.6.–8.8.2022, ja siihen saatiin yhteensä 165 vastausta eri puolilta Suomea. Kyselyssä tarkasteltiin muun muassa avioitumiseen liittyviä kysymyksiä, palvelujen toimivuutta sekä ajatuksia adoptoidun lapsen aiempien vanhempien roolista lapsen elämässä. Kyselyn tiedonintressit ovatkin karkeasti jaoteltavissa kolmeen osaan: ensiksi adoption edellytyksiin adoptiolain mukaan; toiseksi muun lainsäädännön toimeenpanoon ja perheiden

arkeen; ja kolmanneksi vanhemmuuden hahmotuksiin monimuotoisissa perhetilanteissa. Näistä teemoista ensimmäinen kytkeytyy tämän luvun aiheeseen, ja kahta muuta puolestaan tarkastellaan seuraavissa luvuissa.

Suurin osa vastaajista oli adoptoinut lapsen jo aiemmin (79 %), ja tämän vuoksi kysely heijastaa vain osittain perheiden mahdollisesti kokemia haasteita ennen prosessiin ryhtymistä. Tämän hankkeen kyselyt eivät anna vastausta siihen, millaisissa tilanteissa ihmiset eivät edes harkitse adoptioprosessia esimerkiksi siksi, etteivät koe sitä syystä tai toisesta itselleen mahdolliseksi vaihtoehdoksi. Muun muassa monet itselliset miehet ja samaa sukupuolta olevat parit ovat selvillä siitä, että perheen ulkoisen adoption kautta lapsen saaminen on heille käytännössä hyvin epävarma polku, eivätkä siksi pidä adoptiota varsinaisesti lapsiperheellistymisen mahdollisuutena.

Adoptioerheille suunnatun kyselyn anti tämän luvun aiheen kannalta on erityisesti adoptiota toivovien vanhempien *suhdemuotoa* koskevissa vastauksissa. Yli puolet adoptiota toivovista ja adoptoineista vastaajista totesi, että adoptio, sen suunnittelemisen tai adoptioprosessissa oleminen ei ollut vaikuttanut heidän suhdemuotoonsa (n = 95), ja toisaalta lähes neljäsosa vastaajista oli avioitunut kumppaninsa kanssa adoption mahdollistamiseksi (n = 38). Kymmenesosalla ei ollut kumppania adoption aikana tai sitä suunnitellessaan (n = 17) (kuvio 4).

Kuvio 4. Adoptioprosessin vaikutus vanhempien suhdemuotoon

Pienellä osalla vastaajista avioitumisvaatimus vaikutti kuitenkin merkittävästi arkeen ja elämään, ja avovastauksista ilmenee, että vaikutukset saattavat olla raskaat. Esimerkiksi eräs yksin adoptiota suunnitteleva vastaaja oli pitänyt erilliset asunnot kumppaninsa kanssa.

”Asumme virallisesti kahdessa kodissa ja olemme jättäneet avioitumatta, koska se ei yksinhakijana ole mahdollista. Olemme olleet vuosia yhdessä ja miesystävä on aktiivisesti adoptioprosessissa mukana. Adoptioprosessin hitaus ja epävarmuus on raskasta ja sitä lisää se, ettemme voi perustaa yhteistä kotia. Elämme välitilassa. Meille ei ole myöskään taloudellisesti mahdollista hankkia meille sopivaa kotia ennen kuin voimme tehdä sen yhdessä.”

Toinen vastaaja oli puolestaan valinnut laittaa adoptoinnin etusijalle parisuhteeseen lähtemisen asemesta. Eräs vastaaja oli myös jättänyt avioitumatta, jotta adoptio mahdollistuisi, ja toinen vastaaja jättänyt eroamatta, jotta adoptioprosessi saataisiin käytyä läpi.

”Pidämme kulissia pystyssä, joka tuntuu raskaalta, muutoin olisimme lähtökuopissa.”

Kun vastaajat saivat esittää toiveita siitä, miten he haluaisivat lainsäädäntöä muutettavan kumppanin kanssa adoptoinnin osalta, 16 vastaajaa toivoi, että avioitumisvaatimuksesta luovuttaisiin. Pitkän avioliiton tai pitkän parisuhteen tai rekisteröidyn suhteen esitettiin monessa vastauksessa kertovan vastaavalla tavalla sitoutuneisuudesta kuin avioliiton. Yhteensä kuusi vastaajaa puolestaan piti avioitumisvaatimusta hyvänä, ja sen mainittiin muun muassa tuovan lisäturvaa lapselle. Sekä avioitumisvaatimuksen poistoa että ennallaan pitämistä toivovat huomauttivat lisäksi, että kansainvälisessä adoptiossa kohdemaat joka tapauksessa vaativat avioliittoa yhdessä hakevilta puolisoilta.

Kyselyssä selvitettiin vielä erikseen, millaisia lainsäädännöllisiä esteitä vastaajat olivat kokeneet adoptiossa ja miten ne voisi heidän kohdallaan ratkaista. Kysymys suunnattiin vain niille vastaajille, jotka olivat aiemmassa kysymyksessä ilmoittaneet, että suunnittelisivat lapsen adoptoimista, jos se olisi lainsäädännöllisesti mahdollista. Kysely ei kuitenkaan kokonaisuutena tavoittanut kovin hyvin niitä mahdollisia vastaajia, joilla adoptiossa oli ollut esteitä, ja kysymykseen tuli siksi alle kymmenen vastausta.

Lainsäädännön esteitä koskevissa vastauksissa korostuivat erityisesti adoptiolain asettamat ikäraajat, minkä lisäksi muita esteitä mainittiin yksittäisissä vastauksissa. Yleisimmin vastauksissa toivottiin ikärajaan liittyvien lainsäädännöllisten esteiden ratkaisemista siten, että 45 vuoden enimmäisikäero vanhemman ja lapsen välillä riittäisi

nykyisen 50 vuoden yläikärajan sijaan. Tämä mahdollistaisi vastaajien mukaan myös vanhempien lasten helpomman adoptoiduksi tulemisen. Lisäksi toivottiin muun muassa mahdollisuutta adoptoida entisen kumppanin lapsi, sekä adoption kriteerien helpottamista niin, että adoptointi perhehoitajana olisi mahdollista.

”Meille sanottiin, että sijaisperheeseen ei anneta adoptiolasta. Olisi pitänyt ensin adoptoida ja sitten vasta ryhtyä sijaisperheeksi.”

Kokonaisuutena kyselyn vastauksista kuvastuu se, että lainsäädännön logiikka ja perheiden kokemukset eivät aina osu yksiin. Erityisesti adoptioprosessin kesto saattaa johtaa siihen, että hakija ei välttämättä koe mahdolliseksi tai järkeväksi ryhtyä prosessiin yli 45-vuotiaana, ja samalla keston liittyvät huolet saattavat vaikuttaa avioitumista ja suhdemuotoa koskeviin päätöksiin, kun vastaajat pelkäävät joutuvansa aloittamaan prosessin alusta avioitumisen tai eroamisen myötä. Nämä kysymykset eivät ole kovin hyvin ratkaistavissa lainsäädännöllä, vaan ne liittyvät ennen kaikkea lainsäädännön toimeenpanoon.

3.3.5 Kyselyistä ilmenevät havainnot kootusti

- Monet sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvat vastaajat olivat kokeneet haasteita hedelmöityshoitojen saatavuudessa ja laadussa, ja osalta heistä oli eväty hoitoja.
- Naispareilta oli evätty sellaisia hedelmöityshoitoja, joissa yhden aiotun vanhemman munasoluja käytettäisiin toisen hoitamiseen.
- Osa lapsiperheellistymistä toivovista koki sijaissyntyksen ainoaksi heille tarjolla olevaksi vaihtoehdoksi, vaikka järjestelyjen kalleus ja juridinen epävarmuus sekä eettiset näkökohdat tunnistettiin hyvin.
- Kumppanuusvanhemmuus oli osalle vastaajista mahdollinen vaihtoehto sijaissyntysjärjestelyille.
- Kyselyjen perusteella ei tiedetä, missä määrin parit, joilla ei ole kytköksiä sateenkaariyhteisöön, pohtivat sijaissyntystä ja kumppanuusvanhemmuutta toisilleen vaihtoehtoisina lapsiperheellistymisen tapoina.
- Osa pariskunnan yhteistä adoptiota suunnittelevista vastaajista koki avioliittovaatimuksen raskaana, ja vaatimus avioitumattomuudesta saattoi puolestaan olla raskas yksin adoptiota suunnitelleille vastaajille. Lain asettamien ikärajojen vuoksi hakijat eivät kokeneet, että heillä olisi realistista mahdollisuutta aloittaa prosessia alusta tilanteessa, jossa yksinhakija olisi muodostanut uuden parisuhteen tai tilanteessa, jossa yhdessä hakeva pariskunta eroaisi adoptioprosessin aikana.

- Perhehoitajana toimivalle vastaajalle oli kerrottu, että sijaisperheeseen ei anneta adoptiolasta.

3.3.6 Kokoavia huomioita

Hankkeen aikana tehdyt kyselyt piirtävät esiin kuvan lapsiperheellistymiseen liittyvien toiveiden ja tilanteiden moninaisuudesta. Vaikka monet vastaajat olivat lopulta saaneet lapsen, lapsiperheellistyminen oli saattanut viedä kauan ja aiheuttaa merkittäviä kustannuksia, huolta ja epävarmuutta. Vastausten joukosta erottuu myös pieni joukko vastaajia ja perheitä, joissa lapsiperheellistyminen ei ole onnistunut ja joissa lapsetta jääminen on huomattavan kipeä asia.

Koska kyselyt suunnattiin perheryhmittäin, ne pystyivät tavoittamaan laajan otoksen myös verrattain pienistä perheryhmistä. Kyselyjen tavoitavuutta todennäköisesti paransi myös se, että niistä viestittiin erilaisten perhejärjestöjen kautta, jolloin mahdolliset vastaajat kenties kokivat asian tavallista herkemmin omakseen. Samoista syistä kyselyillä ei kuitenkaan tavoitettu henkilöitä, jotka eivät lähtökohtaisesti koe kuvattua perheryhmää omakseen. Kyselyaineistojen perusteella pimentoon jää siksi monia sellaisia tekijöitä, jotka estävät lapsiperheellistymistä. Näitä tekijöitä voidaan pyrkiä tavoittamaan esimerkiksi Väestöliiton Perhebarometrin tyyppisten kyselytutkimusten kautta, ja tammikuussa 2023 julkaistu *Perhebarometri 2022* on siksi erinomainen lähde lapsettomaksi jäämisen syiden ymmärtämiseen.⁶²

Jatkossa olisi tärkeää, että myös Perhebarometrin kaltaisilla laajemmilla kyselytutkimuksilla voitaisiin kartoittaa mahdollisia yhteiskunnallisten normien, lainsäädännön tai esimerkiksi hedelmöityshoitojen saatavuuden asettamia esteitä lapsitoiveelle tai lapsitoiveen toteuttamiselle.

Hankkeen kyselyt eivät liioin mahdollista lapsiperheellistymismahdollisuuksien vertaailua väestöryhmittäin. Lapsitoiveiden jääminen täyttymättä voi vaikuttaa merkittävästi yksilön hyvinvointiin riippumatta hänen seksuaalisesta suuntautumisestaan, sukupuoli-identiteetistään tai sukupuolen ilmaisustaan, eivätkä nyt käsillä olevat aineistot ole erityisesti pyrkineet lapsettomuuskokemusten ymmärtämiseen. Kyselyaineistojen valossa on kuitenkin perusteltua kiinnittää huomiota monimuotoisten ja sateenkaarevien perheiden kokemuksiin lapsettomuudesta. Aineistosta esiin nousevat havainnot

⁶² Sorsa, Lehtonen & Rotkirch 2023 ks. <https://www.vaestoliitto.fi/verkkojulkaisut/kukahaluaa-lapsia-2020-luvulla/> [31.3.2023].

tuovat esiin tarpeen jatkotutkimukselle, ja ne antavat jo yksittäistapauksina aihetta punnita mahdollisia lainsäädännöstä aiheutuvia yhdenvertaisuushaasteita.

Keskeinen *hedelmöityshoitoihin* liittyvä lainsäädäntöhaaste liittyi aineistossa asianosaisten sukupuoleen. Transtausta saattoi vaikuttaa ratkaisevasti hoitojen saantiin, ja useilta vastaajilta oli evätty lääketieteellisesti mahdollisia ja perusteltuja hoitoja. Monet vastaajat joutuivat myös punnitsemaan, kuinka paljon ja missä tilanteissa he saattoivat kertoa omasta taustastaan tai identiteetistään. Syksyllä 2022 annetussa hallituksen esityksessä niin sanotun translain uudistamisesta todettiin, että hedelmöityshoidoista annettuun lakiin liittyi tarkistustarpeita.⁶³

Hedelmöityshoitojen saatavuuteen vaikuttavat julkisten klinikoiden osalta myös sosiaali- ja terveysministeriön julkaisemat *Yhtenäiset kiireettömän hoidon perusteet* (2019)⁶⁴, sekä epävirallisemmin yksityisten ja julkisten klinikoiden keskenään neuvottelemat tai itsenäisesti määrittelemät hoitoon ottamisen kriteerit. Terveystieteiden tutkimuskeskuksen palveluvalikoimaneuvosto (Palko) on alkanut vuonna 2022 valmistella yhteisiä kriteerejä julkisen puolen hedelmöityshoidoille, mutta ennen tämän työn valmistumista kriteerit ovat osin klinikoiden itsensä tarkennettavissa. Hoitojen saamiselle ei siksi tällä hetkellä ole yhtenäisiä kriteerejä, ja epäselvän tilanteen vuoksi jotkin järjestöt ovat koostaneet tietoa hoitoon pääsystä ja hoitojen saatavuudesta.⁶⁵

Sijaissynnytys koski kyselyjen perusteella varsin monia seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvia vastaajia, jotka toivoivat lasta. Kyselyjen perusteella ei ole saatavilla tietoa siitä, missä laajuudessa ja missä olosuhteissa cis-heteromuotoisissa perheissä elävät harkitsevat sijaissynnytysjärjestelyihin ryhtymistä. Tilanteessa, jossa sijaissynnytys on lähtökohtaisesti kielletty mutta jossa se saattaa näyttytyä ainoana mahdollisena vaihtoehtona lapsen saamiseen, monet vastaajat olivat harkinneet ryhtyvänsä joko niin sanottuun altruistiseen sijaissynnytykseen tai ulkomailla toteutettavaan kaupalliseen järjestelyyn.

Vastaajien toteamat syyt sijaissynnytyksen harkitsemiselle merkitsevät samalla, että puhtaasti ei-kaupalliseen sijaissynnytykseen perustuvat sääntelymallit tuskin vastaisivat kaikkien toiveisiin. Siksi on syytä arvioida, miten sijaissynnytyksen sääntely voisi toimia kokonaisuutena osana vanhemmuuden järjestämistä. Kysymyksellä on myös

⁶³ HE 189/2022 vp, jakso 2.3.5.

⁶⁴ Yhtenäiset kiireettömän hoidon perusteet. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisu 2019:2, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-4036-9>

⁶⁵ Ks. mm. Sateenkaariperheet ry:n verkkosivut sekä Simpukka ry:n Helminauhananke, <https://sateenkaariperheet.fi/tietoa-ja-koulutusta/miten-lapsia-tehdään/#hedelmöityshoidot>[12.1.2023] sekä <https://helminauha.info/lahjasoluhoitojen-linjaukset-julkisella-sektorilla/> [12.1.2023]

merkittävä kansainvälinen ulottuvuus: maissa, joissa sijaissynnytyks on nimenomaisesti suljettu pois lainsäädännön tasolla, sitä joudutaan usein kuitenkin arvioimaan ulkomailta tehtyjen järjestelyjen tunnustamista koskevana esikysymyksenä.⁶⁶

On myös syytä huomata, että sijaissynnytyks ei etenkään sateenkaariperheille suunnattujen kyselyaineistojen perusteella ollut selvärajainen ja muista perheellistymisen tavoista erottuva ilmiö. Monissa vastauksissa sijaissynnytyksistä ja kumppanuusvanhemmuutta punnittiin toistensa vaihtoehtoina, eivätkä vastaajien toiveet jakautuneet selkeästi vain jommankumman kannalle. Sen sijaan sijaissynnytyks ja kumppanuusvanhemmuus muodostivat kokonaisuutena tarkasteltaessa jatkumon toisilleen, ja suunnittelussa perhetilanteessa saattoi hyvin olla useampia kuin kaksi jollain tapaa vanhemman roolissa olevaa aikuista. Näitä erilaisia perhetilanteita on tarkasteltu lähemmin seuraavassa 4. luvussa.

Adoptiota toivovien ja adoptioon päätyneiden perheiden kokemat haasteet liittyivät aineiston valossa ennen kaikkea lainsäädännön koettuun jähmyteen ja adoptioprosessin raskauteen. Kysely ei kuitenkaan tavoittanut kovin hyvin adoptiota suunnittelevia tai toivovia vastaajia, ja siksi on syytä varovaisuuteen, kun tuloksia mietitään suhteessa lapsiperheellistymisen tapoihin. Kyselystä ei ilmene, hylkääkö esimerkiksi osa avopareista adoption mahdollisuutena, koska eivät ole valmiita solmimaan avioliittoa.

Adoptiolain avioliittovaatimus saattaa johtaa haasteisiin myös adoptioeuvonnassa. Kun laki ei mahdollista yhteisadoptiota avioliitossa oleville pareille, adoptioeuvonnassa ei voida ottaa asianmukaisesti huomioon mahdollista avopuolisoa. Avioliittojen sääntelemättä jättäminen saattaa mahdollistaa myös adoption ikärajojen kiertämisen siten, että pari jättää avioitumatta, jolloin puolison ikä ei vaikuta adoptioprosessiin.

Hankkeen kyselyt eivät mahdollistaneet kattavaa ymmärrystä perheensisäisen adoption roolista erilaisissa perhetilanteissa eivätkä toiveista kumppanuusvanhemmuuden toteuttamiseen adoption avulla. Joka tapauksessa selvää on, että adoptio on monille perheille yksi ainoista mahdollisuuksista lapsiperheellistymiseen, ja adoptioprosessin haasteilla on suuri merkitys asianosaisten kannalta. Adoptioon liittyvät haasteet saattavat myös lisätä kiinnostusta sijaissynnytykseen tai muihin järjestelyihin.

⁶⁶ Muun muassa Euroopan unionin tasolla tapahtuva kehitys on tulevan kansallisen valmistelun kannalta olennaista, sillä järjestelyt tehdään usein valtion rajat ylittäen. Ks. lehdistötiedote 7.12.2022 Euroopan komission ehdotuksesta niin sanotuksi vanhemmuusasetukseksi, saatavilla sähköisesti https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/fi/IP_22_7509 [9.1.2023], sekä valtioneuvoston U-kirjelmä U 105/2022 vp.

3.4 Mahdollisia sääntelyvaihtoehtoja

3.4.1 Yleistä

Kun mietitään kyselyaineistoissa esiin nousseiden havaintojen pohjalta, miten lapsiperheellistymisen sääntelyä voisi kehittää, voi erilaisten muissa maissa omaksuttujen sääntelymallien tarkastelu olla hedelmällistä. Monet syntyvyyteen ja lapsiperheellistymisen tapoihin liittyvät yhteiskunnalliset kehityskulut ovat nimittäin samankaltaisia monissa maissa. Kansainvälisten mallien punninnassa korostuu kuitenkin hedelmöityshoitojen ja sijaissynnytyksen monimutkaisuus sääntelykohteena. Aiheesta on jonkin verran ihmisoikeuskäytäntöä, mutta Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännön valossa aiheesta ei ole vielä muodostunut eurooppalaista konsensusta, ja valtioiden harkintamarginaalia on pidettävä suhteessa laajana.

Hedelmöityshoitoihin ja sijaissynnytykseen liittyvät sääntelykysymykset ovat tyypillisesti varsin arvosidonnaisia, ja sääntely kehittyi nopeasti. Samalla, kun teknologiat kehittyvät ja hoidot muuttuvat, on myös lainsäädäntöä kehitettävä huomioimaan uudenlaiset hoitomahdollisuudet. Lainsäädännön toimeenpano on puolestaan sidoksissa hoitokäytäntöihin ja hoitojen asemaan palvelujärjestelmässä. Tärkeä kysymys sekä Suomessa että kansainvälisessä kontekstissa on siksi hoitojen korvattavuus ja toteutuminen julkisin varoin avustettuna.⁶⁷

Tässä lyhyessä kansainvälisessä tarkastelussa keskitytään viiteen maahan, jotka ovat Ruotsi, Viro, Alankomaat, Iso-Britannia sekä Tanska. Ruotsi ja Tanska ovat luontevia vertailukohtia, koska maiden oikeusjärjestys on vertailukelpoinen Suomen kanssa, ja molemmissa toteutuu myös pohjoismaisen hyvinvointivaltion ajatus julkisten hoitojen mahdollisuudesta. Sekä Suomesta että Ruotsista on lisäksi vuosien ajan hakeuduttu hedelmöityshoitoihin Tanskaan, koska laki on siellä ollut aiemmin väljempi. Viro puolestaan on syytä ottaa mukaan vertailuun, koska se on maantieteellisesti lähellä Suomea oleva valtio, jonka hedelmöityshoitoklinikat mainostavat palvelujaan laajasti kansainvälisesti.

Alankomaat sijoittuu korkealle Fertility Europe -järjestön asiantuntija-analyysiin perustuvassa hedelmöityshoitoatlassessa⁶⁸, ja siellä on juuri toteutettu uudistuksia esimerkiksi sijaissynnytykseen liittyen. Iso-Britanniassa laki on puolestaan hyvin salliva,

⁶⁷ Ks. myös Calhaz-Jorge et. al. 2020.

⁶⁸ Laaja atlas vertailee tarkasteltavia maita usealla eri mittarilla, kuten sääntelyn laadulla, hoitojen saatavuudella sekä hoitojen resursoinnilla. Atlas on saatavilla sähköisesti osoitteessa <https://fertilityeurope.eu/atlas/> [20.12.2022].

vaikka hoitojen korvaukset ja hoitoihin pääsy saattavat muodostua ongelmiksi käytännössä.

3.4.2 Ruotsi

Ruotsissa hedelmöityshoidoista säädetään laissa *Lag (2006:351) om genetisk integritet m.m.*⁶⁹ Hedelmöityshoidot on Ruotsissa sallittu heteromuotoisille pareille, naispareille ja itsellisille naisille. Hoidot korvataan Fertility Europe -järjestön tietojen mukaan osittain julkisista varoista.⁷⁰

Hoitoja luovutetuilla sukusoluilla oli alun perin rajattu siten, että lapsella oli oltava biologinen linkki ainakin jompaankumpaan vanhempaansa. Näin ollen naisparit tai itselliset naiset eivät voineet saada hoitoja luovutetuilla munasoluilla, jos luovuttaja ei ollut naisparin toinen osapuoli. Hoidot luovutetuilla alkioilla samoin kuin niin kutsuttu kaksoisluovutus, eli hoidot yhtäaikaaisesti luovutetuilla siittiöillä ja munasoluilla, oli kielletty kaikilta, myös heteromuotoisilta pareilta.⁷¹ Lakia uudistettiin vuonna 2018 sallimaan sekä kaksoisluovutukset että alkio luovutukset, ja nykyinen sääntely (3 a §) pyrkii lähinnä varmistamaan, että erityisesti alkion luovutus pohjaa tietoon perustuvaan suositukseen.

Sijaissynnytykset on Ruotsissa kielletty, mutta käytännössä järjestelyjä tehdään ulkomailla ja ruotsalaiset tuomioistuimet joutuvat ottamaan niihin kantaa muun muassa ulkomaisten vanhemmuusratkaisujen tunnustamisen yhteydessä.⁷² Ruotsin korkein oikeus on tuomiossaan NJA 2019 (s 504)⁷³ vahvistanut lapsen äitiyden Kaliforniassa toteutetun sijaissynnytyjärjestelyn jälkeen kalifornialaisen tuomioistuimen päätöksen mukaisesti. Ratkaisun mukaan lapsen aiotut vanhemmat olivat eläneet avoliitossa lapsen syntymän aikaan. Heidät oli todettu Kaliforniassa sikäläisen lainsäädännön mukaisesti lapsen vanhemmiksi, ja heidän palattuaan Ruotsiin isyys oli vahvistettu myös

⁶⁹ Saatavilla sähköisesti osoitteessa https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2006351-om-genetisk-integritet-mm_sfs-2006-351 [20.12.2022].

⁷⁰ Fertility Europe -järjestön hedelmöityshoitoatlas, <https://fertilityeurope.eu/atlas/> [17.1.2023].

⁷¹ Ks. Calhaz-Jorge et. al. 2020 sekä nykyisestä sääntelystä ja hoitokäytännöistä tiiviisti <https://www.socialstyrelsen.se/kunskapsstod-och-regler/omraden/organ-och-vavnadsdonation/assisterad-befruktning-med-embryodonation-och-dubbeldonation/> [20.12.2022].

⁷² Ks. keskustelusta korkeimman oikeuden prejudikaatin jälkeen mm. Bogdan 2019, <https://svjt.se/svjt/2019/704>; uutisoinnista ks. mm. Norstedt Juridik, Surrogatmoderskap förbjudet i lag – men inte i praktiken?, 9.6.2021, <https://www.nj.se/nyheter/surrogatmoderskap-forbjudet-i-lag-men-inte-i-praktiken> [30.3.2023].

⁷³ NJA 2019, <https://lagen.nu/dom/nja/2019s504> [31.3.2023].

Ruotsin lain mukaisesti geneettisen isyyden perusteella. Aiotut vanhemmat olivat kuitenkin eronneet ennen perheen sisäisen adoption toteuttamista, jolloin Ruotsin lain mukaan ei ollut mahdollista vahvistaa aiottua äitiä lapsen juridiseksi äidiksi, vaan Ruotsissa äidiksi katsottiin kalifornialainen sijaissynnyttäjä. Korkeimman oikeuden mukaan tämä asiointi oli ristiriidassa Euroopan ihmisoikeussopimukseen sisältyvän lapsen perhe-elämän suojaamisveloitteen kanssa, eikä oikeus nähnyt muuta vaihtoehtoa kuin vahvistaa aiotun äidin vanhemmuus katsomalla kalifornialaisen tuomioistuimen päätös päteväksi myös Ruotsissa.

3.4.3 Tanska

Tanskassa hedelmöityshoidoista säädetään laissa *Lov om assisteret reproduktion i forbindelse med behandling, diagnostik og forskning m.v.*⁷⁴ vuodelta 2019. Myös Tanskassa hoitoja voivat saada niin heteromuotoiset parit, itselliset naiset kuin naisparitkin. Geneettistä sidettä lapsen ja vanhempien välillä ei edellytetä eli niin kutsutut kaksoisluovutukset ovat nykyään mahdollisia.⁷⁵

Tanskan laissa on nimenomainen säännös sukupuolen määrittelystä lain soveltamista varten. Lain 1 § määrittelee naisen ”henkilöksi, jolla on kohtu tai munasarjakudosta” ja miehen ”henkilöksi, jolla on vähintään yksi kives”.⁷⁶ Tällainen muotoilu on yksi, lain-säädäntöteknisesti varsin yksinkertainen tapa pyrkiä ottamaan huomioon sukupuolen monimuotoisuus erityisesti tilanteissa, joissa sääntelyn sukupuolisidonnaisuudesta ei katsota voitavan luopua tai joissa sääntelyn uudistamisen katsotaan vaativan laajaa valmistelua.

Tanskassa IUI-hoidot eli inseminaatiohoidot ovat kokonaan julkisista varoista korvattavia ja IVF- eli keinohedelmöityshoidot osittain. Fertility Europe -järjestön mukaan hoidoista saatavissa korvauksissa on kuitenkin alueellisia eroja.⁷⁷

⁷⁴ LBK nr 902 af 23/08/2019, ks. <https://www.retsinformation.dk/eli/lt/2019/902> [31.3.2023].

⁷⁵ Ks. rajoituksista lain 5 §: ”Stammer ægcellen ikke fra den kvinde, der skal føde barnet, og stammer sæden ikke fra hendes partner, må der kun etableres assisteret reproduktion, hvor brug af både doneret sæd og doneret ægcelle er sundhedsfagligt begrundet og enten sæden eller ægcellen er doneret i ikkeanonym form.”

⁷⁶ 1 luvun 1 § 3 momentti, käännös tässä.

⁷⁷ Ks. järjestön hedelmöityshoitoatlas, ks. <https://fertilityeurope.eu/atlas/> [31.3.2023].

3.4.4 Viro

Virossa hedelmöityshoidoista säädetään laissa *Kunstliku viljastamise ja embrüokaitse seadus*⁷⁸ vuodelta 1997. Hoidot on sallittu sekä omilla sukusoluilla, luovutetuilla sukusoluilla että luovutetuilla alkiolla heteromuotoisille pareille, naispareille ja itsellisille naisille. Myös kaksoisluovutus on sallittu.⁷⁹ Vaikka sääntely on rakenteellisesti hieman erilaista kuin Suomessa, yhdessä joustavien ja kansainvälisiä asiakkaita tavoittelevien hoitokäytäntöjen kanssa järjestelmä näyttää monille suomalaisille houkuttelevana.⁸⁰ Virossa hoidot luovutetuilla sukusoluilla tehdään lähtökohtaisesti anonyymeilla sukusoluilla, poikkeuksena lähisukulainen, joka haluaa luovuttaa munasolun.

Virolaisessa järjestelmässä yksityisillä klinikoilla tehtäviä inseminaatiohoitoja ei korvata julkisista varoista, mutta koeputkihedelmöityksistä ja alkionsiirroista voi saada korvausta. Sen sijaan julkisen terveydenhuollon piirissä Virossa asuvat voivat saada hoitoja hyvin pienillä hoitomaksuilla.⁸¹

Sijaissyntytykset on Virossa kielletty.

3.4.5 Alankomaat

Alankomaissa hedelmöityshoidoista säädetään kahdessa laissa: *Embryowet*⁸² sekä *Wet donorgegevens kunstmatige bevruchting*⁸³. Hedelmöityshoidoista on sallittu hoidot sekä omilla sukusoluilla, luovutetuilla sukusoluilla että luovutetuilla alkiolla heteromuotoisille pareille, naispareille ja itsellisille naisille, että miespareille. Myös kaksoisluovutus on sallittu. Alankomaiden lainsäädäntö on Euroopan mittakaavassa hyvinkin

⁷⁸ Saatavilla sähköisesti osoitteessa <https://www.riigiteataja.ee/akt/120062022067> [20.12.2022].

⁷⁹ Calhaz-Jorge et. al. 2020.

⁸⁰ Ks. 21 ja 22 §:n sääntely erityisesti avoparien osalta. Vanhemmuus määräytyy Family Law Act -lain perusteella, ja edellyttää lapsen tunnustamista.

⁸¹ Ks. Fertility Europe -järjestön hedelmöityshoitoatlas, <https://fertilityeurope.eu/atlas/> [31.3.2022]. Sijaissyntytystä koskevan sääntelyn kehittämistarpeet on nostettu Alankomaissa esiin myös merkittävässä asiantuntijatyöryhmän selvityksessä *Kind en Ouders in de 21st Eeuw: Rapport van de staatscommissie herijking ouderschap* (2016).

⁸² Saatavilla sähköisesti <https://wetten.overheid.nl/BWBR0013797/2021-07-01/0> [9.1.2023].

⁸³ Saatavilla sähköisesti <https://wetten.overheid.nl/BWBR0013642/2021-07-01/0> [9.1.2023]

liberaalia, ja muun muassa luovuttajan kuoleman jälkeen tapahtuvat hedelmöityshoidot on joissain tilanteissa sallittu (ks. Embryowet 7 §).⁸⁴

Ei-kaupallinen sijaissynnytys on Alankomaissa sallittu, mutta rikoslakiin sisältyy kaupallisen sijaissynnytyksen markkinointikielto⁸⁵. Sijaissynnytykset järjestyvät Alankomaissa ennen raskauden alkuun saattamista tehtävällä sopimuksella, joka tehdään ”toisensa ennestään tuntevien osapuolten välillä”⁸⁶. Sen sijaan esimerkiksi sosiaalisessa mediassa sijaissynnyttäjän etsiminen on rikoslaissa tarkoitettua sijaissynnytyksen markkinointia. Sijaissynnyttäjälle saa maksaa pientä kulukorvausta, mutta palkan verrattavan maksun suorittaminen ei ole sallittua.⁸⁷ Alankomaiden viranomaiset eivät suosita eivätkä omalla toiminnallaan edistä kansainvälisiä kaupallisia sijaissynnytyjärjestelyjä.⁸⁸

3.4.6 Iso-Britannia

Hedelmöityshoitoja sääntelee Iso-Britanniassa *Human Fertilization and Embryology Act 2008*⁸⁹. Hedelmöityshoidot sallitaan Alankomaiden tavoin sekä omilla sukusoluilla, luovutetuilla sukusoluilla että luovutetuilla alkioilla heteromuotoisille pareille, naispareille ja itsellisille naisille, että miespareille. Myös kaksoisluovutus on sallittu. Iso-Britanniassa inseminaatiohoidot korvataan kokonaisuudessaan, koeputkihedelmöityshoidot osittain. Pääsy hoitoihin on alueellisesti hyvin eriytynyttä: joillain alueilla jonot ovat lyhyet ja hoitoihin pääsee helposti, toisilla alueilla tilanne on päinvastainen.⁹⁰

Sijaissynnytyjärjestelyt ovat Iso-Britanniassa sallittuja, mutta niitä koskevat sopimukset eivät ole sitovia. Sijaissynnyttäjä on Britanniassa aina syntyvän lapsen vanhempi.

⁸⁴ Ks. Alankomaiden sääntelystä laajemmin Calhaz-Jorge et. al. 2020 sekä Hyder-Rahman 2020.

⁸⁵ Ks. Wetboek van Strafrecht, 151b ja 151c §, <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2022-10-01/0> [31.3.2023].

⁸⁶ Ks. Alankomaiden oikeus- ja turvallisuusministeriön yleisluontoinen tiedote, <https://www.government.nl/topics/surrogate-mothers/surrogacy-legal-aspects> [9.1.2023]. Sijaissynnytystä koskevan sääntelyn kehittämistarpeet on nostettu Alankomaissa esiin myös merkittävässä asiantuntijatyöryhmän selvityksessä Kind en Ouders in de 21st Eeuw: Rapport van de staatscommissie herijking ouderschap (2016).

⁸⁷ Ks. myös Blazier & Janssen 2020.

⁸⁸ Ks. Alankomainen oikeus- ja turvallisuusministeriön yleisluontoinen tiedote, <https://www.government.nl/topics/surrogate-mothers/surrogacy-outside-the-netherlands> [31.3.2023].

⁸⁹ Saatavilla sähköisesti osoitteessa <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/22/contents> [9.1.2023].

⁹⁰ Ks. hoitojen saatavuudesta laajemmin Fertility Europe -järjestön hedelmöityshoitoatlas, <https://fertilityeurope.eu/atlas/> [31.3.2023].

Synnytyksen jälkeen aiotut vanhemmat voidaan vahvistaa vanhemmiksi joko vanhemmuuden vahvistamismenettelyn tai adoption kautta. Vanhemmuuden vahvistamista voi hakea vain geneettisen siteen perusteella, eli avio- tai avoliitossa elävistä aiotuista vanhemmista ainakin toisen on oltava lapsen oikeudellinen vanhempi. Vahvistamista voi hakea myös itsellinen vanhempi, jos hänellä on geneettinen side lapseen. Myös itsellisen vanhemman tapauksessa vanhemmuuden vahvistaminen tarkoittaa sijais-synnyttäjän ja lapsen välisen oikeudellisen vanhemmuussiteen katkeamista. Jos geneettistä sidettä ei ole, vanhemmaksi voi tulla vain adoptiomenettelyn kautta. Sijais-synnyttäjä ja aiotut vanhemmat voivat tehdä keskinäisen aiesopimuksen ennen lapsen syntymää, mutta sopimus ei ole sitova. Sijaissynnyttäjälle ei myöskään lain mukaan saa maksaa kulukorvaukset ylittäviä korvauksia.⁹¹

Kansainväliset sijaissynnytyjärjestelyt eivät ole Iso-Britanniassa kiellettyjä, mutta viranomaiset varoittavat niiden olevan oikeudellisesti hankalia prosesseja. Aiotuille vanhemmille on kuitenkin julkaistu sarja oppaita, jotka antavat ohjeita kansainvälisessä sijaissynnytyksessä oleville.⁹² Sarjassa on julkaistu opas myös kansainvälisiä sijaissynnytyjärjestelyjä välittäville toimistoille.⁹³

Iso-Britannian lainsäädännön ja viranomaisten suhtautuminen sijaissynnytyksiin on kokonaisuutena pragmaattinen. Lähtökohta on, että järjestelyjä toteutetaan joka tapauksessa, ja lain ja viranomaisten tehtävä on pyrkiä ohjaamaan osapuolia siten, että he eivät ajautuisi hankaliin tilanteisiin oikeudellisesti eivätkä tekisi ratkaisuja, jotka vaarantavat lapsen turvallisuuden tai aseman.

3.4.7 Kokoavia huomioita

Lyhytkin kansainvälinen tarkastelu osoittaa, kuinka moninaisin tavoin lapsiperheellistymisen eri keinoja on mahdollista säännellä. Eri maiden malleissa pyritään tyypillisesti vastaamaan samoihin kysymyksiin muun muassa hoitoa saavien henkilöiden ja parien asemasta, sukusolujen luovutuksesta ja luovuttajan tai hoitoa saavan henkilön kuoleman merkityksestä, hoitojen saatavuudesta transtaustaisille henkilöille, sekä sijaissynnytyksen rajaamisesta eettisesti kestäväällä tavalla. Samalla lyhyenkin tarkaste-lun perusteella on selvää, että lainsäädäntöä kenties merkittävämpiä saattavat olla

⁹¹ Ks. tietopaketti osoitteessa <https://www.gov.uk/legal-rights-when-using-surrogates-and-donors> [9.1.2023].

⁹² *Surrogacy guidance for intended parents: pre-surrogacy, pre-birth and post-birth* - tietopaketti (2022), <https://www.gov.uk/government/publications/surrogacy-guidance-for-intended-parents-pre-surrogacy-pre-birth-and-post-birth> [31.3.2023].

⁹³ *Surrogacy information for foreign agencies: UK law on surrogacy* (2022), <https://www.gov.uk/government/publications/surrogacy-information-for-foreign-agencies-uk-law-on-surrogacy> [31.3.2023].

hoitokäytännöt, hoitojen korvattavuus sekä vakiintuneet toimintamallit erityisesti rajat ylittävissä tilanteissa. Jatkotutkimus hoitojen yhdenvertaisesta saatavuudesta on siten tarpeen.

Huomionarvoista on myös, että tarkastellut mallit rakentuvat kaikki ennen kaikkea hedelmöityshoitojen sääntelylle osana terveydenhuoltoa. Jatkopohdinta voisi siten olla perusteltua myös sen suhteen, missä määrin sääntely voisi olla perusteltua integroida osaksi perhe- ja lapsioikeudellista sääntelyä samaan tapaan kuin seuraavassa luvussa tarkasteltavissa pohjoisamerikkalaisissa malleissa.

3.5 Huomiot jatkovalmisteluun

Hankkeen kyselyt valottavat eri näkökulmista erilaisten perheiden kokemuksia lapsiperheellistymisestä. Monet kyselyissä ilmenneistä havainnoista ovat merkityksellisiä vanhemmuutta koskevan lainsäädännön ja sen toimeenpanon kannalta, ja erityisesti lapsiperheellistymismahdollisuuksien yhdenvertaisuuteen on kyselyjen valossa perusteltua kiinnittää huomiota. Konkreettisimmin hyödynnettävät havainnot koskivat hedelmöityshoitoja ja sijaissynnytystä, joissa sääntelytarve on ajankohtaisin.

Molemmat aiheet ovatkin olleet tuoreeltaan valmistelu- ja selvitystyön kohteena. Hallituksen esitys niin sanotuksi translaiksi annettiin eduskunnalle vuonna 2022, ja siksi osa kyselyaineistossa esiin nousseista ongelmista on ollut vastikään lainsäätäjän harkittavana. Ei-kaupallista sijaissynnytystä koskeva selvitystyö on puolestaan toteutettu ministeriötasolla, ja tämän tutkimuksen havainnot palvelevat myös osaltaan sen tavoitteita. Huomionarvoisia ovat muun muassa kyselyjen havainnot sijaissynnytyksen ja kumppanuusvanhemmuuden yhteyksistä sekä hedelmöityshoitoja, sijaissynnytystä ja adoptiota koskevista vastaajien kokemuksista.

Jatkovalmistelun kannalta on myös syytä korostaa kyselyjen ja kansainvälisessä tarkastelussa huomattujen seikkojen yhteneviä piirteitä. Erityisesti hoitojen korvattavuuden ja hoitokäytäntöjen merkitystä tuskin voi liioitella, kun arvioidaan lapsiperheellistymisen mahdollisuuksia. Olennaista on kuitenkin, että nämä kysymykset ovat varsin kiinteästi sidoksissa eri valtioissa omaksuttuihin sosiaali- ja terveydenhuollon rakenteellisiin malleihin sekä niihin tapoihin, joilla hyvinvointia kussakin yhteiskunnassa turvataan ja tuotetaan. Siksi yksi tärkeimmistä kysymyksistä liittyy hoitojen tosiasialliseen saatavuuteen eri tuloluokissa ja erilaisissa monimuotoisissa perhetilanteissa.

Suosituks

- Hedelmöityshoitoja koskevia hoitokäytäntöjä ja hoitojen saatavuutta tulee yhtenäistää, jotta hoitojen saatavuus ja yhdenvertaisuus taataan eri puolilla maata. Erilaisia lääketieteellisesti perusteltuja hoitoja tulee lähtökohtaisesti arvioida yhtenevästi silloin kuin hoitomuodon valintaan ei liity erityisiä eettisiä näkökohtia.
- Sukupuolen vahvistamista koskevan lainsäädännön vaikutuksia tulee seurata lapsiperheellistymisen kannalta, kun juridisen sukupuolen vahvistamiseen ei enää liity vaatimusta lisääntymiskyvyttömyydestä. Transtaustaisten henkilöiden asema tulee turvata yhdenvertaisesti myös hoitosuosituksissa.
- Mikäli adoptiolainsäädäntöä uudistetaan, työssä on otettava huomioon monimuotoisten perheiden asema. Huomioon on otettava muun muassa parisuhdestatuksen merkitys sekä adoptiomenettelyn ja sen keston vaikutukset yhtäältä hakijoiden ja toisaalta adoptoitavien lasten kannalta.
- Mikäli sijaissynnytyjärjestelyjä koskevaa sääntelytarvetta kartoitetaan, työssä on otettava kattavasti huomioon erilaiset tilanteet, joissa perheet sijaissynnytyksiä harkitsevat tai toteuttavat. Muihin lapsiperheellistymisen muotoihin liittyviä esteitä on pyrittävä tunnistamaan ja soveltuvin osin purkamaan.

4 Useampi vanhempi?

Miten tulisi arvioida useamman kuin kahden oikeudellisen vanhemman mallin soveltuvuutta Suomessa

Sanna Koulu ja Kia Aarnio

4.1 Johdanto

Tällä hetkellä Suomen perheoikeudellinen sääntely perustuu perustavalle oletukselle, että lapsella on enintään kaksi juridista vanhempaa. Tavallisesti juridiset vanhemmat ovat myös biologisia ja geneettisiä vanhempia, mutta juridinen, biologinen ja geneettinen vanhemmuus saattavat erkaantua toisistaan esimerkiksi adoption tai hedelmöityshoitojen vuoksi. Tällöinkin vanhempien lukumäärä rajautuu kahteen muun muassa adoptiolain (22/2012) ja vanhemmuuslain (775/2022) sääntelyn mukaisesti.⁹⁴ Tässä luvussa tarkastellaan vanhempien lukumäärää koskevan pääsäännön seurauksia sekä kysytään, mikä muuttuisi, jos lapsen juridisten vanhempien määrää ei lainsäädännössä rajattaisi kahteen.

Tilanteita, joissa vanhempia on vain yksi tai ei ollenkaan, säännellään tyypillisesti erikseen, kuten jo vuoden 1975 isyyslaissa tehtiin avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten osalta. Samoin esimerkiksi elatustukea tai perhe-eläkkeitä koskevassa sääntelyssä otetaan nimenomaisesti huomioon tilanteet, joissa juridisia vanhempia on vain yksi tai ei yhtään. Lukumääräisesti näitä poikkeussäännöksiä saattaa olla jopa enemmän kuin nimenomaisesti kahden vanhemman oletukseen viittaavia normeja, mutta ne on mielekkäintä ymmärtää nimenomaan poikkeuksina pääsäännöstä.

Vanhempien lukumäärää koskeva raja on perustava osa nykyistä järjestelmää, ja siksi sen kanssa ristiriidassa olevat perhetilanteet voivat olla juridisesti haastavia käsitellä. Joissakin perheissä lapsella on nimittäin joko syntymästä lukien tai myöhemmin useita tosiasiallisia ja sosiaalisia vanhempia. Tuolloin järjestelmän oletus enintään kahdesta vanhemmasta ei välttämättä vastaa lapsen tosiasiallisia perhesuhteita eikä turvaa hänen asemaansa riittävästi. Kielenkäyttö ei tällaisten perhesuhteiden osalta ole täysin vakiintunutta. Tässä tutkimuksessa käytämme termiä monivanhemmuus kuvaamaan laajasti niitä tilanteita, joissa lapsella on useampi kuin kaksi tasavertaista vanhempaa.

⁹⁴ Ks. AdoptioL 18 § ja VanhemmuusL 5.2 §.

Järjestelmän kannalta kahden vanhemman oletuksen löyhentäminen tai siitä luopuminen olisi merkittävä muutos, sillä juridisella vanhemmuudella on suuri joukko seurannaisvaikutuksia lainsäädännössä ja sen toimeenpanossa. Vanhemmuussäätelyllä on merkitystä perhesuhteiden oikeudelliselle järjestämiselle muun muassa perintöoikeuden, elatusvelvollisuuden, lakisääteisen huollon ja edunvalvonnan, tapaamisoikeuden sekä prosessuaalisten kysymysten kannalta. Sen lisäksi sillä on merkittäviä vaikutuksia muun muassa perhevapaita, sosiaaliturvaetuuksia ja perhe-eläkkeitä koskeviin kysymyksiin.

Perheoikeuden järjestelmän perusoletuksen muuttaminen edellyttääkin lainvalmistelulta huolellista harkintaa sekä oikeuspoliittisten linjausten punnitsemista. Sääntelyn kehittämisessä voidaan pelkistäen hahmotella kaksi vaihtoehtoa:

Ensimmäisessä vaihtoehdossa monivanhemmuutta koskeva sääntelyhaaste ratkaistaan *pistemäisesti*, ennen kaikkea juridisesti keskeisintä, ”perusmuotoista” tilannetta silmällä pitäen tai muutoin puuttumatta sen laajemmin järjestelmän peruspilareihin. Tämän kaltaista sääntelytapaa on sovellettu esimerkiksi vanhemmuuslain 48.2 §:n tarkoittamassa ns. ulkopuolisen miehen kanneoikeudessa, jossa sääntelytarve ilmeni ennen kaikkea Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännössä. Pistemäinen sääntelytapa soveltuneekin parhaiten järjestelmän kannalta poikkeuksellisten ja perus- ja ihmisoikeusvaikutuksiltaan tunnettujen tilanteiden sääntelyyn; muutoin riskinä saattaa olla, että sääntelyn perus- ja ihmisoikeusvaikutukset ja soveltamishaasteet ovat ennakoinnattomia ja perheiden yhdenvertaisuus kärsii.

Toisessa vaihtoehdossa monivanhemmuutta koskeva sääntelyhaaste ratkaistaan *koherenssihakuisesti* arvioimalla järjestelmän perusratkaisuja ja varmistamalla, että mahdollinen uusi sääntely on kauttaaltaan linjassa muun voimassa olevan oikeuden kanssa. Koherenssihakuinen sääntelytapa vaatii luonteensa vuoksi laajahkoa valmistelua ja on siksi tehtävä huolella. Onnistuessaan koherenssihakuinen sääntelytapa on omiaan tuottamaan ennakoitavuutta ja yhdenvertaisuutta, kun mahdollisissa ennakoimattomissa soveltamistilanteissa voidaan nojautua sääntelyn peruseräpäätteisiin ja -ratkaisuihin. Siksi koherenssihakuinen ja kattavasti laadittu sääntely on tyypillisesti kestävämmällä pohjalla ihmisoikeusvelvoitteiden ja lapsen oikeuksien kannalta.

Näin esitettyinä vaihtoehdot eroavat toisistaan selvästi, mutta käytännössä niiden välillä ei ole tarkkaa rajaa vaan ne muodostavat jatkumon. Molemmissa sääntelytaivoissa on kiinnitettävä huomiota niin juridisen monivanhemmuuden menettelyllisiin kysymyksiin – siihen, miten vanhemmuus alkaa tai loppuu, sekä miten sen voi riitauttaa – kuin monivanhemmuuden seurauksiinkin – eli siihen, miten monivanhemmuus huomioidaan muussa sääntelyssä esimerkiksi lapsen huollosta, elatuksesta, tapaamisoikeudesta, sosiaaliturvaetuuksista, eläkkeistä ja perintöoikeudesta. Lisäksi molem-

missä sääntelytavoissa on punnittava valmisteltavan lain voimaantulo- ja siirtymäsäännöksiä eli niitä normeja, jotka määrittävät muun muassa miten lain voimaantullessa kohdellaan ennen lain säätämistä alkaneita perhetilanteita.

Esimerkki 1. Pistemäinen sääntelymalli voisi olla sellainen, jossa monivanhemmuus voi syntyä ainoastaan hedelmöityshoitolain sääntelemällä tavalla tilanteessa, joissa useampi kuin kaksi aikuista antaa hedelmöityshoitosuostumuksen yhdessä, lapsi syntyy tämän hedelmöityshoidon tuloksena, ja hänellä on syntymästä lukien useampi kuin kaksi vanhempaa. Vanhemmuus syntyisi suoraan lain nojalla tai kevyellä hallinnollisella vahvistusmenettelyllä, sitä ei voisi kiistää tai kumota, eikä vanhempia voisi tulla lisää lapsen syntymän jälkeen. Vanhemmuuden seurauksissa muussa sääntelyssä ei otettaisi erikseen etukäteen huomioon sitä, että vanhempia on enemmän kuin kaksi, vaan tästä mahdollisesti aiheutuvat soveltamisongelmat jätettäisiin mahdollisimman pitkälti tuon muun lainsäädännön analogisen soveltamisen varaan.

Esimerkki 2. Koherenssihakuinen sääntelymalli voisi olla sellainen, jossa monivanhemmuus voi syntyä joko ennen lapsen syntymää tehtävällä monivanhemmuutta koskevalla sopimuksella tai lapsen syntymän jälkeen tuomioistuinratkaisulla – joko vahvistuskanteella tai sitten hakeusasiana adoptiolla, jossa olemassa olevien vanhempien juridinen asema säilyy. Vanhemmuudella olisi useita mahdollisia syntytapoja, jotka eivät olisi sidottuja hedelmöityshoitojen antamiseen, ja laissa säädettäisiin myös tuomioistuimen harkinnasta esimerkiksi alkuperäisen sopimuksen riitauttamista tai uusien vanhempien vahvistamista koskevissa tilanteissa. Vanhemmuuden seurauksia koskeva sääntely käytäisiin läpi niin, että mahdolliset soveltamisongelmat olisi tunnistettu etukäteen ja niihin varauduttaisiin sekä lain perus- ja ihmisoikeusvaikutusten tarkastelulla että soveltamisohjeiden kehittämisellä. Vanhemmuuden seurauksia koskevan sääntelyn mahdolliset uudistustarpeet tunnistettaisiin ja niitä koskeva valmistelu aloitettaisiin.

Kuten jo näistä alustavista hahmotelmista havaitaan, monivanhemmuuden sääntelyssä on ratkaistavana useita juridisia ja oikeuspoliittisia kysymyksiä. Nämä kysymykset kietoutuvat perheoikeuden perusratkaisujen ohella myös yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin hahmotuksiin vanhemmuuden merkityksestä. Niissä maissa, joissa juridisen monivanhemmuuden mahdollistavaa sääntelyä on tähän mennessä valmisteltu tai vahvistettu, kysymyksiin on omaksuttu varsin erilaisia ratkaisuja.

Tämän luvun tavoitteena on luoda kokoava katsaus ensiksi aihetta koskevaan sääntelytarpeeseen ja toiseksi eri maissa omaksuttuihin ratkaisumalleihin. Tämän katsauksen perusteella voidaan hahmotella, miten ulkomaisten ratkaisumallien taustalla olevat lainsäädännölliset oletukset ja valinnat voisivat soveltua Suomen perheoikeudellisen sääntelyn kokonaisuuteen.

Ensin luvussa kuvataan tämänhetkinen vanhemmuutta koskeva sääntely ja arvioidaan sen taustaoletuksia vanhempien lukumäärästä ja vanhemmuuden merkityksestä. Nykytilan haasteita koskevassa jaksossa tarkastellaan erityisesti hankkeen kyselyaineiston perusteella, millaisissa tilanteissa monivanhemmuutta koskevat kysymykset nousivat esiin erilaisissa perheissä ja mitä haasteita useamman kuin kahden sosiaalisen vanhemman perheissä on koettu. Tämän jälkeen kartoitetaan pääpiirteitä eri maissa omaksutuista sääntelymalleista, ja lopuksi sääntelymalleja punnitaan nykyisen lainsäädännön sekä eri soveltamistilanteita koskevan empiirisen tiedon valossa.

4.2 Nykytila

Vanhemmuutta koskeva sääntely on Suomessa perinteisesti järjestetty vanhemmuuden syntyvän mukaan. Niinpä lapsen isyyttä koskevat kysymykset järjestettiin viime vuosiin asti vuoden 1975 isyyslailla, ja adoptiota eli lapseksiottamista säänneltiin aiemmin ensin lailla ottolapsista (208/1925) ja sittemmin lapseksiottamisesta annetulla lailla (32/1979). Aiemman sääntelyn tilalle 2010-luvulla tulleet uudet säädökset, isyyslaki (11/2015) ja adoptiolaki (22/2012), perustuvat nekin pääosin samoille pääperiaatteille. Äitiyttä koskeva sääntely perustui puolestaan aiemmin tavanomaiseen oikeuteen, jonka mukaan lapsen synnyttänyttä vanhempaa pidettiin suoraan lapsen äitinä. Tämä sääntö kodifioitiin lakiin vain muutama vuosi sitten äitiyslain (253/2018) myötä.

Biologis-juridista vanhemmuutta koskeva sääntely on nyt koottu yhteen niin sanottuun vanhemmuuslakiin (775/2022). Vuoden 2023 alusta voimaantulleella lailla on kumottu aiemmat erillislait, isyyslaki ja äitiyslaki, sillä siihen on yhdistetty isyyttä ja äitiyttä koskeva sääntely. Vanhemmuuslaki määrittää vanhemmuuden syntyvän valtaosalle lapsista. Lain rinnalla säilytettiin erillisääntely muun muassa adoptiosta sekä hedelmöityshoidoista (1237/2006). Samoin oikeusgeneettisiä tutkimuksia koskeva sääntely pysyi voimassa pienin muutoksin (laki oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta, 378/2005).

Vaikka vanhemmuutta koskevassa sääntelyssä ei ole vanhempien lukumäärästä nimenomaista säännöstä, sääntely perustuu varsin johdonmukaisesti rajaukseen, jonka

mukaan lapsella ei voi olla useampaa kuin kahta oikeudellista vanhempaa. Tilanteissa, joissa lapsella on jo kaksi juridista vanhempaa, uuden vanhemmuussuhteen vahvistaminen edellyttää, että jompikumpi tai molemmat aiemmista vanhemmuussuhteista lakkaa. Vanhemmuuslaissa tämä lähtökohta ilmenee muun muassa säännöksissä aviomiehen isyyden tai tunnustetun vanhemmuuden kumoamisesta Digi- ja väestötietoviraston päätöksellä (VanhemmuusL 45 §). Samoin adoptiolaisissa säädetään vanhemmuuden siirtymisestä adoption vahvistamisen myötä (AdoptioL 18 §), ja laissa myös jäsennetään nimenomaisesti adoption suhdetta mahdolliseen vanhemmuuden vahvistamiseen (12 §, ks. myös lakia edeltäneestä käytännöstä KKO 2009:40).

Vanhempien lukumäärään on jouduttu viime vuosikymmeninä ottamaan yhä useammin kantaa lainvalmistelussa. Niinpä esimerkiksi hedelmöityshoitolain valmistelua leimasi keskustelu sukusolujen luovuttajan isyydestä ja itsellisten naisten tai naisparien oikeudesta hoitoon. Keskeinen kysymys liittyi siihen, olisiko lainsäädännöllä pitänyt varmistaa, että kaikilla lapsilla on mahdollisuus juridiseen isään. Pitkän ja korostuneen arvosidonnaisen keskustelun tuloksena hedelmöityshoitolain sääntely muodosti kompromissin: hoitoja voidaan antaa myös itsellisille naisille ja naispareille, mutta mahdollisten sukusolujen luovuttajalta tiedustellaan erikseen suostumusta solujen käyttämiseen näissä hoidoissa sekä siittiöiden luovuttajan suostumusta mahdollisen isyyden vahvistamiseen (16.2 §).

Samana tyyppisiä rajanvetoja jouduttiin pohtimaan äitiyslain säätämässä, jossa keskustelua vauhditti asian aiempaan valmisteluun perustunut kansalaisaloite.⁹⁵ Nyt kumotussa äitiyslaissa päädyttiin ratkaisuun, jonka mukaan äitiys voitiin vahvistaa naiselle, joka yhteisymmärryksessä lapsen synnyttäneen kanssa antoi suostumuksen hedelmöityshoitoon. Sääntely sisältyy nykyään samansisältöisenä vanhemmuuslain 5 §:ään. Äitiyttä ei kuitenkaan voida vahvistaa, jos lapselle voidaan vanhemmuuslain perusteella todeta tai vahvistaa isä (5.2 §).

Kun arvioidaan vanhempien lukumäärää koskevan rajauksen merkitystä, sääntelyä on syytä tarkastella kokonaisuutena. Ei siis riitä, että keskitytään vain vanhempien lukumäärää tavalla tai toisella rajaaviin säännöksiin, vaan sen sijaan on punnittava, miten vanhemmuuden alkaminen, muuttuminen ja lakkaaminen asettuvat osaksi perheoikeudellista sääntelyä. Tässä punninnassa on syytä kiinnittää huomiota vanhemmuutta koskevan sääntelyn perusratkaisuihin, joiden muuttaminen tai lieventäminen olisi itsessään järjestelmän kannalta merkittävä muutos.

Ensiksi on syytä tuoda esiin se kansallisessa sääntelyssä tehty valinta, että järjestelmämme ei tällä hetkellä tunne muita juridisen vanhemmuuden muotoja kuin täysimääräisen juridisen vanhemmuuden. Suomessa on nimenomaisesti luovuttu vuoden 1975

⁹⁵ KAA 3/2016 vp.

isyyslakia edeltäneestä, joissakin tilanteissa pelkkää elatusvelvollisuutta tarkoittaneesta sääntelystä sekä vuoden 1980 lakia edeltäneestä niin sanotusta heikosta adoptiosta. Tämä lähtökohta, eli täysimääräisen juridisen vanhemmuuden merkitys sääntelyn perustana, on nimenomaisesti tunnistettu myös merkittävässä vanhan isyyslain voimaanpanoa koskeneessa täysistuntoratkaisussa KKO 2012:11.⁹⁶

Toiseksi on syytä huomata, että Suomessa vanhemmuuden muuttumista koskeva lainsäädäntö perustuu paljolti kanneoikeuden sääntelyyn. Lainsäädäntö rajoittaa siten ennakkollisesti sitä, millaisissa tilanteissa tuomioistuin saa ottaa vanhemmuutta koskevan asian ylipäättään tutkittavakseen. Suuressa osassa niitä tilanteita, joissa lapsen vanhemmuus on oikeudellisen konfliktin kohteena, konfliktin ratkaisuperusteet on rakennettu olennaisilta osin sisään sääntelyyn kanneoikeudesta. Esimerkiksi isyyden kumoamista koskevissa asioissa ei siten pääsääntöisesti arvioida sisällöllisesti lapsen edun toteutumista, vaan soveltamisharkinta koskee ennen kaikkea kanneoikeuden edellytyksiä ja sen käyttöä.⁹⁷

Molempien näiden huomioiden taustalla voidaan tunnistaa perustava ja tärkeä ero yhtäältä vanhemmuutta koskevan sääntelyn ja toisaalta lapsen huoltoa ym. koskevien normien välillä. Huolto, asuminen ja tapaamisoikeus on tarkoitettu tarvittaessa joustamaan lapsen arjessa ja perhetilanteessa tapahtuvien muutosten mukaan. Siksi niitä koskevissa asioissa lapsen etu on nimenomainen ratkaisuperuste, eivätkä ratkaisut saa oikeusvoimaa vaan huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskeva asia voidaan aina saattaa uudestaan tuomioistuimen käsiteltäväksi ilman menettelyllisiä esteitä. Vanhemmuus puolestaan on kansallisessa perheoikeudellisessa järjestelmässämme statusratkaisu: sillä perustetaan pysyvä juridinen side ja se ei pääsääntöisesti ole muutettavissa tai kumottavissa siksi, että se osoittautuu lapsen edun kannalta huonoksi. Tärkein poikkeus, eli vanhemmuuden kumoaminen ja perustaminen adoptiolla, pikemminkin vahvistaa säännön. Lapsen ja adoptiovanhemman suhde on muiden vanhemmuutta koskevien ratkaisujen tavoin pysyväksi tarkoitettu, tarkan julkisen kontrollin piirissä, eikä pääsääntöisesti kumottavissa.⁹⁸

⁹⁶ Ks. erityisesti oikeusneuvos Koskelon eriävä mielipide.

⁹⁷ Ks. myös tämän lainsäädännöllisen ratkaisun seurauksista mm. KKO 2002:13.

⁹⁸ Ks. korkeimman oikeuden käytännöstä mm. adoptioratkaisut KKO 2005:64 ja KKO 2014:19. Muina esimerkkeinä lapsen edun merkityksestä vanhemmuusasiassa voidaan ajatella esimerkiksi niitä suhteellisen harvalukuisia erityistilanteita, joissa lapsen etu huomioidaan esimerkiksi ns. ulkopuolisen miehen kanneoikeuden kriteerinä tai joissa harkitaan edunvalvojan määräämistä lapselle kannetta varten.

4.3 Nykytilan ongelmat kyselytulosten valossa

4.3.1 Yleistä

Nykyinen vanhemmuutta koskeva sääntely soveltuu hyvin useimpien perheiden tilanteeseen, ja valtaosalla lapsista lain nojalla määräytynyt tai tunnustamisen perusteella vahvistettu vanhemmuus vastaa heidän tosiasiallisia vanhemmuussuhteitaan. Kaikilla perheillä ja lapsilla näin ei kuitenkaan ole, vaan joissakin tilanteissa nykyisestä sääntelystä saattaa seurata oikeudellisesti epäselvä tai lapsen kannalta epävarma tilanne. Pelkistään kyse on tällöin siitä, että lapsella on useampia kuin kaksi vanhemman roolissa olevaa henkilöä ja että juridinen vanhemmuus ei siten kata kaikkia tosiasiallisia vanhempia. Eri perheryhmille tehdyt kyselyt ovat olleet tärkeässä osassa näiden tilanteiden kartoittamisessa, ja siksi tässä jaksossa kuvataan olennaisilta osin hankkeen eri kyselyjen havaintoja.

Tarkastelussa pyritään hahmottelemaan, millaisissa tilanteissa lapsella voisi olla sellainen suhde useampaan kuin kahteen tosiasialliseen vanhempaan, että juridinen monivanhemmuus voisi olla suhteen ominaislaadun ja lapsen aseman kannalta jollain tapaa perusteltu. Tavoitteena on arvioida, millaisten soveltamistilanteiden kannalta juridisen monivanhemmuuden mahdollisuutta tulisi punnita.

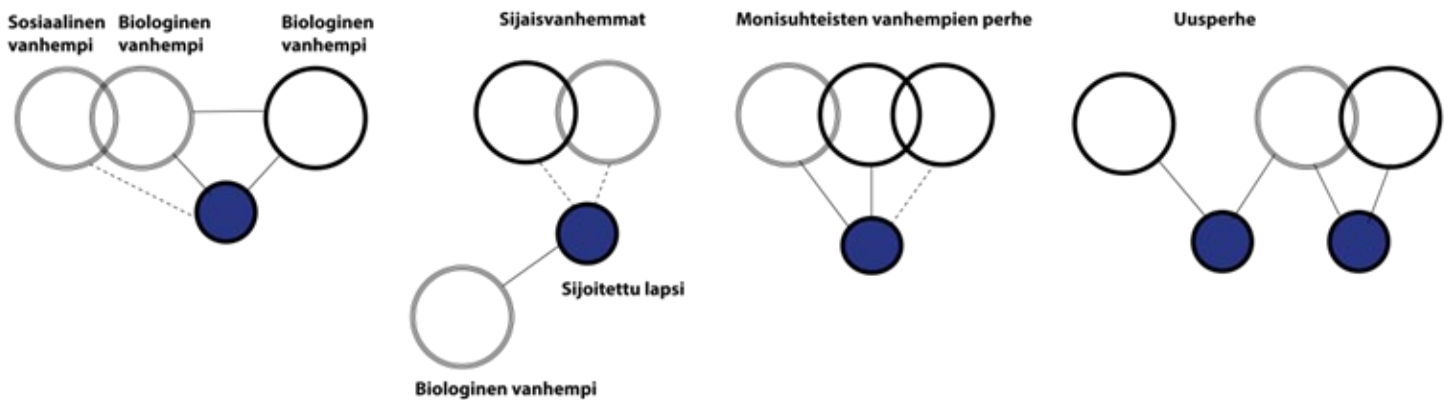
Kyselyt auttavat hahmottamaan sääntelyn soveltamistilanteiden moninaisuutta, mutta niiden ei tule olettaa kattavan kaikkia olemassa olevia soveltamistilanteita tai sääntelyn haasteita. Monet tarkasteltavat ilmiöt ja soveltamiskysymykset saattavat nimittäin olla siinä määrin harvalukuisia tai tilannesidonnaisia, että niitä koskevat haasteet eivät näy kyselyissä. Vaikka kyselyt eivät perustu edustavaan otokseen kyseisistä perhetyypeistä eivätkä vastaukset siten ole yleistettävissä⁹⁹, eri perheryhmille tehtyjen kyselyiden ja erityisesti kyselyiden avovastausten perusteella voidaan kartoittaa varsin kattavasti, millaisia lainsäädännöllisiä haasteita perheet itse nostavat esiin. Lisäksi on olennaista arvioida myös, missä määrin kyselyissä esiin nousseet havainnot koskevat muita kuin vastaajien edustamia perheryhmiä ja -muotoja.

Kun tarkastellaan lähemmin tilanteita, joissa useamman kuin kahden vanhemman juridinen vanhemmuus voisi vastata perheiden todellisuutta, selkein perheryhmä ovat erilaiset *apilaperheet*. Samankaltaisia kysymyksiä nousee kuitenkin esiin toisinaan myös osassa *adoptiota* toivovista perheistä, varsinkin mikäli lapsella on kiinteä suhde myös

⁹⁹ Ks. tarkemmin 2. luku.

aiempaan vanhempaan tai vanhempiin, ja osassa *sijaisperheitä* ja *uusperheitä*. Kyselyssä erottuu myös pieni vähemmistö monisuhteisten vanhempien perheitä (kuvio 5).

Kuvio 5. Esimerkkejä perhemuodoista ja -suhteista, joissa lapsella voi olla enemmän kuin kaksi vanhempaa

Seuraavassa tarkastelussa analysoidaan hankkeen kyselyjen sisältöä kahdesta näkökulmasta: ensin kumppanuusvanhempien ja apilaperheiden kokemuksista ja toiseksi adoptio-perheiden osalta. Nämä aineistot olivat sisällöllisesti rikkaita monivanhemmuutta koskevien eri teemojen kannalta. Ne auttavat siten osaltaan vastaamaan hankkeessa esitettyyn tutkimuskysymykseen siitä, millaisia lainsäädännöllisiä haasteita liittyy useamman kuin kahden oikeudellisen vanhemman perhetilanteisiin. Lisäksi näissä kyselyissä nousi esiin tärkeitä huomioita nimenomaan juridisesta vanhemmuudesta.

Hankkeessa hyödynnettiin myös Suomen Uusperheiden Liitto ry:n toteuttamasta kyselystä saatua tietoa. Tällä uusperhekyselyllä oli tarkoitus selvittää ennen kaikkea lasten vuoroasumisessa ja perheen arjessa ilmeneviä haasteita, ja kysely valottikin hyvin erityisesti bonusvanhempien haastavaa asemaa lapsen asioiden hoitamisessa. Kyselyssä ei kuitenkaan nimenomaisesti kysytty juridisen vanhemmuuden tarvetta tai siihen liittyviä toiveita, eivätkä vastaajat nostaneet näitä esiin avovastauksissa. Vaikutelmaksi jää, että kyselyyn vastasivat ennen kaikkea vastaajat, joille nimenomaan uusperheellisyys ja arjen toteutuminen olivat ajankohtaisia teemoja. Siksi tämän uusperhekyselyn analysointi on mielekkäintä sisällyttää tämän selvityksen seuraavaan 5. lukuun, jossa tarkastellaan lähemmin perheiden arkea.

Vanhemmuuden hahmotusten kannalta arvokasta ja rikasta tietoa kertyi vielä hankkeen yhdessä Perhehoitoliiton kanssa toteuttamasta kyselystä perhehoitajille. Kyselyn

vastauksista ilmeni, että monissa sijaisperheissä lapsen ja sijaisperheen muiden jäsenten välille muodostuu merkittäviä ja kiinteitä perhesuhteita ja että joskus ne saattaa olla perusteltua turvata jopa juridisen vanhemmuuden vahvistamisella adoption kautta. Monet kyselyssä esiin nousseet aiheet ovatkin tämän luvun kannalta merkityksellisiä. Sijaisperheissä syntyvät tunnesiteet vakiintuvat kuitenkin tyypillisesti vähitellen ajan kuluessa ja perheen arkisen elämän edetessä, eikä lapsen sijoituksen tarkoituksena ole perheen perustaminen. Kun lisäksi sijaisperhetilanteet ovat kiinteästi sidoksissa sijoitusta koskevaan lainsäädäntöön ja julkisen hallintotehtävän hoitamiseen, niitä on perustelluinta tarkastella kootusti 5. luvussa.

4.3.2 Kumppanuusvanhemmuus ja apilaperheet

Kumppanuusvanhemmuus ja apilaperheet poikkeavat normatiivisesta perhemallista siinä, että kumppanuusvanhemmille ja apilaperheisiin syntyvän lapsen vanhemmat eivät ole keskenään pari- tai rakkaussuhteessa vaan he ovat sitoutuneet yhteiseen vanhemmuuteen vanhemmuuskumppaneina. Esimerkiksi miespari ja naispari, jotka sitoutuvat yhdessä hankkimaan lapsen, jakavat vanhemmuutta ja vastuuta lapsesta keskenään yli geneettisen tai juridisen vanhemmuuden rajojen. Usein lapsella on syntymästä lukien useampi kuin yksi koti, ja vanhempia voi olla samoin useampia.

Apilaperheitä voi olla monenlaisia, mutta yleisintä vanhemmuuden jakaminen apilaperheenä tai kumppanuusvanhempina lienee seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kuuluvilla vanhemmilla. Siksi hankkeen kysely, joka toteutettiin osana Sateenkaariperheet ry:n jäsenkyselyä, tarjoaa apilaperheiden ja kumppanuusvanhempien toiveista ja ajatuksista erityisen arvokasta tietoa. Kysely toteutettiin 23.5.–29.6.2022, ja siihen saatiin vastaukset yhteensä 422 vanhemmalta ja vanhemmuutta suunnittelevalta vastaajalta. Vastausmäärää voidaan pitää hyvänä. Vaikka tarkkoja tilastotietoja sateenkaariperheiden määrästä Suomessa ei ole saatavilla, kyselyllä on vakiintunut asema sateenkaariyhteisöön tavalla tai toisella kiinnittyvien perheiden piirissä, mikä on todennäköisesti lisännyt vastausaktiivisuutta myös muiden kuin järjestön jäsenten kohdalla.

Kyselyn tulokset ovat hyödyllisiä suunnitellun monivanhemmuuden ymmärtämisessä, mutta ne ovat arvokkaita myös tarkasteltaessa tosiasiallisen ja juridisen vanhemmuuden merkitystä. Monet kyselyn 422 vastaajasta elivät nimittäin varsin perinteisissä kahden vanhemman perheissä, ja monet sateenkaariperheet olivat myös uusperheitä. Kyselyn tuloksia ja erityisesti kyselyiden avovastauksia on siten hyödynnetty laajasti myös selvityksen muissa luvuissa, joissa tarkastellaan lähemmin vanhemmuuden määräytymistä (2. luku), perheen arjen ja tosiasiallisen vanhemmuuden suhdetta (5. luku), sekä sosiaaliturvaan liittyviä kysymyksiä (6. luku). Kyselyiden vastausten kuvauksissa kerrotaan kysymysten suoria jakaumia, mutta analyysin keskiössä ovat

avovastaukset ja lainsäädännöstä johtuvien haasteiden kartoitus erilaisissa perheitelanteissa.

Sateenkaariperheille suunnatun kyselyn vastaajista yhteensä 34 kertoi, että heidän perheessään oli ainakin yksi lapsi, joka oli syntynyt kumppanuusvanhemmille eli useamman kuin kahden vanhemman apilaperheeseen tai kahdelle vanhemmalle, jotka eivät olleet rakkaussuhteessa keskenään. Näistä perheistä 30:ssä oli ainakin yksi vanhempi, joka kuului seksuaalivähemmistöön (88 %) ja viidessä ainakin yksi vanhempi, joka kuului sukupuolivähemmistöön (15 %). Perhemuodoissa oli muutoin vaihtelua, joka ilmenee kuviosta 6. Osassa perheistä lapsi oli esimerkiksi kokenut aiemmin vanhempiansa eron (41 %), ja kymmenellä vastaajalla oli perheessään vanhempi, jolla oli ainakin yksi lapsi ajalta ennen nykyistä suhdetta (29 %).

Kuvio 6. Sateenkaariperheille suunnattuun kyselyyn vastanneiden perhemuodot¹⁰⁰

Enemmistöllä apilaperheistä lapsen huoltoa, asumista, elatusta ja tapaamisia koskeva järjestely oli ollut alusta saakka sama kuin vastausajankohtana (69 %; n = 22). Järjestelyt perustuivat tyypillisesti asianosaisten keskinäisiin sopimuksiin ja yhteisymmärrykseen: niistä 28 vanhemmista, jotka vastasivat aiheetta koskevaan kysymykseen, kahdella kolmasosalla heidän lapsensa tai lapsiensa järjestelyt oli toteutettu vanhempien kesken epävirallisella sopimuksella (68 %; n = 19).

¹⁰⁰ Prosenttiluvut eivät summaudu 100 %:iin, koska vastaajat ovat voineet valita useampia vaihtoehtoja.

”Nuorin lapseni sai alkunsa koti-inseminaatiossa kalliiden epäonnistuneiden hedelmöityshoitojen jälkeen. Vaimo synnytti lapsemme, koska minulla synnytyksiä oli takana jo kolme. Minä adoptoin tyttäreemme heti, kun se oli mahdollista. Tyttäreemme tapaa isäänsä säännöllisesti, mutta luonnollisesti ilman mitään virallisia sopimuksia, niille ei edes ole mitään tarvetta.”

Lastenvalvojan luona järjestelystä oli sovittu yli kolmasosalla (39 %; n = 11).¹⁰¹ Viidellä vastaajalla ei ollut vastaushetkellä voimassa olevaa sopimusta, kahdella järjestely oli vahvistettu tuomioistuimen päätöksellä, ja kahdella järjestelyn taustalla oli aiempi sopimus tai päätös, mutta järjestely oli sen jälkeen muuttunut eikä uutta sopimusta tai päätöstä ollut tehty.

Vastaajia pyydettiin myös halutessaan kertomaan lisää asumisjärjestelyistä sekä siitä, kuinka hyvin järjestelyt vastasivat heidän ja heidän lapsensa toiveita. Kysymyksillä kartoitettiin tältä osin muun muassa sitä, kuinka sovinnollisia ja joustavia lapseen liittyvät järjestelyt yleensä olivat, sekä sitä, millaisia kipukohtia tai mahdollisia konflikteja lapsiin liittyviin kysymyksiin liittyi. Näin saatu tieto on luonteeltaan laadullista, eivätkä vastaukset yleisty kaikkiin perheiden tosiasiallisiin tilanteisiin. Vastaukset auttavat kuitenkin hahmottamaan tutkimusaiheeseen liittyviä eroja ja yhtäläisyyksiä perheryhmien välillä, sillä samat kysymykset sisällytettiin soveltuvin osin myös muille perheryhmille kohdennettuihin hankkeen kyselyihin.

Asumista, huoltoa, tapaamisoikeutta ja elatusta koskeviin jatkokysymyksiin vastasi hieman kysymyksestä riippuen yli puolet apilaperheiden vanhemmista. Vastauksista ilmenee muun muassa, että valtaosalla vastaajista järjestelyt vastasivat heidän toiveitaan hyvin (63 %; n = 20) tai osittain (38 %; n = 11).¹⁰² Niillä vastaajilla, joille heidän nykyinen järjestelynsä toimi vain osittain tai ei lainkaan, toiveet liittyivät usein vuoroviikkoasumisen toteuttamiseen. Lapsen toivottiin viettävän enemmän aikaa toisella vanhemmallaan tai vastaajan luona, tai sisarusten toivottiin voivan viettää enemmän aikaa yhdessä.

Yksi vastaaja toivoi, että tapaamiset olisi yksilöity tarkemmin:

¹⁰¹ Prosenttiosuudet saattavat yhteenlaskettuna ylittää 100 %, sillä osalla vastaajista oli useita lapsia, joiden asuminen, huolto, tapaamisoikeudet ja elatus oli järjestetty eri tavoin. Samoin on mahdollista, että vastaajilla oli vahvistettujen ratkaisujen rinnalla keskinäisiä sopimuksia tai yhteisymmärryksiä.

¹⁰² Myös tässä kysymyksessä perheen eri lapsilla saattoi olla erilaiset järjestelyt.

”Itse haluaisin tapaamiseni isänä olevan kirjattu ja sovittu tarkemmin, mutta nykyinen vapaammin sovittu järjestely sopii paremmin aviopuolisolleni sekä äideille.”

Kaiken kaikkiaan tulokset ovat tältä osin samansuuntaisia kuin mitä aikaisemmissa tutkimuksissa on havaittu vuoroasuvien lasten vanhempien sopimusaktiivisuudesta (ks. Miettinen ym. 2020). Vastaukset olivat kokonaisuutena myös varsin samankaltaisia kuin hankkeen muissa kyselyissä, eikä niistä juuri erottunut nimenomaan apilaperheille erityisiä huolia tai toiveita.

Apilaperheiden ja monien muiden perhemuotojen välillä olennainen ero on, että usein apilaperheissä lapsella on tarkoitettu olevan jo syntymästä lukien useampi kuin kaksi vanhempaa. Siksi apilaperheille suunnatuissa kysymyksissä selvitettiin perhesuhteiden ja jaetun perhe-elämän ohella nimenomaan juridiseen vanhemmuuteen liittyviä seikkoja.

Apilaperheiden vanhemmista hieman alle puolet kertoi tarkemmin siitä, oliko heillä ryhdytty tai harkittu ryhdyttävän toimiin tosiasiallisten vanhempien aseman vahvistamiseksi. Useimmin mahdollisina toimina mainittiin testamentin tekeminen (n = 6) ja oheishuollosta sopiminen tai sen hakeminen (n = 7). Myös adoptio ja tapaamisoikeuden hakeminen mainittiin.

”Kyllä, huoltajuus kaikilla vanhemmilla. Testamentti tehty asiaa ajatellen.”

Vastauksista tosin ilmeni, että suunniteltuja toimia ei ollut vielä ainakaan kaikilta osin toteutettu (n = 7), tai toteutuminen ei vastausten perusteella ollut selvää (n = 3). Yhdessä vastauksessa myös todettiin, että toimiin ei ollut ryhdytty eikä niitä ollut harkittu. Vaikka vastauksia on lukumääräisesti varsin vähän, kysymykseen vastanneet vanhemmat olivat siten kokonaisuutena hyvin tietoisia mahdollisuuksista tosiasiallisten vanhempien aseman järjestämiseen. Monissa perheissä kaikkiin suunniteltuihin toimiin ei ollut kuitenkaan ryhdytty, jolloin tosiasiallisen vanhemman asema saattoi olla oikeudellisesti epävarma.

”[t]ällä hetkellä asiat ovat keskinäisen sopimuksen ja luottamuksen varassa.”

”Olemme sopineet ei-biologiselle isälle haettavan oheishuoltajuutta heti kun biologisen isän isyys on vahvistettu. Mikäli lainsäädäntöä muutetaan apilaperheille oikeudenmukaiseen suuntaan, tulemme hakemaan hänellekin myös oikeudellista vanhemmuutta.”

Samoin hieman alle puolet apilaperheiden vastaajista vastasi kysymykseen siitä, mitä hyötyä tai haittaa mahdollisuudesta kahta useampaan oikeudelliseen vanhempaan olisi hänen perheelleen (41 %; n = 14). Vastaajien suhteellisen vähäisen lukumäärän vuoksi vastauksia ei ole perusteltua analysoida määrällisesti, mutta selkeimpinä teemoina vastauksissa nousivat esiin yhtäältä vanhempien välinen tasa-arvo ja yhdenvertaisuus, jonka nostivat esiin kuusi vastaajaa, ja toisaalta vanhemman kuoleman seurauksiin varautuminen, jonka toivat esiin samoin kuusi vastaajaa.

”Silloinkin, kun lastemme tapaamiset sujuivat hyvin (suurimman osan lastemme lapsuudesta), meidän vanhempien välille aiheutui aivan turhia jänniteitä siitä, että emme olleet kaikki yhdenvertaisia suhteessa lapseen. Asetelmaan liittyvät valtarakenteet vaikeuttivat kommunikaatiota ja aiheuttivat pelkoja. Pelokkaat ihmiset eivät ole parhaimmillaan tekemään lapsen edun mukaisia ratkaisuja.”

”Se parantaisi lapsen asemaa vanhempien kuoleman jälkeen sekä sujuvoittaisi monia arkisia tilanteita. Nyt lapsi on lain silmissä kahdelle vanhemmistaan yhtä läheinen kuin kuka tahansa perheen ulkopuolinen henkilö.”

Muutamissa vastauksissa nostettiin esiin myös vanhemman elatusvelvollisuus. Monissa vastauksissa kuvattiin varsin tarkasti ja analyttisesti, mitä haasteita nimenomaan juridisen vanhemmuuden puuttumisesta heille seuraa esimerkiksi vanhemman kuoleman kannalta.

Kysymykseen oikeudellisen vanhemmuuden hyödyistä ja haitoista tuli myös vastauksia, joissa vanhemmuuden hyödyt ja haitat kytkeytyivät selvemmin perhesuhteiden tunnistamiseen eri arjen tilanteissa ja välillisemmin juridiseen vanhemmuuteen. Tällaisia hyötyjä olivat vastauksissa muun muassa lapsiperheen arjen helpottaminen, kun kaikilla olisi samat oikeudet hoitaa lapsen asioita, mahdollisuus ei-oikeudellisille lapsille osallistua vanhempaansa koskeviin hoitopäätöksiin ja saada tietoa tämän terveydentilasta sekä tapaamisoikeuteen liittyvät kysymykset.

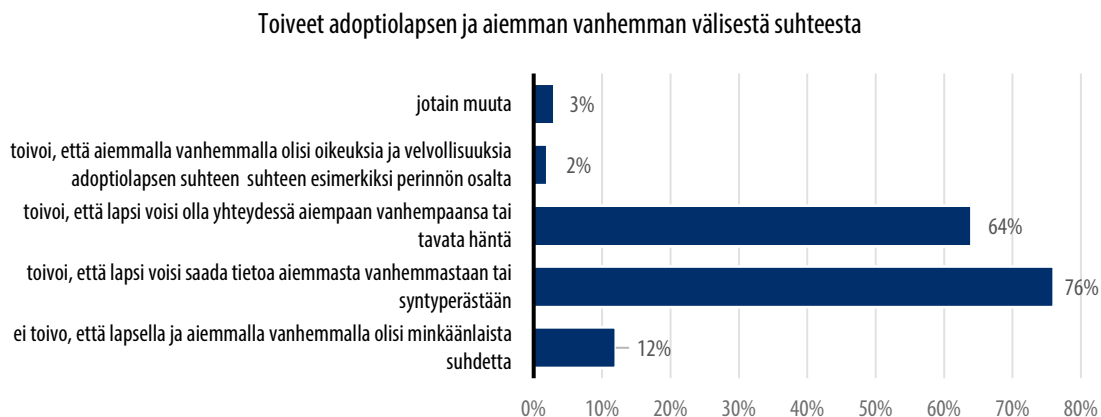
Kokonaisuutena apilaperheille suunnattujen kysymysten tulokset eivät ole yllättäviä. Kyselyn vastaajien perheet elävät vastauksista päätellen pääsääntöisesti varsin tavallista perhearkea, mutta tosiasiallisen ja juridisen vanhemmuuden eroavuudet ilmenevät erityisesti palvelujärjestelmän kanssa toimiessa sekä varauduttaessa merkittäviin elämänmuutoksiin. Selkeän juridisen kehyksen puuttuessa perheiden asumisjärjestelyissä ja arjen järjestämisessä nojaututtiin ennen kaikkea keskinäisiin yhteisymmärryksiin ja epävirallisiin sopimuksiin. Kyselyiden avulla ei toisaalta välttämättä tavoitettu niitä vastaajia, joilla on ollut haasteita asioiden sopimisessa. Useissa vastauksissa nousi esiin myös mahdollisten konfliktitilanteiden tai elämänmuutoksiin varautumisen haastavuus, kun oikeudelliset keinot olivat vähissä.

4.3.3 Adoptio

Vanhemmuuden eri ulottuvuudet nousevat usein esille myös adoptioperheissä, joissa geneettinen, sosiaalinen ja juridinen vanhemmuus saattavat erota toisistaan. Hankkeen toimesta toteutettiin kysely, jossa selvitettiin lapsen adoptoineilta, adoptiota suunnittelevilta sekä adoptioprosessissa olevilta vanhemmilta ajatuksia muun muassa lapsen aiempien vanhempien roolista lapsen elämässä. Kysely oli auki 17.6.–8.8.2022, ja siihen saatiin yhteensä 165 vastausta eri puolilta Suomea. Suurimmalla osalla kyselyn vastaajista oli kyse (usein ulkomailta tapahtuneesta) vieraslapsiadoptiosta, ja perheensisäisiä adoptiotilanteita kuvasi vain muutama vastaaja.

Kun vastaajat saivat valita vaihtoehtojen joukosta, mikä olisi heille ideaalitalanne heidän adoptiolapsensa ja tämän aiemman tai biologisen vanhemman välisen suhteen osalta, kolme neljäsosaa vastaajista toivoi, että lapsi voisi saada tietoa aiemmasta vanhemmastaan tai syntyperästään (76 %; n = 119). Lähes yhtä moni oli sitä mieltä, että lapsi voisi ideaalitalanteessa olla yhteydessä aiempaan vanhempaansa tai tavata häntä (64 %; n = 101). Kuitenkin joka kymmenes piti ideaalitalanteena sitä, että lapsella ja aiemmalla vanhemmalla ei olisi lainkaan suhdetta (12 %; n = 18). Ainoastaan kaksi prosenttia vastaajista toivoi, että ideaalitalanteessa lapsen aiemmalla vanhemmalla olisi oikeuksia ja velvollisuuksia adoptiolapsen suhteen (n = 3). Lisäksi viisi vastaajaa esitti, että ideaalitalanteeseen soveltuisi jokin muu lapsen ja vanhemman välinen suhde (3 %) (kuvio 7).

Kuvio 7. Adoptiovanhempien kyselyyn vastanneiden toiveet adoptiolapsen ja hänen aiemman vanhempansa välisestä suhteesta¹⁰³

¹⁰³ Prosenttiluvut eivät summaudu 100 %:iin, koska vastaajat ovat voineet valita useampia vaihtoehtoja.

Vaikka kysely ei ole edustava otos adoptioperheistä, ideaalitalannekuvaukset adoptiolapsen ja tämän aiemman vanhemman välisestä suhteesta ilmensivät hyvin lapsen perhesuhteita koskevia toiveita. Siinä missä jonkinlaista yhteydenpitoa pidettiin varsin monissa vastauksissa toivottavina, nimenomaisia aiemman vanhemman oikeuksia ja velvollisuuksia vierastettiin.

Kysely tarjosi mahdollisuuden kertoa tarkemmin siitä, millainen suhde lapsen ja alkuperäisen vanhemman välillä olisi ideaalitalanteessa, ja 99 vastaajaa kirjoitti aiheesta avokentässä. Kolmannes avokysymykseen vastanneista (n = 33) kuvasi, kuinka yhteydenpito alkuperäisiin vanhempiin tai muihin biologisiin sukulaisiin olisi tärkeää ja toivottua erityisesti lapsen tiedontarpeen ja identiteetin rakentamisen kannalta.

”Lapsen ikätason ja kehityksen mukaisesti tarvittaessa tietoa vanhemmasta ja sukulaisista, esim. ovatko elossa, missä asuvat. Se tietokin riittää. Epätietoisuus vaikeinta.”

”Myöhemmin myös tavata mikäli haluaa, nuorempana myös mahdollisesti pitää jollain tavalla yhteyttä. Pitkä välimatka tietysti haaste.”

Joillain tällaista yhteydenpitoa olikin.

”Pidämme yhteyttä molempien lastemme [biologisen] äidin ja perheiden kanssa ja olemme tavanneet ja tapaamme tulevaisuudessakin. Se on ilo ja onni ja rikkaus.”

Osa vastaajista puolestaan kertoi, ettei juurista ole todellisuudessa mahdollista saada mitään tietoa. Osa toivoi juurimatkoja ja tapaamisia, kun taas joillekin riittäisi tieto siitä, miksi lapsi on hylätty, ja valokuva synnyttäneestä äidistä. Useampi vastaaja mainitsi, että haluaisi alkuperäisen vanhemman saavan tietää, että heidän lapsellaan on uudessa kodissaan asiat hyvin.

Kysymyskokonaisuus tarjoaa kiinnostavan näkökulman siihen, miten lapsen syntyperän ja biologisen sukulaisuuden merkitys hahmotetaan adoptioperheissä. Vastaajien kannat olivat varsin jakautuneita, ja yksi käytännön yhteydenpitoon liittyvistä jakolinjoista kulki kansallisen ja kansainvälisen adoption välillä. Osaksi tiedontarve saattoi liittyä lapsen ikään ja elämäntilanteeseen. Vastauksissa ilmeni muun muassa, että omat juuret olivat alkaneet kiinnostaa lasta teini-iässä.

Kokonaisuutena tiedonsaanti ja yhteydenpito näyttäytyivät vastauksissa paljolti lapsen perspektiivistä ja tarpeista lähtien, kun taas seuraavassa aihekokonaisuudessa vanhemmuuden sisältö hahmottui selvemmin vanhempien kannalta. Seuraavassa

kysymyksessä selvitettiin nimittäin adoptiovanhempien ja adoptiovanhemmuutta suunnittelevien ajatuksia jaetusta vanhemmuudesta. Kyselyn vastaajille kerrottiin, että joissakin maissa lainsäädäntö mahdollistaa adoption perheen ulkopuolelta niin, että adoptoidulla lapsella on juridinen side myös aiempiin vanhempiinsa. Esimerkiksi Kalifornian osavaltion nykyinen sääntely sallii joissakin tilanteissa adoption niin, että aiemmat vanhemmat jäävät adoptiovanhempien rinnalle vanhemmiksi. Vastaajilta kysyttiin, voisiko tämä olla joissakin tilanteissa perusteltua ja voisiko se olla vastaa- jalle itselleen vaihtoehto, jos Suomen laki mahdollistaisi sen.

Yhteensä kysymykseen annettiin 128 vastausta, jotka jakautuivat varsin selvästi eri ryhmiin. Enemmistö (n = 77) vastaajista piti vaihtoehtoa epätoivottavana tai mahdotto- mana, kun taas pienempi mutta selvästi erottuva vähemmistö (n = 41) piti vaihtoehtoa ainakin joissain tilanteissa toimivana. Tämä vastauksien jakautuminen ilmentääkin kenties – kysymyksen hypoteettisuudesta huolimatta – huomionarvoista seikkaa per- heen hahmotuksissa. Siinä missä vanhemmuuden jakautuminen useammalle taholle sopi joidenkin vastaajien ymmärrykseen perheestä, toisille se näyttäytyi perheen eheyden ja hyvinvoinnin kannalta merkittävänä riskinä.

”Mikä ettei kotimaisessa adoptiossa, esimerkiksi tämä voisi olla hyvä vaihtoehto, jos lapsi sijoitetaan pitkäaikaisesti perhehoitoon syntymäperheensä ulkopuo- lella.”

”Olisi kuitenkin pidettävä selvänä, että adoptio [on] tehty ikiajoiksi ja adoptiovan- hemmat olisivat ensisijaiset vanhemmat. Vanhempien rinnalle en synnyttänyttä nostaisi, hän voisi olla eräänlainen kummitäti.”

”Ei [olisi meille vaihtoehto]. Halu on saada oma lapsi, jonka asioista ja kasvatuk- sesta myös päättää itsenäisesti ja meidän perheen mukaisesti.”

Samoin seuraava kysymys, jossa tiedusteltiin vastaajien ajatuksia adoptoidun lapsen oikeudesta periä joiltakin osin aiemmat vanhempansa, jakoi mielipiteitä. Lähes puolet kysymykseen vastanneista (n = 57) kertoi, että tämä ei sopisi heidän perheelleen tai olisi ylipäättään sopiva vaihtoehto, kun taas lähes yhtä suuri osuus (n = 50) piti aiem- pien vanhempien perimismahdollisuutta kannatettavana vaihtoehtona joko yleisesti tai heidän oman adoptiolapsensa tapauksessa.

Vaikka kysymystä ei ollut suoraan tarkoitettu valaisemaan monivanhemmuustilanteita, aihetta koskevissa avovastauksissa nousi esiin aiheeseen liittyviä huomioita muun muassa tasavertaisuudesta – erään vastaajan mielestä olisi epätasa-arvoista, jos hä- nen perheessään biologiset lapset perisivät vain kaksi vanhempaa mutta adoptiolap-

set jopa neljä vanhempaa – ja verotuksesta – muutaman vastaajan mukaan olisi erikoista, jos biologisten vanhempien adoptoidulle lapselleen antamaa perintöä verotettaisiin kuin tuntemattomalle annettua.

Vastauksissa nousi esiin myös jännite juridisen ja sosiaalisen vanhemmuuden välillä.

”Tämä kuulostaa jotenkin mutkikkaalta. Ajattelen, että yhteydenpito tms. olisi usein tarpeen tai perusteltua ja riittävä tapa olla mukana elämässä, mutta nämä juridiset muut asiat tuntuvat mutkikkailta.”

”Aiemmat vanhemmat on vähän huono ilmaisu. Moni lapsi kokee heidät yhä toisina vanhempinaan, eivät vain asu heidän kanssaan ja juridisesti eivät enää ole vanhempia, [mutta] tunnesidettä – vaikka ei muistijälkeä olisikaan – se ei vie.”

4.3.4 Kyselyistä ilmenevät havainnot kootusti

- Suomessa on tällä hetkellä lapsia, joilla on useampia kuin kaksi tosiasiallista vanhempaa, ja apilaperheissä ja kumppanuusvanhempien perheissä järjestely on usein ollut tällainen lapsen syntymästä lukien.
- Apilaperheisiin kuuluvien vastaajien järjestelyt ovat tyypillisesti sovinnollisia ja yhdessä suunniteltuja.
- Perheet ovat keskimäärin varsin tietoisia mahdollisuuksista vahvistaa ei-juridisen vanhemman asemaa, mutta juridinen epävarmuus aiheuttaa huolta ja epävarmuutta.
- Perintöoikeudelliset kysymykset ovat joissakin monivanhemmuustilanteissa vaikeita lakiosasääntelyn vuoksi. Esimerkiksi kolmen lapsen vanhempi, jonka lapsista vain yksi on hänen juridinen lapsensa, ei pysty jättämään perintöä lapsilleen tasapuolisesti.
- Adoptioperheisiin kuuluvien vastaajien kannat jakautuivat siinä, kuinka tärkeinä tai toivottavina lapsen siteitä aiempiin vanhempiin pidettiin.

4.3.5 Kokoavia huomioita

Suomessa on tällä hetkellä monia perheitä, joissa lapsella on useampi kuin kaksi vanhemman roolissa toimivaa aikuista. Nämä perheet ovat keskenään monissa suhteissa erilaisia: joissakin ”vanhemman” roolin on tarkoitus olla väliaikainen, kuten esimerkiksi lyhytkestoisen perhehoidon kohdalla, kun taas toisissa vanhemmuuden on tarkoitus jatkua toistaiseksi tai pysyvästi – ja joskus väliaikaisena alkanut vanhemmuus muodostuu hyvinkin pitkäkestoiseksi ja kiinteäksi. Useamman kuin kahden henkilön vanhemmuus saattaa olla kaikkien asianosaisten yhteisymmärrykseen perustuvaa, kuten apilaperheissä, tai se saattaa olla tavalla tai toisella jännitteistä, kuten usein lapsen sijoituksen aikaisen yhteydenpidon toteuttamisessa.

Kokonaisuutena hankkeen kyselyihin saadut vastaukset heijastavat kiinnostavasti vanhemmuuden moninaisia hahmotuksia. Vastauksissa oli eroja siinä, miten ydinperheenomaista perhettä pidetään tavoiteltavana, millainen merkitys biologisella tai geneettisellä siteellä ajateltiin olevan, ja miten valmiita vanhemmuutta oltaisiin jakamaan. Kyselyjen vastaajat eivät toki edusta kaikkia mahdollisia perheitä, mutta nämä havainnot valottavat monien eri perheryhmiä edustavien ihmisten kokemuksia. Monivanhemmuus syntyisi todennäköisesti useimmissa tilanteissa sovinnollisten ratkaisujen ja yhteisymmärrysten kautta, mutta todennäköisesti pariskuntien eronneisuus on monivanhemmuustilanteessa vastaavanlaista kuin muissa perheissä. Harkittavien lainsäädännöllisten ratkaisujen on siten otettava huomioon perheen mahdollinen jakautuminen eri koteihin jossain vaiheessa lapsen elämää.

Samalla vastaukset korostavat perheiden yksilöllisyyden huomioimista. Edes samaan ”perhetyyppiin” kuuluvia perheitä ei voi hahmottaa monoliittisesti vain perhemuotonsa edustajina, vaan perheiden tarpeiden, toiveiden ja tilanteiden moninaisuus on pidettävä mielessä myös ulkoisesti varsin samanlaisina näyttäytyvien perheiden tarkastelussa.

Monissa perhetilanteissa käytössä olevat keinot riittävät turvaamaan lapsen aseman, mutta samalla on selvää, että kaikkien perheiden oikeussuojan tarve ei ole toteutettavissa tällä hetkellä olemassa olevilla keinoilla. Tällainen mahdollinen oikeussuojan tarve saattaa liittyä yhtäältä perhe-elämän turvaamiseen ja arjen järjestämiseen, jolloin käytössä olevat keinot määräytyvät lähinnä lapsenhuoltolain sekä palveluja ja etuuksia koskevan sääntelyn mukaan; tai toisaalta oikeussuojan tarve saattaa koskea niitä tyypillisesti statusluonteisia oikeudellisia ulottuvuuksia, jotka kytkeytyvät kansallisessa sääntelyssä ennen kaikkea juridiseen vanhemmuuteen. Jossain määrin kyselyissä havaittavat tarpeet ja toiveet juridisen vanhemmuuden suhteen liittyvät myös vanhemmuuden symboliseen ja tunnearvoon sekä vanhempien tasavertaisuuteen.

Joka tapauksessa on selvää, että perhe-elämä ei järjesty yksinomaan juridisen vanhemmuuden perusteella. Esimerkiksi uusperheissä tai sijaisperheissä voi olla käsillä tilanne, jossa lapselle kehittyy esimerkiksi äiti- tai isäpuolen tai perhehoitajan kanssa läheinen, vanhemman ja lapsen suhteeseen rinnastuva suhde. Monet lapset elävätkin perheissä, joissa he jakavat arkea itselleen tärkeiden aikuisten kanssa yli biologis-juridisen vanhemmuuden rajojen. Tämä sinänsä itsestään selvä seikka onkin tunnistettu muun muassa täysi-ikäisen adoption edellytyksissä (AdoptioL 4 §).

Vaikka tässä selvityksessä tarkastellaan vanhemmuuden juridisen hahmottamisen tapoja kaksijakoisesti, yhtäältä täysimääräisen juridisen vanhemmuuden kannalta ja toisaalta erilaisten huoltoon ym. kytkeytyvien keinojen avulla, perheiden todellisuus ei asetu yhtä sievästi lokeroihin. Hankkeen kyselyihin saaduista vastauksista ei löydy kovin vahvaa tukea millekään yksittäiselle, yksinkertaiselle ratkaisulle monivanhemmuuden haasteisiin. Esimerkiksi monivanhemmuuden rajaaminen vain tilanteisiin, joissa keskenään yksimieliset vanhemmat ovat sopineet siitä ennen lapsen saattamista alulle hedelmöityshoidoilla, jättäisi sääntelyn ulkopuolelle koko joukon tilanteita, joissa hyvin samankaltaiset kiinteät ja läheiset suhteet lapsen ja vanhemman välillä kehittyvät vasta lapsen syntymän jälkeen. Samoin tämänkaltainen yksimielisyyteen ja sopuisuuteen perustuva rajaus asettuu uuteen valoon kun huomioidaan, että asianosaisten sopuisuutta ja perheen pysymistä yhdessä ei voitane taata monivanhemmuustilanteissa sen enempää kuin tavanomaisissa ydinperheissäkään. Siksi sääntelyssä olisi syytä pyrkiä huomioimaan mahdollisimman moninaiset perhetilanteet ja niiden muutokset.

4.4 Mahdollisia sääntelyvaihtoehtoja

4.4.1 Yleistä

Lainsäädännöllinen kehitys useamman kuin kahden vanhemman tunnistamisessa on tällä hetkellä kansainvälisesti nopeaa. Sääntelyä useamman kuin kahden vanhemman aseman tunnistamisesta on viimeisen kymmenen vuoden aikana tullut voimaan monissa maissa, ja kysymykseen joudutaan usein ottamaan kantaa myös oikeuskäytännössä. Selviä tai riidattomia kehityskulkuja on kuitenkin vaikea osoittaa.

Useamman kuin kahden vanhemman perhetilanteet haastavat perinteisiä oletuksia biologis-juridisen vanhemmuuden keskeisyydestä. Ne eivät kuitenkaan ole niin poikkeuksellisia kuin mitä julkinen keskustelu usein antaa ymmärtää¹⁰⁴, vaan tosiasiallisen

¹⁰⁴ Ks. kansainvälisesti esimerkiksi Joslin & NeJaime 2023.

vanhemman asemaa on jouduttu jo pitkään punnitsemaan esimerkiksi sijais- ja kasvattilasten kohdalla ja uusperheissä. Samoin monet niistä keinoista, joilla erilaisia monivanhemmuustilanteita on tähän asti otettu haltuun, ovat edelleen käyttökelpoisia ja käytössä monissa maissa. Esimerkiksi oheishuoltoon tai vanhempainvastuuseen perustuvat juridiset instrumentit vastaavat monilta osin samaan oikeussuojan tarpeeseen kuin juridinen monivanhemmuus.

Tämän luvun tarkastelussa keskitytään niihin kansainvälisiin malleihin, jotka perustuvat keskeisesti juridiseen vanhemmuuteen. Tämänkaltaisia sääntelymalleja on käytössä ennen kaikkea Yhdysvalloissa ja Kanadassa, joista lähempään tarkasteluun on valittu Kalifornian, Ontarion ja Brittiläisen Kolumbian sääntelymallit. Lisäksi luvussa kuvataan lyhyesti Alankomaissa valmisteilla ollutta mutta vahvistamatta jäänyttä lainsäädäntömallia.

Valitut mallit tarjoavat kokonaisuutena kiinnostavan katsauksen eri ratkaisuvaihtoehtoihin: Kalifornian lainsäädäntö on kattava, ja osavaltiossa on omaksuttu suhteellisen varhain sekä adoptioon perustuva monivanhemmuusmahdollisuus että mahdollisuus vahvistaa kahden tai useamman kilpailevan vanhemmuusvaateen mukainen vanhemmuus. Ontariossa puolestaan on säädetty yksityiskohtaisesti hedelmöitystä edeltävästä vanhemmuussopimuksesta ja sääntelyssä otetaan hyvin huomioon tavoite perheiden tasa-arvoisuudesta. Brittiläisen Kolumbian järjestelmä on monessa suhteessa samankaltainen kuin Ontarion, mutta sen mahdollisuudet monivanhemmuuteen ovat rajatummat. Siksi malli tarjoaa hyvän vertailukohdan Ontarion sääntelylle.

Mallien kontekstualisoinnissa on vielä huomattava, että näiden niin sanottujen common law -maiden¹⁰⁵ yhteiskunnallinen ja oikeudellinen rakenne on erilainen kuin Pohjoismaissa. Tämän tutkimuksen kannalta olennaisimmat erot voidaan tiivistää kahteen pääkohtaan. Ensiksi Suomen lainsäädäntö- ja oikeusvaltioperinteen vuoksi on selvää, että kansallisen sääntelytarpeen ja -mahdollisuuksien kartoittamisessa suurin merkitys on säädännäiseen oikeuteen perustuvilla ratkaisuilla. Siksi seuraavassa tarkastelussa keskitytään lakisääteisiin juridisen vanhemmuuden tunnistamismahdollisuuksiin eikä niinkään tuomioistuinkäytäntöön, vaikka tuomioistuinratkaisujen rooli on kuvatuissa järjestelmissä merkittävä. Toiseksi on huomattava, että kuvattujen mallien perusoletukset perheen ja julkisen vallan suhteesta eivät välttämättä vastaa kovin hyvin oman, pohjoismaiseen hyvinvointivaltioperinteeseen perustuvan lainsäädäntömme

¹⁰⁵ Kanadan osalta poikkeuksena on Quebecin provinssi, jossa perheoikeudellinen sääntely perustuu Ranskan tapaan säädännäisen oikeuden traditiolle. Quebec ei ole tätä kirjoitettaessa säättänyt mahdollisuudesta useamman kuin kahden vanhemman juridiseen vanhemmuuteen, joten Quebeciä ei tarkastella lähemmin.

taustalla vaikuttavia periaatteita. Näiden eroavuuksien merkitystä pohditaan luvun lopussa laajemmin hyvinvointiregiimien käsitteen avulla.

Tavoitteena on kartoittaa, millaisin erilaisin juridisin keinoin monivanhemmuutta olisi mahdollista lähestyä, ja siksi tarkastelu onkin laadullista. Tarkastelulla ei toisin sanoen tähdätä kattavaan selostukseen kaikista monivanhemmuutta koskevien ulkomaisten säädösten yksityiskohdista, vaan sen sijaan sillä pyritään muodostamaan kokonaiskuva niistä keskeisistä valinnoista, joihin eri sääntelyratkaisuissa on päädytty. Tällaisia valintoja ovat muun muassa monivanhemmuuden alkuaikajankohta ja peruste, eli se syntykö vanhemmuus suoraan lain nojalla vai edellyttääkö se tuomioistuinratkaisua; vanhemmuuden sisältö; ja mahdollisen monivanhemmuutta koskevan menettelyn ja harkinnan luonne.

4.4.2 Yhdysvallat

4.4.2.1 Yleistä

Yhdysvalloissa vanhemmuutta koskeva sääntely kuuluu osavaltioiden toimivallan piiriin, ja siksi sääntelyssä on merkittäviä eroja eri osissa maata. Viimeisen kymmenen vuoden aikana useissa osavaltioissa on säädetty lakeja, jotka mahdollistavat jollakin mekanismilla useamman kuin kahden henkilön juridisen vanhemmuuden, ja lisäksi monivanhemmuus on hyväksytty useiden osavaltioiden tuomioistuinikäytännössä.

Lainsäädäntökehitys ei ole syntynyt tyhjästä. Muiden kuin biologisten vanhempien vanhemmuus on tunnustettu oikeuskäytännössä jo pitkään erityisesti tosiasiallista vanhemmuutta painottavan *functional parent* -doktriinin kautta,¹⁰⁶ ja erilaisten monimuotoisten perheiden oikeussuojan tarve on korostunut perhenormien osin hellittäessä. Kysymystä voidaan kuitenkin luonnehtia jossain määrin poliittiseksi, ja perheen olemuksesta käydään varsin arvosidonnaisia keskusteluja.¹⁰⁷ Monivanhemmuuden tunnustamistavat ja -mahdollisuudet vaihtelevat siksi merkittävästi eri osavaltioissa.

Perhenormien murroskohdat näkyvät muun muassa niin sanotussa Uniform Parentage Act -mallilaissa¹⁰⁸, joka kattaa laajasti vanhemman ja lapsen suhdetta koskevat

¹⁰⁶ Ks. Joslin & NeJaime 2022.

¹⁰⁷ Ks. esim. Cahn & Carbone 2010.

¹⁰⁸ Uniform Parentage Act (2017) -mallilaki, <https://www.uniformlaws.org/HigherLogic/System/DownloadDocumentFile.ashx?DocumentFileKey=ccec4a4f-cf66-e428-04ba-2d5bd1b97c7b&forceDialog=0> [31.3.2022]

kysymykset. Vuoden 2017 mallilakiin joltain osin perustuvaa sääntelyä on tähän mennessä vahvistettu yhteensä seitsemässä Yhdysvaltain 50 osavaltiosta, ja lisäksi lukuisten osavaltioiden perheoikeudellinen sääntely nojautuu aiempiin versioihin mallilaista.¹⁰⁹

Mallilain laatinut Uniform Law Commission on vuonna 1892 perustettu, puolueeton ja vapaaehtoistoimintaan perustuva osavaltioiden lainvalmistelua tukeva elin. Sen tavoitteena on valmistella sääntelyehdotuksia aiheista, joissa osavaltioiden välinen harmonisointi olisi tarpeen. Uniform Law Commissionin valmistelemissa ehdotuksissa joudutaan siten tasapainottelemaan varsin erilaisten intressien välillä, ja Uniform Parentage Act -mallilain sisältö heijastaa kiinnostavasti eri vanhemmuusnormien ristiriitoja. Erityisesti monivanhemmuutta koskevan 613 §:n kohdalla mallilaki tarjoaa kahta eri vaihtoehtoa mallilain omaksuville osavaltioille: ”Lain säätämistä koskeva huomio: osavaltion on syytä toteuttaa vaihtoehto A, mikäli se ei halua, että lapsella voi olla useampi kuin kaksi vanhempaa. Osavaltion on syytä toteuttaa vaihtoehto B, mikäli se haluaa myöntää tuomioistuimille toimivallan vahvistaa tietyissä tilanteissa lapselle useampia kuin kaksi vanhempaa.”¹¹⁰

Pääpiirteittäin voidaan kuvata, että Yhdysvalloissa monivanhemmuutta koskevat sääntelyvaihtoehdot rakentuvat yhtäältä adoption kautta järjestyvälle monivanhemmuudelle ja toisaalta monivanhemmuuden tunnustamiselle tuomioistuinteitse ennen kaikkea tilanteissa, joissa useammalla kuin kahdella henkilöllä on jollain tapaa vanhemmuuden perustava lakisääteinen asema. Seuraavassa tarkastellaan lähemmin, miten nämä vanhemmuuden määräytymisen päälinjat on toteutettu Kalifornian osavaltion sääntelyssä.

4.4.2.2 Kalifornia

Kaliforniassa monivanhemmuudesta säädettiin jo vuonna 2013. Tuolloin hyväksytty *Senate Bill 274* uudisti merkittävästi Kalifornian perheoikeudellista sääntelyä (*Family Code*) muun muassa mahdollistamalla useamman kuin kahden henkilön juridisen vanhemmuuden tilanteissa, joissa vanhemmuuden tunnustamattomuudesta olisi haittaa

¹⁰⁹ ks. eri osavaltioiden tilannetta kuvaava kartta, <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=c4f37d2d4d20-4be0-8256-22dd73af068f> [31.3.2023]

¹¹⁰ Uniform Parentage Act 613 §, Legislative Note: ”A state should enact Alternative A if the state does not wish a child to have more than two parents. A state should enact Alternative B if the state wishes to authorize a court in certain circumstances to establish more than two parents for a child.” (käännös tässä).

lapselle.¹¹¹ Lain taustalla olivat erityisesti tuomioistuinkäytännössä ilmenneet ongelmatilanteet.¹¹²

Kuten yllä todettiin, Kalifornian sääntely tarjoaa olennaisesti kaksi eri vaihtoehtoa monivanhemmuuden perustamiselle. Ensiksi monivanhemmuus voi tulla kyseeseen tilanteissa, joissa useammalla kuin kahdella henkilöllä on muun vanhemmuutta koskevan lainsäädännön perusteella vaade juridisen vanhemmuuden vahvistamisesta (*claim to parentage*, ks. Family Code 7612(c) §). Näin voisi olla vaikkapa tilanteessa, jossa juridinen lapsen isyys on määräytynyt isyysolettaman kautta, mutta lapsen biologinen isä onkin toinen henkilö. Toiseksi monivanhemmuus voi syntyä adoptiotilanteissa, jos kaikki asianosaiset ovat yksimielisiä siitä, että aiempien vanhempien aseman ei tule lakata (8617(b) §).

Ensin mainittu vanhemmuuden synty tapa, eli vanhemmuuden vahvistaminen useammalle kuin kahdelle sääntelyn tunnistamalle potentiaaliselle vanhemmalle, on henkilöpiiriltään varsin laaja. Kalifornian voimassaolevan oikeuden mukaan vanhemmuus voi perustua lapsen synnyttämisen lisäksi lukuisiin muihin tosiseikastoihin, jotka eivät välttämättä edellytä geneettistä yhteyttä (ks. 7540 §, 7570 § tai 7611 § alkavat osiot). Lapsen synnyttäneen äidin (*natural mother*) lisäksi vanhemmuus voi syntyä muun muassa lain mukaisella olettamalla äidin puolisolle (7540 § ja 7611 §), vapaaehtoisella vanhemmuuden ilmoituksella naimattoman naisen lisäksi muulle geneettiselle vanhemmalle (7570 §); henkilölle, joka on hedelmöityshoidoilla alkunsa saaneen lapsen vanhempi 7613 §:n säännöksen nojalla; ja henkilölle joka ottaa lapsen kotiinsa ja myöntää tämän lapsekseen (7611(d) §).

Sääntely on varsin monipolvista, ja käytännössä voi hyvinkin olla niin, että useammalla kuin kahdella henkilöllä on eri vanhemmuusolettamien johdosta perusteltu vaade vanhemmuuden vahvistamisesta. Ennen monivanhemmuuden mahdollistamista vuoden 2013 lailla tuomioistuimen tuli riitaisissa tilanteissa punnita eri olettamien painoarvoa näytön valossa. Nykyäänkin tämä on pääsääntö, eli lähtökohtana laissa on pidättyvä suhtautuminen monivanhemmuuteen, mutta tuomioistuimille on nimienomaisesti myönnetty myös toimivalta hyväksyä useamman kuin kahden sääntelyn tunnistaman henkilön vanhemmuus.

¹¹¹ “This bill does not change any of the requirements for establishing a claim to parentage under the [California] Uniform Parentage Act. It only clarifies that where more than two people have claims to parentage, the court may, if it would otherwise be detrimental to the child, recognize that the child has more than two parents.” (1 §), ks. https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/billNavClient.xhtml?bill_id=201320140SB274 [31.3.2023].

¹¹² Kalifornian Senate Judiciary Committee’n muistio 29.4.2013, https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/billAnalysisClient.xhtml?bill_id=201320140SB274# [18.11.2022]

Toisessa vanhemmuuden syntyavassa, eli useamman kuin kahden vanhemman vahvistamisessa adoptiolla, henkilöpiiri on vielä laajempi. Sen lisäksi, että adoptio voidaan toteuttaa perheensisäisenä adoptiona, adoptiossa voi olla kyse ns. riippumattomasta adoptiosta (*independent adoption*). Kalifornian adoptiosääntely on monessa suhteessa varsin erilainen kuin Suomessa, ja siinä riippumatonta adoptiota edeltävä lapsen sijoitus perheeseen voi perustua merkittävästi lapsen vanhempien toiveisiin. Adoptiota koskevan hakemuksen tekijäpiiriin voivat olosuhteista riippuen lukeutua muun muassa vanhemman testamentissa mainittu henkilö, lapsen edunvalvoja (*guardian*) ja henkilö, jonka luokse lapsi on sijoitettu adoptiotarkoituksessa (8802 §). Sääntelyn taustalla on tässäkin kohdin tuomioistuinkäytäntöä, jossa on punnittu muun muassa eron jälkeisen adoption mahdollisuutta.

Molemmissa tapauksissa monivanhemmuuden syntyminen on tuomioistuimen harkintavallan varassa, ja itse laissa tuon harkinnan ohjaaminen on varsin vähäistä. Laki rajoittaa monivanhemmuuden piiriä muissa kuin adoptiotilanteissa ennen kaikkea edellytyksellä lakiin perustuvasta vanhemmuusvaateesta (*claim to parentage*) sekä lapsen edun punninnalla. Adoptiotilanteisiin perustuvaa vanhemmuutta puolestaan on rajattu erilaisin adoptiota koskevin menettely- ja tavoitesäännöksin, mutta siinäkin lain soveltajan harkintavalta on ainakin kirjoitetun lain valossa varsin laajaa.

Tätä laajahkoa harkintavaltaa ei toisaalta tule liioitella. Selvää on, että monivanhemmuuden mahdollistanut laki (*Senate Bill 274*) edellyttää pidättyvää suhtautumista monivanhemmuuteen. Tämä lähtökohta ilmenee niin lainvalmisteluasiakirjoista¹¹³ kuin nimenomaisesta uudistuksen sisällöstäkin¹¹⁴. On kiinnostavaa nähdä, missä määrin doktriini kehittyi jatkossa tuomioistuinkäytännössä.

4.4.3 Kanada

4.4.3.1 Yleistä

Kanadassa vanhemmuutta koskeva sääntely kuuluu liittovaltiotasoa alemman sääntelyn piiriin, ja samoin kuin Yhdysvalloissa, sääntely vaihtelee huomattavasti eri provinseissa. Kanadan kymmenestä provinssista monivanhemmuus on mahdollistettu lainsäätöisesti muun muassa Ontariossa ja Brittiläisessä Kolumbiassa, ja lisäksi useista

¹¹³ Senate Judiciary Committee'n muistio 29.4.2013, s. 8–9.

¹¹⁴ Senate Bill 274, 1(d) §: "It is the intent of the Legislature that this bill will only apply in the rare case where a child truly has more than two parents, and a finding that a child has more than two parents is necessary to protect the child from the detriment of being separated from one of his or her parents."

muista provinseista löytyy aiheesta oikeuskäytäntöä. Kanadan provinssien oikeusjärjestykset perustuvat valtaosin niin sanottuun *common law* -perinteeseen, ja tuomioistuinten toiminnalla on siksi merkittävä oikeutta muotoava rooli.

Oikeuskäytännön merkitystä korostaa myös se, että monissa provinseissa perheoikeudellinen sääntely on osin jo iäkästä suhteessa esimerkiksi perhekäsitysten ja lääketieteellisten mahdollisuuksien kehitykseen. Siksi monivanhemmuuden rajoja viitoitavalle tuomioistuinikäytännölle on selkeä tarve. Toisaalta taas joissakin provinseissa, kuten Ontariossa, sääntely on hyvinkin modernia. Oikeuskäytännön ja sääntelyn suhde on osin jännitteinen, ja tutkimuksessa on pohdittu myös, millaiseksi uudempien säädösten soveltamiskäytäntö muotoutuu (Leckey 2019).

4.4.3.2 Ontario

Ontarion sääntelyn tarkastelua perustelea ennen kaikkea sääntelyn kattavuus ja linjakuus. Ontarion provinssi on yksi ensimmäisistä paikoista, joissa on mahdollistettu säädännäisen oikeuden tasolla useamman kuin kahden vanhemman juridinen vanhemmuus. Sääntely sisältyy vuonna 2016 säädettyyn lakipakettiin *All Families Are Equal Act*, jossa muutettiin useita vanhemmuuteen ja väestörekisterikirjauksiin liittyviä säädöksiä.¹¹⁵ Vaikka sääntelyn sisältämät uudistukset vaikuttavat ensisilmäyksellä huomattavan laajoilta, sen taustalla ovat monelta osin jo aiemmassa oikeuskäytännössä ilmenneet päälinjat.

Tämän hankkeen kannalta keskeisiä *All Families Are Equal* -lakipaketin päämääriä ovat olleet sijaissynnytyksen sääntely, vanhemmuusnimikkeiden muuttaminen sukupuolineutraaleiksi, sekä monivanhemmuuden salliminen pääosin oikeuskäytännössä viitoitetun mukaisesti. Lisäksi uudistukseen on sisältynyt sukunimeä ja nimenmuutoksia koskevaa sääntelyä ja laajahkoja ranskankielisiä teknisiä korjauksia.

Lakiin on koottu suurin osa vanhemmuuden muodostumistavoista, ja sen lisäksi Ontariossa on voimassa adoptiota koskevaa erillissääntelyä. Huomionarvoista on, että laki huomioi rinnakkain sekä perinteisen, yhdyntään perustuvan polveutumisen että hedelmöityshoidot. Lähtökohtana laissa on, että synnyttäjä (*birth parent*) on vanhempi lukuunottamatta sijaissynnytystilanteita (*Children's Law Reform Act* 6 §, vrt. 6(2) §). Muutoin vanhemmuuden määräytyminen riippuu siitä, miten lapsi on saatettu alulle. Useimmissa tilanteissa siittiöt tuottanut henkilö (*the person whose sperm resulted in the conception of a child conceived through sexual intercourse*) on yhdynnän seurauksena syntyneen lapsen toinen vanhempi, ja erilaiset oletamat määrittävät sitä

¹¹⁵ *All Families Are Equal Act (Parentage and Related Registrations Statute Law Amendment)*, 2016, S.O. 2016, c. 23 - Bill 28, <https://www.ontario.ca/laws/statute/s16023> [31.3.2023]

koskevaa näyttöä. Kiinnostavaa on, että lain nimenomaisen säännöksen mukaan asianosaiset voivat ennen yhdynnässä tapahtunutta hedelmöitystä sopia kirjallisesti, että siittiöiden luovuttajasta ei tule vanhempaa (7(4) § ja 7(5) §). Hedelmöityshoitotilanteissa puolestaan synnyttäneen vanhemman puolisoista tulee pääsääntöisesti toinen vanhempi, ja sama säännös koskee säännösten valossa myös koti-inseminaatiota edellytysten täytyessä.

Tämän luvun aiheen kannalta olennaisimmat säännökset ovat vanhemmuussopimuksia koskevat säännökset (Children's Law Reform Act 9, 10 ja 11 §). Ontarion laki tarjoaa asianosaisille mahdollisuuden sopia kirjallisesti ennen hedelmöitystä tulevan lapsen vanhemmuudesta (*pre-conception parentage agreement*); tarkempi sääntely riippuu siitä, onko kyseessä sijaissynnytystilanne vai ei. Sama sääntelyn kaksitahoisuus, joka leimaa muutoin vanhemmuuden syntyperusteita, on siten olennaista myös vanhemmuussopimuksia koskeville pykälille.

Mikäli kyseessä ei ole sijaissynnytystilanne, vanhemmuus seuraa suoraan lain nojalla lapsen syntymästä. Tällöin myös ne henkilöt, jotka ovat mukana sopimuksessa sopijakumppaneina olevien synnyttäjän sekä mahdollisen toisen biologisen vanhemman ja synnyttäjän puolison lisäksi, saavat vanhemmuuden (9(4) §). Sijaissynnytystilanteissa sääntely on hieman tiukempaa (10 ja 11 §). Siinä missä muutoin vanhemmuussopimuksia koskeva säännös edellyttää kirjallista muotoa, sijaissynnytystä koskevissa säännöksissä edellytetään lisäksi, että asianosaiset ovat saaneet oikeudellista neuvontaa. Lisäksi vanhemmuuden vahvistaminen edellyttää, että synnyttäjä on antanut sen vahvistamiseen suostumuksensa sen jälkeen, kuin lapsen syntymästä on kulunut seitsemän päivää. Sopimus ei itsessään ole oikeudellisesti täytäntöönpanokelpoinen.

Tarkempi sääntely riippuu siitä, kuinka monta aiottua vanhempaa on. Perussäännöksen mukaan vanhemmuussopimuksessa voi muissa kuin sijaissynnytystilanteissa olla enintään neljä osapuolta (Children's Law Reform Act 9 §), ja synnyttävän vanhemman tulee olla mukana sopimuksessa. Seuraavat säännökset puolestaan sääntelevät sijaissynnytystilanteita, joissa aiottuja vanhempia on enintään neljä (10 §), ja tilanteita, joissa aiottuja vanhempia on yli neljä mutta enintään kuusi (11 §). Yli neljän vanhemman välisen sopimuksen asianosainen voi hakea vanhemmuuden vahvistamista tuomioistuimelta säännöksessä kuvatuin edellytyksin.

Ontarion sääntelyssä on kiinnostavaa, että monivanhemmuus voi joissakin tilanteissa seurata suoraan lain nojalla lapsen syntymästä sen sijaan, että se edellyttäisi aina tuomioistuinratkaisua. Tuomioistuinten rooli on kuitenkin merkittävä, eikä ole aivan selvää, miten toimivia lain varsin yksityiskohtaiset säännökset olisivat ilman tuomioistuinten täydentävää asemaa. Siksi on syytä kiinnittää huomiota lain säännökseen (13 §), jossa säädetään kanneoikeudesta sekä tuomioistuinten yleistoimivallasta vanhemmuutta koskevissa asioissa. Säännöksen 1. kappaleen mukaan

”13. (1) Kuka tahansa, jonka oikeuksia tai velvollisuuksia asia koskee, voi milloin vain lapsen syntymän jälkeen hakea tuomioistuimelta ratkaisua, jonka mukaan hän on tai ei ole lapsen vanhempi.”¹¹⁶

Tuomioistuinten harkintavalta on siten huomattavan laaja, ja tuomioistuin voi ottaa asian myös laajasti uudelleentutkittavaksi, mikäli myöhemmin ilmenee uutta näyttöä (14 §).

Tätä laajaa harkintavaltaa on kuitenkin nimenomaisesti rajattu monivanhemmuustilanteissa. Tuomioistuin voi sinänsä antaa määräyksen, jonka seurauksena lapsella olisi yli kaksi juridista vanhempaa (13(4) §), mutta sitä koskeva hakemus tulee pääsääntöisesti tehdä ennen lapsen 1-vuotispäivää, kaikkien muiden vanhempien tulee olla mukana hakemuksessa, ja hakemuksen tukena tulee olla näyttöä siitä, että asianosaiset ovat ennen hedelmöitystä tarkoittaneet olla yhdessä lapsen vanhempia. Määräyksen tulee myös olla lapsen edun mukainen (13(5) §). Huomionarvoista on siten, että monivanhemmuutta tarkoittava määräys on säännöksen nojalla mahdollinen vain rajatuissa tilanteissa.

4.4.3.3 Brittiläinen Kolumbia

Brittiläisen Kolumbian provinssin sääntely tarjoaa kiinnostavan vertailukohtan Ontarion sääntelylle. Brittiläisessä Kolumbiassa vanhemmuutta koskeva sääntely sisältyy *Family Law Act* -säädökseen¹¹⁷, ja sillä on rakenteellisia samankaltaisuuksia Ontarion sääntelyn kanssa. Vanhemmuuden määräytyminen perustuu hieman samaan tapaan yhtäältä biologisen syntyperän sääntelyyn ja toisaalta hedelmöityshoitotilanteiden sääntelyyn, ja joissakin tilanteissa asianosaiset voivat ennen hedelmöitystä sopia sijaissyntyjärjestelystä tai tulevasta vanhemmuudesta.

Monilta osin Brittiläisen Kolumbian sääntely on varsin tutunoloista. Muissa kuin hedelmöityshoitotilanteissa lapsen synnyttänyt vanhempi on automaattisesti äiti (*birth mother*), ja toiseksi vanhemmaksi tulee, osin isyysolettaman seurauksena, biologinen isä (*biological father*). Hedelmöityshoitotilanteissa synnyttäneen vanhemman rinnalle vanhemmaksi tulee puolestaan pääsääntöisesti hänen mahdollinen puolisonsa.

Monivanhemmuuden osalta Brittiläisen Kolumbian sääntely poikkeaa kuitenkin selvästi Ontarion sääntelystä. Rakenne on sinänsä samankaltainen: myös Brittiläisessä

¹¹⁶ Children’s Law Reform Act 13(1) §: “At any time after a child is born, any person having an interest may apply to the court for a declaration that a person is or is not a parent of the child.” (käännös tässä).

¹¹⁷ Saatavilla sähköisesti osoitteessa https://www.bclaws.gov.bc.ca/civix/document/id/complete/statreg/11025_00 [30.11.2022]

Kolumbiassa monivanhemmuus perustuu ennen hedelmöitystä tehtävään kirjalliseen sopimukseen. Sopimusmahdollisuus on kuitenkin käytettävissä vain hedelmöityshoitotilanteissa, ja sen henkilöpiiri on huomattavasti rajatumpi. Lain säännöksen (30(1) § b-kohta) mukaan sopimuksen voivat keskenään tehdä

“(i) aiottu vanhempi tai aiotut vanhemmat sekä suunniteltu synnyttävä äiti, joka sopii ryhtyvänsä vanhemmaksi yhdessä aiotun vanhemman tai aiottujen vanhempien kanssa, tai

(ii) suunniteltu synnyttävä äiti, hänen kanssaan avioliitossa tai avioliiton kaltaisessa suhteessa oleva henkilö sekä sukusolujen luovuttaja, joka sopii ryhtyvänsä vanhemmaksi yhdessä suunnitellun synnyttävän äidin ja hänen kanssaan avioliitossa tai avioliiton kaltaisessa suhteessa olevan henkilön kanssa [...]”¹¹⁸

Siinä missä Ontariossa henkilöpiiri on periaatteessa avoin, Brittiläisessä Kolumbiassa mahdolliset sopijakumppanit on siis yksilöity nimenomaisesti lain säännöksessä. Ero ei ole pelkästään tekninen, vaikka Ontarionkin sääntely huomioi nimenomaisesti siittiöiden luovuttajan ja synnyttäjän puolison asemaa. Sanamuotonsa mukaisesti Brittiläisen Kolumbian säännös sulkee pois muun muassa miesparin ja naisparin muodostamat neliapilaperheet.

4.4.4 Alankomaat

Alankomaissa ei tällä hetkellä ole voimassa monivanhemmuutta koskevaa sääntelyä. Alankomaiden tilanteeseen on kuitenkin syytä kiinnittää huomiota, sillä Alankomaat on yksi harvoista Euroopan maista, jossa monivanhemmuutta koskevaa sääntelyä on valmisteltu. Toteutuessaan tällainen sääntely olisi pohjoismaisen valmistelun kannalta hedelmällinen vertailukohta, kun otetaan huomioon Alankomaiden säädännäiseen oikeuteen perustuva *civil law* -traditio sekä monissa suhteissa läheisempi kulttuurinen konteksti.

Valmistelu alkoi Alankomaissa vuonna 2014, jolloin nimitettiin asiantuntijakomitea vanhemmuuden uudelleenarvioimista varten. Komitea arvioi vuonna 2016 julkaistussa

¹¹⁸ Family Law Act 30(1) § b-kohta: ”(i) an intended parent or the intended parents and a potential birth mother who agrees to be a parent together with the intended parent or intended parents, or (ii) the potential birth mother, a person who is married to or in a marriage-like relationship with the potential birth mother, and a donor who agrees to be a parent together with the potential birth mother and a person married to or in a marriage-like relationship with the potential birth mother [...]” (käännös tässä).

laajassa raportissa¹¹⁹ vaihtoehtoja muun muassa monivanhemmuuden toteuttamiselle, ja mediatietojen mukaan valmistelu eteni seuraavaan vaiheeseen pääpiirteittäin ehdotuksen mukaan. Jatkoneuvotteluissa mallia kuitenkin rajattiin siten, että osan vanhemmista vanhemmuus olisi ollut suppeampaa ja käsittänyt vain osan vanhemmuuteen liittyvistä oikeuksista,¹²⁰ ja sittemmin valmistelusta on ministeriöstä saatujen tietojen mukaan luovuttu.

Mistä Alankomaiden mallissa sitten olisi ollut kysymys? Komitean ehdottaman mallin perustana olisi ollut nimenomainen sopimus monivanhemmuudesta. Sopimus oli tarkoitettu laadittavan enintään neljän osapuolen välillä, ja osapuolten henkilöpiiri oli rajattu enintään kahdessa erillisessä taloudessa eläviin biologisiin tai geneettisiin vanhempiin ja heidän puolisoihinsa. Alkuperäisen ehdotuksen mukaan sopimuksen tuli sisältää vanhemmuutta koskevan tahdonilmaisun lisäksi määräyksiä myös lapsen asumisesta ja arjen järjestämisestä, ja sopimus edellytti tuomioistuimen vahvistusta.¹²¹ Ehdotettu malli oli siten merkittävästi raskaampi menettelyllisesti kuin Kanadassa ja Yhdysvalloissa käytössä olevat mallit.

4.4.5 Kokoavia huomioita

Kuten jo tästä valikoivasta sääntelymallien vertailusta huomaamme, monivanhemmuutta koskevia juridisia kysymyksiä on pyritty ratkaisemaan useilla eri tavoilla. Kuvatuissa sääntelymalleissa on eroja muun muassa siinä, keiden on mahdollista sopia monivanhemmuudesta ja millaisella menettelyllä vanhemmuus vahvistetaan; miten monivanhemmuus suhtautuu adoptiota koskevaan sääntelyyn; ja miten tuomioistuimen harkintaa ohjataan vanhemmuutta koskevissa menettelyissä.

Samalla on selvää, että kuvatuissa sääntelymalleissa on myös paljon yhtäläisyyksiä. Useat malleista pohjautuvat esimerkiksi ainakin jossakin määrin asianosaisten yhteiselle tahdolle ja suostumukselle hyvin samaan tapaan kuin kansallisessa hedelmöityshoitoja koskevassa sääntelyssämme. Näissä malleissa monivanhemmuuden

¹¹⁹ Kind en Ouders in de 21ste Eeuw. Rapport van de Staatscommissie herijking ouderschap (2016). Raportin englanninkielinen tiivistelmä on saatavilla sähköisesti arkistisivulta <https://archieff28.sitearchieff.nl/archives/sitearchieff/20180302005520/https://www.government.nl/binaries/government/documents/reports/2016/12/07/child-and-parent-in-the-21ste-century/Child+and+parents+in+the+21st+century+ENG.PDF> [1.12.2022]

¹²⁰ Agreement reached: Dutch children can have four parents. Uutinen 12.7.2019. <https://www.iamexpat.nl/expat-info/dutch-expat-news/agreement-reached-dutch-children-can-have-four-parents> [1.12.2022]

¹²¹ Ks. Cammu 2019.

tyyppitapaukseksi rajautuu nimenomaan ennen lapsen syntymää sovittu ja suunniteltu jaettu vanhemmuus, kenties tyypillisimmin apilaperhetilanteissa.

Juridisesti vaikeammin ratkaistavia ovat ne tilanteet, joissa juridisen vanhemmuuden perusteena olisivat lapsen syntymän jälkeen muodostuneet perhesuhteet. Näin voisi olla esimerkiksi monisuhteisten vanhempien perheessä, jossa kolmas vanhempi on tullut osaksi perhettä vasta lapsen taaperoiässä, tai uusperheessä, jossa lapselle on kehittynyt kiinteä lapsen ja vanhemman suhde äidin uuden puolison kanssa samalla kun suhde biologiseen isään on ollut tärkeä. Näiltä osin sääntelymallia voitaneen hakea lähinnä niistä adoptiota koskevista ratkaisuista, joissa on säilytetty aiemman vanhemman juridinen rooli. Niinpä esimerkiksi Kalifornian laissa adoptio voidaan toteuttaa ilman, että aiemmat vanhemmat menettävät vanhemman asemaansa.

Lapsen syntymän jälkeisten olosuhteiden ja perhesiteiden merkityksen määrittäminen ei kuitenkaan ole aivan yksinkertaista. Siinä missä ennen hedelmöitystä tehtyyn sopimukseen perustuva vanhemmuus on sekä ajallisesti että sisällöltään selkeärajaista ja sovinnollista, lapsen syntymän jälkeen muodostuneet monivanhemmuustilanteet saattavat olla keskenään hyvinkin erilaisia. Niissä joudutaan arvioimaan muun muassa, kuinka pitkään lapsen ja tosiasiallisen vanhemman välinen suhde on jatkunut, kuinka sovinnollisia ja sopuisia lapsen eri vanhempien välien tulisi olla, ja millaisella menettelyllä vanhemmuus voitaisiin perustaa, muuttaa tai kumota. Huomionarvoista onkin, että edellä kuvatuissa malleissa syntymän jälkeen perustettava monivanhemmuus oli kytketty tuomioistuinten hyvin laajaan harkintavaltaan adoptioasioissa.

Sen lisäksi, että eri ratkaisumallien punninnassa on otettava huomioon vanhemmuuden syntymiseen, muuttumiseen ja lakkaamiseen liittyvät säännökset, on olennaista pitää mielessä vanhemmuuden seurauksia koskeva normisto. Samoin kuin kansallisessa laissamme, myös tarkastelluissa lainsäädäntömalleissa vanhemmuuden seurauksia koskevia normeja on sisällytetty vain hyvin rajatusti varsinaiseen perheoikeudelliseen sääntelyyn. Juridisen vanhemmuuden seuraukset määräytyvät olennaisesti muun normiston perusteella.

Tällä seikalla on kaksi keskeistä seurausta. Ensiksi se merkitsee, että asianmukainen oikeusvertaileva tarkastelu edellyttää huomattavan laajaa tutkimusasetelmaa, joka kattaisi aineellisen perhelainsäädännön lisäksi muun muassa prosessuaalisia ja sosiaaliturvaan liittyviä kysymyksiä. Juridisen vanhemmuuden seuraukset – eli se, mitä juridinen vanhemmuus tosiasiallisesti tarkoittaa – eivät välttämättä vastaa kansallisen sääntelymme rajanvetoja. Toiseksi vanhemmuuden sidonnaisuudesta muuhun sääntelyyn johtuu, että oikeudellisten ratkaisumallien sisältö on monisyisesti kietoutunut tarkasteltavien oikeudellisten järjestelmien muihin osiin sekä niiden yhteiskunnalliseen kontekstiin ja perustaan. Näitä haasteita tarkastellaan lyhyesti seuraavassa jaksossa.

4.5 Huomiot jatkovalmisteluun

Tämän luvun tavoitteena on ollut ensiksi luoda katsaus Suomen tämänhetkiseen vanhemmuutta koskevaan sääntelyyn ja sen perusratkaisuihin sekä kyselyistä ilmeneviin monimuotoisten perheiden kokemuksiin vanhemmuudesta ja toiseksi kartoittaa, millaisilla lainsäädäntöratkaisuilla monivanhemmuutta koskeviin kysymyksiin on pyritty muissa maissa vastaamaan.

Nyt lopuksi on syytä tarkastella lähemmin, missä määrin kuvatut kansainväliset lainsäädäntöesimerkit voisivat soveltua kansalliseen lainsäädäntöperinteeseen ja soveltamisympäristöön. Erityistä huomiota on syytä kiinnittää vanhemmuuden *sisältöön*, sen *syntytapaan*, vanhempien *yksimielisyyden* merkitykseen, sekä mahdollisiin *menettelykysymyksiin* ja harkintaan. Jokainen näistä kysymyksistä sopisi sellaisenaan laajemman tutkimuksen aiheeksi, joten seuraavassa lyhyessä tarkastelussa pyritään ennen kaikkea tuomaan esiin keskeisimmät piirteet kustakin aiheesta erityisesti hankkeen empiiristen aineistojen valossa.

4.5.1 Vanhemmuuden sisältö

Yksi keskeisimmistä kysymyksistä, kun arvioidaan miten useamman kuin kahden vanhemman asema voitaisiin tunnistaa, koskee monivanhemmuuden juridista luonnetta ja sisältöä. Vanhemmuus ei nimittäin ole aina samanlaista, ja monissa ulkomaisissa esimerkeissä monivanhemmuus (esimerkiksi ”tri-parenting”, kolmivanhemmuus) on saatettu vahvistaa muuna kuin varsinaisena juridisena vanhemmuutena. Monivanhemmuudelle annettava oikeudellinen hahmo saattaa itse asiassa olla lähimpänä oheishuoltoa koskevaa määräystä. Suomen perheoikeuden järjestelmässä juridinen vanhemmuus kattaa sen sijaan aina kaikki vanhemman oikeusasemaan liittyvät oikeudet ja velvollisuudet, ja oheishuolto hahmottuu siitä erillisenä juridisena instrumentina.

Niissäkin tilanteissa, joissa oikeusasemaa kutsutaan ulkomaisessa järjestelmässä juridiseksi vanhemmuudeksi, sen tosiasiallinen sisältö saattaa vaihdella. Vanhemmuuden sisältö on nimittäin yksi niistä kysymyksistä, joissa järjestelmien erot korostuvat. Se, mitä merkitystä juridisella vanhemmuudella eri oikeusjärjestyksissä on, riippuu merkittävässä määrin oikeudellisten perhesuhteiden roolista mainitussa yhteiskunnassa. Esimerkiksi Yhdysvalloissa sosiaaliturva järjestyy suurelta osin työsuhteisiin sidottujen sairausvakuutusten kautta ja alaikäisten lasten terveydenhuolto on siten osin riippuvainen heidän vanhempiansa vakuutusturvasta. Tällöin perhesuhteet vaikuttavat terveyspalveluihin pääsyyntavalla, jolle on vaikea paikantaa vertailukohtaa pohjoismaisista järjestelmistä – ja siksi perhesuhteiden kattavalle tunnistamiselle voi olla eri tavalla tarvetta.

Mitä merkitystä vanhemmuudella tai laajemmin perhesuhteilla sitten on tarkastelluissa järjestelmissä eli ennen kaikkea Yhdysvalloissa ja Kanadassa? Näin esitettyä kysymys on huomattavan laaja, mutta joitakin alustavia huomioita on syytä nostaa esiin. Eri valtioissa on nimittäin eroja siinä, miten yksilöiden ja perheiden hyvinvointia turvataan ja mikä perhesuhteiden asema on tässä yhteydessä.

Hyvinvointivaltioiden eroja on tarkasteltu usein Esping-Anderssenin (1990) hyvinvointiregiimiteorian pohjalta. Vaikka mallia on kritisoitu riittämättömäksi ja liian yksioikoiseksi, erityisesti mallin päivitetty versiot (esim. Julkunen 2017) tarjoavat hyvän pohjan arvioida vertailuissa käytössä olevien sääntelyratkaisujen verrannollisuutta Suomen järjestelmään.

Tarkastelemistamme maista Kanada ja Yhdysvallat lukeutuvat regiimijaottelussa anglo-amerikkalaiseen eli liberaaliin järjestelmään. Liberaalin järjestelmän mukaisissa maissa julkisen vallan rooli hyvinvoinnin turvaajana on pieni, sosiaalivakuutus heikko ja etuudet vahvasti tarveharkintaisia. Vastaavasti markkinoiden, perheen ja kansalaisyhteiskunnan (ml. kirkko) merkitys yksilöiden hyvinvoinnin turvaajana korostuu. Myös konservatiivis-korporatiiviseen järjestelmään kuuluvissa maissa, kuten Alankomaissa, perheen ja kansalaisyhteiskunnan rooli yksilön hyvinvoinnin turvaajana on olennainen, sillä sosiaaliturva rakentuu työmarkkina-aseman varaan.

Suomi puolestaan lukeutuu muiden Pohjoismaiden tavoin sosiaalidemokraattiseen järjestelmään, jossa yksilön hyvinvointi turvataan kattavan ja universaaleja etuuksia sisältävän sosiaalivakuutuksen avulla. Perheen ja vanhemmuuden merkityksen näkökulmasta kiinnostavaa on, että sosiaalidemokraattisessa järjestelmässä yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa tavoitellaan edistämällä yksilöiden riippumattomuutta perheeltä mahdollisesti saatavasta tuesta (Neyer 2021). Riippumattomuutta perhesuhteista vahvistetaan esimerkiksi yksilökohtaisilla sosiaaliturvaetuuksilla.

Näillä hyvinvoinnin toteuttamisen tavoilla on merkitystä perhelainsäädännön funktioiden ja soveltamisympäristön kannalta. Vaikka säädännäisen oikeuden tarkastelu ei tarjoakaan kattavaa kuvaa eri oikeusjärjestysten toimintalogiikasta, se paljastaa viitteitä siitä, että juridisen vanhemmuuden käsitettä tarvitaan eri maissa eri tavoin lasten hyvinvoinnin turvaamiseen. Havainnollistavana esimerkkinä voidaan nostaa esiin esimerkiksi Kalifornian perhelain toteamus (Family Code 7570 (a) (1) §):

”Osavaltiolla on painava yleinen intressi kaikkien lasten vanhemmuuden vahvistamiseen. Vanhemmuuden vahvistaminen on ensiaskel kohti lapsen elatusta koskevaa ratkaisua, joka puolestaan turvaa lapsille tasa-arvoiset oikeudet ja

pääsyn eri etuuksiin, kuten sosiaaliturvaan, terveysvakuutuksiin, perhe-eläkkeisiin, sotilasavustuksiin sekä perintöön liittyviin oikeuksiin.”¹²²

Toisin sanoen juridisen vanhemmuuden käsite vaikuttaa toteuttavan esimerkiksi Kalifornian järjestelmässä päämääriä, joita Suomessa tavoitellaan enemmän sosiaaliturvasääntelyn joustavilla ja tilanneriippuvaisilla perhemääritelmillä. Kysymys ei tässäkään ole vain lainsäädäntötekniikasta. Sosiaaliturvasääntelyn joustavat perhemääritelmät mahdollistavat nimittäin osaltaan sen rakenteellisen ratkaisun, että varsinainen juridinen vanhemmuus on Suomessa varsin jäykkä ja kokonaisvaltainen oikeudellinen asema, ja samalla joustavat määritelmät toimivat varaventiilinä juridisen vanhemmuuden vahvistamiselle monissa perhetilanteissa. Jos jatkovalmistelussa pidetään mielekkäänä tarkastella lähemmin pohjois-amerikkalaisia malleja, nämä erot juridisen vanhemmuuden käsitteen alassa on syytä ottaa huomioon.

4.5.2 Vanhemmuuden synty tapa

Suomen tämänhetkisessä vanhemmuussääntelyssä vanhemmuus voi syntyä olennaisesti kolmella tavalla: suoraan lain nojalla, viranomaisen vahvistusratkaisulla, tai tuomioistuinkäsittelyn tuloksena. Näiden kolmen mekanismin väliset painotukset vaikuttavat muun muassa siihen, kuinka kevyt ja yksinkertainen menettely on asianosaisten kannalta, sekä siihen, missä määrin vanhemmuuden selvittämiseen ja arvioimiseen on varattava viranomaisresursseja. Yleisesti järjestelmän tavoitteena on turvata mahdollisimman hyvin vanhemmuuden oikeellinen määräytyminen eri perhetilanteissa samalla, kuin vältetään virheellisiä vanhemmuusratkaisuja.

Tarkastelluissa vertailumalleissa monivanhemmuuden tyypillisin synty tapa on tuomioistuimen vahvistusratkaisu. Monivanhemmuus hahmottuu siten muun muassa Kaliforniassa ja Brittiläisessä Kolumbiassa nimenomaista oikeudellista harkintaa ja lainsoveltamista edellyttävänä kysymyksenä. Vastakohtana puolestaan voidaan ajatella Ontarion mallia, jossa hedelmöitystä edeltänyt vanhemmuussopimus (*pre-conception parentage agreement*) johtaa suoraan lain nojalla määräytyvään vanhemmuuteen edellytysten täytyessä. Tuomioistuin harkinta on kuitenkin sisällytetty vahvasti sääntelyn rakenteisiin.

Suomessa on perinteisesti suhtauduttu varsin pidättyvästi suoraan lain nojalla (*ex lege*) määräytyvään vanhemmuuteen. Meillä esimerkiksi äidin puolisoa koskeva

¹²² Family Code 7570 (a) (1) §: "There is a compelling state interest in establishing parentage for all children. Establishing parentage is the first step toward a child support award, which, in turn, provides children with equal rights and access to benefits, including, but not limited to, social security, health insurance, survivors' benefits, military benefits, and inheritance rights." (käännös tässä).

isyysolettama koskee vain aviopuolisoa, kun taas esimerkiksi Ontariossa ja Brittiläisessä Kolumbiassa vastaava oletus on nimenomaisesti ulotettu avoliitossa oleviin henkilöihin. Edellä esitetyt huomiot vanhemmuuden sisällöstä ja seurauksista lienevät osittain taustalla tässä eroavuudessa, eli juridisen vanhemmuuden jähmeys ja kokonaisvaltaisuus perustelevat osittain suomalaista varauksellisuutta vanhemmuuden määrittämisessä suoraan lakisääteisten olettamien perusteella.

Hankkeen kyselyaineistojen valossa suoraan *ex lege* määräytyvä vanhemmuus voisi enimmillään tulla kyseeseen apilaperheissä, joissa lapsi hankitaan yhteisesti suunnitellusti ja sovitusti. Lähes yhtä kevyt malli voisi olla hedelmöityshoitosuostumukseen perustuva vanhemmuuden tunnustaminen ja vahvistaminen hallinnollisella viranomaisratkaisulla. Tämänkaltaiset Ontarion malliin rinnastuvat ratkaisut edellyttäisivät kuitenkin lisäksi tuekseen tuomioistuinarkinnan mahdollisuutta muun muassa sopimuksen sitovuutta ja riitauttamista koskevissa kysymyksissä. Vanhemmuudessa on nimittäin kyse perustavanlaatuisista yksilön oikeuksista ja velvollisuuksista, jotka on voitava tarvittaessa saattaa tuomioistuimen ratkaistavaksi.

4.5.3 Vanhempien yksimielisyyden merkitys

Eräs kysymys, joka on välttämätöntä ratkaista mahdollisessa monivanhemmuutta koskevassa valmistelussa, koskee vanhempien yksimielisyyttä. Tulisiko monivanhemmuustilanteissa edellyttää vanhempien sopimusta tai yhteisymmärrystä? Voiko monivanhemmuus tulla kyseeseen kanneperusteisesti tai jonkun asianosaisen tahdosta riippumatta?

Vastaukset näihin kysymyksiin eivät ole täysin selviä. Useat tarkastellut mallit perustuvat oletukseen vanhempien keskinäisestä sopimuksesta tai yhteisymmärryksestä, jonka perusteella yhteiseen vanhemmuuteen on alun perin ryhdytty. Tällaisen yhteisymmärryksen jatkumista harmonisena ja sopusointuisena lapsen syntymän jälkeen ei kuitenkaan voida taata sen enempää kuin muissakaan perheissä, ja yksi tavallisimmista epäilyistä monivanhemmuutta kohtaan koskee huolta lapsen asemasta kuvitelluissa konfliktitilanteissa.¹²³

¹²³ Tutkimustietoa siitä, ovatko vanhempien väliset konfliktit monivanhemmuustilanteissa joko a) yleisempiä tai b) haitallisempia lapselle, ei ole saatavilla. Huoli monivanhemmuustilanteisiin liittyvistä konflikteista ei kuitenkaan saa juuri tukea tämän hankkeen kyselyaineistoista ja fokusryhmähaastatteluista, ja käytännön työssä ilmenneet konfliktit ovat muun muassa Sateenkaari-ihmisten perhesuhdekeskukselta saatujen tietojen valossa pääpiirteittäin hyvin samankaltaisia, usein arkeen liittyviä tilanteita kuin muissakin perheissä.

Vanhempien yksimielisyyden merkitys on kahtalainen. Ensiksi sen voidaan ajatella liittyvän vanhemmuuden perusteisiin ja syntytapaan, jolloin se olisi lähinnä välttämätön mutta ei riittävä edellytys vanhemmuuden määräytymiselle. Esimerkiksi Yhdysvaltain Uniform Parentage Act -mallilain 609 § säättää mahdollisuudesta tunnistaa lapsen juridisena vanhempana henkilö, jolle on olennaisesti muodostunut lapsen kanssa vakiintunut ja kiinteä lapsen ja vanhemman suhteeseen rinnastuva suhde. Säännös edellyttää juridisen vanhemman tukea, kuten sen perusteluista ilmenee:

“Tämä säännös varmistaa, että henkilöiltä, jotka muodostavat lapsen kanssa vahvan vanhemman ja lapsen siteen lapsen oikeudellisen vanhemman suostumuksella ja kannustuksella, ei evätä vanhemmuuden vahvistamismahdollisuutta vain siksi, että he tulivat lapsen elämään vasta joskus tämän syntymän jälkeen.”¹²⁴

Toiseksi vanhempien yksimielisyyden voidaan ajatella olevan vahva indisio lapsen edun sisällöstä. Selvää on, että lapsen etu ei ole elää konfliktin keskellä sen enempää monivanhemmuustilanteissa kuin ydinperheissäkään. Vanhempien yksimielisyys on siis omiaan myötävaikuttamaan lapsen edun toteutumiseen samaan tapaan kuin esimerkiksi Suomen lapsenhuoltolain 10 §:ssä on hahmoteltu. Huomionarvoista on, että tässä merkityksessä vanhempien yksimielisyys ei ole juridinen kriteeri vanhemmuudelle vaan ennemmin empiirinen tosiasia. Kansallisessa sääntelyssämme lapsen etua ei pääsääntöisesti pidetä edellytyksenä esimerkiksi isyyden vahvistamis- tai kumoamiskanteen hyväksymiselle, ja tuomioistuimen ei yleensä tule edes arvioida lapsen edun sisältöä vanhemmuusasiassa.¹²⁵ Vanhemmuutta ei voida myöskään lakkauttaa tai kumota yksinomaan lapsen edun perusteella lukuun ottamatta niitä tilanteita, joissa adoptiolain edellytykset täyttyvät.

Käytännössä näitä kahta vanhempien yksimielisyyden ulottuvuutta ei toki voida erottaa täysin toisistaan, vaan vanhemmuutta koskevat sääntelyratkaisut ottavat kaikissa tarkastelluissa järjestelmissä huomioon sen, miten yleisesti ottaen lapsen edun katsotaan voivan toteutua.¹²⁶ Keskeinen ratkaistava ongelma on siis, missä määrin ja millä edellytyksillä vanhemmuus voitaisiin vahvistaa tai kumota riitaisissa tapauksissa. Tarkastellut common law -perinteeseen perustuvat järjestelmät eivät sisällä aiheesta nimenomaista sääntelyä, mutta selvää on, että ainakin Kalifornian

¹²⁴ Uniform Parentage Act, 609 § kommentti: “This provision ensures that individuals who form strong parent-child bonds with children with the consent and encouragement of the child’s legal parent are not excluded from a determination of parentage simply because they entered the child’s life sometime after the child’s birth.” (käännös ja korostus tässä.)

¹²⁵ Ks. sääntelyn logiikasta tältä osin mm. KKO 2002:13 perustelut.

¹²⁶ Ks. myös yksimielisyydestä nimenomaisena monivanhemmuuden elementtinä Alan-komaiden ehdotus (Child and Parents in the 21st Century, s. 64).

sääntelymalli monivanhemmuudesta ulottuu myös riittäisiin tilanteisiin. Mittapuu vaikuttaa tällöin olevan sama tiukahko lapsen edun arviointi kuin mitä lain esitöiden valossa sovelletaan ylipäättään monivanhemmuustilanteissa. Adoptioon perustuvien mallien osalta puolestaan on huomattava, että lapsen edun arviointi on jo rakennettu sisään kansalliseen lainsäädäntöömme. Jos tarkastellaan esimerkiksi mahdollisuutta adoption vahvistamiseen ilman aiemman vanhemman suostumusta, AdoptioL 11 § edellyttää asiassa erittäin poikkeuksellisia syitä ja sitä, että lapsen etu “voimakkaasti puoltaa” adoptiota (vrt. AdoptioL 2 §). Kysymys siitä, miten tähän arviointiin vaikuttaisi rajanveto yhtäältä vanhemmuuden lakkaamisen ja toisaalta monivanhemmuuden välillä, on luonteeltaan ennen kaikkea empiirinen.

4.5.4 Menettelykysymykset ja harkinta

Kun mietitään, miten monivanhemmuutta voisi tai tulisi säännellä, menettelykysymykset saattavat vaikuttaa ensisilmäyksellä luonteeltaan teknisiltä ja toissijaisilta teemoilta. Menettelyllä voi kuitenkin olla ratkaiseva merkitys siinä, missä määrin ja millaisissa tilanteissa aineellinen oikeus toteutuu, tai jopa siinä, mikä aineellisen oikeuden tosiasiallinen sisältö on. Aineellista oikeutta – eli säännöksiä, joilla määritetään, kuka voi olla vanhempi lapselle ja mitä vanhemmuus edellyttää – ei siten voida erottaa niistä menettelyllisistä säännöksistä, joiden mukaisesti vanhemmuus vahvistetaan tai kumotaan. Tämä yhteys aineellisen lainsäädännön ja prosessuaalisten kysymysten välillä on erityisen kiinteä kansallisessa vanhemmuutta koskevassa sääntelyssämme. Kuten edellä ilmeni, Suomessa esimerkiksi isyyden kumoamismahdollisuudet on järjestetty olennaisesti kanneoikeuden sääntelyn varaan.

Siksi on huomionarvoista, että useat nyt käsitellyt sääntelymallit ovat peräisin common law -perinteeseen perustuvista oikeusjärjestyksistä. Tällä erolla on väliä, vaikka vertailumaissa oikeuskäytännön rinnalla onkin suomalaisittain varsin tutulta vaikuttavaa säädännäistä oikeutta. Vain hieman pelkistäen voidaan todeta, että common law -maissa säädännäistä oikeutta on alusta asti tarkoitettu sovellettavan suhteessa vaikiintuneeseen tuomioistuinperinteeseen, ja sen soveltamisen on oletettu jäsentyvän osin tuomioistuinten varsin laajan ja harkinnanvaraisen toimivallan varassa. Toisin sanoen Yhdysvaltain ja Kanadan malleissa sääntelyn taustalla on oletus suhteellisen itsenäisesti oikeutta luovasta tuomioistuinlaitoksesta, joka voi tarvittaessa ottaa tutkittavakseen vanhemmuutta koskevia asioita myös joustavan *parens patriae* -toimivaltoopin perusteella.

Suomessa vanhemmuutta koskevan lainsäädännön soveltamiskonteksti on toinen.

Suomen oikeusjärjestys perustuu vahvasti kirjoitetun lain merkitykseen vahvasti velvoittavana oikeuslähteenä, ja tuomioistuinten rooli on perinteisesti täydentävä.¹²⁷ Ei ole selvää, että tarkasteltujen mallien säädännäinen pohja olisi siirrettävissä sellaiseenaan Suomeen, jossa legalistinen perinne edellyttää tuomioistuinten harkintavallan rajaamista laissa.

Menettelykysymysten jäsentäminen riippuu myös osin siitä, miten vahvasti monivanhemmuuden katsotaan edellyttävän vanhempien sovinnollisuutta ja yksimielisyyttä ja missä määrin monivanhemmuus voisi syntyä tai lakata lapsen syntymän jälkeen. Järjestelmässä, jossa monivanhemmuus voisi perustua ainoastaan ennen hedelmöitystä tehtävään kirjalliseen sopimukseen, menettelysääntelyä tarvittaisiin lähinnä tämän sopimuksen mahdollisesti riitautuessa. Samalla on huomattava, että tämänkaltainen pelkistetty malli jättäisi avoimeksi merkittävän määrän mahdollisia monivanhemmuustilanteita ja että siitä aiheutuvia yhdenvertaisuus- ja ihmisoikeuskysymyksiä tuskin voitaisiin välttää.

Menettelyllisesti läheisin vastine vertailumallien ja kansallisen oikeuden välillä lienee siksi löydettävissä adoptiota koskevista asioista, joissa tuomioistuimen harkintavalta on meilläkin laaja ja joissa ”monivanhemmuusadoptio” voisi sinänsä solahtaa varsin luontevasti menettelysääntelyn osaksi. Adoptiosääntelyyn sisältyy nimittäin jo nyt monia niitä juridisia instrumentteja, joita mahdollisessa juridisen monivanhemmuuden esivalmistelussa tulisi kartoittaa: eri asianosaisten suostumukset, lapsen aseman järjestäminen, täysi-ikäisen adoption kriteerit, ja tuomioistuinten harkinnan keskeisyys. Siksi Kalifornian sääntelyn kaltaiset, adoptioon perustuvat mallit ovat lupaavimpia jatkotarkastelun kohteita.

4.5.5 Yhteenveto

Tämän selvityksen kuluessa on ilmennyt, että monissa perheissä lapsilla on useampi kuin kaksi tosiasiallista vanhempaa, mutta näiden tosiasiallisten vanhemmuussuhteiden suojaaminen voi olla juridisesti hankalaa. Hankkeen kyselyihin ja haastatteluihin osallistuneille vanhemmille tämä juridinen hahmottomuus merkitsi usein turvattomuuden tunnetta ja epävarmuutta, ja vaikka enemmistö vastauksissa kuvatuista tilanteista

¹²⁷ Ks. rajanvedoista nimenomaan lapsi- ja perheoikeudessa mm. KKO 2003:7 huoltoasioissa sekä ennen kaikkea korkeimman oikeuden merkittävä täysistuntoratkaisu KKO 2012:11, jolla hahmoteltiin korkeimman oikeuden roolia suhteessa vuoden 1975 isyyslakiin ja sen voimaantulosäännösten kanssa osin ristiriidassa oleviin ihmisoikeusvelvoitteisiin.

oli hyvinkin sovinnollisia, mahdolliset elämänmuutokset ja suhteen katkeaminen lapsen kanssa aiheuttivat huolta. Selvää onkin, että vanhemmuussuhteiden juridinen epävarmuus on haaste lasten aseman ja perhesuhteiden turvaamiselle.

Monivanhemmuus, eli erilaiset tavat jakaa vanhemmuutta useamman kuin kahden vanhemman kesken, on ajankohtainen ilmiö. Siinä ei ole kyse vain suunnitellusta ja sovitusta vanhemmuudesta esimerkiksi apilaperheissä ja monisuhteisten vanhempien perheissä, vaan samankaltaisiin tilanteisiin saatetaan päätyä myös esimerkiksi uus- ja sijaisperheissä ja monissa muissa perhekuvioissa. Se, millainen juridinen asema parhaiten vastaisi perheen tosiasiallista tilannetta tai auttaisi turvaamaan parhaiten lasten asemaa, voi kuitenkin vaihdella perheestä toiseen. Joissain perheissä kolmas vanhempi saattaa olla ”bonusvanhempi”, eikä täysimääräinen juridinen vanhemmuus välttämättä vastaisi kovin hyvin perheen tilannetta. Toisissa perheissä kolmas tai neljäs vanhempi puolestaan on kaikissa muissa suhteissa yhtäläinen vanhempi lapselle, mutta juridinen asema puuttuu tai perustuu vain lapsenhuoltolain mahdollisuuksiin. Tällöin lapsen vanhemmat saattavat kokea olevansa keskenään epäyhdenvertaisessa asemassa, ja lapsen ja tosiasiallisen vanhemman suhteen mahdollinen katkeaminen on todellinen riski elämäntilanteiden muuttuessa. Vanhemmat voivat siis olla aiheellisesti huolissaan siitä, että heidän lapsensa oikeus vanhempaansa jäisi vanhempien eron myötä toteutumatta.

Keskeistä on huomata, että useamman kuin kahden vanhemman perheet ovat keskenään erilaisia siinä missä muutkin perheet. Sama ratkaisumalli tuskin voi vastata kaikkien perheiden tarpeisiin, eivätkä perheiden väliset erot myöskään hahmotu siististi perhemuodon tai -tyypin mukaan. Tästä seuraa, että lainsäätäjän on joka tapauksessa ratkaistava – tai jätettävä avoimeksi ja siten tuomioistuinten ja muiden lainsoveltajien ja -valvojien arvioitavaksi – koko joukko kiperiä kysymyksiä juridisen vanhemmuuden rajamailta.

Mahdollisessa vanhemmuuden juridista tunnistamista koskevassa jatkovalmistelussa on perusteltua arvioida monivanhemmuudesta juontuvia oikeudellisia ja oikeuspoliittisia kysymyksiä. Jatkovalmistelussa kannattaa punnita yhtäältä keinoja sosiaalisen vanhemmuuden huomioimiseen ja tunnistamiseen paremmin, ja toisaalta mahdollisuuksia juridisen vanhemmuuden mahdollistamiseen monivanhemmuustilanteissa. Vaikka joissakin perheissä kolmannen tai neljännen vanhemman tunnistaminen nimenomaan juridisena vanhempna vastaisi hyvin perheiden tarpeita, selvää on, että se ei olisi kaikissa perheissä oikea ratkaisu. Siten on olennaista myös arvioida, miten yhtäältä vanhemmuutta ja toisaalta vanhempainvastuuta – kuten huoltoa ja tapaamis-oikeutta – koskeva sääntely sovitetaan yhteen.

Kokonaisuutena on katsottava, että erilaisten useamman kuin kahden vanhemman perheiden huomioiminen on tärkeää. Näillä perheillä on oikeussuojan tarpeita, joita ei

ole mahdollista kokonaan täyttää nykyisen sääntelyn keinoin. Vaikka monivanhemmuustilanteet ovat – kenties uus- ja sijaisperheitä lukuun ottamatta – suhteellisen harvavalukuisia, niihin liittyvät oikeudelliset kysymykset ovat yksilöiden kannalta korostuneen tärkeitä ja ansaitsevat huomiota. Ulkomaiset mallit monivanhemmuuden huomiomisesta eivät kuitenkaan istu kovin hyvin suomalaiseen kontekstiin, ja varsinkin Kanadan ja Yhdysvaltojen mallit perustuvat tuomioistuinten vahvaan rooliin sekä juridisen vanhemmuuden erilaiseen asemaan kokonaisuuden kannalta. Siksi näiden säädännäisten mallien omaksuminen Suomeen oikeudellisena siirrännäisenä olisi ongelmallista. Mahdollinen tuleva valmistelu tuleekin huolella sovittaa kansalliseen lainsäädäntöperinteeseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin.

Suosituks

- Useamman kuin kahden tosiasiallisen vanhemman perheiden oikeussuojatarpeet tulee ottaa huomioon perheoikeudellisen sääntelyn valmistelussa.
- Mikäli mahdollisessa tulevassa valmistelussa päädytään juridisen vanhemmuuden laajentamiseen monivanhemmuustilanteisiin, sääntelyn tulee olla yhdenvertaista eri perhetilanteiden kannalta.
- Valmistelussa on syytä arvioida eri perusteita vanhemmuuden syntymiselle sekä harkita muun sääntelyn kanssa sopuinnussa olevia menettelyvaihtoehtoja vanhemmuuden vahvistamiseen.
- Lapsen syntymän jälkeen vakiintuneita perhesuhteita ei tule sulkea ulos monivanhemmuutta koskevasta valmistelusta.
- Monivanhemmuuden seurannaisvaikutukset muun perhe- ja perintöoikeudellisen sääntelyn sekä laajemmin muun muassa sosiaaliturvan kannalta tulee kartoittaa ja valmistella huolella. Samoin menettely- ja siirtymäsäännökset edellyttävät tarkkaa analyysiä.

5 Perheen arki

Huoltoon, asumiseen, elatukseen ja tapaamisoikeuteen liittyvät lainsäädännölliset haasteet

Sanna Koulu ja Kia Aarnio

5.1 Johdanto

Siinä missä edellisen 4. luvun keskiössä oli juridinen vanhemmuus, tässä ja seuraavassa luvussa paneudutaan perhesuhteiden arkiseen toteutumiseen ja tosiasiallisen perhe-elämän suojaamiseen muilla keinoin. Tarkasteltavat ilmiöt eivät pelkisty selkeiksi juridisiksi kysymyksiksi, vaan aihepiiriin soveltuva lainsäädäntö on runsasta ja sidoksissa muun muassa palvelujen järjestämiseen ja sosiaaliturvan kokonaisuuteen.

Perheiden arjen moninaisuutta lähestytään tässä luvussa kahden toisiinsa kietoutuvan ilmiön tarkastelulla.

Ensiksi luvussa pohditaan tosiasiallisen perhe-elämän jakamisen kautta muodostuneita perhesuhteita ja niiden juridista tunnistamista – eli tilanteita, joissa tosiasiallinen vanhemman ja lapsen suhteeseen vertautuva suhde on muodostunut ensin, ja suhteelle haetaan juridista muotoa vasta jälkikäteen. Suomen lapsioikeuden järjestelmässä tämänkaltaisten tosiasiallisten perhesuhteiden suojaamiseen soveltuu tällä hetkellä usein parhaiten lapsen huolto- tai tapaamisoikeusratkaisu, ja toisena vaihtona on ennen kaikkea adoptio.

Toiseksi luvussa pohditaan tosiasiallisen perhe-elämän järjestymistä tilanteissa, joissa oletukset juridisen ja tosiasiallisen vanhemmuuden ja jaetun arjen yhteneväisyydestä ovat väistyneet esimerkiksi vanhempien eron myötä. Näitä tilanteita voi ajatella ensimmäisen teeman kääntöpuolena. Yhtäältä perhe-elämä voi vakiintua ilman juridista sidettä, ja perhe-elämän ja juridiikan suhde tulee punnittavaksi, kun mietitään, miten jo vakiintunut perhe-elämä voitaisiin tunnistaa. Toisaalta perhe-elämä on voinut olla jo valmiiksi sidoksissa juridiseen vanhemmuuteen ja arkiseen yhdessäoloon, kun perhe on asunut yhdessä, ja perhe-elämän ja juridiikan suhde tulee harkittavaksi vasta, kun ne eivät enää kulje vaivattomasti rinta rinnan.

Yhteistä näille kahdelle teemalle on, että molemmissa juridiikka tapaa hahmottaa ne ennen kaikkea lapsen *huoltoa, asumista, elatusta ja tapaamisoikeutta* koskevinä kysy-

myksinä. Kysymys tosiasiallisten perhesuhteiden tunnistamisesta ja perheen arjen järjestämisestä jäsentyy siten oikeudellisesti samankaltaisin välinein, vaikka arkiset tilanteet olisivat erilaisia. Tästä on se merkittävä etu, että nämä oikeudelliset välineet ovat käyttökelpoisia myös, kun mietitään perheiden monimuotoisuutta ja erilaisten perheiden tilanteita.

Tämän luvun tarkoituksena ei ole esittää, että perheiden arkea ja perhesiteiden ylläpitämistä olisi perusteltua tai edes mahdollista tarkastella ainoastaan juridiikan keinoin. Monissa perheissä tosiasiallisten perhesuhteiden ylläpitäminen on ennen kaikkea asiainsaisten yhteisymmärryksen ja arkisen toiminnan varassa. Juridiset ratkaisut ovat tarpeen ennen kaikkea konfliktitilanteissa sekä merkittäviin elämänmuutoksiin varauttaessa ja perheiden kohtaamien erilaisten riskien, kuten työttömyyden tai sairauden, sattuessa.

5.2 Nykytila

Perheiden arkeen liittyvä sääntely kiteytyy ennen kaikkea lapsen huollosta ja tapaa-misoikeudesta annettuun lakiin (lapsenhuoltolaki, 361/1983) sekä lapsen elatusta koskevaan sääntelyyn (laki lapsen elatuksesta, 704/1975)¹²⁸. Nämä keskeiset säädökset määrittävät, miten lapsen hoito ja huolenpito pääsääntöisesti järjestetään ja miten vanhemmat kantavat taloudellista vastuuta lastensa elatuksesta. Erityisesti lapsenhuoltolaki on olennainen lapsen asemaa järjestävänä yleislakina. Sen nojalla määräytyy, ketkä ovat lapsen huoltajia, ja tällä on koko joukko seurannaisvaikutuksia muun muassa palveluja, kotikuntaa ja muita arkisia kysymyksiä koskeviin normeihin. Lapsen elatusta koskeva sääntely puolestaan on keskeisessä asemassa määritettäessä arjen taloudellisia reunaehtoja.

Lapsenhuoltolaki perustuu ennen kaikkea 1970-luvun merkittävään lapsioikeudelliseen lainvalmisteluun. Lain soveltamisympäristö oli tuolloin aika erilainen kuin nykyään. Vuoden 1983 laki teki muun muassa voimaantullessaan yhteishuollosta eron jälkeen pääsäännön, mutta vanhemmuuden jakaminen eron jälkeen ei ollut vielä järin

¹²⁸ Elatusta koskevan sääntelyn soveltamisessa joudutaan väistämättä miettimään perheen elinkustannuksia ja tarkkoja euromääriä. Siksi lain rinnalla on syytä huomioida elatusavun määrää koskeva ohjeistus (Oikeusministeriön julkaisu 2007:2) sekä parhailaan vireillä oleva työ vuoroasumisen huomioimisesta (Oikeusministeriön julkaisu 2023:7). Elatus kietoutuu myös monilta kohdin 6. luvussa käsiteltyihin sosiaalietuuksiin sekä erityisesti elatustukeen.

yleistä. Lapsen perhesuhteet eroperheessä jäsenyivät vielä 1980-luvulla paljolti lähi-vanhemman kanssa vietetyn arjen ja joka toisen viikonlopun tapaamisten varaan. Nykyään kokonaiskuva on hyvin erilainen.

Lapsen huoltoa koskevat perusratkaisut ovat kuitenkin edelleen samat. Lähtökohtana on, että jos vanhemmat ovat lapsen syntyessä avioliitossa keskenään, on kumpikin lapsen huoltaja (lapsenhuoltolain 6.1 §). Sääntely perustuu siten vanhemmuuslain (775/2022) mukaiselle ns. isysolettamalle, eli kun vanhemmuus määräytyy suoraan lain nojalla lapsen syntyessä, huolto seuraa loogisesti vanhemmuutta. Jos taas vanhemmat eivät ole avioliitossa keskenään, huoltaja on tällöin äiti, joka on synnyttänyt lapsen. Sääntelyn sukupuolittuneisuus tältä osin on huomioitu osana ns. translain säätämistä.¹²⁹

Alkujaan avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten asema järjestyi varsin paternalistisille oletuksille lastenvalvojan roolista isyyden selvittämisessä. Nykyään suuri osa avioliiton ulkopuolella syntyneistä lapsista syntyy vanhempiensa avoliiton aikana, ja niinpä vanhemmuuden ja yhteishuollon vahvistaminen mahdollisimman varhain on noussut tärkeäksi soveltamistilanteeksi. Toinen aihekokonaisuus, jossa on tapahtunut merkittävä muutos lain voimassaoloaikana, koskee vanhempien eron seurauksia. Nykyään yhä suuremmissa osassa eroperheitä vanhemmat jakavat eronkin jälkeen vanhemmuutta keskenään, ja tyypillisesti erotilanteessa pyritään varmistamaan, että lapsi voi säilyttää läheiset suhteet molempiin tai kaikkiin vanhempiinsa. Erityisesti vuoroasumisen kasvu on haastanut monia sekä lapsenhuoltolain että elatuslain sääntelyn taustalla vallinneita oletuksia.

Näihin lain soveltamistilanteissa tapahtuneisiin kehityspiirteisiin on pyritty vastaamaan viimeisen vuosikymmenen uudistuksilla. Erityisen merkittävässä asemassa on vuonna 2019 toteutettu laaja osittaisuudistus (190/2019, HE 88/2018 vp), jonka jälkeen huolto määräytyy suoraan lain nojalla myös tilanteissa, joissa lapsen vanhemmuus vahvistetaan ennakkollisen tunnustamisen perusteella (ks. uusi 6 a §). Uudistuksessa lakiin sisällytettiin myös ensi kertaa sääntely vuoroasumisesta ja erityisen läheisen henkilön tapaamisista sekä laajennettiin hieman huolto- ja tapaamissopimusten käyttöalaa. Ennen osittaisuudistusta vuoroasuminen tuli toteuttaa teknisesti niin, että lapsi asui toisen vanhemman luona ja toinen vanhempi piti häntä luonaan laajan tapaamisoikeuden nojalla. Uudistuksen jälkeen lapsi voi asua vuorotellen kummankin vanhemman tai vanhemman ja huoltajan luona. Erityisen läheistä henkilöä koskeva tapaamisoikeus on puolestaan laissa täysin uusi; ennen vuoden 2019 uudistusta lapselle voitiin vahvistaa tapaamisoikeus vain suhteessa juridiseen vanhempaan, jonka luona hän ei

¹²⁹ Ks. HE 189/2022 vp. Laki sukupuolen vahvistamisesta (295/2023) tuli voimaan 3.4.2023.

asunut (2 §). Tämä merkitsi, että lapsen oikeus pitää yhteyttä hänelle hyvinkin läheiseen aikuiseen, kuten sosiaaliseen vanhempaan, saattoi katketa kokonaan esimerkiksi vanhempien erotessa.

Vuoden 2019 uudistuksessa tehtiin myös periaatteellisesti merkittävä uudistus siinä, että nykyään lapselle on mahdollista sopimusteitse vahvistaa oheishuoltaja vanhemman tai vanhempien rinnalle, kun aiemmin oheishuollosta määrääminen edellytti tuomioistuimen päätöstä. Oheishuolto voikin tarjota esimerkiksi uusperheille tai apilaperheille tavan järjestää sosiaalisten vanhempien asema suhteessa lapseen, vaikka oheishuoltoon ei liity elatusvelvollisuutta eikä sinänsä edes tapaamisoikeutta.¹³⁰

Oheishuoltoon on aiemmin suhtauduttu pidättyväisesti oikeuskäytännössä, kuten alemmat oikeusasteet tekivät muun muassa ratkaisussa KKO 2010:16, ja esimerkiksi apilaperheissä tarpeellinen kolmannen huoltajan määräys saattaa toisinaan herättää epäilyksiä. Syynä epäilyksille on ennen kaikkea se, että huollossa ei ole kyse vain symbolisesta nimityksestä, vaan konkreettisesti asianosaisten oikeuksia ja velvollisuuksia muotoavasta oikeusasemasta. Lapsenhuoltolain 5 §:n mukaan lapsen huoltajat vastaavat yhdessä lapsen huoltoon kuuluvista tehtävistä ja tekevät pääsääntöisesti yhdessä lasta koskevat päätökset.

Siinä missä useimmissa perhetilanteissa tosiasiallinen perhe-elämä järjestyy ennen kaikkea lapsenhuoltolain sääntelyn mukaan, sijoitettuna olevien lasten asema sijaisperheessään perustuu tyypillisesti sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädäntöön. Niinpä esimerkiksi lastensuojelulain (417/2007) nojalla sijoitettujen lasten huolto säilyy lähtökohtaisesti hänen huoltajillaan eli tyypillisesti vanhemmilla, mutta vanhempien mahdollisuus monien huoltoon perustuvien oikeuksien käyttöön väistyy, kun lapsi otetaan huostaan ja sijoitetaan. Lastensuojelun 45 §:n nojalla monet lasta koskevat päätökset kuuluvat tällöin hyvinvointialueen päätettäväksi, ja lapsen asema sijoitusperheessä järjestyy lastensuojelulain sekä perhehoitolain (263/2015) mukaisesti.¹³¹

Sijoitetun lapsen asema sijaisperheessä on juridisesti monisyinen. Yhtäältä perheen arki voi olla hyvinkin perheenomaista, mutta toisaalta lapsen perus- ja ihmisoikeuksien kannalta on olennaista huomioida sijoituksen luonne julkisen hallintotehtävän to-

¹³⁰ Ks. oheishuollon merkityksestä monivanhemmuustilanteissa myös edellinen 4. luku. Tosiasiallisen vanhemmuuden merkitystä huollon kannalta on sivuttu jo 1980-luvun lainvalmistelussa (HE 224/1982 vp, 9 §:n yksityiskohtaiset perustelut), ja sitä pohditaan laajemmin lapsenhuoltolain 2019 uudistuksen esitöissä (HE 88/2018 vp, mm. 1 ja 9 c §:ien yksityiskohtaiset perustelut).

¹³¹ Ks. aihepiiriin liittyvistä haastavista kysymyksistä mm. HE 252/2006 vp s. 89–93 sekä laajasti Rätty 2023, erityisesti huostaanottoa ja sijaishuoltoa koskevat 9. ja 10. luvut sekä valvontaa koskeva 13. luku.

teuttamisessa. Rajanveto lastensuojelulain soveltamisen ja tavanomaisen perhe-elämän välillä voikin olla sijoitettujen lasten kohdalla haastavaa, mikä näkyi myös hankkeen aineistoissa.

Tämän luvun aiheen kannalta on vielä huomattavayhtäältä vanhemmuutta koskevan sääntelyn ja toisaalta lapsen huoltoa ym. koskevan sääntelyn merkittävät rakenteelliset eroavuudet. Suhteessa vanhemmuuden sääntelyyn suurin osa huoltoa ym. koskevasta säännöksistä on pragmaattisempia, ja ratkaisut ovat lähtökohtaisesti helpommin muutettavissa olosuhteiden muutosten mukaan. Ratkaisut eivät nimittäin yleensä saa niin sanottua oikeusvoimaa, eli kerran tuomioistuimessa käsitelty asiakaan ei ole sillä tavalla kiveen hakattu, etteikö tuomioistuin voisi aina ottaa asiaa uudestaan tutkittavakseen.¹³²

Lapsen aseman kannalta puolestaan olennainen ero on, että lapsen huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskevissa asioissa *lapsen etu* on ensisijainen ratkaisuperuste. Vanhemmuutta koskeva sääntelykin toki pyrkii turvaamaan lapsen asemaa – muun muassa asettamalla rajoituksia isyyden kumoamisasioiden vireilletuomiselle – mutta lapsen etua koskeva punninta on niissä rakennettu sisään sääntelyn logiikkaan, kuten edellisessä luvussa näimme. Lapsen huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskevat asiat on sen sijaan ratkaistava ennen kaikkea lapsen edun mukaisesti (lapsenhuoltolaki 10 § 1 momentti), ja ratkaisun tueksi selvitetään pääsääntöisesti muun muassa perheen tilannetta, lapsen elinolosuhteita ja muita asian ratkaisemiseen vaikuttavia seikkoja (16 §) sekä lapsen toivomuksia ja mielipidettä (11 § ja 16 §).

Lapsen *elatusta* koskevissa asioissa lapsen etua ei nimenomaisesti harkita, mutta elatuslain lähtökohtina ovat lapsen oikeus riittävään elatukseen (ElatusL 1 §) ja lapsen vanhempien elatusvelvollisuus (2 §). Elatusta on toisinaan kuvattu huollon taloudelliseksi puoleksi, ja monilla elatukseen liittyvillä kysymyksillä on tärkeä rooli lapsen arjen kannalta. Käytännössä elatusta arvioidaan usein samassa yhteydessä lapsen huoltoa, asumista ja tapaamisia koskevien järjestelyjen kanssa, sillä järjestelyt vaikuttavat lapsen tarpeista aiheutuvien kulujen jakautumiseen sekä esimerkiksi tapaamisten kustannuksiin.

5.3 Nykytilan ongelmat kyselytulosten valossa

Lapsen huoltoa, asumista, elatusta ja tapaamisoikeutta koskeva sääntely on pysynyt perusratkaisuiltaan varsin samankaltaisena 1970- ja 1980-luvuilta lukien. Lait perustuvat pelkistettyihin ja selkeisiin lähtökohtiin, ja niiden soveltamisessa tarvittava joustava

¹³² Ks. tarkemmin sääntelyn tavoitteista HE 224/1982 vp.

harkinta on rakennettu sääntelyyn sisään muun muassa lapsen edun ensisijaisuudessa sekä elatuksen tarpeen ja vanhempien elatuskyvyn arvioinnissa. Siten viime vuosikymmenien aikana tapahtunut sosiaalinen ja kulttuurinen muutos on pystytty huomioimaan lain soveltamiskäytännössä ilman ratkaisevia muutoksia lain logiikkaan.

Sääntelyn soveltamiskysymykset haastavat kuitenkin lainsoveltajaa monissa arkisissa tilanteissa. Erityisesti vuoroasumisen yleistyminen sekä vanhemmuuden jakaminen eron jälkeen koettelevat lain ratkaisuvoimaa muun muassa *eroperheissä* ja *uusperheissä*. Uusperheissä lain kannalta haastava voi olla myös vanhemman uuden puolison eli niin sanotun bonusvanhemman tärkeä rooli lapsen elämässä, ja tällä hetkellä käytössä ei vielä ole kovin kattavaa tietoa lapsenhuoltolain 2019 uudistuksen vaikutuksista käytännössä.

Sateenkaariperheet saattavat olla myös ero- ja uusperheitä, mutta lisäksi erilaisista lapsiperheellistymisen tavoista sekä vanhemmuuden jakamisesta esimerkiksi apilaperheissä juontuu lain soveltamispuolia. Samoin haasteita tosiasiallisten perhesuhteiden tunnistamisessa voi olla perheensisäistä *adoptiota* toivovissa perheissä sekä adoptioperheiden kohtaamisessa palvelujärjestelmässä. Lopuksi *sijaisperheissä* vakiintuneet perhesuhteet saattavat olla arjessa erittäin merkittäviä, vaikka niiden juridinen tunnistaminen on ongelmallista sosiaalihuoltojärjestelmän piirissä.

5.3.1 Etävanhemmat¹³³

Etävanhemmille tarkoitettu kysely oli auki 26.4.–31.8.2022, ja se toteutettiin yhteistyössä Monimuotoiset perheet -verkoston sekä Miessakit ry:n kanssa. Kyselyssä oli erityisenä aihealueena työn ja perheen sovittaminen, ja on mahdollista, että kyselyyn vastanneilla vanhemmilla oli kaikkiin etävanhempiin verrattuna keskimääräistä kiinteämpi rooli lasten elämässä.

Kyselyn yhteensä 192 vastaajasta miehiä oli 58 % (n = 111), naisia 38 % (n = 72), muita 2 % (n = 3) ja lisäksi 3 % ei halunnut sanoa sukupuoltaan (n = 6). Vaikka enemmistö vastaajista oli miehiä, naisvastaajat olivat vastaajissa yliedustettuina suhteessa

¹³³ Etävanhemmalla tarkoitetaan tässä raportissa vanhempaa, jonka luona lapsi ei ole kirjoilla. Etävanhempi on käsitteenä hankala, sillä arjessa ja käytännössä vanhemmat voivat olla aivan yhtä läheisiä tai etäisiä lapselleen asumisjärjestelyistä riippumatta. Monet toimijat puhuvat enemmän ”tapaajavanhemmista” tai välttävät kategorisesti jakoa etä- ja lähivanhempiin. Tässä raportissa pyritään puhumaan vanhemmista ilman etuliitteitä silloin, kun kuvataan arjen vanhemmuutta ja vanhemman roolia. Olemme kuitenkin päätyneet selvyuden vuoksi puhumaan etävanhemmista nimenomaan silloin, kun on olennaista, että lapsi ei ole tämän vanhemman luona kirjoilla.

naisten osuuteen kaikista etävanhemmista. Tämä ei ole yllättävää, sillä naiset vastaavat tyypillisesti kyselyihin useammin, mutta ero tulee ottaa huomioon kyselyn tuloksia arvioitaessa. Noin puolella vastaajista lapset, jotka eivät olleet kirjoilla heidän luonaan, olivat heidän luonaan vähintään 40 prosenttia ajasta, ja noin viidenneksellä 5–11 yötä kuukaudessa. Lopuilla vastaajilla luonapitoa oli 1–4 yötä kuukaudessa tai vähemmän.

Kyselyn vastauksista erityisen valaisevia olivat etävanhempien kertomukset haasteista arjen järjestämisessä ja palveluiden saatavuudessa. Viidenneksellä vastaajista oli ollut haasteellista vaihtaa työtehtäviä tai kohdata muutoksia työn sisällössä etävanhemmuuden vuoksi (21 %; n = 13). Useat vastaajat eivät olleet saaneet joustoja lapsen asuessa heidän kanssaan, olivat kokeneet haasteita työyhteisön asenteissa, tai olivat kokeneet etävanhemmuudesta johtuvaa syrjivää, epäasiallista tai kuormittavaa käytöstä (kukin näistä 18 %; n = 11). Muutama vastaaja ei ollut saanut sairaan lapsen hoitovapaata tai heidän puolisoillaan ei ollut ollut oikeutta sairaan lapsen hoitovapaaseen (n = 6). Vaikka kyselyn tulokset eivät ole yleistettävissä, avovastausten analyysi osoittaa, että monet työn ja perheen yhteensovittamiseen liittyvät haasteet olivat perhesuhteiden kannalta merkittäviä. Eräs vastaaja kirjoitti:

“Jouduin itse irtisanoutumaan työstäni etävanhemmuuden vuoksi, koska työnantajani ei suostunut joustamaan työajoissa eikä antanut vapaata kun lapsillani oli minulle tapaamisviikonloppu (sesonkialan työ)”.

Työhön liittyvien kysymysten lisäksi vastaajilta selvitettiin kokemuksia palveluiden saamisesta etävanhempana. Monet vastaajat olivat kokeneet palveluissa haasteita, ja viimeisten 12 kuukauden aikana yli puolet vastaajista oli kokenut etävanhempana ongelmia palveluissa ja lapseen liittyvässä asiainnissa. Ongelmista yleisin oli tiedonsaanti lapsen terveyteen tai hoitoon liittyvissä asioissa, joka oli koskettanut joka kolmatta vastaajaa (33 %; n = 63). Neljänneksellä oli ollut ongelmia varhaiskasvatukseen tai kouluun liittyvässä asiassa (27 %; n = 50) ja viidenneksellä koulukykyeissä (20 %; n = 38) tai lapsen terveyskeskus-, hammaslääkäri- tai muussa lääkärikäynnissä (19 %; n = 35). Tulokset ovat hyvin saman suuntaisia aiemman tutkimuksen havaintojen kanssa (ks. Miettinen ym. 2020).

Hieman yli neljänneksellä ei ollut ollut haasteita palvelujen käytössä (28 %; n = 52) ja kymmenesosa ei ollut yrittänyt käyttää palveluja (12 %; n = 23).

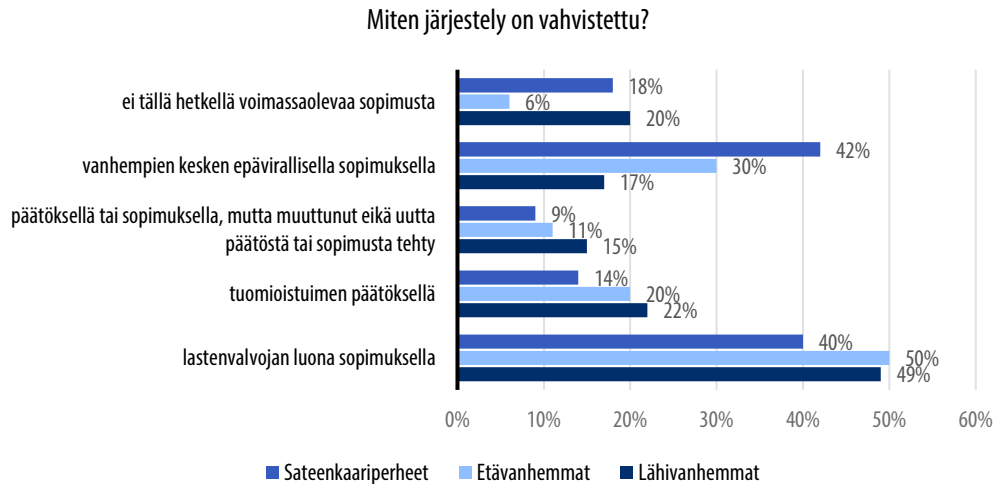
Vastaajille tarjottiin tilaisuus kertoa vapaamuotoisesti enemmän tilanteesta, jossa etävanhemmuus on aiheuttanut haasteita palveluissa. Kysymykseen vastanneista 38 prosenttia (n = 16) kuvasi sitä, kuinka tieto muun muassa lapsen lääkäri- ja hammaslääkärikäynneistä ei välity etävanhemmalle tai kuinka tiedon välittyminen riippuu lähivanhemmasta. Puolet etävanhemmista mainitsi avovastauksessaan haasteeksi

koulukyytien tai muiden kuljetusten puutteen kodista, jossa lapsi ei ole virallisesti kirjoilla (n = 21). Koulukyydit ja kuljetukset ovatkin yksi niistä kipukohtista, joihin on erityisesti kiinnitetty huomiota aiemmassa vuoroasumista koskevassa selvitystyössä.

Hankkeen kannalta merkittävin teema kyselyssä koski lapsen arkea ja perhesuhteiden järjestämistä. Kyselyyn sisällytettiin siksi osio lapsen huoltoa, asumista, elatusta ja tapaamisia koskevista järjestelyistä. Osioon tuli hyvin vastauksia (n = 153).

Tyypillisimmin lapsen huoltoa, asumista, elatusta ja tapaamisia koskeva järjestely oli vahvistettu lastenvalvojan luona sopimuksella (53 %; n = 101) ja toiseksi useimmin se oli toteutettu vanhempien kesken epävirallisella sopimuksella (30 %; n = 57). Tuomioistuimen päätös oli järjestelyn perusteena selvästi harvemmin (20 %; n = 37), mutta määrä on silti huomionarvoinen, sillä kaiken kaikkiaan tuomioistuimen päätökset ovat verrattain harvinainen tapa järjestää lapsen asema erotilanteessa. Järjestely oli saatanut myös muuttua alkuperäisen sopimuksen tai ratkaisun jälkeen ilman, että uutta päätöstä tai sopimusta oli tehty (11 %; n = 20), tai voimassa olevaa järjestelyä ei ollut lainkaan (6 %; n = 11) (kuvio 8).

Kuvio 8. Lapsen huoltoa, asumista, elatusta ja tapaamista koskevan järjestelyn vahvistamistavat eri perhetilanteissa.¹³⁴

Kuviossa 8 on esitetty etävanhemmille, lähivanhemmille ja sateenkaariperheille suunnattujen kyselyjen vastaukset rinnakkain. Lähivanhempien ja sateenkaariperheiden osalta näitä tuloksia käsitellään tarkemmin jäljempänä. Vaikka kyselyiden vastausten perusteella ei voida tehdä tilastollisesti vahvoja päätelmiä, näyttää kuitenkin selvästi siltä, että etä- ja lähivanhemmilla järjestelyt oli useammin toteutettu vahvistetulla sopimuksella tai päätöksellä, kun taas sateenkaariperheissä järjestelyt kiinnittyivät monesti epävirallisiin sopimuksiin.

Etävanhempien kyselyssä huoltoa, tapaamista, asumista ja elatusta koskevissa avovastauksissa enemmistö vastaajista kertoi tilanteesta, jossa lapsi tai lapset asuivat vanhempiensa luona vuoroviikoin, joka toinen viikonloppu tai muun säännöllisen tapaamisajataulun mukaisesti (80 %; n = 123). Vastauksissa kuvatut järjestelyt vaihtelivat muuten paljon. Kymmenessä prosentissa vastauksista kerrottiin puolestaan, kuinka etävanhempi ei tapaa lastaan paljoa tai lainkaan (n = 16). Tapaamisten esteenä saattoivat olla tapaajavanhemman työaikataulut tai välimatkojen pituus. Myös matkakuluilla ja lasten toiveilla tai lähivanhemman vastustuksella oli merkitystä.

Kolmanneksella vastaajista lapsen huoltoa, asumista, elatusta ja tapaamista koskeva järjestely vastasi hyvin heidän toiveitaan (33 %; n = 64) ja lähes puolella se vastasi osittain heidän toiveitaan (43 %; n = 82). Kuitenkin reilu neljännes vastaajista oli sitä mieltä, ettei järjestely vastannut heidän toiveitaan (27 %; n = 51) ja muutama prosentti

¹³⁴ Kuvion 8 prosenttiluvut eivät summaudu 100 prosenttiin, koska vastaajat ovat voineet valita useampia vaihtoehtoja kuvaamaan järjestelyitä tai vastaajan lapsilla on voinut olla eri järjestelyt käytössä.

ei osannut sanoa mielipidettään (3 %; n = 6). Vastaajien mielestä nykyinen järjestely vastasi hieman paremmin heidän lastensa kuin heidän itsensä toiveita.

Yhteensä 94 vastaajaa, jotka eivät olleet täysin tyytyväisiä nykyiseen järjestelyynsä, kirjoitti tarkemmin siitä, millainen järjestely olisi heidän mielestään parempi. Heistä yli puolet kirjoitti toiveistaan muuttaa lasten asumisratkaisua niin, että lapsi olisi enemmän heidän kanssaan (55 %; n = 52). Tämän esteenä oli monilla lähivanhemman vastustus tai pitkä välimatka toiseen kotiin, ja myös vastaajan omilla olosuhteilla saattoi olla merkitystä.

“Jonkin sortin viikko-viikko-järjestely olisi parempi. Uusi puolisoni ei ole kuitenkaan ollut valmis rakentamaan arkea siten, että ensimmäisen liittoni lapsi olisi tällä tavoin mukana uusioperhekuvioissa.”

Osalla vastaajista ei ollut taloudellista mahdollisuutta pitää lapsia luonaan enempää. He esimerkiksi elivät pienessä asunnossa, eivätkä etävanhempina olleet oikeutettuja lasten määrän huomioivaan asumistukeen. Myös muiden etävanhemmilta puuttuvien tukien puute vaikutti siihen, etteivät he kyenneet pitämään lapsia luonaan arjessa niin usein kuin olisivat halunneet. Kahdeksan vastaajaa (9 %) kirjoitti tarkentavassa vastauksessa erityisesti toiveesta, että lapsi voisi olla kirjoilla kahdessa kodissa tai heidän luonaan.

“Lasten kirjoilla oleminen vain toisella vanhemmalla on epäreilua, kun asuminen on kuitenkin vuoroasumista, ja mahdollistaa toiselle vanhemmalle painostamisen, kiristämisen ja pelaamisen, kun hänellä on etulyöntiasema.”

”Vanhempi lapsi haluaisi olla täällä kirjoilla, mutta lähi ei suostu koska haluaa yh-korotuksen lapsilisään sekä asumistuen lapsesta.”

Monilla vastaajilla lapsen elatukseen liittyi haasteita. Kyselyssä selvitettiin, millaisia lapsesta aiheutuvia kuluja vastaajat olivat maksaneet elatusavun lisäksi tai sen sijasta, ja suurin osa vanhemmista oli osallistunut ainakin joihinkin lapsesta aiheutuviin kuluihin. Tyypillisimpiä kuluja olivat vaatteiden tai kenkien hankinta (80 %; n = 151) sekä lelut, kirjat, pelit tai vastaavat (71 %; n = 134).

Huomionarvoista on, että lähes 40 prosentissa vastauksista elatusmaksujen ulkopuolisista kuluista oli sovittu epävirallisesti vanhempien kesken (39 %; n = 36). Neljäsosa etävanhemmista kertoi, etteivät he maksa elatusapua, mutta he jakavat kulut vanhempien kesken (26 %, n = 24). Vain murto-osalla vastaajista näistä kuluista on sovittu tai

määrätty elatusavun yhteydessä (14 %; n = 13). Lisäksi osa vastaajista kertoi maksavansa suoraan lapsen puolesta tai lapselle (13 %; n = 12) ja yhtä monella (n = 12) oli jokin muu järjestely.

Kyselyn lopuksi vastaajilta kysyttiin vielä kootusti heidän kokemuksistaan lainsäädännön haasteista. Vastauksissa korostuivat erityisesti lapsen huoltoa, asumista ja tapaamisoikeuksia koskevien järjestelyjen toimivuus tai toimimattomuus, sillä mainituista haasteista yleisimmät liittyivät asumiseen ja tapaamisoikeuteen (33 %; n = 60) ja elatusapuun tai elatustukeen (32 %; n = 58). Tiedonsaantioikeuden osalta oli kokenut haasteita joka neljäs etävanhempi (27 %; n = 48) ja huoltajuuden osalta joka kuudes etävanhempi (17 %; n = 30). Perintöoikeuden osalta haasteita oli kokenut vain kolme prosenttia etävanhemmista (n = 6) ja muun lainsäädännön osalta viisi prosenttia (9 %).

”Jos lapsi asuu molempien vanhempien luona riippumatta kummassa osoitteessa kirjat on, on väärin, että etävanhempi joutuu vielä olemaan elatusvelvollinenkin. Lapsi tarvitsee ruokaa, tilaa ja vaatteita etävanhemmankin luona, mutta niihin ei saa mitään tukia. Nykyinen systeemi laittaa etävanhemman vanhemmuuden todella ahtaalle, varsinkin yksin asuvan. Ei ole mm. varaa maksaa tarpeeksi isosta asunnosta.”

Noin kolmannes etävanhemmista (35 %; n = 64) ei ollut kokenut haasteita lainsäädännössä etävanhempana ja joka kymmenes ei osannut vastata (10 %; n = 18).

5.3.2 Lähivanhemmat

Lähivanhempien kokemuksia hankkeen aihepiiristä valottaa erityisesti hankkeen tekemä kysely yhden vanhemman perheille. Kysely oli auki 15.6.–11.7.2022, ja sitä levitti erityisesti Yhden Vanhemman Perheiden Liitto (YVPL).

Kyselyyn saatiin yhteensä 192 vastausta. Vastanneista valtaosa oli naisia (97 %), ja miehet (1 %) ja muunsukupuoliset vastaajat (1 %) olivat pieni vähemmistö. Yksi prosentti vastaajista ei halunnut vastata sukupuolikysymykseen. Vastaajien asuinpaikkakunnissa korostuivat pääkaupunkiseutu (39 %) ja muu Uusimaa (8 %) ja lisäksi vastaajia oli erityisesti Pirkanmaalta (9 %) ja Varsinais-Suomesta (8 %) sekä Hämeestä, Savosta ja Pohjanmaalta (kaikissa 6 %; n = 11). Loput vastaajat olivat eri puolilta Suomea.

Kysely oli tarkoitettu kaikille itsensä yhden vanhemman perheeksi kokeville, eli kyselyn saateteksteissä ja kysymysten muotoiluissa oli huomioitu myös muut kuin lähivan-

hempana toimivat vastaajat. Vastaajiksi valikoitui kuitenkin ennen kaikkea lähivanhempia. Suurimmalla osalla vastaajista lapset olivat aina tai suurimman osan kuukaudesta vastaajan luona. Lähes kaikkien kaikki lapset olivat heillä kirjoilla.

Yleisimmin vastanneet olivat saaneet lapsen tai lapsia aiemman kumppaninsa kanssa, ja he olivat eronneet lapsen tai lasten syntymän tai adoptoinnin jälkeen (62 %; n = 118). Viidennes oli saanut lapsen suunnitellusti yksin (21 %; n = 41). Osa oli saanut lapsen yksin suunnittelemattomasti (16 %; n = 30). Lisäksi 20 vastaajaa kuvasi muita perhetilanteita, kuten leskeksi jäämistä (10 %).

Samoin kuin etävanhemmille suunnatussa kyselyssä, myös yhden vanhemman perheille tarkoitettussa kyselyssä selvitettiin kokemuksia palveluista. Yhteensä noin puolet vastaajista oli kohdannut ongelmia palveluissa yhden vanhemman perheenä viimeisen vuoden aikana. Yleisimmin ongelmia oli ollut terveyskeskus-, hammaslääkäri-, tai muissa lääkärikäynneissä (25 %; n = 46) sekä varhaiskasvatuksessa tai koulussa (24 %; n = 45), ja myös esimerkiksi lastensuojelun palveluissa (13 %; n = 25) ja neuvolassa (13 %; n = 24) kohdatut ongelmat olivat yleisiä.

Vaikka monet palveluissa ilmenevät ongelmat lienevät yhteisiä kaikille lapsiperheille, yhden vanhemman tilanteisiin liittyi erityisiä haasteita. Eräs vastaaja kuvasi tilannetta näin:

”Ylipäättään ns. ammatti-ihmisten ymmärtämättömyys siitä, että teen ja hoidan kaiken yksin”.

Yhteensä 85 vastaajaa kertoi avokysymyksessä tarkemmin, millaisista ongelmallisista tilanteista palveluissa on ollut kyse. Yleinen vaikeus oli yhdistää työ lapsen terveydenhuollon käynteihin ja vastaaviin ajanvarauksiin (n = 20). Osa kuvasi, kuinka muita asioita ei ehdi hoitaa töiden lomassa, kun lapsen hoitoon ei saa muuta apua kuin päivähoidon, tai kuinka on joutunut perumaan lapsen neuvola- ja lääkärikäyntejä, kun lapsen sisarus on sairastanut, eikä ole palvelua auttamaan tällaisissa tilanteissa. Vastauksista ilmenee myös vaikeuksia lapsen asioiden hoitamisessa, kun toista huoltajaa ei tavoiteta tai yhteishuolto on muutoin haastavaa (n = 8). Toisissa vastauksissa taas haasteena on palvelukohtaamisissa ilmenevä oletus siitä, että perheessä tulisi olla kaksi vanhempaa.

”Lapsen isä on etähuoltaja, asuu jossain ulkomailla, ei ole tavannut lapsia 10 vuoteen. En silti saa avattua lapsille pankkitiliä ilman häntä. En omista hänen uusia yhteystietojaan.”

“Apurahan hakeminen tablettitietokoneeseen kaatui, kun olisi tarvinnut myös toisen virallisen huoltajan tulotiedot, vaikka ei ole lasten elämässä. Tablettia olisi haluttu auttamaan kehitysvammaista lasta.”

Monissa vastauksissa kuvattiin, kuinka yksinhuoltajat ovat uupuneita, eivätkä saa psyykkiseen jaksamiseen tarpeeksi apua (n = 13). Useat vastaajista kertoivat, kuinka palveluiden tarjoajat olivat olettaneet heidän pärjäävän, vaikka he itse olivat pyytäneet apua.

Kyselyn seuraavassa osiossa selvitettiin vastaajien kokemuksia lapsen huolto-, asuminen-, elatus- ja tapaamisjärjestelyistä. Osioon tuli runsaasti vastauksia (71 % kaikista vastaajista; n = 136). Vastauksissa painottuivat eniten tilanteet, joissa lähivanhempi on äiti, jonka luona lapsi tai lapset asuvat suurimman osan aikaa ja joka hoitaa kaiken tai lähes kaiken lasten elämässä (n = 69).

Lisäksi osa vastaajista kirjoitti, että lapsi asui aina heidän luonaan tai lapsella ei ollut toista vanhempaa (n = 12). Useissa näistä vastauksista ilmenee, että lapsen tai lasten isällä oli varsin pieni rooli lasten elämässä:

”Isä oli jollain lailla mukana ensimmäisen vuoden, asuu ulkomailla. Elatusmaksua en ole koskaan saanut mistään. Enkä aikanaan saanut tarvittavaa tietoa elatusmaksun hakemiseen mistään.”

Osassa tilanteista taas vanhempien välit olivat jännitteiset ja tulehtuneet, ja luonapiitoon saattoi liittyä konflikteja tai huolta toisen vanhemman väkivaltaisuudesta.

Siinä missä merkittävä osa vastaajista hoiti käytännössä kaikki tai lähes kaikki lapseen liittyvät asiat yksin, toisena selkeänä ryhmänä vastauksissa erottuivat vuoroasuvien tai muutoin säännöllisesti toista vanhempaansa tapaavien lasten perheet. Yhteensä 39 vastaajan lapset olivat toisen vanhempansa luona vuoroviikoin, joka toinen viikonloppu tai muun säännöllisen tapaamisaikataulun mukaisesti. Järjestely ei kuitenkaan näissäkään tilanteissa aina ollut tasapuolinen.

”Vuoroviikkoasuminen. Elatusmaksuja ei makseta. Minä maksan kaiken muun paitsi ruuat isän luona.”

Kokonaisuutena kyselyn tämän osion vastaukset piirtävät esiin yhden vanhemman perhetilanteiden haasteellisuuden. Kaiken kaikkiaan vain viidennes vanhemmista koki, että järjestely vastasi hyvin hänen toiveitaan (n = 29) ja neljännes vanhemmista koki, että järjestely vastasi hyvin hänen lapsensa toiveita (n = 36).

Heistä, joilla oli toiveita lapsen huolto-, asumis-, elatus- ja tapaamisjärjestelyjen suhteen, 98 kirjoitti toiveitaan avokentässä. Toiveet koskivat pääosin varsin arkisia aiheita, kuten asumisjärjestelyjen tai vanhempainvastuun jakautumista. Monet vastaajista toivoivat, että isä tapaisi lastaan useammin tai säännöllisemmin tai he kertoivat lapsen toivovan tätä (n = 43). Äideistä monet ilmaisivat olevansa pahoillaan, etteivät heidän lastensa isät ole olleet lapsistaan kiinnostuneempia tai halukkaampia tapamaan näitä tai pitämään pitempiä aikoja luonaan kerrallaan.

“Oman jaksamiseni takia toivoisin, että lapset olisivat enemmän isällään. Vielä enemmän kuitenkin toivoisin, että isä saisi kantaakseen vastuuta joistain arjen asioista”.

“Lapsella pitäisi olla oikeus tavata isäänsä ja olla hänen luonaan pidempiä aikoja esim. lomalla. Lapsella pitäisi olla laillinen oikeus tavata vanhempaansa, vaikka isä ei haluaisi. Toimiihan tämä toisinkin päin, jos lapsi ei halua tavata isäänsä isällä on oikeus nähdä lapsi”.

Pieni joukko vastaajia (n = 5) toivoi sen sijaan, ettei isä olisi lainkaan mukana lapsen elämässä tai hänellä ja lapsella olisi vähemmän tapaamisia. Toivetta perusteltiin lapsen turvallisuudella isän väkivaltaisuuden tai sairauden johdosta tai lapsen pyynnöllä saada olla tapaamatta isäänsä. Yhdeksän vanhemman vastauksessa puolestaan korostui toive, että toinen vanhempi noudattaisi sopimuksia (n = 9).

Monissa vastauksissa ilmeni toive saada enemmän elatustukea tai muuta taloudellista tukea (n = 17), ja yhteensä 12 vastaajaa kertoi toivovansa, että asumisjärjestelyihin tai vaikkapa lapsen yökyläilyyn toisen vanhemman luona tulisi tai voisi tulla muutos. Osalla toive kosketti sitä, että lapsi asuisi enemmän heidän kanssaan, toisilla että lasten toisen vanhemman kanssa asuttaisiin lähempänä. Kahdeksan vastaajaa toivoi huoltajuuteen tai siihen liittyviin oikeuksiin jotain muutosta (n = 8), kuten että he itse olisivat yksinhuoltajia ja voisivat tehdä lasta koskevat päätökset kysymättä toiselta huoltajalta tai että päinvastoin toinen huoltaja veloitettaisiin ottamaan vastuuta yhteisen lapsen hoidosta.

“Olisi parempi, jos olisin yksinhuoltaja, jolloin isä ei pystyisi allekirjoituksillaan, vastaamattomuudellaan tai muuten laittamaan kapuloita rattaisiin, jos lapset tarvitsevat jotain palveluja.”

Kyselyn seuraavassa osiossa kysyttiin lapsen huoltoa, asumista, elatusta ja tapaamisesta koskevista järjestelyistä. Valtaosa oli lähivanhemmista sopinut järjestelyistä las-

tenvalvojan luona vahvistetulla sopimuksella (49 %, n = 73), mutta 20 prosentilla ei ollut tällä hetkellä voimassa olevaa järjestelyä (n = 30) (ks. tarkemmin kuvio 8 aiemmin tässä luvussa).

Kyselyssä kartoitettiin vielä erikseen lapsen elatusta koskevan sopimuksen tai päätöksen sisällöstä. Yhteensä 69 prosenttia vastanneista kertoi, että lapsen toinen vanhempi maksoi heille elatusapua (n = 79). Yhteensä 22 prosentissa tapauksista toinen vanhempi ei maksanut elatusapua matalan elatuskykynsä johdosta (n = 25), ja 10 prosentissa tapauksista elatusavusta oli sovittu tai määrätty muuta (n = 12). Osa vastaajista kuvasi tilannettaan lyhyesti myös avokysymyksessä. Vastauksista kävi ilmi, että osalla vastaajista lapsella ei ollut toista elatusvelvollista vanhempaa tai elatusvelvollinen vanhempi ei syystä tai toisesta ollut maksanut elatusapua.

Kyselyn lopussa selvitettiin yleisellä tasolla vastaajien kokemia haasteita lainsäädännössä. Lähes puolet vastaajista ei ollut kokenut yhden vanhemman perheessä lainsäädäntöön liittyviä haasteita viimeisen viiden vuoden aikana (45 %; n = 78). Reilu neljännes oli kokenut haasteita elatusavun tai elatustuen osalta (28 %; n = 49) ja lähes neljännes asumisen ja tapaamisoikeuden osalta (23 %; n = 39). Lisäksi 13 prosenttia oli kokenut lainsäädännöllisiä haasteita huoltajuuden osalta (n = 23) ja 8 prosenttia tiedonsaantioikeuden osalta (n = 13).

Lainsäädännöllisistä haasteista kirjoitti avokentässä tarkemmin 63 vastaajaa. Samoin kuin etävanhemmille suunnatun kyselyn vastauksissa, myös tässä kyselyssä lainsäädännölliset haasteet kietoutuivat yhteen perheiden arjen järjestymisen kanssa. Niinpä monet vastaukset kuvasivat muun muassa elatuksen saamiseen tai toimimattomiin asumis- ja huoltajärjestelyihin liittyviä ongelmia. Elatus ja muut taloudelliset asiat olivat aiheuttaneet lainsäädännöllisiä haasteita lähes puolelle kysymykseen avovastauksen kirjoittaneelle (n = 28). Eräs vastaaja puolestaan kuvasi, kuinka huoltajien välinen tehtävänjakomääräys ei ole tuttu palveluiden järjestäjille.

"[... lapsenhuoltolain mukainen] tehtävänjakomääräys on käsitteenä useissa instansseissa tuntematon eikä esimerkiksi näy järjestelmissä. Tästä syystä joudun kuljettamaan sopimusta mukani ja varaamaan fyysisiä tapaamisia eri paikkoihin enkä voi hoitaa asioita verkossa."

5.3.3 Uusperheet

Hanke sai analysoitavakseen aineiston kyselystä, jonka toteutti Suomen Uusperheiden Liitto ry. Kysely oli avoinna 26.4.–8.5.2022. Kyselyyn oli mahdollista vastata joko uusperheen vanhempana (n = 231) tai sosiaali-, terveys- tai kasvatusalan henkilöstön

edustajana (n = 33), ja lisäksi kyselyssä kysyttiin vastaajan roolia uusperheen vanhempana. Osalla vastaajista eri roolit olivat päällekkäisiä. Vastanneista vanhemmista puolet oli biologisia äitejä (50 %), puolet bonusäitejä (48 %), kymmenen prosenttia biologisia isiä, neljä prosenttia bonusisiä ja kolme prosenttia joku muu huoltajaan verrattavissa oleva henkilö.

Uusperheille suunnatun kyselyn tavoitteena oli kartoittaa sitä, miten perheiden palveluiden saatavuus, erilaiset lapsiperheiden tuet sekä lasten elatukseen liittyvät kustannukset jakautuvat vuoroasuvien lasten koteihin, joten sen tulokset eivät ole kaikin osin verrannollisia hankkeen muiden kyselyiden kanssa. Kysely tarjoaa kuitenkin ainutlaatuisen rikasta tietoa uusperheiden erityishaasteista ja täydentää siten hankkeen etä- ja lähivanhemmille suuntaamien kyselyiden sekä Kelan aiemman laajan vuoroasumista koskeneen selvityksen tuloksia (ks. Miettinen ym. 2020).

Kyselyn ensimmäisessä osiossa selvitettiin vastaajien kokemuksia erilaisista perheille suunnatuista palveluista. Osion tuloksissa nousivat vahvasti esiin koettu yhdenvertaisuuden puute uusperhetilanteissa, ja erityisesti bonusvanhemman roolissa olleet vastaajat raportoivat kokemuksia palvelujen tarjoajien epäyhdenvertaisista asenteista ja bonusvanhemman oikeudettomasta asemasta.

”Bonusäidin rooli on todella ulkopuolinen. Ei virallista asemaa tai oikeutta hoitaa asioita, vaikka todellisuudessa lapsen elämässä yhtä paljon läsnä kun biologiset vanhemmat.”

”Bonusvanhemmat ovat näkymättömiä, heistä ei puhuta avoimesti (esim. päiväkotia, neuvola), koska biologinen vanhempi voi pahoittaa mielensä.”

Yksittäisistä palveluista ja etuuksista mainittiin useimmin koulukyytien puute toisesta kodista, lapsilisän maksaminen vain toiselle vanhemmalle, sekä se, ettei etävanhempi voinut saada lasten asumisen huomioivaa asumistukea. Lähivanhemmalla koettiin olevan enemmän oikeuksia kuin etävanhemmalla ja bonusvanhemmalla, mikä erityisesti vuoroasuvien lasten perheissä oli ongelmallista.

Monet vastaajat kertoivat, että tiedonkulussa palveluiden ja etävanhempien välillä on ongelmia. Joissain palveluissa, kuten koulun Wilma-järjestelmässä tai terveydenhuollon Maisa-palvelussa, tiedonkulku saattoi toimia, mutta sitten taas toisissa palveluissa tieto ei välittynyt. Tiedon välittyminen etävanhemman perheeseen oli ennen kaikkea lähivanhemman yhteistyökyvykkyydestä ja halusta kiinni.

”Monessa asiassa kaksi kotia huomioidaan hyvin (esim. erityislapsen hoitokontaktissa kaikki tieto postitetaan kumpaankin kotiin ja molemmat vanhemmat

huomioidaan). Koen kuitenkin, että tämä on paljon myös sen ansiota että olen tätä biologisena äitinä/ lähivanhempana vaatinut.”

Tiedonkulusta huolehtiminen saattoi myös päätyä lapsen tehtäväksi.

“Etuuksissa ei huomioida, ja ihan konkreettisenä esimerkkinä, että koulussa ei aina tajuta antaa kahta lukujärjestystä. Lapsi oli itse pyytännyt itselleen ja muille vuoroasuille lapsille toista lukujärjestystä.”

Vain muutama vastaaja kertoi, ettei heillä ole ongelmia tiedonsaannissa tai palveluissa. Näissä perheissä eronneet vanhemmat pystyivät sopimaan asioista keskenään, eikä heidän vastauksistaan ilmennyt, että heillä olisi ollut tarvetta sosiaaliturvatuksille toisessa tai molemmissa kodeissa. Kukaan vastaaja ei kirjoittanut, että palvelu- ja etuusjärjestelmä vaikuttaisi ajantasaiselta tai yleisesti hyvin toimivalta.

Etävanhempien ja erityisesti bonusvanhempien roolin haasteet nousivat esiin lukuisissa arjen tilanteissa. Monet kyselyn vastaajista kantoivat vastuuta puolisonsa lapsesta, vaikka heillä ei tyypillisesti ollut juridista huoltoa.

”Ei huomioida kunnolla. Kaikki tieto vain lähin osoitteeseen. Lääkärit yms. lähivanhemman kanssa, koulun Wilma vain vanhemmille vaikka bonusvanhemmat on yhtä paljon mukana, meillä koulukyyti vain lähivanhemman osoitteesta, vaikka sama matka kouluun, mutta me joudumme kускаamaan lapsen meiltä joka rasittaa valtavasti perhettä, yms.”

Kyselyn seuraavassa osiossa selvitettiin, miten lapsesta aiheutuvat kulut jakautuvat erityisesti vuoroasumistilanteissa ja miten elatusapua maksetaan. Vastaukset olivat vuoroasumistilanteiden osalta varsin samansuuntaisia kuin aiemmassa Kelan selvitystyössä. Lähivanhempana olevat vastaajat ilmoittivat tyypillisemmin vastaavansa muun muassa lasten vakuutusmaksuista (56 %, n = 51, vrt. 44 % etävanhemmista, n = 38) sekä lapsen terveydenhuoltokuluista (68 %, n = 62; vrt. 54 % etävanhemmista, n = 46), kun taas etävanhemman roolissa vastaajat vastasivat useammin lapsen liikumisesta kotien välillä (71 %, n = 61; vrt. 51 %, n = 46) ja koulukyydeistä (43 %, n = 37; vrt. 29 % lähivanhemmista, n = 26). Erot eivät olleet kuitenkaan erityisen suuria, ja monet kulut kuten harrastus- ja vaatekulut mainittiin molemmissa vastaajaryhmissä.

Lapsesta aiheutuvia kuluja ja niiden maksamista oli mahdollista avata tarkemmin seuraavissa avokysymyksissä. Kysymyksiin tuli vastauksia sekä lähi-, etä- että bonusvanhemmilta, jane valottivat varsin monimuotoisia tilanteita elatuksen suhteen.

“Lapsella oma tili, jonne laitetaan rahat isompia hankintoja varten ja sinne tulee myös lapsilisä. Vanhemmat ostavat arjen tarvikkeet sen mukaan kummassa kodissa tarve esiintyy. En pysty siis erottelemaan kuluja, jotka olisivat VAIN minun kontollani”.

”Biologinen äiti on melko pienituloinen. Ainoastaan vaatekulut ja suuremmat hankinnat, esim. pyörät hoidetaan suunnilleen puoliksi, muuten maksamme esim. harrastamisen, vakuutukset ja puhelinlaskut kokonaan.”

”En ole etävanhempi vaan bonusäiti, mutta vastasin silti kysymykseen. Mieheni hoitanut aina kaikki lasten harrastus-, vakuutus- ja lääkäri-, sun muut kulut. Että lapsilla on kaikkeen noihin mahdollisuus ja mahdollisuus harrastaa. Tuntuu joskus epäreilulta, että me maksamme melkein kaikki, vaikka toisessa kodissa saadaan lapsilisät ja olisi taloudellisesti mahdollista muutenkin.”

Erilaisten lapsesta aiheutuvien kulujen jakautumisen lisäksi kyselyssä selvitettiin nimenomaisesti sitä, oliko elatusavusta olemassa viranomaisen vahvistama sopimus tai tuomioistuimen päätös. Kysymys suunnattiin vuoroasuvien lasten etävanhemmille, ja vastaajista 70 prosenttia kirjoitti, etteivät he maksa elatusapua toiselle vanhemmalle (n = 59). Monet tarkensivat, että lapset asuvat vuorotellen molempien vanhempiensa luona ja kumpikin vastaa omalla viikollaan syntyvistä kuluista. Isompia hankintoja oli jaettu yhteisesti tai vuorotellen maksettavaksi.

En maksa elatusmaksuja, mutta suurempien tulojeni vuoksi vastaan lapsiin liittyvistä kuluista enemmän.”

”Olemme sopineet, että kumpikaan ei maksa elatusmaksua ja lapsilisät jaetaan puoliksi. Lasten harrastukset, vakuutukset, puhelinlaskut ym. kulut on jaettu siten, että molemmille vanhemmille tulee lähes saman verran kuluja. Vaatekulut eivät ole aivan tasan, mutta molemmat huolehtivat omaan talouteensa käyttövaatteet itse.”

Osassa vastauksista ilmeni kuitenkin, että alkuperäinen sopimus elatuksesta ei aina toteutunut tarkoitetulla tavalla.

”Ei makseta elatusmaksuja. Lähivanhempi saa lapsilisät, ja tarkoitus oli, että hän maksaa kaikki muut lasten kulut paitsi sisävaatteet. Tämä ei kuitenkaan toteudu, sillä lähivanhempi ei maksa pyynnöistä huolimatta kaikkia hänelle tarkoitettuja kuluja.”

Yhteensä 19 prosenttia vastaajista raportoi, että elatusmaksuista on sovittu lastenvalvojan, oikeuden tai erikseen mainitsemattoman sopimuksen mukaisesti (n = 16). Kahdessa näistä mainittiin, että näin on siitä huolimatta, että lapset asuvat vanhempiansa luona vuoroviikoin.

Kyselyn seuraavassa osiossa selvitettiin, millaiset seikat olivat vaikuttaneet siihen, kummassa osoitteessa vuoroasuvat lapset olivat kirjoilla. Yhteensä 132 vastaajaa kertoi tarkemmin syistä, jotka vaikuttivat lasten kirjoilla olemiseen.

Koulupiirin tai koulun / päiväkodin säilymisen samana kuin ennen eroa tai koulukyydin järjestymisen mainitsi syyksi joka neljäs (27 %; n = 36). Eräs vastaaja kuvasi tilannetta näin:

”Vanhempien lasten kohdalla se, että heillä säilyi sama koulupiiri ja oikeus koulukyytiin (kirjoilla isän luona). Nuorimman lapsen kohdalla se, että olin vielä hoitovapaalla, kun erosimme (kirjoilla minun luonani). Nyt yhden lapsen kirjat ovat siirtymässä minulle, kun lasten isä muuttaa toiseen kuntaan, näin opiskelevan nuoren kotikunta ja palvelut eivät muutu.”

Monissa tilanteissa päätös oli ollut vahvasti lähivanhemman, tyypillisesti äidin, tahdon mukainen (26 %; n = 34).

”Biologisen äidin erittäin vahva tahto pitää lapset kirjoilla itsellään, jotta on oikeutettu kaikkiin esim. Kelan tukiin. Isällä ei minkäänlaista sananvaltaa tähän päätökseen.”

”Halusin ehdottomasti olla lasten lähivanhempini, sillä koen pystyväni huolehtimaan paremmin lasten käytännön asioista ja mm. vaatehankinnoista. Lasten isä on hyvin hajamielinen ja pelkäsin, etteivät asiat hoidu. Minun pitää aina muistuttaa häntä niistäkin vähistä asioista, joita hän lupaa hoitaa. Välillä ne unohtuvat siltikin.”

Päätöstä kuvaili yhteiseksi 10 vastaajaa (8 %), ja 9 vastauksen mukaan lapset ovat jääneet kirjoille sen vanhemman luokse, joka oli jäänyt asumaan perheen aiempaan yhteiseen kotiin (7 %). Yhteensä 27 vastaajaa puolestaan kertoi kirjoillaolotarkaisuun vaikuttaneen sen, kuka tarvitsi tukia, esimerkiksi asumistukea (20 %). Joissain vastauksissa mainittiin erilaisia syitä liittyen perheen eri lapsiin:

”Kelan asumistuki, lapsilisän yksinhuoltajakorotus, koulupaikka. Puoliso on aiemmin halunnut pitää toisen lapsensa kirjoilla itsellään koska on ollut huolissaan, että äiti muuttaa lasten kanssa hetken mielijohteesta toiselle paikkakunnalle.”

Yhteensä 11 vanhempaa kertoi, että ratkaisuun siitä, missä lapset olisivat kirjoilla, olivat vaikuttaneet toisen vanhemman ongelmat tai rajoittunut kyky huolehtia lapsista varsinkin eron aikoina (8 %).

Lopuksi kyselyssä selvitettiin vielä, millaisia kehitystarpeita vuoroasuvien lasten vanhemmat näkivät erilaisissa perheille suunnatuissa tuen muodoissa. Uusperheiden vanhemmista lähes kaksi kolmasosaa (64 %) valitsi vaihtoehtojen joukosta lapsilisät, yli puolet (58 %) valitsi koulukyydit, puolet (50 %) asumistuen, ja lähes puolet (47 %) riittävän tiedonkulun molempiin koteihin päiväkodista ja koulusta, elatustuen (44 %), tiedonsaannin palveluista ja tukimuodoista (43 %), sairastuneen bonuslapsen hoitovapaan (42 %) sekä työelämän joustavuuden esimerkiksi lapsen sairastaessa (42 %). Lisäksi lähes kolmannes vastaajista valitsi perhepalvelujen saatavuuden (30 %) ja erityispalvelujen saavuuden riitatilanteissa (30 %). Neljännes vastaajista valitsi perheneuvontapalvelujen saatavuuden (27 %). Alle joka viides vastaaja valitsi toimeentulotuen (19 %), kotihoidontuen (17 %), alle 16-vuotiaan vammaistuen (17 %), joustavan hoitorahan (14 %) ja neuvolapalvelujen saatavuuden (13 %). Lisäksi useita mainintoja saivat muut perheitä koskettavat tilanteet, kuten osittainen hoitoraha, opintoraha ja omaishoidontuki.

Kokonaisuutena kyselystä ilmenee, että monien uusperheiden arki jäsentyy lasten luonapidon ja erityisesti vuoroasumisen mukaan. Uusperheiden perhetilanteissa oli useita samoja piirteitä kuin muilla etä- ja lähivanhemmilla, kuten tiedonsaannin merkitys sekä asumiseen, palveluihin ja etuuksiin liittyvät haasteet. Näissä päällekkäisissä perhetilanteissa juridisen vanhemmuuden rinnalle nousi monissa vastauksissa bonusvanhemman tärkeys. Monet bonusvanhemmat huolehtivat vastausten mukaan lapsesta tai tämän asioiden hoitamisesta, mutta samalla heidän juridisen asemansa häilyvyys korostui vastauksissa. Vain harvalla bonusvanhemmalla oli oheishuoltoa koskevaa määräystä, eikä oheishuoltoa koskevia toiveita juuri noussut esiin avovastauksissa.

5.3.4 Sateenkaariperheet

Monet vanhempien erillään asumiseen ja uusperheellisyteen liittyvät kysymykset nivoutuvat myös sateenkaariperheiden arkeen, ja edellä kuvattuihin etävanhempien, yhden vanhemman perheiden ja uusperheiden kyselyihin saatiin vastauksia myös itse-

ään sateenkaariperheellisinä pitäviltä vastaajilta. Edellä käsiteltyjä kyselyitä ei kuitenkaan ollut suunnattu nimenomaan sateenkaariperheille, ja tulokset eivät välttämättä tuo esiin sateenkaariperheille ominaisia haasteita. Eräs uusperhekyselyyn vastannut vanhempi kirjoitti osuvasti:

“Olen eronnut sateenkaariperheellinen (apilaperhe). Minulle suurin ongelma on se, ettei perhemuotoani tunnisteta. Vuoroasuminen on vain osa sitä.”

Hankkeen aikana selvitettiin myös erikseen sateenkaariperheellisten henkilöiden kokemuksia. Hanke toteutti yhteistyössä Sateenkaariperheet ry:n kanssa osion järjestön kyselyyn, ja siihen saatiin runsaasti vastauksia erilaisissa perhetilanteissa eläviltä vastaajilta. Kysely oli avoinna 23.5.–29.6.2022 ja vastauksia saatiin yhteensä 422 vanhemmalta tai vanhemmuutta suunnittelevalta tai toivovalta vastaajalta, mitä voidaan pitää kohtuullisen edustavana otoksena seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvista perheellisistä henkilöistä. Lapsen huoltoon ym. liittyvien kysymysten lisäksi kysely kattoi laajasti muun muassa apilaperheellisyyteen, hedelmöityshoitoihin ja sijais-synnytysjärjestelyihin sekä monivanhemmuuteen liittyviä aiheita. Näitä teemoja on käsitelty edellä 3. ja 4. luvuissa.

Nyt käsillä olevan teeman kannalta sateenkaariperheille suunnattu kysely auttaa valottamaan erityisesti huolto- ja tapaamisoikeusratkaisujen merkitystä. Samoin kuin etävanhemmille ja lähivanhemmille suunnatuissa kyselyissä, myös tässä kyselyssä selvitettiin perheiden järjestelyjä lasten huollon, asumisen, elatuksen ja tapaamisten osalta. Valtaosa oli sopinut järjestelyistä lastenvalvojan luona vahvistetulla sopimuksella 40 %, (n=50), mutta peräti 40 prosenttia kertoi, että järjestely on toteutettu vanhempien kesken epävirallisella sopimisella (n=53) (ks. tarkemmin kuvio 8 aiemmin tässä luvussa). Järjestelyjä koskevaan avokysymykseen vastasi 17 apilaperheen vanhempaa¹³⁵ sekä 76 muuta sateenkaariperheen vanhempaa.

Niistä vanhemmista, joiden perhemuoto oli jotain muuta kuin apilaperhe, suurella osalla oli käytössä vuoroasumisjärjestely. Vuoroviikkojärjestelyistä kertoi ensisijaisesti 35 ja osana muuta vastaustaan kaksi vastaajaa, ja vuoroasuvista perheistä kolmessa vanhemmat vaihtoivat tasaisin väliajoin kotia lasten asuessa aina perheen yhteisessä kodissa. Järjestelyissä oli muutenkin vaihtelua.

“Lapsi on luonani 2 viikkoa ja toisella vanhemmallaan yhden viikon. Toinen vanhempi ei ole virallinen vanhempi, eikä sen vuoksi suostu maksamaan elatusta.”

¹³⁵ Tulokset on tältä osin kuvattu edellä 4. luvussa.

Monet kyselyyn vastanneet vanhemmat olivat sateenkaarevuuden ohella myös erotai uusperheitä. Eräässä perheessä lapsella kerrottiin olevan paitsi biologiset, eronneet vanhemmat, joiden luona lapsi asui vuoroviikoin, myös vastaajan uusi kumppani lapsen kolmantena huoltajana. Perheessä lapsen taloudellinen huolenpito jaettiin mahdollisimman tasan näiden kolmen huoltajan kesken, perheen keskenään sopiman järjestelyn mukaisesti, eikä kukaan heistä maksanut elatusmaksuja. Eräässä toisessa vastauksessa kerrottiin siitä, kuinka perheen lapsella on kaksi alkuperäistä äitiä, joiden lisäksi hän pitää bonusäitiään kolmantena äitinään, mutta kuinka kenelläkään osapuolella ei ollut toivetta virallistaa tätä suhdetta, kun oikeudellisia äitejä oli jo kaksi.

Tilanteita, joissa lapset asuivat pääsääntöisesti tai kokonaan vastaajan luona, oli 18. Näistä osassa toinen alkuperäinen vanhempi ei halunnut olla tekemisissä lapsen kanssa lainkaan tai oli yhteyksissä vain harvoin. Eräässä tällaisessa tapauksessa vastaaja kertoi, että hänen lapsensa pitävät hänen kumppaniaan vanhempanaan. Vastaavasti kuin yksi vuoroasuvien lasten vanhempi kertoi, myös eräs yksinhuoltajavanhempi raportoi lainsäädännöllisenä haasteena sitä, ettei lapsen toinen vanhempi ole oikeudellinen vanhempi eikä siksi ole suostunut maksamaan elatusta. Yhdessä vastauksessa selitettiin, että sijoitetun lapsen biologiset vanhemmat asuvat kaukana ja lapsi tapaa molempia heistä vain muutaman tunnin kuukaudessa.

Järjestelyt vastasivat pääsääntöisesti suhteellisen hyvin asianosaisten toiveita. Kysymykseen vastasi yhteensä 155 vanhempaa, ja heistä 57 prosentilla järjestely vastasi heidän toiveitaan hyvin ja 37 prosentilla osittain. Vastaukset olivat saman suuntaisia sen suhteen, miten hyvin vastaajat kokivat järjestelyn vastaavan lasten toiveita: 60 % katsoi järjestelyn vastaavan lasten toiveita hyvin ja 29 % osittain. Osalle vastaajista järjestely ei kuitenkaan vastannut heidän omia toiveitaan lainkaan (8 %) tai ei vastannut lasten toiveita lainkaan (8 %)

Seuraavassa avokysymyksessä yhteensä 55 sateenkaariperheen vanhempaa kertoi, miten he tai heidän lapsensa toivoisivat järjestelyjen muuttuvan. Vaikka vastaajamäärä on kohtuullisen pieni osuus koko kyselyyn vastanneista, yksittäisistä avovastauksista saa hyvän kuvan mahdollisista huoltoon, asumiseen, elatukseen ja tapaa-misoikeuteen liittyvistä toiveista. Kymmenen vastaajaa totesi, että lapsi haluaisi viettää enemmän aikaa jonkun muun vanhempansa kanssa. Yhdessä perheessä se oli käytännössä mahdotonta, koska lapsi kulki taksilla erityisluokalle, ja kuljetuksen saa vain lähivanhemman kodista. Yhdessä vastauksessa tuotiin esille, kuinka lapsi pitää vanhempansa entistä kumppania vanhempanaan, mutta tämä ei halua tavata lasta. Eräässä vastauksessa kaivattiin selkeämpää tapaa sopia aikatauluista lasten äitien kanssa.

Kahdeksassa vastauksessa käsiteltiin sitä, kuinka vanhempi haluaisi olla enemmän lapsensa tai lastensa kanssa. Osalla tämä olisi tarkoittanut asumista lähempänä lapsen toista kotia, mikä ainakin parissa vastauksessa mainittiin taloudellisesti mahdottomaksi.

”Toivoisin, että saisin olla viikoittain yhdessä lasten kanssa ja tavata useammin, en kuitenkaan voi vuokrata toista asuntoa heidän asuinpaikkakunnaltaan ja lähivanhempi kieltäytyy osallistumista kuljetuksiin.”

Parissa vastauksessa korostui se, ettei vanhempi olisi halunnut lapsen viettävän niin paljon aikaa toisen vanhemman luona tämän erilaisten arvojen tai väkivaltaisuuksien johdosta. Kahdeksan vanhempaa puolestaan ilmaisi toiveen, että lapsi tai lapset olisivat enemmän muun vanhempansa kanssa, joko sen vuoksi, että he kaipasivat itse enemmän aikaa itselleen tai parisuhteelleen, tai sen vuoksi, että he katsoivat sen olevan lapselle tärkeää.

Sateenkaariperheille suunnatun kyselyn osana selvitettiin myös vastaajien kokemuksia lapsenhuoltolain vuoden 2019 uudistuksesta, sillä uudistuksen tuomia mahdollisuuksia huollon ja tapaamisoikeuden järjestämiseksi voidaan pitää sateenkaariperheiden kannalta merkittävinä. Erityisesti mahdollisuus oheishuollon vahvistamiselle sopimuksella tuomioistuinmenettelyn asemesta sekä mahdollisuus vahvistaa lapselle tapaamisoikeus hänelle erityisen läheiseen henkilöön voisivat sinänsä olla perusteltuja välineitä perhesuhteiden juridiseen järjestämiseen.

Kysymykset eivät kuitenkaan tavoittaneet kovin hyvin vastaajia, ja osion vastausmäärät jäivät pieniksi. Vaikka monilla vastaajilla oli vahvistettu oheishuoltoa koskeva järjestely, monet ratkaisusta oli annettu käräjäoikeudessa ennen 2019 uudistuksen voimaantuloa. Huomionarvoista on kuitenkin, että osalla vastaajista oli uudistuksen voimaantulon jälkeenkin ollut haasteita oheishuoltoa koskevassa asiassa.

”Lastenvalvojan näkemyksen mukaan oheishuoltajuutta ei voitu vahvistaa molempien biologisten vanhempien ja lapsen yksimielisyydestä huolimatta, koska lapsella oli jo kaksi huoltajaa, joista kumpikaan ei ollut estynyt toimimaan huoltajana.”

Toisilla vastaajilla taas asiointi lastenvalvojan luona oli sujunut mutkattomasti.

”Toisen lapsemme osalta haimme oheishuoltajuuden lastenvalvojan kautta ja se sujui hyvin ja suhteellisen mutkattomasti ja perheemme moninaisuus nähtiin positiivisena asiana.”

5.3.5 Adoptioperheet

Adoptioperheille suunnattu kysely keskittyi ennen kaikkea lapsiperheellistymiseen sekä vastaajien ajatuksiin lapsen aiempien vanhempien roolista.¹³⁶ Kyselyn vastaukset valottavat lisäksi perheiden kokemuksia palvelujärjestelmästä. Vastauksista nousee esiin yhtäältä palvelujen ja etuuksien saatavuutta ja saavutettavuutta koskevia seikkoja, kuten toive mahdollisuudesta osittaiseen hoitorahaan adoptiovanhemmalle, ja toisaalta palvelujen laatu ja monimuotoisuuden huomioiminen palveluissa.

Adoptioperheille tehdyssä kyselyssä (n = 165) noin 40 % vastaajista oli kokenut adoptiovanhempana ongelmia jossakin palvelussa tai lapseen liittyvässä asiointissa viikoksi kuluneen 12 kuukauden aikana, kun taas 9 % ei ollut yrittänyt käyttää palveluja ja 48 % ei ollut kohdannut haasteita palvelujen käytössä. Monet koetut haasteet olivat liittyneet lapsen asioiden hoitamiseen ennen adoption vahvistamista, ja muun muassa lapsilisän, hoitovapaan ja Kela-kortin saaminen oli ollut ongelmallista. Digi- ja väestötietoviraston byrokratiaa toivottiin tältä osin helpotettavan.

Adoptioon liittyvien kysymysten tunteminen oli useissa palveluissa heikkoa, ja 35 vastaajaa kertoi, että heidän oli ollut vaikea tai mahdoton saada adoptiolapselle sopivaa tukea eri vaiheissa lapsuutta päiväkodissa, koulussa, terveystieteissä ja lastensuojelussa. Useat vastaajat mainitsivat kohdanneensa palveluissa epäsensitiivisyyttä tai rasismia, ja muutamissa vastauksissa kerrottiin, että palveluissa oli käytetty väärää, häiritseviä ja loukkaavia nimityksiä tai termejä.

Sen lisäksi, että adoptioperheille suunnattu kysely valottaa perheiden arjen haasteita, se tarjoaa olennaista tietoa perhesuhteiden tunnistamisesta adoption kautta. Erityisesti perheensisäinen adoptio ja sijoitettuna olevan lapsen adoptio voivat olla tapa vahvistaa juridisesti lapsen ja tosiasiallisen vanhemman välille käytännössä muodostunut perhesuhde.

Adoption merkitys vakiintuneen perhesuhteen tunnistamisessa nousi kyselyssä esiin myös toisesta näkökulmasta, eli entisen kumppanin lapsen adoption kannalta. Muuttamalla kyselyyn vastanneella oli nimittäin perhetilanne, jossa heille oli aikanaan muodostunut vakiintunut perhesuhde puolison lapsen kanssa, mutta jossa perheensisäistä adoptiota ei ollut voitu vahvistaa lapsen toisen vanhemman vastustuksen vuoksi. Sittemmin lapsi oli aikuistunut ja adoptio ei olisi enää edellyttänyt vanhemman suostumusta, mutta vastaaja ja hänen puolisonsa olivat eronneet. Perheensisäinen adoptio ei siksi ollut enää mahdollinen.

¹³⁶ Ks. näiltä osin 3. ja 4. luvut.

5.3.6 Sijaisperheet

5.3.6.1 Lähtökohtana julkinen hallintotehtävä

Yksi niistä perhemuodoista, joissa perhe-elämää jaetaan useamman kuin kahden tosiasiallisen tai juridisen vanhemman kanssa, koostuu perhehoitoa antavista perheistä. Alaikäisen lapsen perhehoito voidaan toteuttaa esimerkiksi lastensuojelulain (417/2007) perusteella tai vammaispalveluna. Perhehoidossa yhdistyvätkin usein hyvinkin perheenomainen, tavallinen arki sekä sosiaalihuollon palvelun toteuttaminen, ja vastaavasti perhehoitoa antavat aikuiset saattavat hahmottaa suhdettaan lapseen erilaisin tavoin eri perheissä.

Perhehoidon tarkastelussa on olennaista huomata, että lastensuojelulain perusteella toteutettavassa perhehoidossa on kyse julkisesta hallintotehtävästä. Siten perhehoitajien eli sijaisperheen aikuisten asema järjestyy keskeisiltä osin tämän tehtävän hoitamisesta koskevan lainsäädännön mukaan¹³⁷, ja lapsen asema puolestaan turvataan lastensuojelulain mukaisesti ennen kaikkea sijaishuoltoa koskevalla valvonnalla sekä sosiaaliviranomaisten vastuulla. Tämä lähtökohta on pidettävä kirkkaana arvioitaessa perhehoitotilanteita.

Parhaimmillaan perhehoidon sijoitus voi olla lapsen kannalta erittäin toimiva ratkaisu. Kyse voi olla esimerkiksi lyhytaikaisesta sijoituksesta, jonka jälkeen lapsi palaa omaan perheeseensä, tai toisinaan pitkäkestoisesta sijoituksesta. Pitkäkestoisten sijoitusten aikana lapsen ja perheen muiden jäsenten välille voi tällöin syntyä tosiasiallista perhe-elämää, ja lapsi saattaa kokea sijoitusperheen omana perheenään. Aiemmassa tutkimuksessa tehdyissä haastatteluissa osa lapsista kuvaa tällaista tilannetta niin, että heillä on tosiasiaassa kahdet vanhemmat.¹³⁸ Selvältä vaikuttaa, että lapsen kannalta perhehoidossa merkittäviä asioita ovat ennen kaikkea turvallisuus ja välittäminen¹³⁹, eikä perhehoidon juridinen kehys tyypillisesti nouse lapsen näkökulmasta keskiöön.

Erilaisia hahmotuksia lapsen perhesuhteista selvitettiin hankkeen kyselyssä, joka toteutettiin yhteistyössä Perhehoitoliiton kanssa. Perhehoitoliitto on muutama vuosi sitten selvittänyt perhehoitajien sosiaaliturvaan liittyviä kysymyksiä, joita analysoidaan

¹³⁷ Ks. perhehoitolaki (263/2015) esitöineen sekä Rätty 2023 s. 643–657 ja Araneva 2018.

¹³⁸ Hämäläinen 2012, s. 160. Kirjoittaja jatkaa, että lapsen ”vanhemmuuskäsitys saattoi siten olla laaja, ja siihen mahtui ajatus useammasta vanhemmasta”. Osa sijoitetusta lapsista kertoi kutsuvansa joskus vahingossa sijaisvanhempiaan vanhemmikseen.

¹³⁹ Ks. Lausten & Frederiksen 2016, Laakso 2019.

tarkemmin tämän raportin 6. luvussa, mutta tuolloin toteutetussa kyselyssä ei sen tarkemmin paneuduttu perhesuhteisiin ja niitä koskeviin ajatuksiin tai toiveisiin. Nyt toteutettu kysely syvensi siten tuolloin kerättyä tietoa erityisesti tosiasiallisen vanhemmuuden osalta ja keskittyi niihin sijaisperheisiin, joissa lapsi on sijoitettu lastensuojelutoimenpiteenä.

Kysely oli auki 11.8.–15.9.2022, ja siihen saatiin yhteensä 146 vastausta. Vastaneista valtaosa oli naisia (95 %) ja pieni murto-osa miehiä (4 %) tai muun sukupuolivaihtoehdon valinnoita (alle 1 %). Kyselyn vastaajista suuri osa toimi pitkäaikaisen perhehoidon perhehoitajana (84 %; n = 122). Vastaajien paikkakunnissa erottuivat Pohjanmaa, Pirkanmaa, Häme, Varsinais-Suomi ja Kymenlaakso, joista jokaisesta oli yli 10 % vastaajista. Vastaajista lähes puolet oli toiminut perhehoitajana yli 10 vuotta (46 %; n = 67) ja kolmannes 5–9 vuotta (32 %; n = 46), ja valtaosa vastaajista kuului lastensuojelun perhehoitajiin muulle kuin läheiselle tai sukulaiselle (90 %; n = 131). Osa vastaajista toimi perhehoitajana lisäksi tai ainoastaan läheiselle tai sukulaiselle, ja vastaajissa oli myös vammaisen lapsen perhehoitajia joko lastensuojelulain tai muun lain nojalla.

Kysely koostui olennaisesti neljästä eri osiosta. Kyselyssä selvitettiin 1) vastaajien ajatuksia vanhemmuudesta ja vanhemmuuden jakamisesta lapsen biologisten tai juridisten vanhempien kanssa; 2) perhe-elämän järjestymistä sijoituksen aikana; 3) vastaajien toiveita ja kokemuksia yhteydenpidosta sijoituksen jälkeen; ja 4) vastaajien kokemuksia palveluista ja sosiaaliturvasta. Seuraavissa jaksoissa analysoidaan kyselyn tuloksia erityisesti 1–3-kohtien osalta, ja 4-kohdassa tarkasteltua sosiaaliturvaa analysoidaan myöhempänä tämän selvityksen 6. luvussa.¹⁴⁰

5.3.6.2 Perheen arki sijoituksen aikana

Kyselyn kysymyksissä pyrittiin ottamaan huomioon erot eri perhehoidon toteutustapojen välillä. Kyselyn laatimisessa pidettiin todennäköisenä, että perheenomaiset ja kiinteät suhteet sijoitetun lapsen ja muiden perheenjäsenten välillä olisivat yhteydessä etenkin pitkäkestoisten ja usein varhaislapsuudessa alkaneiden sijoitusten kanssa.

Kyselyssä pyrittiin myös ottamaan huomioon eri perhetilanteet niin, että syvemmälle meneviä tai enemmän pohdintaa vaativia kysymyksiä perhesuhteista suunnattiin ennen kaikkea niille vastaajille, jotka hahmottivat oman tilanteensa hyvin perheenomai-

¹⁴⁰ Jäsennys on osin esitystekninen, sillä itse kyselyssä teemat ilmenivät lomittain.

sena. Tätä selvitettiin pyytämällä vastaajia nimenomaisesti kuvaamaan asteikolla yhdestä kymmeneen (1–10), kuinka perheenomaisena he pitivät perheensä arkea.¹⁴¹ Hieman yli puolet (52 %) kysymykseen vastanneista piti perheen arkea hyvin perheenomaisena (9 tai 10), noin kolmannes (30 %) kohtuullisen perheenomaisena (7 tai 8), ja loput vain osittain tai ei ollenkaan perheenomaisena (0–6).

Seuraavassa avokysymyksessä puolestaan kysyttiin, millaiset tekijät vastaajan mielestä estivät tai edistivät tavanomaista perhe-elämää. Kysymykseen tuli runsaasti vastauksia (n = 127). Edistävinä tekijöinä ilmenivät muun muassa tavallinen arki ja yhteiset harrastukset, estävinä puolestaan lasten mahdolliset erityistarpeet ja ennen kaikkea haasteet sosiaalityöntekijän tai biovanhempien kanssa sekä asioiden hoitamisessa. Vastaukset heijastavat siten osaltaan perhehoidon taustalla havaittavaa jännitettä julkisen hallintotehtävän toteuttamisen sekä perhehoidon sääntelyn tavoitteena olevan perheenomaisuuden välillä.¹⁴²

Monissa avovastauksissa (n = 26) perheenomaisen ja tavallisen arjen kuvattiin sisältävän vaikkapa yhdessä oloa, harrastuksia tai sääntöjä esimerkiksi siitä, että biologisten vanhempien luona vierailaan vain viikonloppuisin. Useat arjen tavallisuuden maininneet perhehoitajat kirjoittivat siitä, kuinka sijoitetut lapset on otettu yhdenvertaisiksi perheenjäseniksi.

Tavanomaista perhe-elämää estäviä tekijöitä mainittiin kuitenkin merkittävästi useammissa avovastauksissa. Yksi yleisimmistä tekijöistä, joka perhehoitajien mukaan esti tavanomaista perhe-elämää, oli sijoitetujen lasten haasteellisuus ja ongelmat (n = 25). Samoin monien vastausten mukaan tavanomaista perhe-elämää vaikeuttivat tarve saada lupa asioihin erityisesti sosiaalityöntekijältä ja ylipäänsä muiden tahojen vaikutus perheen aikatauluihin ja valintoihin (n = 32). Perhehoitajat kuvasivat, kuinka he eivät pystyneet vapaasti päättämään, koska he voivat lähteä mökille tai lomalle tai keitä perheen lapsista he saivat pitää luonaan joulua viettämässä. Perheen sijoitetut ja biologiset lapset saattoivat olla eri asemassa, sillä heille oli erilaisia sääntöjä tai erilaisia kuukausirahakäytäntöjä.

Eräs vastaaja kirjoitti perheestään näin:

“Emme voi matkustaa ilman lupaa. En voi jättää hoitoon kellekään ilman sijoittajan hyväksyntää. Moneen asiaan tarvitsen luvan. Haasteissa en vastaa itse,

¹⁴¹ Kysymys oli muotoiltu näin: “Sijaishuollon tarkoitus on tarjota tavanomaista perhe-elämää, jota sijoitettu lapsi ei ole muuten saanut. Jos vertaat elämääsi perheisiin, joissa ei elä sijoitettuja lapsia, miten perheenomaisena pidät arkeanne?”

¹⁴² Ks. tästä jännitteestä lastensuojelun valvonnan ja oikeusturvan kannalta erityisesti Araneva 2018 s. 183–187.

vaan aina on iso verkosto mukana päättämässä. Olen valvonnan ja seurannan kohde. Perhe on julkinen.”

Samoin vastauksissa tuotiin yleisesti esille, että biologisten vanhempien vaatimukset ja tapaamiset estivät tavanomaista perhe-elämää (n = 30). Erityisen hankaliksi koettiin tilanteet, joissa biologiset vanhemmat eivät hyväksyneet sijoitusta ja estivät lapsen kiinnittymistä sijaisperheeseen. Tapaamisten järjestäminen koettiin myös arkea rikkovaksi, varsinkin jos tapaamisia oli tiuhaan ja lapsi reagoi niihin voimakkaasti. Kuljetaminen tapaamisiin kuormitti arkea, erityisesti jos kaikilla lapsilla oli eri tapaamisajat ja -paikat.

Muutamit vastaajat (n = 6) kuvasivat erityisesti sitä, kuinka heidän oletetaan hoitavan sijoitetun lapsen asioita, mutta heiltä puuttuu oikeudet tehdä näin. Heille oli vaikeaa saada tietoja esimerkiksi terveyspalveluista. Eräs perhehoitaja totesi:

“Asiointi terveydenhuollossa on kankeaa ja pahimmillaan voisi aiheuttaa vaaratilanteita. [--] En voi tarkistaa mistään sähköisestä palvelusta lapsen reseptejä, lääkeannostuksia, lääkärin antamia ohjeita”.

Monissa vastauksissa pohdittiin kaiken kaikkiaan ristiriitaa sen välillä, että vastaajien odotettiin tarjoavan lapselle perheenomaisen kodin, mutta toisaalta he olivat jatkuvasti viranomaisten tarkkailun alla ja alttiita juridisten vanhempien arvostelulle. Perhehoitajat tarvitsivat myös luvan lukuisiin asioihin, kuten vaikkapa sijoitetun lapsen kielivalinnoille, koulukuvien julkaisemiselle ja laivamatkalle. Pari vastaajaa pelkäsi tilannetta, jossa sijoitus purettaisiin äkillisesti heidän toiveestaan riippumatta tai lapsi karkaisi teini-iässä, eikä sijaisperheen vanhemmilla olisi “edes tiedonsaantioikeutta”.

5.3.6.3 Vanhemmuus

Vaikka sijoituksen aikainen perhe-elämä saattoi joskus tuntua haastavalta, monissa perheissä lasten ja sijaisperheen vanhempien välille muodostui sijoituksen aikana läheinen suhde. Osassa perheistä perhe-elämä olikin niin vakiintunutta, että perhehoitajan asema läheni jopa vanhemman roolia.¹⁴³ Tämänkaltaisia tilanteita kartoitettiin erityisesti adoptiota ja vanhemmuuden jakamista koskevilla kysymyksillä.

Jos sijoitetun lapsen *adoptoiminen* olisi mahdollista, reilusti yli puolet vastaajista harkitsisi tai oli harkinnut sitä omalla kohdallaan (56 %; n = 66).

¹⁴³ Vrt. myös HE 252/2006 vp s. 91.

”Toivoisin sen olevan mahdollista. Avoin adoptio olisi mielestäni esim. meidän tapauksessamme hyvä ratkaisu. Yhteydenpito biologiseen sukuun säilyisi, mutta asioiden hoitaminen helpottuisi huomattavasti.”

Neljä prosenttia vastaajista oli adoptoinut aiemmin luonaan sijoitettuna olleen lapsen (n = 5). Yhdeksän prosenttia vastaajista kertoi, ettei tilanne koske heitä (n = 11) ja 15 prosenttia vastaajista ei osannut sanoa mielipidettään adoption suhteen (n = 18). Reilu viidennes vastaajista totesi, ettei harkitsisi sijoitetun lapsen adoptoimista (22 %; n = 26).¹⁴⁴

”Itse en tulisi adoptoimaan sijoitettuja lapsia heidän ollessaan alaikäisiä, jotta heidän mahdollisesti saamansa tuki ei vähenisi adoption myötä, esimerkiksi jälkihuolto, pääsy avun piiriin. Koen myös, että adoptio ei olisi tarpeellinen lasten ollessa alaikäisiä, sillä heidän suhteensa biologiseen sukuun voi muuttua eri ikäkausina. Toki adoptio helpottaisi perheen arkea siinä, ettäperhe saisi elää elämää ilman että ulkopuoliset tahot ohjaavat tai vaikuttavat arkeemme. Adoptio tietäisi haastavampia taloudellisia aikoja, etenkin tässä tilanteessa, jossa toinen vanhemmista toimii päätoimisena perhehoitajana.”

Niiltä vastaajilta, jotka olivat harkinneet adoptiota tai joille adoptio voisi olla vaihtoehto, kysyttiin seuraavaksi, mikä heille olisi ideaalitalanne *adoptiolapsen ja hänen aiemman / biologisen vanhempansa välisen suhteen* osalta. Kysymyksessä oli mahdollista valita useita vaihtoehtoja. Enemmistö kysymykseen vastanneista (n = 79) haluaisi, että lapsi voisi adoption jälkeen olla yhteydessä aiempaan vanhempaansa tai tavata häntä (82 %; n = 65). Avovastauksissa eriteltiin, että tapaamiset voisivat hoitua kuten tälläkin hetkellä, sillä ei olisi tarvetta katkaista juuria (n = 6).

”Voisi tavata [biologisia] sukulaisiaan ihan sen mukaan miten tälläkin hetkellä. Kutsutaan synttäreille, kyläillään jne. kuten muidenkin sukulaisten kanssa.”

Reilu kolmannes adoptoinnista kiinnostuneista perhehoitajista oli puolestaan sitä mieltä, että adoption jälkeen lapsi voisi saada tietoa aiemmasta vanhemmastaan tai syntyperästään (37 %; n = 29). Pienempinä mutta selvästi erottuvina vastaajaryhminä 14 prosenttia vastaajista toivoi, että lapsella ja aiemmalla vanhemmalla ei olisi lainkaan suhdetta (n = 11) ja yhtä moni (14 %; n = 11) haluaisi, että adoption jälkeen lapsen aiemmalla vanhemmalla olisi oikeuksia ja velvollisuuksia adoptiolapsen suhteen, esimerkiksi perinnön osalta.

¹⁴⁴ Vastausvaihtoehtoja pystyi valitsemaan useampia sen vuoksi, että osalla vastaajista tilanteet ovat päällekkäisiä esimerkiksi siten, että he ovat jo adoptoineet jonkun lapsen ja harkitsevat toisen adoptoimista.

Kyselyssä suunnattiin tämän jälkeen jatkokysymyksiä niille vastaajille, jotka olivat kiinnostuneita adoptiosta. Näille vastaajille kerrottiin, että joissakin maissa lainsäädäntö mahdollistaa adoption perheen ulkopuolelta niin, että adoptoidulla lapsella on juridinen side myös aiempiin vanhempiinsa. Vastaajilta kysyttiin, voisiko tämä olla joissakin tilanteissa heistä perusteltua, ja voisiko se olla vastaajalle itselleen vaihtoehto, jos Suomen laki mahdollistaisi sen.

Kysymykseen tuli yhteensä 70 vastausta, joista 40 prosentissa (n = 28) katsottiin, että tämä olisi heille hyvä vaihtoehto. Joitakin varauksia näissä vastauksissa annettiin, kuten että biologisten vanhempien tulisi tällaiseen pystyä. Lisäksi 23 prosenttia perhehoitajista vastasi, että tämä saattaisi ehkä olla hyvä vaihtoehto heille tai tietyissä tilanteissa, esimerkiksi jos sijoitetun lapsen äiti on nuori muttei päihteidenkäyttäjä (n = 16).

”Kyllä lapsen kannalta tällainen rinnakkaisvanhemmuus olisi ihanteellista, jos [biologiset] vanhemmat siihen kykenisivät.”

Noin viidennes (21 %; n = 15) vastaajista puolestaan totesi, että tämä vaihtoehto ei sopisi heille. Perusteluina mainittiin erityisesti se, että yhteydenpito sijoitetun lapsen aiempiin vanhempiin oli vaikeaa ja että vanhemmuuden oikeuksien jakaantuessa päätöksien tekemisestä tulisi liian vaikeaa. 16 prosenttia vastaajista ei osannut sanoa kantaansa tai koki tarvitsevänsä lisää tietoa asiasta (n = 11).

”Tilanteiden ja ihmissuhteiden solmut ovat joskus todella sekavia. Adoption pitäisi tuoda osapuolten elämään selkeyttä: kuka, mitä, miten jne., ei lisää mahdollisesti vaikeita ja hankalia suhteita. Ikävä totuus on, että juridisten vanhempien elämä on jo valmiiksi sotkuja ja solmuja täynnä. Niitä ei ehkä kannata siirtää enää adoptoidun lapsen elämään.”

Mitä perhehoitajille suunnattu kysely sitten kertoo sijoitettujen lasten perheistä? Kokonaisuuksena vastaukset osoittavat kiistatta, että monissa sijaisperheissä eletään tilanteessa, jossa lapsella on kiinteitä ja merkityksellisiä lapsen ja vanhemman suhdetta vastaavia suhteita sijaisperheen aikuisiin.

”Nyt oleva sijaislapsi on tullut vauvana ja ollut 13 vuotta. Ihan sama on kuin omat lapset.”

Joissain perheissä tämä suhde on myös juridisesti vahvistettu adoptiolla, kun taas toisissa adoption vahvistamista on harkittu mutta se on jäänyt toteuttamatta – usein sen johdosta, että lapsen juridisen vanhemman uskottiin vastustavan sitä.

5.3.6.4 Yhteydenpito sijoituksen päätyttyä

Kyselyn kolmannessa osiossa selvitettiin sijoitetun lapsen ja perhehoitajien välille mahdollisesti vakiintuvan perhesiteen merkitystä sijoituksen päätyttyä. Sijoituksen aikana perhe-elämä toteutuu ennen kaikkea perheenomaisena arjen jakamisena, mutta sijoituksen päättyessä perhe-elämän ja perhesiteiden tunnistaminen voi osoittautua haastavaksi.

Kahdella kolmasosalla vastaajista oli aiemmin ollut luonaan sijoitettu lapsi, jonka sijoitus oli päättynyt. Sijoitus oli osalla päättynyt lapsen siirtyessä vanhemmalle (29 %; n = 39) ja osalla, koska sijoitus oli ollut määräaikainen (21 %; n = 29). Joka neljännellä sijoitus oli päättynyt lapsen itsenäistymiseen (24 %; n = 33). Joka neljännellä toistaiseksi voimassa ollut sijoitus oli päättynyt lapsen siirtymiseen laitokseen (25 %; n = 34). Kuudesosalla toistaiseksi voimassa ollut sijoitus oli päättynyt lapsen siirtymiseen toiseen perhehoitoperheeseen (16 %; n = 22). Sijoitus oli päättynyt adoptioon vain neljällä prosentilla vastaajista (n = 5). Sijoitus päättyi muusta syystä 15 prosentilla (n = 20), ja näistä syistä mainittiin puolessa vastauksista sopimuksen irtisanominen lapsen väkivaltaisuuden, biologisen vanhemman uhkailun tai sosiaalityöntekijän kanssa koettujen ristiriitojen johdosta (n = 7).

Kyselyn seuraavassa avokysymyksessä selvitettiin, oliko lapsen kanssa ollut yhteydenpitoa sijoituksen päättymisen jälkeen. Kysymykseen vastasi yhteensä 86 vastaajaa, joista osalla yhteydenpito oli ollut hyvinkin kiinteää ja perheenomaista, osalla etäisempää mutta jatkuvaa, ja osalla katkennut kokonaan. Joillain perhehoitajista sijoituksen jälkeinen yhteydenpito oli riippunut lapsesta ja esimerkiksi siitä, oliko tämä ollut lyhyt- vai pitkäaikaisessa sijoituksessa heidän luonaan. Eräs vastaaja kertoi, kuinka kolmen kuukauden sijoituksessa ollut lapsi siirtyi mummolleen, ja he pitivät yhteyttä muutaman kerran vuodessa. Erästä laitokseen siirtynyttä nuorta ei puolestaan voinut päästää perhehoitajien kotiin hänen huumeiden käyttönsä johdosta, mutta yhteyttä pidettiin muuten vaihtelevasti. Osalla lapset ovat *”kuin omia biologisia lapsia”* ja he ovat *”aina tervetulleita kotiin”*.

Monissa jo itsenäistyneitä lapsia koskeneissa vastauksissa yhteydenpitoa kuvattiin erityisen perheenomaisena. Aikuistuneet lapset kävivät edelleen kyläilemässä kotonaan sijaisperheen vanhempien luona. Yhdessä vastauksessa kirjoitettiin täysi-ikäisten lasten adoptoinnista:

”Toisen olen adoptoinut ja toisen adoptio on vireillä. Eli yhteyttä pidetään, ovat minun lapsiani”.

Eräs aikuistunut tukiperhelapsi kävi sijaisperheessä kyläilemässä itse perustamansa perheen kanssa, ja hän oli kertonut saaneensa perhemallin sijaisperheestään.

Osalla vastaajista yhteydenpito oli haurasta. 22 perhehoitajaa kertoi, etteivät he pidä yhteyttä aiemmin heillä sijoitettuina olleisiin lapsiin. Lisäksi vastaavia tilanteita mainittiin muissa vastauksissa, joiden mukaan joitain lapsia tavattiin mutta kaikkia ei. Tapaamisten tai yhteydenpidon ero saattoi liittyä aiemman sijoituksen keston, jolloin pitkäkestoisen sijoituksen lapsia tavattiin, lyhytkestoisen ei. Joissain tilanteissa lapsen tapaaminen oli ollut liian vaikeaa laitoksen sääntöjen tai lapsen rasittumisen johdosta. Joissain tilanteissa lapsi oli siirtynyt biologisille vanhemmilleen, jotka eivät olleet sallineet yhteydenpitoa perhehoitajiin.

Sijoituksen purkautuminen saattoi olla ollut vastaajille shokki.

”Perhehoitajilla ei ole mitään oikeutta saada lapsesta tietoa sen jälkeen, kun toimeksiantosopimus katkaistaan. Vaikka se katkaistaisiin 15 vuoden jälkeen kahden päivän varoitusaajalla”.

Kyselyssä kerrottiin myös, että ”laki säättää mahdollisuudesta vahvistaa lapselle virallisesti oikeuden tavata ja pitää yhteyttä hänelle erityisen läheiseen henkilöön, esimerkiksi perhehoitajaan”. Vastaajilta kysyttiin, olivatko he hakeneet tai suunnitelleet hakevansa tapaamisoikeuden vahvistamista. Kolmea poikkeusta lukuun ottamatta kaikki 117 vastaajaa vastasivat kieltävästi. Monet eivät perustelleet kielteistä vastaustaan (n = 47). Osa kertoi, ettei tapaamisoikeuden hakeminen ollut ajankohtaista tai että sille ei ollut tarvetta (n = 23), ja suunnilleen yhtä moni ei ollut ollut tietoinen uudistetusta laista (n = 20).

Kaikkiaan perhehoitajille suunnatusta kyselystä ilmenee, että monilla lastensuojelun perhehoitajilla on toiveita perhesuhteiden tunnistamisesta tavoilla, jotka joko eivät ole tällä hetkellä mahdollisia tai jotka eivät ole realistinen vaihtoehto esimerkiksi adoption edellytysten vuoksi. Näitä toiveita yhdessä niiden taustalla olevien läheisten perhesuhteiden kanssa voidaan pitää indisiona tietynlaisesta piilevästä oikeussuojan tarpeesta: vaikka niihin ei liity mitään yksittäistä oikeudellista asiaa tai ratkaisutarvetta, ne hahmottuvat kyselyssä yksilöiden kannalta merkittävänä mutta oikeudellisesti hankalasti tunnistettavana kokonaisuutena. Mahdollisessa tulevassa valmistelussa tosiasiallisen vanhemmuuden merkityksestä on perusteltua tunnistaa myös tämä perhe-ryhmä. Selvää on samalla, että tämä edellyttää perusteellisempaa lastensuojelulain sääntelyn ja eri perheenjäsenten perus- ja ihmisoikeuksien analyysiä kuin mitä tämän hankkeen tehtävänanto on mahdollistanut.

5.3.7 Kyselyistä ilmenevät havainnot kootusti

- Etävanhemmilla on vaikeuksia useiden perheelle ja lapselle tarkoitettujen palvelujen saatavuudessa tai laadussa.
- Puutteet palvelujen saatavuudessa heikentävät lapsen asemaa. Lapsen tarvitseman kiireellisen terveydenhuollon saaminen oli ollut vaikeaa, kun lapsi oli tapaamisoikeuden nojalla eri paikkakunnallakuin missä hän oli kirjoilla.
- Palvelujen ja etuuksien saatavuus vaikutti siihen, millaiset asumis-, huolto- ja tapausratkaisut olivat mahdollisia. Asumistuessa tai vammaistuessa ei huomioitu lapsen luonapitoa etävanhemman luona.
- Huoltoa, asumista, tapaamisoikeutta ja elatusta koskevat ratkaisut eivät aina toteutuneet käytännössä, ja monet vastaajat kokivat vaikeaksi puuttua asiaan.
- Uusperheiden bonusvanhemmat raportoivat ongelmia työn ja perheen yhteensovittamisessa. Yksittäisenä asiana esiin nousi sairaan lapsen hoitovapaan ulottaminen bonusvanhemmalle, joka piti huolta lapsesta.
- Eron jälkeinen vanhemmuus aiheutti vaikeuksia joillekin lähivanhemmille, kun toista huoltajaa ei tavoittanut asioiden hoitamiseksi tai tämä ei halunnut tavata lasta. Monet lähivanhemmat toivoivat, että etävanhempi olisi tiiviimmin mukana lapsen elämässä.
- Yhden vanhemman perheiden taloudelliset haasteet näkyivät kyselyvastauksissa muun muassa lapsen elatusta koskevinä huolina sekä arjen tiukkuutena. Vuoroasumisjärjestelyt saattoivat edellyttää asumista kalliimmalla asuinalueella kuin mihin vanhemmalla olisi ollut varaa.
- Monissa lasten lukumäärään perustuvissa palvelujen hinnoissa tai etuuksien määrissä – kuten lapsilisien sisaruskorotuksissa tai päivähoitomaksuissa – ei huomioitu perheen vuoroasuvia lapsia. Monet vastaajat nostivat esiin myös koulukyytien puutteen vuoroasuvan lapsen toisesta kodista.
- Sateenkaariperheiden asumisjärjestelyt olivat keskimäärin varsin usein sovinnollisia ja asianosaisten ja heidän lastensa toiveiden mukaisia. Erotilanteisiin liittyi kuitenkin monia samoja haasteita arjen jakamisessa sekä huoltoa, asumista, elatusta ja tapaamisoikeutta koskevilla järjestelyillä kuin muissakin perheissä.
- Jotkut sateenkaariperheisiin kuuluvat vastaajat olivat kokeneet vaikeaksi saada vahvistettua oheishuoltoa koskevia sopimuksia uudistetun lapsenhuoltolain mukaisesti.
- Lapsen adoptiotaustaa ei aina osattu huomioida palveluissa, ja monet adoptiovanhemmat olivat kokeneet palveluissa loukkaavaa tai rasistista kielenkäyttöä tai asenteita.

- Lastensuojelulain nojalla pitkään sijoitettuna olleille lapsille ja sijaisperheen muille jäsenille muodostui usein pitkäkestoisia ja kiinteitä perhesuhteita. Näiden perhesuhteiden juridinen epävarmuus aiheutti huolta.
- Merkittävä määrä perhehoitajista harkitsisi tai oli harkinnut sijoitetun lapsen adoptoimista. Monet adoptioon myönteisesti suhtautuvista vastaajista pitivät mahdollisena järjestelyä, jossa adoptio säilyttäisi suhteen myös aiempiin vanhempiin.

5.3.8 Kokoavia huomioita

Hankkeen aikana toteutetuista kyselyistä nousee esiin suorastaan hengästyttävä määrä perheiden arjen ja lainsäädännön mahdollisia kipukohtia. Monet perheiden kohtaamista haasteista nivoutuvat laajemmin perheiden asemaan palveluissa ja sosiaaliturvassa, ja monet niistä ovat vaikeita ratkaista yksinomaan sääntelyllä. Sääntelyllä on silti väliä, sillä erityisesti huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskevalla sääntelyllä sekä elatusavun saamisella voi olla ratkaiseva merkitys arjen sujumiselle ja lapsen edun toteutumiselle käytännössä.

Niinpä esimerkiksi etävanhempien ja lähivanhempien kuvaamissa tilanteissa erovanhemmuuteen liittyvät haasteet lienevät liitettävissä lapsenhuoltolain rakenteisiin sekä niihin nojautuviin käytäntöihin. Esimerkiksi tiedonsaannin ongelmien taustalla on usein järjestelmätason oletus siitä, että yhteishuoltajat viestivät toisilleen kaikista lapsen asioista. Vaikka huoltajien yhteistyö onkin väistämättä tärkeää yhteishuollon onnistumiselle, palvelujärjestelmän toimivuuden rakentaminen huoltajien välisen viestinnän varaan asettaa joskus turhia esteitä lapsen asioiden hoitamiselle.

Erovanhemmuuteen liittyvät oletukset saattavat haitata myös muutoin lapsen asemaa. Niin sanotuilla etävanhemmilla on nykyään usein olennainen rooli lapsen arjessa, ja vuoroasumistilanteissa rajat liudentuvat entisestään. Monet eroperheet ovat usein myös muilla tavoilla monimuotoisia perheitä, ja hankkeen kyselyjen vastauksissa näkyi perheiden moninaisuus. Etävanhemmille suunnatun kyselyn eräs vastaaja kertoi muun muassa osallistuvansa tasavertaisesti myös entisen kumppaninsa aiemman liiton lasten kasvatukseen ja elatukseen, vaikka hänellä ei ollut koskaan ollut näihin huoltajuutta tai vanhemmuutta. Toinen vastaaja oli puolestaan virallisesti lapsen oheishuoltaja, “koska samaa sukupuolta olevien parisuhteiden rekisteröinti ei aikoihin helposti mahdollistanut adoptiota”.

Uusperheissä ja sijaisperheissä arjen haasteet kiteytyivät ennen kaikkea sosiaalisen vanhemman rooliin ja sen juridiseen tunnistamiseen. Kyselyjen valossa lapsenhuoltolain nykyisiä mahdollisuuksia ei juuri käytetty uusperheissäkään¹⁴⁵, ja sijaisperheissä tilanne on luonnollisesti vielä monimutkaisempi lastensuojelulain sääntelyn vuoksi. Bonusvanhemman tai sijaisperheen vanhemman merkitys lapsen elämässä jäi siten usein juridisesti näkymättömiin. Kyselyjen valossa ei ole mahdollista arvioida, missä määrin lapsen etua harkittiin kussakin yksittäistilanteessa; kokonaisuutena kyselyt antavat kuitenkin aihetta jatkotutkimukselle lapsen tosiasiallisten perhesuhteiden turvaamisesta.

5.4 Mahdollisia sääntelyvaihtoehtoja

5.4.1 Yleistä

Hankkeen kyselyistä ilmenee, että monilla keskenään varsin erilaisilla perheillä voi olla haasteita perheen arkisen yhdessäolon järjestymisessä ja arkeen nivoutuvassa lainsäädännössä. Mistä perheiden kuvaamissa ongelmissa sitten on kyse? Useissa kohdin ongelmat kietoutuvat erityisesti lapsen huoltoon, asumista, elatusta ja tapaamisia koskevien järjestelyjen toimimattomuuteen: toista huoltajaa ei esimerkiksi tavoiteta tarvittaessa, lapsen elatuksen kustannukset eivät jakaudu tasapuolisesti, tai lapsen sosiaaliselle vanhemmalle ei ole saatu oheishuoltoa tai tapaamisoikeutta koskevaa määräystä.

Monet näistä haasteista olisi helppoa ymmärtää nimenomaan lain soveltamiskysymyksinä, jolloin ongelma olisi ennen kaikkea alkuperäisen huoltoon ym. koskevan ratkaisun laadussa. Ehkäpä lapsen etua oli tuolloin arvioitu väärin, tai olosuhteet olivat sittemmin muuttuneet. Tämä tulkinta on varmastikin totta siinä mielessä, että ihanteellisesti lapsenhuoltolain soveltamisessa saavutettaisiin nimenomaisesti käytännössä toimiva ja toteutuva ratkaisu, ja lapsen edun arvioimisella pyritäänkin aina löytämään tilanteeseen parhaiten sopiva järjestely. Lain soveltamiskysymyksiä tuskin voidaan muulla tavalla lähestyä.

Lainsäätäjän näkökulmasta on kuitenkin syytä kysyä myös, missä määrin lain soveltamiskysymysten taustalla on erotettavissa järjestelmätason piirteitä. Aiheutuuko lainsäädännön logiikasta tai rakenteista jotain, joka vaikuttaa ongelmien ilmenemiseen tai

¹⁴⁵ Erityisen läheisen henkilön tapaamista koskevista asioista ei tällä hetkellä ole saatavilla tilastotietoa, sillä Oikeusrekisterikeskukselta saadun tiedon mukaan ratkaisut eivät ole oikeuslaitoksen rekistereistä erotettavissa muista lapsen huoltoon ja tapaamisoikeutta koskevista asioista.

luonteeseen? Joitakin mahdollisia rakenteellisia tekijöitä on erotettavissa edellä kuvattun tarkastelun perusteella:

- Lapsen huoltoa ym. koskevien ratkaisujen *muutoskynnys* on juridisesti kevyt, mutta asianosaisille kynnys voi olla korkea. Kerran sovitun tai tuomioistuimessa ratkaistun asian uudelleen vireille tuominen saatetaan kokea kalliina, ja vanhemmat saattavat olla huolissaan konfliktien pahenemisesta tai lapselle aiheutuvasta haitasta. Ihmiset saattavat siksi sinnitellä järjestelyissä, jotka eivät palvele heidän tai lapsen etua.
- Laissa huoltajilta edellytetty *yhteistyö* voi joissain tilanteissa olla vaikeaa tai mahdotonta, jos toista huoltajaa ei esimerkiksi tavoiteta tai jos huoltajien välillä on syviä konflikteja tai erimielisyyksiä lapsen tarpeista. Tällöin lain oletus huoltajien yhteistoiminnasta voi käytännössä heikentää lapsen asemaa.
- Huoltoa koskevien työnjakomääräysten sisältö ei tällä hetkellä ilmene *väestörekisteriin* tehdyistä kirjauksista. Tämä heikentää työnjakomääräysten toimivuutta osana huollon järjestämistapoja.
- Lapsen asioita koskeva tieto ei aina välity kaikille huoltajille tai tosiasiallisille vanhemmille, ja *tiedon välittämisestä* huolehtiminen voi olla huoltajille kuormittavaa. Todennäköistä on, että rekisterirajapinnat tunnistavat tällä hetkellä varsin heikosti perheiden monimuotoisuutta tai tilanteita, joissa lapsen asioita hoitavalla tosiasiallisella vanhemmalla ei ole juridista huoltoa. Lapsen asioita koskeva tieto ei aina välity kaikille huoltajille tai tosiasiallisille vanhemmille, ja tiedon välittämisestä huolehtiminen voi olla huoltajille kuormittavaa.
- Lapsen *elatus* koskevat ratkaisut eivät aina auta turvaamaan lapsen asemaa parhaalla tavalla perheissä, joissa perheen asumisjärjestelyt poikkeavat sääntelyn oletuksista esimerkiksi vuoroasumisen tai pitkien välimatkojen vuoksi. Elatuksessa on myös vaikea huomioida tosiasiallista vanhemmuutta.
- Perheiden taloudellinen tilanne voi riippua palvelujen kustannuksista sekä sosiaalietuuksien saatavuudesta, mutta *palvelu- ja etuusjärjestelmä* ei aina huomioi monimuotoisia perhetilanteita parhaalla mahdollisella tavalla.

Monet näistä rakenteellisista piirteistä jäävät nyt käsillä olevan tutkimushankkeen rajoitusten ulkopuolelle. Esimerkiksi oikeudenkäytön saatavuutta (access to justice), sovittepalveluja ja eroauttamista, hallinnon digitalisaatiota, sekä laajemmin etuus- ja palvelujärjestelmää on tarpeen tarkastella myös perheiden monimuotoisuuden näkökulmasta. Monista perheiden arjen taustalla vaikuttavista teemoista on tälläkin hetkellä käynnissä valmistelua, ja erityisesti sosiaaliturvauudistuksen merkitystä tuskin voi liioitella perheiden hyvinvoinnin takaamisessa.

Nyt käsillä olevan hankkeen näkökulmasta onkin mielekkäintä keskittyä ennen kaikkea lapsen huoltoon koskeviin järjestelyihin, sillä ne ovat useiden monimuotoisten perheiden kannalta olennainen oikeudellinen väline perhesuhteiden tunnistamisessa. Kun lisäksi lapsenhuoltolain nimenomaisena tavoitteena on järjestää lapsen asema kussakin yksittäistapauksessa parhaalla mahdollisella tavalla lapsen edun toteuttamiseksi, lain mahdolliset kehitystarpeet on syytä ottaa vakavasti.

Seuraavassa lyhyessä tarkastelussa keskitytään siksi kahteen perheiden arjen kannalta merkitykselliseen kysymykseen: yhtäältä yhteishuoltajien työnjakoon ja toisaalta mahdollisuuksiin järjestää tosiasiallisten vanhempien tai muiden lapselle läheisten aikuisten asema lapsen huoltoon, asumiseen tai tapaamisoikeuteen perustuvain keinoin. Luontevinta on siksi pohtia pohjoismaisia ratkaisumalleja, joiden taustaoletukset rakentuvat pääosin samankaltaisten oikeudellisten ja yhteiskunnallisten rakenteiden varaan kuin Suomessa.

5.4.2 Ruotsi

Ruotsissa vanhemman ja lapsen suhdetta koskeva sääntely on koottu olennaisesti yhteen säädökseen eli ”vanhempainkaareen” (*föräldrabalk*)¹⁴⁶, jonka 6 luvussa säädetään lapsen huoltoon, asumiseen ja tapaamisoikeutta koskevista kysymyksistä. Laki on alun perin vuodelta 1949, ja sitä on uudistettu lukuisia kertoja.

Lapsen huolto määräytyy pääsääntöisesti suoraan lain nojalla lapsen syntyessä. Mikäli vanhemmat ovat keskenään naimisissa, molemmat tulevat suoraan huoltajiksi. Muutoin äidistä tulee yksin huoltaja. Mikäli vanhemmat sittemmin menevät keskenään naimisiin, lapsi on siitä lukien pääsääntöisesti heidän yhteishuollossaan (3 §).¹⁴⁷ Lisäksi laissa on varsin yksityiskohtaista sääntelyä siitä, miten huollosta voidaan eri tilanteissa määrätä sopimuksella tai tuomioistuimen ratkaisulla (4–10 g §). Vaihtoehdot ovat pääosin samoja kuin Suomessa.¹⁴⁸

Huomionarvoista kuitenkin on, että laki ei tällä hetkellä tunnista *oheishuoltoa* instrumenttina, eli lain sääntely ei mahdollista jonkun muun henkilön määräämistä vanhemman tai vanhempien ohella huoltajaksi. Muun kuin vanhemman määrääminen huoltajaksi merkitsee aina, että vanhempien huolto lakkaa. Samoin vanhempien

¹⁴⁶ Föräldrabalk 1949:381, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/foraldrabalk-1949381_sfs-1949-381#K6 [31.3.2023]

¹⁴⁷ Poikkeuksina ovat tilanteet, joissa tuomioistuin on määrännyt muun henkilön tai henkilöt vanhempien sijasta huoltajiksi (3 § 1 momentti viimeinen virke).

¹⁴⁸ Huom. tosin myös 10 d – 10 g §:ien sääntely väliaikaisesti huoltajan tehtävää hoitavasta henkilöstä.

sopimusten ja yhteisymmärrysten merkitys on perinteisesti ollut Ruotsissa vähäisempi, eikä Ruotsin laki tunne samankaltaista mahdollisuutta oheishuollosta sopimiseen kuin mikä Suomessa perustettiin lapsenhuoltolain uudistuksella vuonna 2019.

Pidättyväinen suhtautuminen oheishuoltoon ei johdu siitä, että vaatimukset huoltajien yhteistoiminnalle olisivat jollain tapaa tiukempia kuin Suomessa. Lain 6 luvun 13 §:n määräys huoltajien yhteistoiminnasta on nimittäin lähes identtinen Suomen lain 5 §:n kanssa. Säännöksen mukaan huoltajat tekevät lähtökohtaisesti yhdessä lasta koskevat päätökset. Jos toinen huoltaja on poissaolon, sairauden tai muun syyn vuoksi estynyt, toinen voi yksin päättää asiasta, mikäli kyse ei ole lapsen tulevaisuuden kannalta merkittävästä kysymyksestä. Merkittävässä asioissa yksinomainen päätöksenteko edellyttää lisäksi, että se on lapsen edun kannalta ilmeisen tarpeellista.

Toisin kuin Suomessa, Ruotsin laissa on lisäksi erikseen säädetty, miten huoltajien tietyissä erimielisyystilanteissa toimitaan. Lain 6 luvun 13 a §:n mukaan sosiaalitoimi on oikeutettu päättämään, että lapselle voidaan antaa säännöksessä lueteltuja sosiaali- ja terveydenhuollon palveluja toisen huoltajan suostumuksesta riippumatta, mikäli lapsen etu sitä vaatii.

Ruotsin vanhempainkaaren säännökset ovat olleet vastikään tarkasteltavana vuonna 2020 alkaneessa selvitystyössä.¹⁴⁹ Kuten ruotsalaiset lainvalmistelutyöt usein, tuorehko mietintö on huomattavan laaja. Mietintö pureutuu syvälle vanhemmuuden merkitykseen sekä mahdollisuuksiin kehittää sääntelyä huomioimaan paremmin eri tilanteet. Mietinnön keskeisiä teemoja ovat muun muassa vanhemmuutta koskevan sääntelyn yhdenvertaisuus ja selkeys sekä lapsen oikeus vanhemmuussuhteiden ylläpitämiseen myös sosiaalisten vanhempien kanssa, ja siinä esitetään useita muutoksia lapsen ja vanhemman suhdetta koskeviin säännöksiin.

Tämän luvun aiheen kannalta huomionarvoista on, että mietinnössä nimenomaisesti torjutaan ajatus huoltoa koskevien säännösten sisällöllisestä muuttamisesta. Oheishuollon mahdollistamisen sijasta mietinnössä keskitytään erilaisiin *valtuutukseen* perustuviin oikeudellisiin välineisiin. Mietinnössä ehdotettu sääntely huoltovaltuutuksesta tarkoittaisi, että lapsen huoltaja voisi antaa muulle henkilölle valtuutuksen lapsen asioiden hoitamiseen ja että valtuutus kirjattaisiin väestörekisteriin. Valtuutus antaisi valtuutetulle pääsääntöisesti saman laajuisen toimivallan lapsen asioiden hoitamiseen kuin mikä yhteishuollossa olevan lapsen huoltajalla on päätöksentekoon yksin.

¹⁴⁹ Alla tidens föräldraskap – ett stärkt skydd för barns familjeliv. Betänkande av Utredningen om en föräldraskapsrättling lagstiftning för alla (SOU 2022:38), <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2022/06/sou202238/> [31.3.2023].

5.4.3 Norja

Norjan lapsioikeudellinen sääntely on hieman samaan tapaan kuin Ruotsissa keskitetty pääosin yhteen säädökseen. Keskeinen säädös on *Lov om barn og foreldre* eli niin sanottu *barnelova*.¹⁵⁰ Laissa huoltoa ym. koskevat aiheet sisältyvät pääosin lain 5 ja 6 lukuihin, minkä lisäksi lakiin sisältyy muun muassa joukko menettelysäännöksiä.

Lain lähtökohtana on, että mikäli lapsi syntyy naimisissa oleville vanhemmille, he ovat lain nojalla syntymästä lukien yhteishuoltajia (34 §). Oikeustila on tältä osin sama kuin Suomessa ja Ruotsissa. Sen sijaan tilanteissa, joissa äiti ei ole lapsen syntyessä naimisissa, huollon määräytyminen riippuu vanhempien asumisjärjestelyistä ja toiminnasta. Pääsääntö on tällöinkin, että vanhemmat ovat yhteishuoltajia isyyden vahvistamishetkestä lukien. Mikäli vanhemmat eivät kuitenkaan asu yhdessä, kumpi tahansa voi ilmoittaa vuoden kuluessa isyyden vahvistamishetkestä, ettei halua yhteishuoltoa (35 §).

Myöhemmin lapsen huoltoa ym. koskeva asia voidaan ratkaista joko sopimusteitse tai tuomioistuimen ratkaisulla. Sopimismahdollisuus kattaa vanhempien yksin- ja yhteishuollon lisäksi muun muassa vuoroasumista koskevat ratkaisut (36 §). Tilanteita, joissa huoltaja-vanhempi menehtyy, on lisäksi säännelty erikseen lain 38 ja 64 §:ssä; tällöin tuomioistuin voi muun muassa määrätä henkiin jääneen vanhemman rinnalle oheishuoltajan tai oheishuoltajia.

Se, missä lapsi asuu, saa Norjan lain mukaan merkitystä myös huoltajien tehtävän- ja päätöksenteon kannalta. Vaikka vanhemmilla olisi yhteishuolto, lapsen lähi-vanhempi voi lain 37 §:n nojalla tehdä lapsen arjen kannalta merkittäviä ratkaisuja yksin. Nämä ratkaisut voivat lain nimenomaisen maininnan mukaan koskea muun muassa päiväkotiä tai asuinpaikkaa maan sisällä.

Samoin kuin Ruotsissa, Norjassa on parhaillaan vireillä työ lain uudistamiseksi. Laajassa mietinnössä¹⁵¹ on esitetty muutoksia muun muassa huoltoasioiden käsittelyyn tuomioistuimissa ja lähihuoltajan oikeuteen päättää asuinpaikasta. Mietinnössä ehdotetaan myös mahdollisuutta vahvistaa lapselle oikeus tavata erityisen läheistä henkilöä.

¹⁵⁰ Lov-1981-04-08-7, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1981-04-08-7> [31.3.2023].

¹⁵¹ Ny barnelov. Til barnets beste (NOU 2020:14), <https://www.regjeringen.no/contentassets/677d13eae68c463fa5c2cbb2f9b54e82/no/pdfs/nou202020200014000ddd-pdfs.pdf> [31.3.2023].

5.4.4 Tanska

Siinä missä Ruotsin ja Norjan sääntely keskittää vanhemmuutta ja huoltoa ym. koskevat kysymykset yhteen säädökseen, Tanskassa on tehty sama lakitekniinen valinta kuin Suomessa ja lapsen huoltoa ym. koskeva sääntely löytyy erillisestä laista *forældreansvarsloven*.¹⁵²

Lain lähtökohtana on, että lapsen huolto on molemmilla vanhemmilla lapsen syntymästä lukien, mikäli he ovat naimisissa keskenään; muutoin huolto on lain nojalla yksin äidillä (6 §).¹⁵³ Huoltoa ym. koskevaa ratkaisua voidaan tämän jälkeen muuttaa muun muassa sopimuksella tai tuomioistuimen ratkaisulla.

Oheishuoltoa koskeva ratkaisu on Tanskan laissa mahdollinen varsin rajatusti. Oheishuolto voi syntyä sopimusteitse 13 §:n mukaisesti, ja tällöin oheishuoltajan tulee olla huoltaja-vanhemman avio- tai avopuoliso. Mikäli huolto on säännöksen nojalla vahvistettu muulle kuin vanhemmalle, huoltajalla on 13 § 2 momentin viimeisen lauseen nojalla oikeus sopia ei-huoltajavanhemman kanssa yhteishuollosta. Kyseeseen tulevat lähinnä toisen vanhemman kuoleman jälkeiset järjestelyt.

Huomionarvoista on myös, että vaikka monet lain säännöksistä nojautuvat sopimuksellisiin ratkaisuihin tuomioistuinreitin asemesta, sopimusmahdollisuudet ovat tarkkaan säänneltyjä ja sidoksissa sopijakumppanien perhetilanteeseen. Oheishuollon rinnalla esimerkkinä voidaan mainita yksinhuollosta sopimisen rajoitteet, jos lapsi on ollut vanhempien yhteishuollossa. Tällöin vanhemmat voivat sinänsä sopia toisen heistä olevan yksin lapsen huoltaja, mutta edellytyksenä on, että he asuvat erillään (10 §).

Toki Suomenkin lain mukaan on yleensä pidettävä lapsen edun mukaisena, että hänen kanssaan asuva vanhempi on myös hänen huoltajansa, ja kuvatus kaltaiselle sopimukselle lienee harvoin tarvetta. Suomessa asiaa arvioidaan kuitenkin lapsen edun kannalta yksittäistapauksessa, eikä asiasta ole säädetty lain tasolla.

Yhteishuoltajien toimintaa ja päätöksentekoa koskevat säännökset ovat Tanskassa samankaltaiset kuin Norjassa. Huoltajien tulee lähtökohtaisesti tehdä lasta koskevat olennaiset päätökset yhdessä, mutta lapsen kanssa asuvalla huoltajalla on toimivalta tehdä useita lapsen arkielämään liittyviä päätöksiä yksin. Merkittävää on, että tämä

¹⁵² Lov nr 499 af 06/06/2007, <https://www.retsinformation.dk/eli/lt/2020/1768> [31.3.2023].

¹⁵³ Lain poikkeussäännökset ovat tältä osin kattavammat kuin muissa Pohjoismaissa; ks. 6 § 2–3 momentti sekä 7 §.

toimivalta sisältää nimenomaisen lain säännöksen nojalla myös asuinpaikasta päättämisen maan sisällä (3 § 1 momentti). Lapsen kanssa asuvan huoltajan toimivalta edellyttää toisaalta, että lapsi ei asu vuorotellen molempien vanhempien luona (*delt bopæl*, ks. 18 a §).

5.4.5 Kokoavia huomioita

Pohjoismaisilla ratkaisuilla lapsen huollosta ym. on keskenään paljon yhteistä. Huollon käsite merkitsee tarkastelluissa maissa hyvin samankaltaista oikeusasemaa, jossa huoltajalla on oikeus ja velvollisuus päättää lapsen henkilöä koskevista asioista. Huolto on sidottu pääosin vanhemmuuteen, ja huolto määräytyy lapsen syntyessä suoraan lain nojalla.

Eniten eroavuuksia järjestelmien välillä, ja etenkin Suomen ja muiden Pohjoismaiden välillä, löytyy yhtäältä sopimusten käyttöalaa ja toisaalta huoltajien yhteistoimintaa koskevista säännöksistä. Vaikka lapsen huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskevat kysymykset ovat Suomessa menettelyllisesti indispositiivisia asioita, niiden järjestämistä vanhempien keskinäisen yhteisymmärryksen perusteella pidetään Suomessa vahvana pääsääntönä. Suomen laissa ei etukäteisesti juurikaan rajoiteta sopimuksen henkilöpiiriä tai käyttötilanteita, vaan sopimusta koskeva harkinta on keskitetty lapsen etua koskevaksi lainsoveltajan harkinnaksi. Tämä korostaa myös lain soveltamista koskevan harkinnan merkitystä sekä antaa aihetta seurata soveltamiskäytäntöjä.

Tilanteissa, joissa lapsi on yhteishuollossa, lähtökohtana on niin Suomessa kuin vertailumaissakin, että huoltajat tekevät yhdessä lasta koskevat päätökset. Huomionarvoista kuitenkin on, että niin Ruotsissa, Norjassa kuin Tanskassakin tätä tiukkaa lähtökohtaa pehmentää lain säännöksen lähihuoltajalle myöntämä toimivalta lapsen arjesta päättämiseen.¹⁵⁴ On todennäköistä, että ainakin osassa kyselyistä esiin nousseista ongelmatilanteista vastaavan kaltainen säännös olisi saattanut parantaa perheen tilannetta ja lapsen asemaa.

5.5 Huomiot jatkovalmisteluun

Perheiden arkeen nivoutuu suuri määrä sääntelyä: niin lapsen lääkärikäyntien kuin perhevapaiden, koulun Wilma-tunnusten kuin lastensuojelun palveluidenkin taustalla

¹⁵⁴ Vrt. Suomen lapsenhuoltolain 5 § 2 momentti, jossa asetetaan tiukat kriteerit toisen huoltajan suostumuksen ohittamiselle.

vaikuttavat useat eri lait ja asetukset. Juridisesti monet näistä lukuisista arjen kysymyksistä kytkeytyvät tavalla tai toisella lapsen *huoltoon*, sillä huolto määrittää, kenellä on oikeus tehdä lapsen henkilöä koskevat päätökset. Lapsen *elatus* puolestaan ratkaisee, miten vanhemmat vastaavat lapsen tarpeista ja lapsesta aiheutuvista kuluista taloudellisesti, ja siksi se nivoutuu erityisesti seuraavassa luvussa käsiteltäviin sosiaalietuuksiin.

Tämän hankkeen aikana tehdyt kyselyt osoittavat, että arjen tilanteista kumpuaa myös monia haasteita lainsäädännön rajapinnoilla. Monet erilaiset perheet kokevat vaikeuksia esimerkiksi palveluissa tai lapsen asioiden järjestämisessä muiden vanhempien tai huoltajien kanssa. Perheillä voi olla vaikeuksia siinä, että vanhemman puolison tosiasiallista vanhemmuutta ei tunnusteta tai nähdä, samoin kuin normista poikkeavissa asumistilanteissa kuten vuoroasumisratkaisuissa. Kyselyjen tulokset viittaavatkin siihen, että monissa palveluissa oletuksena on edelleen perinteinen ydinperhe. Tämä heikentää palvelujen vaikuttavuutta, sillä tällöin perheet eivät välttämättä saa tarvitsemiaan palveluja, ja se voi myös heikentää lapsen asemaa.

Kun mietitään, miten lainsäädännön ja arjen rajapintoja voisi jatkossa kehittää, on olennaista kiinnittää huomiota perheiden monimuotoisuuteen. Paljon tärkeää työtä onkin vireillä muun muassa lapsen elatuksen, vuoroasumisen, lastensuojelun ja sosiaaliturvan suhteen. Tämän hankkeen kannalta huomio kiinnittyy myös lapsen huoltoa koskeviin säännöksiin ja vuoden 2019 lapsenhuoltolain uudistuksen seurantaan.

Lapsen huollon, asumisen ja tapaamisoikeuden malleja voitaisiin tietysti etsiä monista maista, sillä kaikissa oikeusjärjestyksissä ja yhteiskunnissa joudutaan ratkaisemaan, miten lasten tarvitsema hoiva ja huolenpito toteutetaan. Käsillä olevan tarkastelun kannalta tärkeimmät vertailukohtat ovat kuitenkin muut Pohjoismaat, sillä niiden oikeudellinen ja yhteiskunnallinen rakenne on kaikkein lähimpänä Suomea. Suuri osa kansallisesta perheoikeudellisesta sääntelystä on myös kehittynyt käsi kädessä pohjoismaisten vertailukohtien kanssa 1900-luvulta lukien, ja monet esimerkiksi lapsen huoltoa ym. koskevat kysymykset ratkeavat käytännössä identtisesti.

Jo nopeakin tarkastelu paljasti kuitenkin merkittäviä eroja erityisesti yhteishuoltajien tehtävänjaon ja päätöksenteon suhteen.

Samoin oheishuoltoa koskevat säännökset eroavat eri maissa. Toisin kuin voisi ehkä olettaa, oheishuollon käyttömahdollisuudet ovat Suomessa erityisesti vuoden 2019 uudistuksen jälkeen lähes ainutlaatuisen laajat. Tästä seuraa, että ainakin teoriassa oheishuolto tarjoaa Suomen mallissa realistisen tavan järjestää lapsen ja tosiasiallisen vanhemman oikeudellinen suhde. Samaan aikaan on muistettava, että huolto eroaa monessa suhteessa juridisesta vanhemmuudesta: huollosta ei seuraa elatus-

velvollisuutta eikä se sellaisenaan oikeuta lasta tapaamaan huoltajaa tapaamisoikeuden turvin. Huoltoa ei tyypillisesti huomioida myöskään jäämistöön liittyvissä kysymyksissä.¹⁵⁵

Suomen järjestelmässä onkin paljon hyvää perheiden monimuotoisuuden huomioinnin kannalta. Erot muihin pohjoismaisiin malleihin eivät ole suuren suuria, mutta tietyn painotuseron ehkä voi tunnistaa: Suomen lain nojalla huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskeva sisällöllinen harkinta painottuu erityisen vahvasti yksittäiseen soveltamistilanteeseen ja siinä tehtävään lapsen edun punnintaan. Toisaalta yksittäinen ratkaisutilanne on aina ennakkointia siitä, millainen järjestely turvaisi lapsen edun tulevaisuudessa parhaiten. Siksi olisi myös olennaista varmistaa, että erilaisissa perhetilanteissa tehtävät ratkaisut olisivat myös käytännössä toimivia. Huoltoa ym. koskeva oikeudellinen viitekehys ei saa tuottaa tai pahentaa asianosaisten välisiä konflikteja, vaan siinä tulee tavoitella ratkaisuja, jotka myös käytännössä tukevat hyvää erovanhemmuutta ja lapsen edun toteutumista perhemuodosta riippumatta.

Suositukseset

- Lapsen etävanhempien ja muiden hänestä huolta pitävien aikuisten asemaa palveluissa sekä työn ja perheen yhteensovittamisessa on syytä parantaa.
- Perheille ja lapsille tarkoitettujen palvelujen kehittämisessä, kuten perhekeskusten kehittämistyössä sekä hyvinvointialueiden toiminnassa, tulee huomioida perheiden monimuotoisuus.
- Lapsenhuoltolain toimivuutta on syytä seurata osana perhelainsäädännön kehittämistyötä. Seurannassa tulee kiinnittää huomiota vuoden 2019 uudistuksen tarjoamien mahdollisuuksien käyttöön sekä huoltajien yhteistoimintaedellytyksen toimivuuteen erilaisissa perhetilanteissa.
- Lapsen huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskevassa selvitystyössä on perusteltua seurata Ruotsissa vireillä olevan lainvalmistelutyön etenemistä. Erityisesti huoltovaltuutukseen perustuvien mallien soveltua useiden monimuotoisten perheiden tilanteisiin.
- Hallinnon digitalisaatio ja sähköisten palvelujen käyttöönotto lisäävät tarvetta lapsen vanhempien, huoltajien ja muiden hänelle läheisten aikuisten aseman järjestämiseen. Perheille tulee olla tarjolla mahdollisuuksia tiedonsaannin järjestämiseen sekä huoltoa ym. koskevien ratkaisujen kirjaamiseen tavoilla, jotka ovat palveluntarjoajien saatavilla ja jotka tosiasiallisesti palvelevat perheiden ja lasten tarpeita.

¹⁵⁵ Vähämerkityksisenä poikkeuksena saattaisivat olla tilanteet, joissa otetaan huomioon perittävän avoliitto niin sanotun avoliittolain (26/2011) mukaan. Mainittu laki nimittäin viittaa yhteisessä huollossa olevaan lapseen.

- Lapsen elatusta koskevan sääntelyn uudistustarpeet tulee kartoittaa. Lapsen elatusapua koskevaa ohjeistusta on kehitettävä ottamaan nykyistä paremmin huomioon perheiden monimuotoisuus, kuten vuoroasumistilanteet sekä lapsen tapaamiset muun kuin juridisen vanhemman kanssa.
- Lastensuojelun, perhehoidon ja adoption rajapintoihin on syytä kiinnittää huomiota lastensuojelulain uudistustyössä sekä mahdollisessa adoptiota koskevassa selvitys- ja valmistelutyössä. Lastensuojelulain nojalla sijoitettujen lasten ja nuorten näkemykset perhesuhteistaan tulee selvittää ja ne tulee ottaa huomioon valmistelussa.

6 Perhesuhteet ja sosiaaliturvaetuudet

Sosiaaliturvaetuuksiin liittyvät lainsäädännölliset haasteet monimuotoisissa perhetilanteissa

Ella Sihvonen ja Kia Aarnio

Tässä luvussa tarkastellaan perheiden monimuotoisuuden tunnistamisen ja huomioiden haasteita erityisesti sosiaaliturvaa määrittävässä lainsäädännössä. Sosiaaliturvan tarkoituksena on turvata riittävä toimeentulo eri elämäntilanteissa ja erilaisten riskien, kuten työttömyyden tai sairauden, sattuessa. Sosiaaliturva koostuu yhtäältä palveluista, joiden toimeenpanosta vastaavat Suomessa pääasiassa kunnat ja hyvinvointialueet. Toisaalta sosiaaliturvaan kuuluvat toimeentuloa turvaavat rahalliset etuudet, joiden toimeenpanosta vastaavat Kansaneläkelaitos (Kela), hyvinvointialueet, työttömyyskassat ja yksityiset vakuutuslaitokset.

Vaikka etuuslainsäädännössä perheen määritelmälle haetaan osin perusteluita yleislaeista kuten esimerkiksi lapsen elatusta, huoltoa tai vanhempien parisuhdetta koskevista laeista, perhettä määritellään eri tavoin myös etuuslainsäädännössä (ks. Sihvonen 2021). Tutkimusten mukaan perheen määrittely onkin vähitellen siirtynyt perheoikeudellisesta lainsäädännöstä sosiaaioikeuteen etuuksien määrittelyn yhteyteen (esim. Faurie & Kalliomaa-Puha 2010; Pyökkänen 2012). Tästä syystä tässä luvussa keskitytään tarkastelemaan perhemääritelmiä ja perheiden moninaisuuden huomioiden haasteita erityisesti sosiaaioikeuden alaan liittyvissä sosiaaliturvaetuuksissa. Tutkimuksessa kuitenkin tunnistetaan myös sosiaaioikeuden erityisten sosiaalisten näkökohtien tai tavoitteiden määrittelemisen haasteet. Kuten Tuori ja Kotkas kirjoittavat, nykyaikaisessa hyvinvointivaltiossa sosiaaliset näkökohdat läpileikkaavat lähes koko oikeusjärjestystä (Tuori & Kotkas 2016, 2–3).

Sosiaaliturvaetuuksien ja riittävän toimeentulon yhteydessä keskeisiksi kysymyksiksi nousevat lapsiperheiden näkökulmasta yhtäältä lapsen elatus ja toisaalta hoiva: kenenellä on velvollisuus tai oikeus huolehtia lapsen elatuksesta tai hoivasta, ja miten elatus- ja hoivakysymykset kytkeytyvät perhe-, kotitalous- ja ruokakunta-käsitteisiin. Lainsäädännössä elatukseen ja hoivaan liittyvinkin olettamia eli yleisiä päätelmiä, joita tehdään tietyistä asiantiloista mutta jotka eivät välttämättä ole paikkaansa pitäviä. Esimerkiksi samassa kotitaloudessa asuvien avopuolisoiden oletetaan jakavan taloudelliset resurssit keskenään, vaikka avopuolisilla ei ole laissa säädettyä elatusvelvollisuutta toisistaan, jolloin puhutaan elatusolettamasta (Faurie & Kalliomaa-Puha 2010).

Lapsen elatukseen ja hoivaan liittyy sosiaaliturvaetuuksissa usein myös oletus samassa kotitaloudessa asuvasta ydinperheestä (ks. Nurminen, Sihvonen & Tuovinen 2023).

Perheiden monimuotoisuuden ja sosiaaliturvan yhdenvertaisuuden näkökulmasta keskeinen haaste onkin ydinperhettä – eli samassa kotitaloudessa asuvaa, usein eri sukupuolta olevien vanhempien ja heidän lastensa muodostamaa perhettä – monimuotoisemmin elävien perheiden tunnistaminen ja huomioon ottaminen sosiaaliturvaetuuksissa. Tämän niin sanotun ydinperheolettaman lisäksi perheiden moninaisuuden huomioiminen sosiaaliturvaetuuksissa liittyy myös edellisissä luvuissa esitettyihin kahteen keskeiseen ydinperheolettamasta johdettuun teemaan ja niiden vaikutusten puntarointiin: lapsen tosiasiallisten vanhempien tunnistamiseen varsinkin tilanteissa, joissa vanhempia on useampia kuin kaksi, sekä lapsen perhesuhteiden huomioon ottamiseen tilanteissa, joissa lapsella on enemmän kuin yksi koti, eli oletamaan yhdestä kodista. Näiden teemojen lisäksi tässä luvussa nostetaan esiin monimuotoisten perhetilanteiden huomioiminen lasten hoivaan liittyvissä etuuksissa sekä lapsiperheiden sosiaaliturvan haasteita sijaisperheissä ja lyhyesti myös omaishoidossa.

Luvussa kysytään, mikä muuttuisi, jos etuuslainsäädännössä otettaisiin huomioon lapsen monivanhemmuustilanteet ja monipaikkainen asuminen. Tarkastelu on rajattu toimeentuloturvaetuuksia ja lasten hoivaan liittyviä etuuksia koskeva lainsäädäntöön, vaikka perhesuhteiden ja -tilanteiden monimuotoisuuden kattavammalla huomioon ottamisella on vaikutuksia myös muussa lasten elatukseen ja hoivaan välillisesti vaikuttavassa sääntelyssä. Tällaisesta sääntelystä on kyse esimerkiksi työeläkelain mukaisissa perhe- ja leskeneläkkeissä (395/2006) sekä työn ja perheen yhteensovittamista koskevassa lainsäädännössä (vrt. esim. työsopimuslain (55/2001) 4 luvun perhevapaiden sääntely), jotka on jätetty tämän tutkimuksen ulkopuolelle.¹⁵⁶

Luku etenee siten, että ensin kartoitetaan raportissa käsiteltävät sosiaaliturvaetuudet ja etuuslait, jonka jälkeen tarkastellaan etuuslainsäädännön nykytilaa ja haasteita monimuotoisissa perhetilanteissa. Luvun tarkastelun ei ole tarkoitus olla kattava esitys kaikesta sosiaaliturvaetuuksia koskevasta lainsäädännöstä, vaan sen sijaan tarkastelu suuntautuu tutkimuksen aiheen kannalta merkityksellisiin teemoihin ja kysymyksiin.¹⁵⁷ Analyysi jäsenyytensä temaatteisesti ensiksi lapsen elatukseen ja toiseksi lapsen hoivaan liittyvien etuuksien tarkastelun ympärille. Luvun lopulla nostetaan esiin sosiaaliturvan haasteita perhehoitajien ja omaishoitajien tilanteessa, ja kootaan huomioita jatkovalmisteluun. Analyysi pohjaa etuuslainsäädäntöön, jota on täydennetty tarvitta-

¹⁵⁶ Lisäksi tässä tutkimuksessa on rajattu pois mm. hallintolain säännökset puhevallan käytöstä sekä joidenkin etuuksien hallintolaista poikkeavat puhevaltasäännökset.

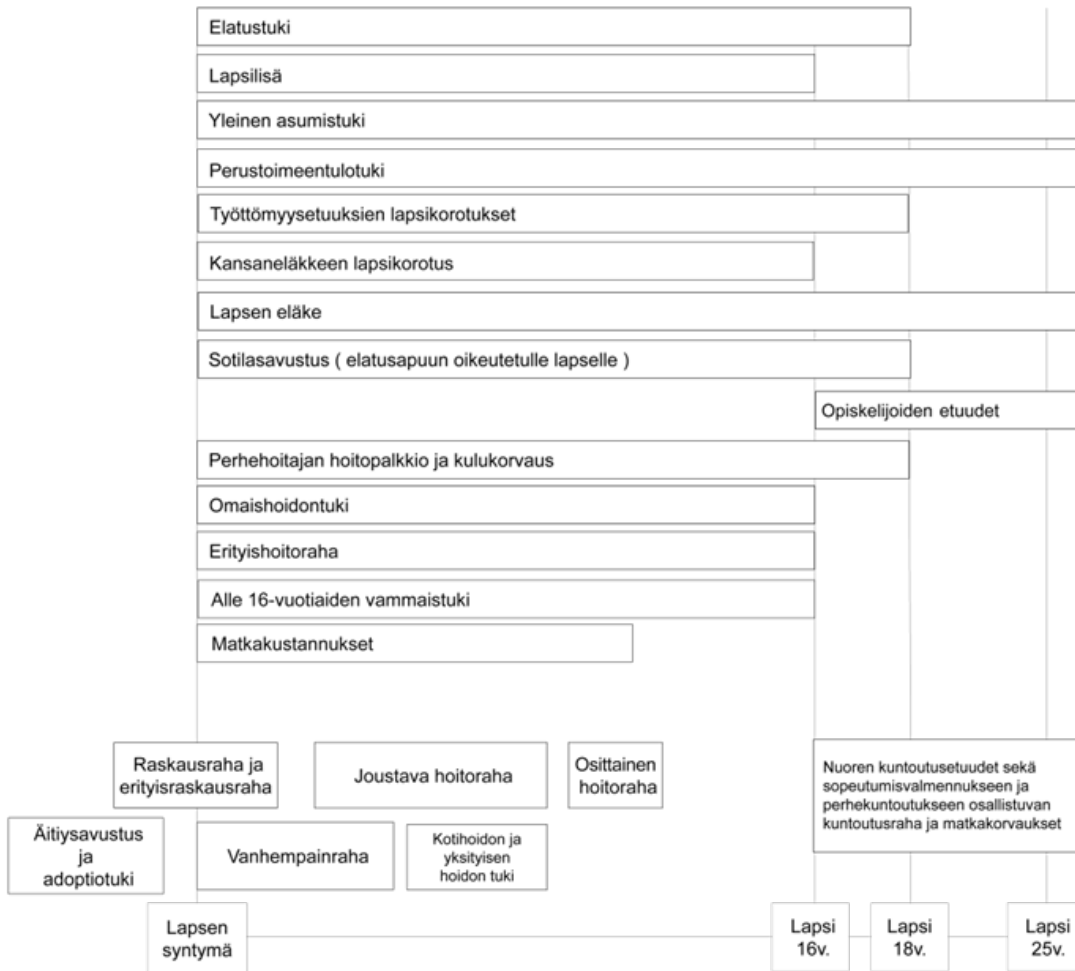
¹⁵⁷ Kelan etuuksista ks. <https://www.kela.fi/kelan-etuudet> [31.3.2023].

essa Kelan etuusohjeiden yksityiskohtaisilla tarkennuksilla erityisistä esimerkkitalanteista. Lisäksi tarkastelussa nostetaan esiin hankkeessa toteutetuissa kyselyissä ilmenneitä arjen tilanteita ja monimuotoisissa perhetilanteissa elävien vastaajien kokemuksia.

6.1 Sosiaaliturvaetuuksien perhemääritelmät ja tarkasteltavat etuudet

Tässä tutkimuksessa keskitytään tarkastelemaan erityisesti niitä sosiaaliturvaetuuksia, joissa vanhemmuus- tai huoltosuhteella ja/tai kotitalouden rakenteella on merkitystä sosiaaliturvaetuuden hakemiseen tai maksun määrään. Perhe- ja läheissuhteet voivat vaikuttaa ensinnäkin siihen, kenellä on oikeus hakea etuutta. Esimerkiksi vanhempainrahassa oikeus hakea etuutta on vanhemmalla, joka on myös lapsen huoltaja. Toiseksi perhe- ja läheissuhteet voivat vaikuttaa myös etuuden määrään. Esimerkiksi työttömyysetuuksien lapsikorotukseen vaikuttaa huollettavien lasten määrä (ks. Sihvonen 2021, 67–68). Kuviossa 9 on aseteltu lapsen ikää kuvaavalle aikajanelle kaikki tässä tutkimuksessa tarkasteltavat sosiaaliturvaetuudet, palkkiot ja korvaukset, joissa perhe- ja läheissuhteet otetaan tavalla tai toisella huomioon.

Kuvio 9. Tutkimuksessa tarkasteltavat sosiaaliturvaetuudet sekä muut palkkiot ja korvaukset

Sosiaaliturvaetuuksia koskevan lainsäädännön kehittämisessä on vuosien saatossa pyritty ottamaan paremmin huomioon erilaisia perhetilanteita. Esimerkiksi yhden vanhemman perhetilanne on otettu huomioon lapsilisässä ja perustoimeentulotuessa yksinhuoltajakorotuksissa. Toisaalta lapsilisän ja perustoimeentulotuen yksinhuoltajakorotukset koskevat ainoastaan niitä lapsen vanhempia, joiden luona lapsi väestötietojärjestelmän mukaan asuu, vaikka lapsi asuisi yhtä paljon molempien vanhempien kanssa. Perheiden moninaisuuden huomioiminen oli myös yksi perhevapaaudistuksen lähtökohdista (HE 129/2021 vp).

Muutokset sosiaaliturvaa määrittävässä lainsäädännössä tapahtuvat kuitenkin usein etuuskohtaisesti ja etuuslähtöisesti. Eri sosiaaliturvaetuuksilla on erilaisia funktioita, jonka myötä etuuden määräytymisperusteissa on vaihtelua. Erilaiset säädökset

ovat osittain seurausta myös siitä, että osa etuuksista on kotitalouskohtaisia ja osa yksilökohtaisia. Etuuksien erilaisista tarkoituseristä johtuen etuuksien välillä on vaihtelua sen suhteen, mitkä perhe- ja läheissuhteet ovat merkityksellisiä etuuden määräytymisen kannalta. Etuuksien hakijoiden näkökulmasta määritelmät eivät ole johdonmukaisia, kun jossakin etuudessa tietyt läheissuhteet vaikuttavat etuuden määräytymiseen, kun taas toisessa samat perhe- ja läheissuhteet eivät vaikuta etuuden saantiedellytyksiin tai määrään.

Vaikka etuuslakien tarkoituksena ei ole määritellä perhettä, etuuksien määräytymisperusteissa piirretään implisiittisesti rajoja perhe- ja läheissuhteille. Perhe on määritelty eksplisiittisesti lasten kotihoidon ja yksityisen hoidon tuesta annetussa laissa (tästä lähtien lastenhoidontukilaki, 1128/1996) sekä laissa toimeentulotuesta (1412/1997). Lastenhoidontukilaissa perheellä tarkoitetaan:

”Yhteistaloudessa eläviä vanhempia tai muita huoltajia sekä vanhemman tai muun huoltajan kanssa yhteistaloudessa avioliitossa tai avioliitonomaisissa olosuhteissa elävää henkilöä alaikäisine lapsineen” (2 §).

Toimeentulotukilaissa perheellä tarkoitetaan:

”Yhteistaloudessa asuvia vanhempia, vanhemman alaikäistä lasta, aviopuolisoita sekä kahta henkilöä, jotka elävät avioliitonomaisissa olosuhteissa” (3 §).

Myös muissa sosiaaliturvaetuuksissa perhe- ja läheissuhteille asetetaan rajoja ja annetaan merkityksiä. Esimerkiksi yleisessä asumistuessa on käytössä ruokakunnan käsite:

”Samassa asunnossa pysyvästi asuvat henkilöt kuuluvat samaan ruokakuntaan. Eri ruokakuntaan kuuluvat henkilöt, jotka hallitsevat osaa asunnosta erillisen vuokrasopimuksen tai sitä vastaavan hallintasopimuksen perusteella tai jotka on hoitosopimuksella sairauden tai vamman perusteella sijoitettu ruokakunnan hoitettaviksi. Tässä laissa asumistuen saajalla tarkoitetaan kaikkia ruokakunnan jäseniä.

Samaan ruokakuntaan kuuluvat aina samassa asunnossa asuvat aviopuolisot tai avopuolisot, heidän alaikäiset lapsensa, mutta myös keskenään suoraan etenevässä tai takenevässä polvessa olevat sukulaiset. Tässä momentissa tarkoitettuihin sukulaisiin rinnastetaan myös ottolapset ja lastensuojelulain (417/2007) 81 §:ssä tarkoitettut yksityisesti sijoitetut lapset.” (4.1–2 §).

Edellisten lisäksi sairausvakuutuslaissa (1224/2004) puhutaan perheenjäsenestä, jolla tarkoitetaan:

”--vakuutetun aviopuolisoa ja vakuutetun tai hänen puolisonsa alle 18-vuotiasta lasta; puolisoihin rinnastetaan kaksi henkilöä, jotka jatkuvasti elävät avioliitonomaisissa olosuhteissa yhteisessä taloudessa” (4 §).

Sotilasavustuslaissa (781/1993) perhe- ja läheissuhteita määritellään omaisen käsitteen avulla:

”Asevelvollisen omaisella tarkoitetaan asevelvollisen aviopuolisoa, joka ei välien rikkoutumisen vuoksi asu erillään puolisostaan, asevelvollisen kanssa avioliittoa solmimatta jatkuvasti yhteisessä taloudessa avioliitonomaisissa olosuhteissa elävää henkilöä, jolla on asevelvollisen kanssa yhteinen alaikäinen lapsi huollettavana sekä asevelvollisen omaa tai hänen aviopuolionsa alaikäistä lasta, otollasta tai asevelvollisen luokse yksityisesti pysyväisluonteisesti sijoitettua lasta, joka on hänen huollettavanaan.” (4 §)

Jo tästä lyhyestä tarkastelusta huomataan, että säännösten tarkat määritelmät ovat sidoksissa kulloinkin käsitellyn etuuden tavoitteeseen ja soveltamistilanteisiin. Joitakin yleisiä piirteitä voitaneen kuitenkin hahmotella lainsäädännön täsmällisten kriteerien taustalla. Monet sosiaaliturvaetuuksien kriteerit kuvaavat nimittäin ennen kaikkea niin sanottuun heteronormatiiviseen ydinperheolettamaan asettuvaa perhettä. Toisin sanoen säännösten taustalla vaikuttaa historiallisesti ymmärrys perheestä yksikkönä, jonka muodostavat kaksi samassa kotitaloudessa avioliitossa, tai usein myös avoliitossa, asuvaa ja usein eri (cis)sukupuolta olevaa vanhempaa lapsineen.¹⁵⁸ Valtaosa suomalaisista lapsiperheistä elääkin jossain vaiheessa ydinperheenä. Samalla avio- ja avoerojen yleisyys, avioliittolain muutokset ja esimerkiksi naisparien ja itsellisten naisten hedelmöityshoitojen laajempi mahdollistaminen sekä tavoitteet erilaisten perhemuotojen yhdenvertaiseen kohteluun ja lapsen oikeuksien turvaamiseen ovat luoneet tarpeen muokata myös sosiaaliturvaa ottamaan huomioon paremmin perheiden moninaisuutta ja lapsen tosiasiallisia perhesuhteita.

¹⁵⁸ Tosin yleisessä asumistuessa sovellettava ruokakuntakäsite ottaa huomioon ydinperhettä kattavammin eri sukupolvisuhteita. Lisäksi perustoimeentulotuessa yhteistaloudessa asuminen (esim. kimppa-asuminen) vaikuttaa toimeentulotuen määrään. Sotilasavustuksen omaisen käsitteessä taas asevelvollisen avopuoliso on omainen ainoastaan, jos asevelvollisella ja hänen avokumppanillaan on yhteinen lapsi. Myös työtaturma- ja ammattitaitulain (459/2015) mukainen leskeneläke on rajattu menehtyneen avioliitossa olevaan puolisoon.

Kuviossa 9 mainituista lasten hoivan ja perheiden toimeentulon turvaamisen etuuksista, tuista ja korvauksista säädetään 16 laissa:

Elatustukilaki 580/2008

- elatustuki

Kansaneläkelaki 568/2007

- kansaneläkkeen lapsikorotus
- lapsen- ja leskeneläke

Laki Kansaneläkelaitoksen kuntoutusetuuksista ja kuntoutusrahaetuuksista (tästä lähtien kuntoutuslaki) 566/2005

- kuntoutusraha ja matkakustannukset (omainen tai muu läheinen)
- kuntoutusraha (nuoren etuutena): nuoren kuntoutusraha, nuoren ammatillisen kuntoutuksen kuntoutusraha

Laki omaishoidontuesta 937/2005

- omaishoidontuki

Laki lasten kotihoidon ja yksityisen hoidon tuesta/Lastenhoidontukilaki 1128/1996

- kotihoidon ja yksityisen hoidon tuki
- joustava hoitoraha
- osittainen hoitoraha

Laki toimeentulotuesta 1412/1997

- perustoimeentulotuki

Laki vammaisuuksista 570/2007

- alle 16-vuotiaan vammaistuki

Laki yleisestä asumistuesta 938/2014

- asumistuki

Lapsilisälaki 796/1992

- lapsilisä

Opintotukilaki 65/1994

- opintorahan huoltajakorotus

Perhehoitolaki 263/2015

- hoitopalkkio
- kulukorvaus

Sairausvakuutuslaki 1224/2004

- vanhempainpäiväraha
- erityishoitoraha
- matkakorvaukset

Sotilasavustuslaki 781/1993

- sotilasavustuksen elatusavustus

Työtapaturma- ja ammattitautilaki 459/2015

- lapsen- ja leskeneläke

Työttömyysturvalaki 1290/2002

- työttömyysetuuksien lapsikorotus

Äitiysavustuslaki 477/1993

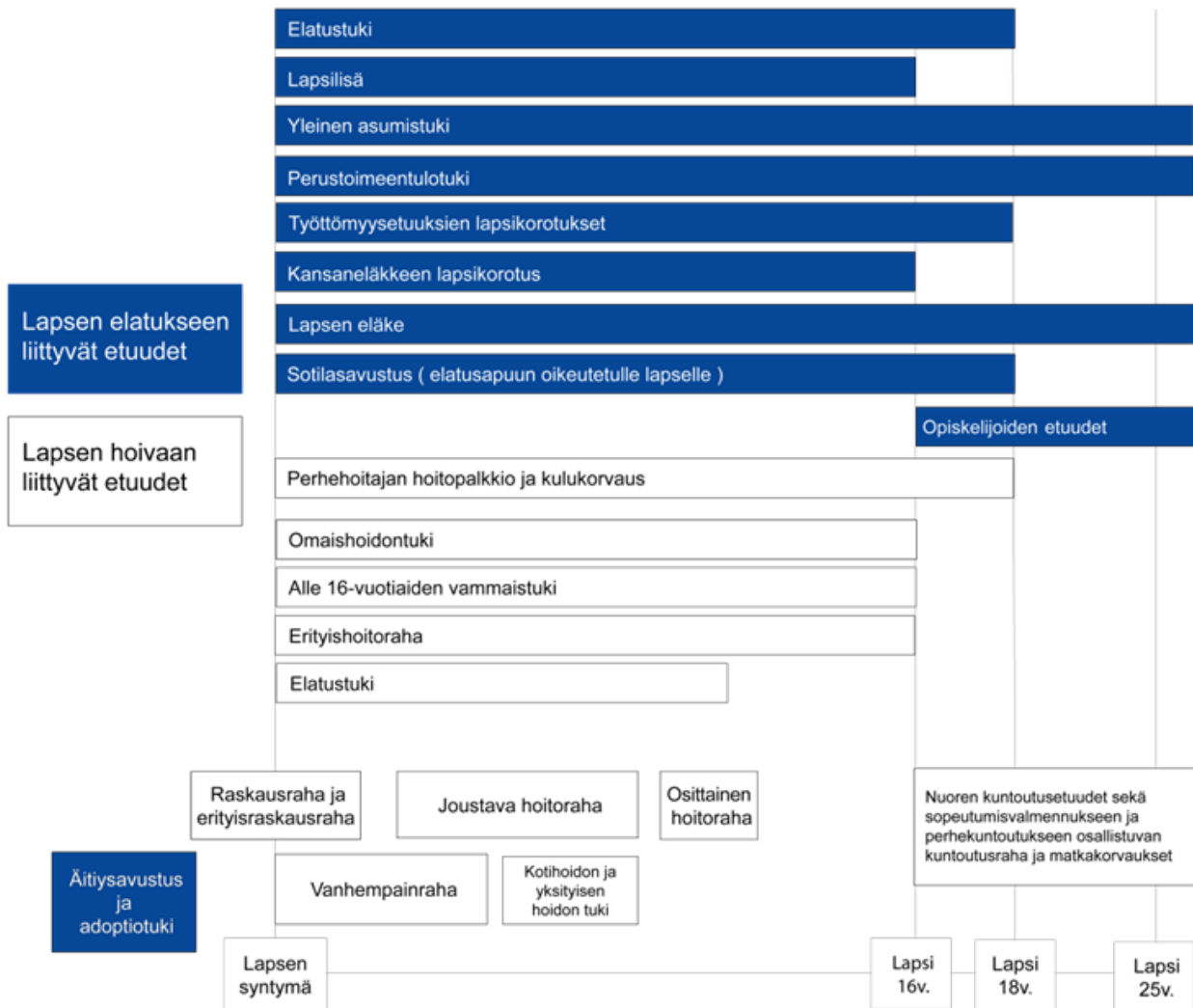
- äitiysavustus
- adoptiotuki

Monimuotoiset perherakenteet haastavat ydinperheolettamaan välillisesti nojaavia sosiaaliturvaetuksia kahdesta lapsen arkeen ja huolenpitoon liittyvästä näkökulmasta. Ensimmäinen näkökulma liittyy vanhempien velvollisuuteen huolehtia lapsen *elatusesta*, ja siten siihen, miten ja millä perustein sosiaaliturvaetuksissa otetaan huomioon näitä lapsen elatukseen liittyviä kustannuksia (esim. lapsikorotukset, asumiskustannukset). Toinen näkökulma liittyy lapsen *hoivaan* eli toimeentulon turvaamiseen

lapsen hoivan aikana (esim. vanhempainpäivärahat) ja hoivan järjestämisestä johtuvien kustannusten korvaamiseen (esim. kotihoidon ja yksityisen hoidon tuki). Sekä elatuksen että hoivan yhteydessä on syytä kysyä paitsi sitä, kenellä kaikilla lapsen läheisistä on oikeus hakea etuutta, myös sitä, keillä on velvollisuus huolehtia lapsen elatuksesta ja hoivan järjestämisestä.

Nämä eri etuuksien ulottuvuudet ovat painottuneet historiallisesti eri tavoin, ja tilanteesta riippuen eri perhemuodot saattavat olla niiden kannalta eri tavoin haasteellisia huomioida. Siinä missä elatukseen – mukaan lukien lapsen vuoroasumiseen molempien vanhempiensa kanssa – liittyvää moninaisuutta on usein sosiaaliturvaetuuksissa erityisen haastavaa ottaa huomioon, lapsen hoivaan liittyvissä etuuksissa lapsen läheissuhteiden moninaisuus otetaan paremmin huomioon nykylainsäädännön puitteissa. Esimerkiksi kotihoidon tukea tai erityishoitorahaa voidaan maksaa myös muulle henkilölle kuin lapsen vanhemmalle tai huoltajalle, ja perhevapaaudistuksen myötä perhevapaita voidaan jakaa aikaisempaa monipuolisemmin.

Kuviossa 10 esitetään, mitkä etuudet (ml. korvaukset ja palkkiot) pohjaavat ennen kaikkea lapsen elatuksesta huolehtimiseen (ks. tummat palkit) ja mitkä lapsen hoivasta huolehtimiseen (ks. vaaleat palkit). Toki monissa etuuksissa ovat läsnä molemmat ulottuvuudet, mutta jaottelu paljastaa tutkimuksellisesti kiinnostavia piirteitä eri etuuksissa. Tässä tutkimuksessa lapsen elatukseen liittyvät etuudet käsitetään suoremmin korvaukseksi elämiseen liittyvistä kuluista hoivaan liittyviin etuuksiin verrattuna. Hoivaan liittyvissä etuuksissa taas on mukana vahvemmin hoivan elementti. Esimerkiksi alle 16-vuotiaan vammaistukeen liittyy suoremmin velvoite hoivasta kun esimerkiksi asumistukeen. Elatukseen ja hoivaan liittyviin etuuksiin sisältyy myös selkeästi erityyppisiä oikeudellisia velvoitteita, kuten seuraavien lukujen analyysistä ilmenee.

Kuvio 10. Lapsen hoiva ja elatus: sosiaaliturvaetuudet ja muut palkkiot ja korvaukset

6.2 Lapsen elatus ja sosiaaliturvaetuudet: etuuslainsäädännön nykytila ja haasteet monimuotoisissa perhetilanteissa

Tässä luvussa käydään aluksi läpi elatusvelvollisuuden ja elatusapua koskevan sääntelyn lähtökohtia, jonka jälkeen tarkastellaan elatukseen liittyviä eri sosiaaliturvaetuuksia ja niissä ilmeneviä haasteita monimuotoisissa perhetilanteissa. Elatusvelvollisuuden määritelmä ja elatusapusääntely ovat tärkeitä lähtökohtia, sillä sosiaaliturvaetuuk- sissa nojataan siihen, miten elatusvelvollisuus määritellään muussa lainsäädännössä.

Useat erilaisten perhesuhteiden huomioon ottamisen haasteet sosiaaliturvaetuuksissa liittyvätkin lapsen elatuksen järjestämisen rakenteisiin. Lapsen elatuksesta annetussa laissa (704/1975) lapsen elatus määritellään *vanhempien velvollisuudeksi*, joka kestää siihen asti, kun lapsi täyttää 18 vuotta:

”Lapsella on oikeus riittävään elatukseen - - Vanhemmat vastaavat lapsen elatuksesta kykynsä mukaan - - Lapsen oikeus saada elatusta vanhemmiltaan päättyy, kun hän täyttää kahdeksantoista vuotta.” (1–3 §)

Laissa määritelty lapsen oikeus saada elatusta vanhemmiltaan sisältää implisiittisesti *olettaman kahdesta juridisesta vanhemmasta*. Olettama tulee esiin lain 4 §:ssä, jossa määritellään ne tilanteet, joissa vanhempi voidaan velvoittaa suorittamaan lapselle elatusapua:

”Vanhempi voidaan velvoittaa suorittamaan lapselle elatusapua, jos:

- 1. hän ei muulla tavoin huolehdi lapsen elatuksesta;*
- 2. lapsi ei asu pysyvästi hänen luonaan; tai*
- 3. lapsi asuu vuorotellen hänen ja toisen vanhempansa tai muun huoltajansa luona.*
- 4. Elatusavun määrä ja sen suorittamistapa vahvistetaan sopimuksella tai tuomiolla.” (4 §)*

Laissa määritelty elatusvelvollisuus ja oletus kahdesta juridisesta vanhemmasta tulee esiin erityisesti lapsen vuoroasumiseen liittyvässä 4 §:n 3 kohdan viittauksessa ’toiseen vanhempaan’. Vanhempien elatusvelvollisuus lapsesta ja elatuksesta sopimisen tarve nouseekin perheiden ja lapsen arjessa näkyväksi usein silloin, kun lapsen vanhemmat eroavat tai eivät ole koskaan olleet parisuhteessa (ks. 4 § 2–3-kohdat). Elatusavun vahvistaminen tulee siten ajankohtaiseksi useilla vanhemmilla eron jälkeen. Eron jälkeenkkin vanhemmat voivat sopia keskenään vapaamuotoisesti siitä, miten he vastaavat lapsen tarpeista ja lapsesta aiheutuvista kuluista. Vahvistettu sopimus tai tuomioistuimen päätös tarvitaan kuitenkin mahdolliseen elatusavun pakkotäytäntöönpanoon, ja se toimii myös perusteena julkisista varoista maksettavaa elatustukea haettaessa.

Vanhempien elatusvelvollisuus ja oletama kahdesta vanhemmasta nousee esiin myös tilanteissa, joissa lapsella ei ole kahta elatusvelvollista vanhempaa tai joissa toinen tai molemmat vanhemmat eivät syystä tai toisesta pysy hoitamaan elatusvelvoitteitaan; tällöin lapsella on oikeus saada elatustukilain nojalla Kelasta elatustukea.¹⁵⁹

Nykyainsäädännön lähtökohtana on tavoite lapsen elatuksen riittävydestä. Lain sääntelyn rakenteista seuraa, että lapsen taloudellista ja materiaalista hyvinvointia turvataan osaksi oletuksella siitä, että lapsella on kaksi vanhempaa, joiden kesken elatusvastuu jakautuu. Siten tilanteita, joissa elatuksesta vastaa pääosin vain yksi vanhempi, arvioidaan erikseen muun muassa yksinhuoltajakorotuksissa sekä elatustukilain 6 §:n tarkoittamassa tilanteessa, jossa lapsi ei ole syntynyt avioliiton aikana eikä isyyttä ole lainvoimaisesti vahvistettu. Pelkistäen siis: lapsen elatuksen näkökulmasta kaksi vanhempaa on tavoiteltavampaa kuin yksi. Samaan logiikkaan ja kahden vanhemman normiin tukeutuen voidaan ajatella, että monivanhemmuustilanteessa lapsen elatuksen hoitaminen useamman kuin kahden vanhemman toimesta kasvattaa lapsen elatuksesta huolehtimisen todennäköisyyttä entisestään. Jos vaikkapa kolme vanhempaa ovat velvollisia huolehtimaan lapsen elatuksesta, lapsen lienee vielä todennäköisempää saada riittävää elatusta.

Seuraavaksi tarkastellaan hankkeessa toteutettujen kyselyiden pohjalta, miten vanhemmat kokevat lapsen elatuksen erityisesti tilanteissa, joissa lapsella on juridisten vanhempien lisäksi arjessaan sosiaalisia vanhempia. Tämän jälkeen tarkastellaan lyhyesti lapsen elatukseen liittyviä sosiaaliturvaetuksia – tarkemmin elatustukea, sotilasavustuksen elatusavustusta, äitiysavustusta ja adoptiotukea¹⁶⁰, yleistä asumistukea, sotilasavustusta, opintoetuksia, kansaneläkkeen ja työttömyysetuuksien lapsikorotuksia sekä opintorahan huoltajakorotusta, yleistä asumistukea, lapsilisää, toimeentulotukea sekä lapseneläkettä. Analyysi pohjaa etuuslainsäädännön määritelmiin ja etuusohjeiden tarkentaviin esimerkkeihin lapsen elatuksesta sekä pienessä määrin hankkeessa tehdyissä kyselyissä esiin nousseisiin huomioihin monimuotoisten perhetilanteiden sosiaaliturvaasteista.

¹⁵⁹ Tämä ei kuitenkaan koske elatusvelvollisen menehtymisen jälkeistä tilannetta. Tällöin lapsen asemaa turvataan ensisijaisesti eläkejärjestelmän kautta (ks. elatustukilaki 8 §).

¹⁶⁰ Äitiysavustusta on haettava viimeistään kaksi kuukautta ennen lapsen laskettua syntymäaikaa, jolloin raskaana oleva ei vielä ole juridisessa mielessä vanhempi.

6.2.1 Elatusavusta sopiminen monivanhemmuustilanteissa kyselyiden perusteella

Monimuotoisissa perhetilanteissa lapsella voi olla enemmän kuin kaksi tosiasiallista vanhempaa, mutta vain juridiset vanhemmat ovat lapsesta elatusvelvollisia. Lapsen sosiaalinen vanhempi voi olla vaikkapa lapsen oheishuoltaja, mutta huoltajuuteen itessään ei liity elatusvelvollisuutta. Toive useamman kuin kahden vanhemman aseman tunnistamisesta voi nousta esiin esimerkiksi apilaperheissä, uusperheissä, sijaisperheissä, adoptioperheissä ja monisuhteisten vanhempien perhetilanteissa. Siksi hankkeessa tehdyissä kyselyissä ja fokusryhmähaastatteluissa kartoitettiin myös monivanhemmuustilanteiden elatuskysymyksiä. Monivanhemmuustilanteiden elatuskysymykset nousivat selkeimmin esiin sateenkaariperheille suunnatussa kyselyssä, jonka vastauksia hyödynnetään tässä luvussa elatukseen liittyvien haasteiden kartoittamisessa.

Sateenkaariperheille suunnattuun kyselyyn vastanneiden apilaperheiden vanhempien (n = 34) lapsista valtaosalla oli syntymästä lähtien ollut useampi kuin kaksi vanhempaa (95 %, ks. liite 1). Kyselyn perusteella osa apilaperheiden vanhemmista käyttäisi mahdollisuutta vahvistaa lapselle enemmän kuin kaksi juridista vanhempaa, mikäli tällainen vahvistaminen olisi mahdollista (74 %; n = 14). Kaikki eivät kuitenkaan kyenneet ottamaan asiaan kantaa ja osa ilmaisi tarvitsevansa lisätietoa juridisen vanhemmuuden seurauksista. Kukaan kyselyyn vastanneista apilaperheiden vanhemmista ei kuitenkaan vastannut kysymykseen kielteisesti.

Sateenkaariperheiden kyselyyn vastanneista apilaperheistä vain vajaa puolet oli sopinut lapsen asumisesta, huollosta, tapaamisoikeudesta ja elatuksesta lastenvalvojalla tai heillä oli asiasta tuomioistuimen päätös. Valtaosa oli sopinut järjestelyistä epävirallisesti vanhempien kesken.¹⁶¹ Vaikka kyselyn tulokset eivät ole yleistettävissä, epävirallinen sopiminen näyttää olevan huomattavasti yleisempää apilaperheillä eronneisiin kahden vanhemman perheisiin verrattuna (vrt. Miettinen ym. 2020, ei sopimusta, n = 35 %).

Apilaperheiden vanhemmat kertoivat sateenkaariperheiden kyselyn avovastauksissa sekä fokusryhmähaastattelussa lapsen elatuksen järjestämiseen liittyvistä ratkaisuksista ja tavoista, joilla he jakavat lapsesta syntyviä kuluja useamman kuin kahden vanhemman kesken. Yksi tällainen ratkaisu oli lapsen menoja varten perustettu yhteiskäytössä oleva pankkitili:

¹⁶¹ Ks. tarkemmin 4. luku.

”Meillä on yhteinen tili. Olemme ottaneet huomioon eri kotien tulot oikeudenmukaisuusperiaatteella. Me maksamme varakkaampina enemmän kuluja.”

Käytänteet pankkitilille siirrettävästä summasta vaihtelivat. Toinen yleinen ratkaisu lapsesta syntyvien kulujen hoitamisessa oli käytäntö, jossa kukin vanhempi tai vanhemmat huolehtivat lapsen menoista silloin kun lapsi asui vanhemman luona, minkä lisäksi isoista hankinnoista sovittiin erikseen. Fokusryhmähaastatteluiden perusteella samanlaisia ratkaisuja oli käytössä myös esimerkiksi niissä uusperheissä ja monisuhteisten vanhempien perheissä, joissa lapset vuoroasivat.

Lapsen vuoroasuminen kytkeytyykin usein monivanhemmuustilanteisiin. Tässä hankkeessa toteutetuissa, eri perheryhmille kohdistetuissa kyselyissä ja fokusryhmähaastatteluissa nousi esiin elatukseen liittyvä problematiikka lapsen vuoroasumistilanteissa. Yhden vanhemman perheiden kyselyn sekä sateenkaariperheiden kyselyn perusteella elatusapua maksetaan useimmiten tilanteissa, joissa lapsi asuu suurimman osan ajasta vain yhdessä kodissa. Myös Kelan toteuttaman erillään asuville lapsen vanhemmille suunnatun väestökyselyn perusteella vahvistetut elatussopimukset ovat yleisempiä tilanteissa, joissa lapsi asuu pääasiassa jommankumman vanhemman luona (77 %, lähivanhempien vastaukset), kuin jos lapsi vuoroasuu molempien vanhempien luona (35 %) (Miettinen ym. 2020, 52).

Elatusvelvollisuuden kohdentumiseen liittyvät haasteet useamman kuin kahden vanhemman perheissä ovat samanlaisia kuin mitä olemme nostaneet esiin yleisesti useamman kuin kahden juridisen vanhemman vahvistamiseen liittyen edellä 4. luvussa. Haasteet ja riskit liittyvät tilanteisiin, joissa lapsen elatuksesta ei päästä yhteisymmärrykseen. Toisaalta juridisten vanhempien lukumäärän rajaaminen kahteen ei ole lapsen kannalta neutraali teko vaan saattaa vaikuttaa siihen, millaisen roolin lapsen vanhemmat ottavat suhteessa lapsen huoltoon ja elatukseen:

”Huoltajaisä [juridinen vanhempi] osallistuu kuluihin ja maksaa elatusmaksua. Isä, jolla ei ole huoltajuutta ei koe olevansa velvollinen osallistumaan elatukseen, eikä siten osallistu elatukseen, paitsi silloin kun lapsi on tämän luona.”
(Apilaperheen vanhempi, Sateenkaariperheiden kysely)

Elatuslaissa elatusavun määrään vaikuttavat tekijät on kuvattu varsin yleisellä tasolla, minkä vuoksi elatusavun suuruuden arvioimisessa ja siitä päätettäessä sovelletaan usein oikeusministeriön laatimaa ohjetta, joka on luonteeltaan suositus (Oikeusministeriön julkaisu 2007:2). Kuten suosituksen laatijat ohjeen alussa toteavat, ohjeet on tehty tavanomaisia elatustilanteita ajatellen, eivätkä ne tarjoa ratkaisuja esimerkiksi monimuotoisten perheiden tilanteisiin. Oikeusministeriö on asettanut työryhmän, jonka

tehtävänä on valmistella ehdotus vuoroasuvan lapsen elatusavun määrittämisessä huomioon otettavista näkökohdista.¹⁶²

6.2.2 Elatustuki

Elatusapu ja elatustuki menevät arkikäytössä mutta joskus myös viranomaisteksteissä helposti sekaisin. Elatusapu on rahamäärä, jonka elatusvelvollinen vanhempi maksaa lapsen elatusta varten elatussopimuksen tai -päätöksen mukaisesti. Elatustuki taas on Kelan maksama sosiaaliturvaetus, jolla turvataan lapsen elatus, jos lapsi ei saa elatusapua elatusvelvolliselta *vanhemmalta*. Elatusapu ja elatustuki ovat kuitenkin monin tavoin sidoksissa toisiinsa. Ensiksikin elatustuen saaminen edellyttää pääsääntöisesti vahvistettua sopimusta tai tuomioistuimen ratkaisua elatusavusta. Lisäksi elatustuen maksaminen on tietyissä tilanteissa sidottu siihen, mitä elatusavusta on sovittu (ks. Elatustukilaki 10 §, vähennetty elatustuki). Tilanteet, joissa lapsi on oikeutettu elatustukeen, on määritelty elatustukilaissa:

“1) elatusvelvollinen on laiminlyönyt elatusavun maksamisen

2) elatusapua ei ole vahvistettu maksettavaksi elatusvelvollisen puutteellisen elatuskyvyn vuoksi

3) elatusapu on vahvistettu maksettavaksi 9 §:ssä tarkoitettua täysimääräistä elatustukea pienempänä elatusvelvollisen puutteellisen elatuskyvyn vuoksi

4) lapsi ei ole vanhemmuuslain (775/2022) 3 §:n 1 momentissa tarkoitettulla tavalla syntynyt avioliiton aikana eikä isyyttä ole lainvoimaisesti vahvistettu

5) elatusapua ei ole voitu vahvistaa samanaikaisesti isyyden tai äitiyden vahvistamisen kanssa

6) adoptiovanhempi on yksin ottanut lapsen adoptiolapsekseen, eikä lapsi ole adoptiovanhemman puolison lapsi tai adoptiolapsi taikka sellaisen henkilön lapsi, jonka kanssa adoptiovanhempi elää avioliitonomaisissa olosuhteissa.”
(6 §)

Kuten edellä todettiin, monivanhemmuustilanteissa elatusvelvollisuus lapsesta jakautuisi lähtökohtaisesti useammalle elatusvelvolliselle vanhemmalle. Todennäköisesti lapsesta johtuvat kustannukset elatusvelvollista kohden olisivat tällöin pienemmät kuin

¹⁶² Ks. hanke OM035:00/2022, sekä työryhmän ehdotus OM 2023:7, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-400-370-4>

tilanteessa, jossa lapsella on kaksi tai yksi elatusvelvollinen vanhempi. Tästä johtuen on todennäköistä, että lasten elatuksen edellyttämä taloudellinen panos olisi järjestettävissä sovinnollisissa monivanhemmuustilanteissa helpommin kuin yhden tai kahden vanhemman perheissä.

Elatusavusta sopimiseen ja päättämiseen sekä elatustukeen liittyisi kuitenkin merkittävä määrä erityiskysymyksiä. Olisi esimerkiksi ratkaistava se, miten määriteltäisiin lapsen elatuksen tarve useamman kuin kahden juridisen vanhemman tilanteessa, eli suhteutettaisiinko lapsen elatuksen tarve kahden vanhemman normiin vai korottaisiko vanhempien lukumäärän lisääntyminen laskennallisesti lapsen elatuksen tarvetta. Lisäksi olisi ratkaistava se, missä tilanteissa syntyisi oikeus hakea elatustukea lapsen elatukseen. Toisin sanoen, miten toimittaisiin, jos useamman kuin kahden juridisen vanhemman perhetilanteessa joku tai jotkut vanhemmat eivät pysty tai suostu maksamaan sovittua elatusapua? Ohjaisiko elatustuen maksuedellytyksiä normi kahdesta vanhemmasta, vai voisiko elatustukea saada kaikissa tilanteissa, joissa vaikkapa yksi kolmesta tai neljästä juridisesta vanhemmasta ei pysty tai suostu maksamaan elatusapua?

6.2.3 Sotilasavustuksen elatusavustus

Sotilasavustuslaissa (782/1993) perhe- ja läheissuhteita määritellään muihin etuuksiin verrattuna poikkeuksellisesti omaisen käsitteen avulla, jolla tarkoitetaan asevelvollisen aviopuolisoa tai lasta sekä aviopuolisoa, jos avoparilla on yhteinen alaikäinen lapsi. Myös sotilasavustuksessa on otettu huomioon asevelvollisen mahdollinen elatusvelvollisuus. Sotilasavustuksen määrästä elatusapuun oikeutetulle lapselle säädetään sotilasavustuslain (781/1993) 13 §:ssä:

”- annetaan sellaiselle alaikäiselle lapselle, jonka elatukseen asevelvollinen on kuukausittain velvollinen osallistumaan tuomioistuimen päätöksen tai sosiaalilautakunnan vahvistaman kirjallisen sopimuksen perusteella, jollei lapsi ole asevelvollisen huollettavana, sotilasavustuksena sanotussa päätöksessä tai sopimuksessa vahvistettu määrä, mikäli asevelvollinen ei kykene sitä tuloistaan tai varoistaan maksamaan.” (Sotilasavustuslaki, 13 §).

Toisin sanoen, Kela maksaa elatusavustusta elatusapuun oikeutetulle lapselle silloin, jos asevelvollinen on oikeuden päätöksen tai sosiaalihuollon toimielimen vahvistaman kirjallisen sopimuksen perusteella velvoitettu maksamaan alaikäiselle lapselle elatusapua, eikä asevelvollinen kykene sitä tuloistaan tai omaisuudestaan maksamaan. Lisäksi ehtona on, että lapsi ei ole asevelvollisen huollettavana, jolla tarkoitetaan sitä, että lapsi ei asu asevelvollisen kanssa. Sotilasavustuksen elatusavustus on hyvin marginaalinen etuus (ks. 2. luku, tilastot), mutta periaatteellisesti siihen liittyvät samat

pohdinnat kuin elatusapuun ja Kelan maksamaan elatustukeen. Jos useampi kuin kaksi vanhempaa ovat velvollisia huolehtimaan lapsen elatuksesta, miten elatusvelvoite jaetaan useamman vanhemman kesken, ja mitkä tässä tapauksessa olisivat so-tilasavustuksen elatusavustuksen määräytymisperusteet?

6.2.4 Äitiysavustus ja adoptiotuki

Äitiysavustus on kertaluonteinen suoritus, joka suoritetaan äitiyspakkauksena tai rahana. Oikeus äitiysavustukseen on äitiysavustuslain (477/1993) mukaan naisella, jonka raskaus on kestänyt vähintään 154 päivää, ja nainen on ennen raskauden neljännen kuukauden päättymistä käynyt terveyskeskuksessa terveystarkastuksessa tai lääkärin vastaanotolla (2 §). Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sukupuolen vahvistamisesta ja siihen liittyviksi laeiksi otti kantaa myös äitiysavustuksen käsitteistöön, johon ehdotettiin sukupuolineutraalia käsitettä (ks. HE 189/2022 vp). Laki sukupuolen vahvistamisesta (295/2023) tuli voimaan 3.4.2023.

Myös adoptiovanhemmalla on oikeus äitiysavustukseen, kun alle 18-vuotias lapsi on nimetty sijoitettavaksi adoptiovanhemman luokse. Adoptiovanhemmilla voi olla lisäksi oikeus adoptiotukeen, josta säädetään äitiysavustuslaissa (3 a ja 3 b §). Adoptiotuen tarkoituksena on korvata kansainvälisestä adoptiosta aiheutuvia kustannuksia. Äitiysavustuslaissa puhutaan ”ottovanhemmasta tai lapseksi ottajasta”, jolle tuki voidaan maksaa – eli yhdelle vanhemmalle.

6.2.5 Sosiaaliturvaetuksien huoltaja- ja lapsikorotukset

Kaikissa lapsen elatukseen liittyvissä sosiaaliturvaetuksissa etuuden saannin ehtona ei kuitenkaan ole juridinen vanhemmuus, vaan etuuden ehtona saattaa olla lapsen huoltajuus tai lapsen huollosta vastaaminen. Näin on esimerkiksi opintorahan huoltajakorotuksessa sekä työttömyysetuuksien ja kansaneläkkeen lapsikorotuksissa. Etuuksien välillä on kuitenkin eroa siinä, onko etuuden saannin ehtona huolto juridisena asemana siten, kuin siitä säädetään lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetussa laissa (HTL, 361/1983), vai tarkoitetaanko huollolla yleiskielisemmin lapsesta huolehtimista eli ennen kaikkea samassa kotitaloudessa asumista. Joitakin etuuksia koskevissa etuusohjeissa otetaan lisäksi erikseen huomioon lapsenhuoltolain mukaisen huollon peruste eli se, onko huoltaja myös lapsen juridinen vanhempi.

Alaikäisen lapsen huoltajalla, eli lapsenhuoltolain mukaisesti huoltajan asemassa olevalla henkilöllä, on opintotukilain mukaan mahdollisuus saada opintorahan huoltajako-

rotusta (opintotukilaki, 65/1994, 11.1 § 3-kohta). Kelan etuusohjeen mukaan huoltajakorotuksen perusteena ei ole elatusvelvollisuus. Myös lapsen muu huoltaja eli esimerkiksi oheishuoltaja voi saada opintorahan huoltajakorotuksen. (Opintotuen etuusohje 2023, s. 236.) Alaikäisten huollettavien määrä ei vaikuta opintorahan huoltajakorotukseen. Korkeavastuksen enimmäistulorajassa taas otetaan huomioon paitsi lainansaajan huollettavat lapset, joihin hänellä on elatusvelvollisuus, myös lainansaajan luona asuvat puolison alaikäiset lapset porrastetusti (16 a § 3 mom.)¹⁶³

Työttömyysetuuksien lapsikorotus maksetaan porrastetusti kolmanteen huollettavaan lapseen saakka työttömyyspäivärahan saajalle, jolla on *huollettavanaan alle 18-vuotias lapsi* (työttömyysturvalaki, 1290/2002, 6 luvun 6 §). Työttömyysetuuksien eli peruspäivärahan ja työmarkkinatuen saajista noin 30 prosenttia saa lapsikorotusta eli kyseessä on kohtuullisen laajaa joukkoa koskeva etuuden lapsikorotus. Lapsikorotusta voi saada peruspäivärahaan ja työmarkkinatukeen, jos lapsi asuu työttömyysetuuden saajan luona, vaikka etuuden saaja ei olisi lapsen juridinen vanhempi eli elatusvelvollinen lapsesta. Työttömyysetuuksien lapsikorotusta voi siten jo nykyisin saada useampi kuin kaksi henkilöä. Työmarkkinatuen tarveharkinnasta johtuen perheellisen tuensaajan tuloraja korottuu jokaisesta huollettavana olevasta alle 18-vuotiaasta lapsesta.¹⁶⁴ Työmarkkinatuen tarveharkinnasta johtuen perheellisen tuensaajan tuloraja korottuu jokaisesta huollettavana olevasta alle 18-vuotiaasta lapsesta. Useamman kuin kahden juridisen vanhemman tilanteissa lisäksi kaikille juridisille ja siten elatusvelvollisille vanhemmille syntyisi oikeus työttömyysetuuksien lapsikorotukseen ja työmarkkinatuessa tulorajan korotuksiin. Ratkaistavaksi jäisi, miten korotusten eumäärät tulisi jakaa, ja saisivatko kaikki esimerkiksi saman määrän.

Kansaneläkkeen lapsikorotusta myönnettäessä perusteena ei ole huoltajuus vaan yhtäältä *elatusvelvollisuus* eli *juridinen vanhemmuus* ja toisaalta *alle 16-vuotiaan lapsen eläminen kansaneläkkeen saajan kanssa samassa taloudessa*. Kansaneläkkeen lapsikorotusta myönnetään, jos eläkkeensaajan tai hänen avio- tai avopuolisonsa 16 vuotta nuorempi lapsi elää samassa taloudessa eläkkeensaajan kanssa tai jos eläkkeensaaja muutoin vastaa muualla asuvan alle 16-vuotiaan lapsensa toimeentulosta. Muualla asuvien lasten kohdalla edellytetään siten säännöksen sanamuodon mukaan vanhemmuutta, kun taas yhdessä asuttaessa kriteeri on väljempi (vrt. työttömyysetuudet). Eläkkeensaajan katsotaan vastaavan lapsensa toimeentulosta, kun hänellä on kustannuksia lapsen toimeentulosta vähintään elatustukilain 9 §:n mukaisen elatustuen määrä (kansaneläkelaki, 568/2007, 51 §).

¹⁶³ Ks. vanhempien tuloista ja opintoetuuksien määräytymisestä tarkemmin Sihvonon 2021, 37–42.

¹⁶⁴ Osittaisessa työmarkkinatuessa huomioidaan lisäksi vanhempien tulot, jos työnhakija asuu vanhempiensa luona (työttömyysturvalaki 7 luku 9 §).

6.2.6 Yleinen asumistuki

Lapsen asumiseen liittyvät lainsäädännölliset kysymykset ovat erityisen tärkeitä, kun perheiden moninaisuuden huomioon ottamista arvioidaan sosiaaliturvan näkökulmasta. Lapsella olla vain yksi väestötietojärjestelmän mukainen osoite, millä on seurauksia useiden sosiaaliturvaetuuksien saamiseen ja tasoon. Yleisen asumistuen määräytymisessä sovelletaan ruokakunnan käsitettä ja lapsi voi kuulua nykylainsäädännön puitteissa samanaikaisesti vain yhteen ruokakuntaan.

Viimeaikaisten muutosten myötä väestötietojärjestelmään on mahdollista kirjata tieto lapsen vuoroasumisesta. Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983) 7 b §:n mukaan vanhempien on kuitenkin myös vuoroasumisesta sopiesaan päätettävä, kumpi lapsen koti ilmoitetaan lapsen viralliseksi asuinpaikaksi. Lapsen virallinen asuinpaikka taas määrittää, kumman vanhemman ruokakuntaan lapsi yleisestä asumistuesta annetun lain mukaan kuuluu. Asumistuen lisäksi lapsilisä ja alle 16-vuotiaan lapsen vammaistuki on tunnistettu haasteellisiksi sosiaaliturvaetuuksiksi lapsen vuoroasuessa (Miettinen ym. 2020; Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistiota 2021:24).

Kahden virallisen osoitetiedon mahdollistaminen törmää tällä hetkellä muun muassa kotikuntalakiin (201/1994), jonka 1 §:ssä säädetään (muun muassa) henkilön kotikunnasta ja siellä olevasta väestötietojärjestelmään merkittävästä asuinpaikasta. Kahden virallisen osoitteen mahdollistaminen vuoroasuvalla lapselle merkitsisi siten muutoksia kotikuntalakiin ja väestörekisterijärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annettuun lakiin (661/2009). Kahden virallisen osoitetiedon mahdollistamista on punnittu myös suhteessa kahden eri kotikunnan mahdollistamiseen, mikä taas vaatii kattavia lakimuutoksia, kuten kaksoiskuntalaisuutta selvittäneestä raportista ilmenee (Valtiovarainministeriön julkaisu 2018:3).

Kelassa toteutetun väestökyselyn perusteella eroperheiden lapsista vajaa 30 prosenttia vuoroasuu molempien vanhempiensa kanssa (Miettinen ym. 2020). Lapsen vuoroasuminen yhdistää useita tässä tutkimuksessa tarkasteltuja perheryhmiä. Asumistuki nostettiin eri perheryhmille tehdyissä kyselyissä esiin yhtenä suurimmista vuoroasumiseen ja sosiaaliturvaetuuksiin liittyvänä ongelmana. Esimerkiksi etävanhemmille tehdyssä kyselyssä osa vanhemmista kertoi elävänsä pienessä asunnossa, eikä heillä kertomansa mukaan ollut mahdollisuutta pitää lapsia luonaan enempää, sillä he eivät etävanhempina olleet oikeutettuja asumistukeen siten, että sinä huomioitaisiin vanhemman luona tosiasiallisesti asuvien lasten määrää:

“Sossu vaatii isoa asuntoa, jotta lapset voivat olla luonani vuoroviikoin, Kela kuitenkin katsoo minut yksinasujaksi, joten en saa asumistukea juurikaan”.

Etävanhempien lisäksi myös uusperheille ja sateenkaariperheille suunnatuissa kyselyissä vuoroasuvien lasten huomiotta jääminen etävanhemman asumistukilaskelmista koettiin epäkohtana. Vastaavanlaisia ongelmia on raportoitu myös aikaisemmissa sosiaaliturvan ja vuoroasumisen väestötason tutkimuksissa (mm. Miettinen ym. 2020). Uusperheiden kyselyyn vastannut ammattilainen kertoi etuuksien määräytymisen vaikuttavan osalla vanhemmista asuinratkaisuihin enemmän kuin esimerkiksi lapsen etu:

”Jonkin verran vanhemmat riitelevät rahasta ja tähän liittyy usein asumisjärjestelyt. Asuminen ei toteudu lapsen etu edellä vaan aikuisten raha edellä (se saa tuet, jonka luona lapsi kirjoilla tai asuu enemmän).”

6.2.7 Lapsilisä

Lapsilisä maksetaan alle 17-vuotiaan lapsen vanhemmalle tai huoltajalle lapsen elatusta varten. Nykylainsäädännön puitteissa lapsilisä voidaan maksaa vain yhdelle vanhemmalle tai huoltajalle, vaikka lapsen huollosta vastaisi useampi henkilö. Ristiritatilanteissa lapsilisä maksetaan sille vanhemmalle tai huoltajalle, joka *pääasiassa huolehtii lapsen hoidosta ja kasvatuksesta* (lapsilisälaki 796/1992, 6 § 2 mom). Kelan lapsilisää koskevassa etuusohjeessa tarkennetaan, että tällä tarkoitetaan sitä vanhempaa, jonka luona lapsi väestötietojärjestelmän mukaan asuu. Jos lapsen hoidosta ja kasvatuksesta huolehtii joku muu kuin lapsen vanhempi tai huoltaja, tällä muulla henkilöllä on oikeus lapsilisän nostamiseen (ks. lapsilisälaki 6 §, 1-2 mom). Kelan etuusohjeen mukaan muulla henkilöllä tarkoitetaan esimerkiksi lapsen vanhemman tai huoltajan avio- tai avopuolisoa, sukulaista tai perhehoitajaa, joka asuu samassa taloudessa lapsen kanssa (Lapsilisän etuusohje 2023, 3).

Lapsilisän määräytymisessä lasten lukumäärällä on väliä: lapsilisää maksetaan porrastetusti korottaen viidenteen lapseen asti. Lapsilisää maksetaan korotetusti, jos saaja ei ole avio- tai avoliitossa tai joka on muuttanut puolisostaan erilleen yhteiselämän lopettamiseksi. Tämä niin sanottu yksinhuoltajakorotus on sidoksissa lapsen väestötietojärjestelmän mukaiseen osoitteeseen, eikä sen kannalta ole väliä sillä, onko lapsi juridisesti kahden tai useamman henkilön yhteishuollossa. Yksinhuoltaja-käsitettä käytetään siis etuudessa kuvaamaan yhden vanhemman perheitä, ei virallista huoltosuhdetta.

Hankkeessa toteutettujen kyselyiden perusteella osa vanhemmista on pystynyt sopimaan lapsilisän käytöstä esimerkiksi lapsen menoihin tarkoitetun yhteisen tilin avulla, mutta monet kuitenkin kaipasivat lapsilisäjärjestelmän muuttamista vuoroasumistilanteet huomioivaksi, kuten uusperheiden kyselyyn vastannut etävanhempi asian muotoili:

”Vuoroviikoin asuvien lapsien lapsilisät täytyisi [jakaa] virallisten tahojen kautta puoliksi molemmille vanhemmille. On myös täysin absurdia, että lähivanhempi, joka asuu ilman puolisoa saa yh-korotukset [yksinhuoltajakorotukset] myös vuoroviikoin asuvien lapsien lukumäärästä. Etävanhemmalla tuntuu olevan ainoastaan velvollisuuksia muttei oikeuksia. Vuoroviikoin asuvien lasten matkakustannukset täytyisi myös laskea puoliksi.”

Lapsilisälain muuttamisessa vuoroasumista huomioivaksi on pohdittava paitsi lapsilsän jakamista vuoroasuvien lasten vanhempien kesken myös sitä, miten kotitalouden lasten kokonaislukumäärä ja mahdolliset yksinhuoltajakorotukset tulisi ottaa huomioon lapsilisässä joidenkin tai kaikkien lasten vuoroasuessa.

6.2.8 Perustoimeentulotuki

Toimeentulotukilaissa (1412/1997) perheellä tarkoitetaan yhteistaloudessa asuvia vanhempia, vanhemman alaikäistä lasta sekä avio- ja avopuolisoita. Monimuotoiset perhetilanteet kytkeytyvät myös perustoimeentulotuessa lapsen vuoroasumistilanteisiin. Kelan toimeentulotukea koskevan etuusohjeen mukaan alaikäisen lapsen vuoroasuessa molempien vanhempiensa luona kunnan toimielimen vahvistaman sopimuksen perusteella tai tuomioistuimen päätöksellä, lapsen katsotaan kuuluvan puoliksi molempien vanhempien toimeentulotukilain mukaiseen perheeseen (Toimeentulotuen etuusohje 2023). Vuoroasuvan lapsen etävanhemman perustoimeentulotukea laskettaessa voidaan joko ottaa huomioon vuoroasuvan lapsen tapaamiskustannukset tai vanhempi voi saada puolet lapsen perusosasta. Toimeentulotuen etuusohjeen mukaan molemmille vanhemmille voidaan lapsen vuoroasuessa myös ottaa huomioon yksinhuoltajakorotus, jos vanhemmilla ei ole avio- tai avopuolisoa. Näin ollen myöskään toimeentulotuen määräytymisessä yksinhuoltajuus ei viittaa nimenomaisesti lapsenhuoltolain mukaiseen huoltajan asemaan, vaan sillä tarkoitetaan yhden vanhemman perhetilannetta, jossa vanhemmalla ei avio- tai avopuolisoa.

Toimeentulotuen etuusohjeessa on erikseen mainittu tilanteesta, jossa lapsi vuoroasuu vanhemman ja muun huoltajan kuin juridisen vanhemman luona. Etuusohjeen mukaan lapsi muodostaa tällöin oman toimeentulotukiperheensä siltä osin, kun hän asuu muun huoltajan luona, ja lapsen perusosa jaetaan vanhemman ja lapsen kesken. (Toimeentulotuen etuusohje 2023, 111–112.) Muun huoltajan ja juridisten vanhempien erilainen asema toimeentulotuessa on seurausta lapsen elatusvelvollisuudesta.

Perustoimeentulotuki on viimesijainen toimeentuloa turvaava tuki, johon liittyy vahvasti tarveharkinta. Tarveharkinta näkyekin esimerkiksi lapsen juridisten vanhempien elatusvastuuna. Vanhemman velvollisuus huolehtia lapsen elatuksesta mainitaan

laissa toimeentulotuen takaisinperinnän perusteissa (20 §). Vanhemman elatusvelvollisuudesta seuraa, että alaikäiselle mahdollisesti maksettava toimeentulotuki voidaan periä takaisin hänen juridisilta vanhemmiltaan. Perustoimeentulotuen etuusohjeessa mainitaan kuitenkin poikkeuksista, joissa vanhemmalla ei ole elatusvelvollisuutta alaikäisestä lapsesta. Esimerkiksi toimeentulotukea ei peritä takaisin yksin tai avoliitossa asuvan alaikäisen lapsen vanhemmilta, jos alaikäisellä itsellään on lapsi (Toimeentulotuen etuusohje 2023; vrt. ElatusL 2.2 §).

Hankkeessa tehdyissä kyselyissä monimuotoisten perheiden toimeentulotuen haasteet liitettiin vuoroasumistilanteisiin. Lisäksi juridisten vanhempien elatusvelvollisuudesta ja toimeentulotuen viimesijaisuudesta johtuen toimeentulotukea laskettaessa otetaan huomioon toisen vanhemman maksama rahallinen, epävirallinenkin tuki toiselle vanhemmalle, vaikka elatusavusta ei olisi tehty virallista sopimusta. Kyselyiden perusteella tämä aiheuttaa hämmennystä.

6.2.9 Lapsen- ja leskeneläke

Kansaneläkelaiissa puhutaan *edunjättäjästä*, jolla tarkoitetaan tietyn kriteerein lesken kuollutta avio- tai avopuolisoa (ks. tarkemmin kansaneläkelaki 568/2007, 26 §), ja lapsen kuollutta *juridista vanhempaa* sekä henkilöä, joka menehtyessään *asui lapsen kanssa samassa taloudessa ja vastasi lapsen elatuksesta* (40 §). Työtaturma- ja ammattitautilain (459/2015) mukaiseen lapseneläkkeeseen on niin ikään oikeus *menehtyneen lapsella*, joka on menehtyneen kuollessa alle 18 vuotta ja jonka elatuksesta menehtynyt kuollessaan huolehti.¹⁶⁵ Lapseneläkkeeseen on siten oikeus myös edunjättäjän aviopuolison lapsella, jos lapsi asui edunjättäjän kanssa samassa taloudessa. Toisin sanoen lapseneläkettä on mahdollista saada, vaikka menehtynyt henkilö ei olisi lapsen juridinen vanhempi, jos hän asui lapsen kanssa samassa taloudessa. Samalla asumisedellytyksestä seuraa kuitenkin, että mikäli lapsen huoltaja menehtyy, lapsi saa lapseneläkettä vain jos kyseessä on hänen juridinen vanhempansa tai jos lapsen virallinen väestötietojärjestelmän mukainen osoite on ollut kuolleen huoltajan luona. Kansaneläkelain mukaiseen lapseneläkkeeseen on edellä maini-

¹⁶⁵ Myös yli 18-vuotias voi saada lapseneläkettä, jos hän on päätoiminen opiskelija tai kykenemätön elättämään itseään sairaudesta, viasta tai vammasta aiheutuvat työkyvyttömyyden vuoksi.

tuin kriteerein oikeus 18-vuotiaalla lapsella ja alle 21-vuotiaalla päätoimisesti opiskelevalla lapsella. Työtapaturma- ja ammattitautilain mukaista lapseneläkettä voidaan maksaa enintään siihen saakka, kun lapsi täyttää 25 vuotta.¹⁶⁶

6.2.10 Elatusolettama monimuotoisissa perhetilanteissa

Niin sanotun elatusolettaman tuomat haasteet monimuotoisissa perhetilanteissa ovat päinvastaiset edellä esitettyihin elatusvelvollisuuteen liittyviin haasteihin nähden. Elatusolettaman mukaisissa tilanteissa henkilöltä, kuten lapsen vanhemman avio- tai avopuolisolta, oletetaan lapsen kuluihin ja menoihin osallistumista, vaikka hän ei ole lapsen juridinen vanhempi eikä hänellä ole yksityisoikeudellista elatusvelvollisuutta lapseen. Etuuksia, joissa vanhemman avio- tai avioliitto vaikuttavat etuuksien tasoon tai niiden saamiseen, ovat muun muassa asumistuki, perustoimeentulotuki, lapsilisän yksinhuoltajakorotus, kotihoidon tuen ja yksityisen hoidon tuen hoitolisä, sotilasavustus ja tietyissä tilanteissa opintoetuedet (ks. tarkemmin Sihvonen 2021, 41). Lisäksi etävanhemman mahdollisen avo- tai aviopuolison tulot vaikuttavat etävanhemman elatuskyvyn määrittämiseen ja sen myötä elatusapulaskelmiin ja mahdolliseen elatus-tukeen. Toisaalta, kuten edellä on esitetty, joissakin sosiaaliturvaetuuksissa on mahdollista vastaavasti saada lapsikorotusta vaikka etuuden saaja ei olisi elatusvelvollinen kyseisestä lapsesta (esim. työttömyysetuudet).

Elatusolettama koettiin kyselyiden ja fokusryhmähaastatteluiden perusteella haasteeksi joissakin uusperheissä sekä niin sanotuissa LAT-perheissä (*living apart together*), joissa aviopuolisot asuvat eri osoitteissa. Avioliiton solmimisella on vaikutusta esimerkiksi lapsilisän yksinhuoltajakorotukseen, koska lapsilisän yksinhuoltajakorotusta ei nykyinsäädännön mukaan makseta avio- tai avioliitossa oleville, vaikka aviopuolisot asuisivat eri osoitteissa:

”Yksinhuoltajalla tässä laissa tarkoitetaan lapsilisän nostamiseen oikeutettua henkilöä, joka ei lapsilisän maksukuukauden alkaessa ole avioliitossa tai joka ennen maksukuukauden alkua on muuttanut puolisostaan erilleen yhteiselämän lopettamiseksi. Yksinhuoltajana ei kuitenkaan pidetä henkilöä, joka avioliittoa solmimatta jatkuvasti elää yhteisessä taloudessa avioliitonomaisissa olosuhteissa toisen henkilön kanssa.” (Lapsilisälaki, 796/1992, 7.2 §).

¹⁶⁶ Leskeneläkkeeseen on niin ikään oikeus työtapaturma- ja ammattitautilain mukaan aviopuolisolla sekä avopuolisolla, jos leskeneläkkeen hakijalla on tai on ollut tai hänelle on syntymässä menehtyneen puolison kanssa yhteinen lapsi, tai jos hakija on menehtyneen kanssa solminut julkisen notaarin oikeaksi todistaman sopimuksen keskinäisestä elatuksesta (100 §). Avopuolisolla ei kuitenkaan ole nykyinsäädännön mukaan oikeutta leskeneläkkeeseen, jos pariskunnalla ei ole yhteisiä lapsia.

Myös yleisessä asumistuessa avioliitto ja siten aviokumppanin tulot vaikuttavat asumistukilaskelmiin riippumatta siitä, asuvatko aviopuolisot samassa asunnossa vai eivät: asumistukea voidaan maksaa nykylainsäädännön puitteissa eri osoitteissa asuville aviopuolisolle vain, jos ”aviopuolisot asuvat välien rikkoutumisen vuoksi erillään eikä heillä ole yhteistä taloutta” (Laki yleisestä asumistuesta, 938/2014, 4.3 §).

6.2.11 Yhteenveto sosiaaliturvaetuksista ja lapsen elatuksesta monimuotoisissa perhetilanteissa

Lapsen oikeus saada elatusta vanhemmiltaan sisältää oletuksen kahdesta juridisesta vanhemmasta, millä on vaikutusta useissa sosiaaliturvaetuksissa. Tästä syystä monet monimuotoisten perheiden kohtaamat sosiaaliturvaetuihin liittyvät haasteet juontuvat lapsen elatuksen sääntelystä. Juridisen vanhemmuuden mahdollinen laajentaminen vaikuttaisi siten siihen, miten lapsen elatusvelvollisuus ymmärretään ja miten sitä säännellään, jolla taas olisi seurannaisvaikutuksia useisiin sosiaaliturvaetuihin.

Lapsen taloudellisen ja materiaalisen hyvinvoinnin näkökulmasta elatuksen jakautuminen useamman kuin kahden vanhemman velvollisuudeksi ei ole välttämättä huono asia, sillä elatusvelvollisten määrän lisääntyminen lisää sovinnollisissa tilanteissa lapsen elatuksesta huolehtimisen todennäköisyyttä. Haasteet ja riskit taas liittyvät tilanteisiin, joissa vanhemmat eivät pääse lapsen elatuksesta yhteisymmärrykseen ja sopimukseen. Lisäksi elatusavusta sopimiseen ja päättämiseen liittyisi useamman kuin kahden juridisen vanhemman tilanteessa merkittävä määrä erilliskysymyksiä, kuten esimerkiksi se, miten näissä tilanteissa määritellään lapsen elatuksen tarve ja millaisissa tilanteissa syntyisi oikeus Kelan maksamaan elatustukeen. Entä miten tulisi menetellä huoltaja- ja lapsikorotusten kanssa?

Kaikki sosiaaliturvaetuudet eivät kuitenkaan ole sidottuja juridiseen vanhemmuuteen ja elatusvelvollisuuteen. Monissa etuuksissa lapsen huoltajuus, oheishuoltajuus tai myös lapsen huollosta vastaaminen (avio- tai avoliitossa oleminen lapsen juridisen vanhemman kanssa ilman ratkaisua tai vahvistettua sopimusta lapsen oheishuollosta) ovat ehtoina etuuden saamiselle. Taulukkoon 2 on koottu edellä käsitellyt sosiaaliturvaetuudet sekä se, kenellä nykylainsäädännön puitteissa on oikeus kyseiseen sosiaaliturvaetuuteen.

Taulukko 3. Lapsen elatukseen liittyvät sosiaaliturvaetuudet ja perhesuhteet

Lait ja sosiaaliturvaetuudet Oikeus sosiaaliturvaetuuteen	
Sotilasavustuslaki	
sotilasavustuksen elatusavustus	lapsen vanhemmalla (juridinen vanhemmuus), kun elatusvelvollinen vanhempi, jonka huollossa lapsi ei ole, suorittaa varusmiespalvelusta
Opintotukilaki	
huoltajakorotus	alaikäisen lapsen huoltajalla (lapsenhuoltolain mukainen huoltajuus)
Työttömyysturvalaki	
lapsikorotus	työttömällä, jolla on huollettavanaan alle 18-vuotias lapsi; ei vaadita lapsenhuoltolain mukaista huoltajuutta (eli myös esim. puolison lapsi)
Kansaneläkelaki	
lapsikorotus	vanhemmalla (juridinen vanhemmuus), joka on elatusvelvollinen alle 16-vuotiaasta lapsesta, sekä vanhemmalla, jolla on huollettavana kotitaloudessa asuva avio- tai avopuolison alle 16-vuotias lapsi; ei vaadita lapsenhuoltolain mukaista huoltajuutta
lapseneläke	lapsella, jonka vanhempi (juridinen vanhempi) kuolee, sekä lapsella, jos sellainen henkilö (esimerkiksi vanhemman avio- tai avopuoliso) kuolee, joka asui lapsen kanssa samassa taloudessa ja joka vastasi lapsen elatuksesta; ei vaadita lapsenhuoltolain mukaista huoltajuutta
Työtapaturma ja ammattitautilaki	
lapseneläke	menehtyneen lapsella (juridinen vanhemmuus) sekä avio- tai avopuolison lapsella, josta menehtynyt huolehti; ei vaadita lapsenhuoltolain mukaista huoltajuutta
Lapsilisälaki	
lapsilisä	alle 17-vuotiaan lapsen vanhemmalla (juridinen vanhemmuus) tai huoltajalla (lapsenhuoltolain mukainen huoltajuus) tai muulla henkilöllä, joka vastaa lapsen huollosta ja kasvatuksesta

Lait ja sosiaaliturvaetuudet Oikeus sosiaaliturvaetuuteen**Äitiysavustuslaki**

äitiysavustus	naisella, jonka raskaus on kestänyt 154 päivää ¹⁶⁷
adoptioavustus	adoptiovanhemmalla (juridinen vanhemmuus)

Laki yleisestä asumistuesta

asumistuki	vanhemmalla (juridinen vanhemmuus) tai huoltajalla (lapsenhuoltolain mukainen huoltajuus) tai muulla henkilöllä, joka vastaa lapsen huollosta ja kasvatuksesta, ja jonka luona on lapsen väestötietojärjestelmän mukainen osoite
------------	--

Toimeentulotukilaki

perustoimeentulotuki	lapsen asuessa samassa kotitaloudessa vanhemmalla (juridinen vanhemmuus) tai huoltajalla (lapsenhuoltolain mukainen huoltajuus), tai muulla henkilöllä, joka vastaa lapsen huollosta ja kasvatuksesta lapsen vuoroasumistilanteessa vanhemmalla (juridinen vanhemmuus) Kela perii alaikäiselle omillaan asuvalla lapselle maksetun toimeentulotuen vanhemmalta (juridinen vanhemmuus)
----------------------	---

Kuten taulukosta ilmenee, eri sosiaaliturvaetuuksissa on runsaasti painotuseroja sen suhteen, milloin etuuden määräytymisperusteena on juridinen vanhemmuus ja siihen liittyvä yksityisoikeudellinen elatusvelvollisuus, milloin huoltajuus siten, kun siitä säädetään lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetussa laissa (361/1983), ja milloin taas riittää lapsen huollosta vastaaminen eli samassa kotitaloudessa lapsen kanssa asuminen.

6.3 Lapsen hoiva ja sosiaaliturvaetuudet: etuuslainsäädännön nykytila ja haasteet monimuotoisissa

Lapsen hoivan järjestämistä tukevat ja hoivaajan toimeentulomenetystä korvaavat sosiaaliturvaetuudet ottavat jo nykyisellään varsin kattavasti huomioon lapsen perhe- ja

¹⁶⁷ Laki sukupuolen vahvistamisesta tuli voimaan 3.4.2023, millä on vaikutuksia äitiysavustuslain sukupuolittuneisiin käsitteisiin.

läheissuhteita.¹⁶⁸ Hoivan järjestämiseen liittyvä etuussäntely tarjoaa siten esimerkkejä siitä, miten sosiaalilainsäädännössä voidaan mahdollistaa lapsen liittyvien vastuiden jakaminen ydinperhettä laajemmin.

Seuraavaksi tarkastellaan siksi vanhempainpäivärahoja (raskausraha, erityisraskausraha, vanhempainraha), erityishoitorahaa, kotihoidon ja yksityisen hoidon tukea, joustavaa ja osittaista hoitorahaa, alle 16-vuotiaan vammaistukea sekä nuoren kuntoutukseen liittyviä etuuksia. Analyysi perustuu etuuslakien säätelyyn sekä tarvittaessa etuusohjeiden selvennyksiin siitä, kenelle lapsen läheisistä hoivaan liittyviä etuuksia voidaan myöntää ja maksaa. Huomionarvoista on, että hankkeessa tehdyissä kyselyissä ei noussut esiin näihin etuuksiin liittyviä huomioita.

6.3.1 Vanhempainpäivärahat, erityishoitoraha ja matkakorvaukset

Vuonna 2021 toteutetussa laajassa perhevapaaudistuksessa muutettiin olennaisesti sairausvakuutuslain (1224/2004) vanhempainpäivärahoja koskevaa säätelyä.¹⁶⁹ Aikaisemmin perhevapaisiin oli liittynyt vahvoja oletuksia heteronormatiivisuudesta ja ydinperheestä (Kytölä 2017a; 2017b). Uudistuksessa tartuttiin muun muassa aiempaan 'äidin perheen' ensisijaisuuteen vanhempainpäivärahan määräytymisessä (ks. Sihvonen 2021, 22).

Uudistuksen jälkeen vanhempainpäivärahat ovat nimeltään raskausraha ja erityisraskausraha (aikaisemmin naissukupuoleen sidottu äitiys- ja erityisäitiysraha) sekä vanhempainraha. Nykylainsäädännön puitteissa raskausrahaa voi saada, kun raskaus on kestänyt vähintään 154 päivää, ja sitä maksetaan enintään 40 päivää (9 luku 1-2 §). Erityisraskausrahaan on oikeus, jos raskaana oleva joutuu ennen varsinaisen raskausrahakauden alkamista olemaan poissa työstä työhön liittyvien vaaratekijöiden vuoksi (ks. 9 luku 3 §). Raskausrahaan on oikeus myös, jos raskautta on kestänyt 154 päivää ja raskaus keskeytyy tai se keskeytetään. Raskausraha ja erityisraskausraha on siten sidottu biologiseen vanhemmuuteen.

Jos lapsi syntyy kuolleena, kuolee synnytyksessä tai pian sen jälkeen synnyttänyt vanhempi voi saada raskaus- ja vanhempainrahaa (105 arkipäivää). Toinen vanhempi voi saada vanhempainrahaa 24 arkipäivää lapsen kuolemaa seuraavasta päivästä. Jos lapsi kuolee myöhemmin, mutta alle 2-vuotiaana, molemmat vanhemmat voivat

¹⁶⁸ Poikkeuksena on alle 16-vuotiaan vammaistuki, jota voidaan maksaa lapsen vuoroasumistilanteessa samanaikaisesti vain toiseen lapsen kodeista.

¹⁶⁹ HE 129/2021 vp.

saada vanhempainrahaa (24 arkipäivää), jos vanhempainrahopäiviä on jäljellä. Vanhemmat voivat tällöin pitää vanhempainrahopäivät samanaikaisesti, vaikka muuten yhtä aikaa pidettävät päivät olisi jo käytetty.

Perhevapaaudistuksen myötä vanhempainrahopäiviä on lasta kohden käytössä yhtä paljon riippumatta vanhempien sukupuolesta tai siitä, onko kyseessä biologinen vai adoptiolapsi, onko vanhempi lähi- vai etävanhempi tai onko lapsella yksi tai kaksi vanhempainrahaan oikeutettua vanhempaa. Vanhempainrahaan on kuitenkin oikeus ainoastaan lapsen vanhemmalla, joka on lapsen huoltaja. Toisin sanoen juridinen vanhemmuus tai huoltajuus eivät kumpikaan yksin riitä muodostamaan oikeutta hakea vanhempainrahaa. Vanhempainrahaan on lisäksi oikeus enintään neljän kuukauden ajan lapsen syntymästä lukien henkilöllä, joka on tunnustanut vanhemmuuslain (775/2022) mukaisesti. Vanhempainrahaan on oikeus myös henkilöllä, joka adoptoi muun kuin oman aviopuolisonsa lapsen. (ks. sairausvakuutuslaki 9 luku 5 §).

Sairausvakuutuslain mukaan kummallakin vanhemmalla – joiden on oltava myös lapsen huoltajia – on oikeus käyttää puolet vanhempainrahopäivistä. Jos lapsella on vain yksi vanhempi, toinen vanhempi ei ole oikeutettu vanhempainrahaan tai toinen vanhempi on sairauden tai vamman vuoksi pitkäaikaisesti tai pysyvästi kykenemätön hoitamaan lasta, on vanhempainrahaan oikeutetulla vanhemmalla oikeus käyttää kaikki vanhempainrahopäivät. Vanhempainrahaan oikeutettu vanhempi voi myös luovuttaa osan vanhempainrahoistaan (enintään 63 päivää) henkilölle, joka on *lapsen toinen vanhempi, lapsen huoltaja tai luovuttavan vanhemman tai toisen vanhemman avio- tai avopuoliso* (sairausvakuutuslaki 9 luku 7 §). Myös niissä tapauksissa, joissa lapsen huoltajavanhemmat ovat eronneet tai eivät asu yhdessä, huoltajavanhemmat voivat kumpikin luovuttaa osan vanhempainrahoistaan toisilleen tai mahdolliselle avio- tai avopuolisolle. (ks. StVM 33/2021, 6.)

Elokuussa 2022 voimaan tullut perhevapaaudistus päivittää siten vanhempainrahan ydinperheolettamaa, sillä vanhempainrahaa saavia lapsen läheisiä voi jatkossa olla neljä henkilöä, jotka eivät enää rajaudu vanhemman sukupuolen tai jaetun kotitalouden mukaan. Ensisijainen oikeus hakea vanhempainpäivärahaa kytetään kuitenkin varsin tiukasti huoltajavanhempiin (juridinen vanhemmuus ja huoltajuus), joita voi nykyinsäädännön puitteissa olla lapsella enintään kaksi.

Sairausvakuutuslaissa säädetään myös erityishoitorahasta ja sairauden hoitoon liittyvistä matkakustannusten korvauksista. Erityishoitoraha on tarkoitettu korvaamaan lyhytaikaista tai tilapäistä ansionmenetystä, joka aiheutuu vakuutetun osallistumisesta lapsensa (alle 16 vuotta) sairaudesta tai vammasta johtuvaan hoitoon tai kuntoutukseen. Erityishoitorahaan on oikeus lapsen vanhemmalla tai huoltajalla sekä vanhemman avio- tai avopuolisolla (ml. rekisteröidyn parisuhteen puolisoilla) tai sellaisella henkilöllä, joka vanhemman tavoin tosiasiallisesti hoitaa lasta (ks. sairausvakuutuslaki

10 luku 1 § 2 mom). Erityishoitorahaa ei siten ole sidottu juridiseen vanhemmuuteen tai viralliseen huoltajuuteen, vaan sääntelyssä otetaan huomioon kattavammin lapsen tosiasialliset perhe- ja läheissuhteet.

Kelan erityishoitorahaa koskevassa etuusohjeessa tarkennetaan, että tosiasiallisesti lasta vanhemman tavoin hoitavalla henkilöllä tarkoitetaan esimerkiksi huostaan otetun ja perhehoitoon sijoitetun lapsen sijaisvanhempaa tai perhehoitajaa taikka henkilöä, joka on ottanut lapsen hoitoonsa tarkoituksenaan ottaa hänet ottolapseksi. Erityishoitorahaan ei kuitenkaan ole etuusohjeen mukaan esimerkiksi isovanhemmalla, joka hoitaa lasta tilapäisesti (Erityishoitorahan etuusohje 2023).

Sairausvakuutuslaissa säädetään myös sairauden hoitoon liittyvistä matkakustannuksista, jotka tämän hankkeen näkökulmasta ovat merkityksellisiä, kun on kyse alaikäisen lapsen hoitoon tai kuntoutukseen osallistumisesta aiheutuvien kustannusten korvaamisesta. Matkakustannusten korvaamisessa sovelletaan sairausvakuutuslain *perheen jäsenen* määritelmää (1 luku 4 § 1-kohta):

“Tässä laissa tarkoitetaan:

1) perheenjäsenellä vakuutetun aviopuolisoa ja vakuutetun tai hänen puolisonsa alle 18-vuotiasta lasta; puolisoihin rinnastetaan kaksi henkilöä, jotka jatkuvasti elävät avioliitonomaisissa olosuhteissa yhteisessä taloudessa“(4 §).

Matkakustannusten korvauksia voivat siten hakea lapsen vanhemmat (juridinen vanhemmuus) ja vanhemman avio- tai avopuoliso.

6.3.2 Lastenhoidontuet

Lastenhoidontukilaissa (1128/1996) säädetään kotihoidontuen ja yksityisen hoidon tuen lisäksi osittaisesta ja joustavasta hoitorahasta. Laissa mainitut etuudet on tarkoitettu tukemaan lasten hoitoa (kotihoidon ja yksityisen hoidon tuki) ja korvaamaan lapsen hoidosta johtuvaa ansionmenetystä (joustava ja osittainen hoitoraha).

Kotihoidon ja yksityisen hoidon tukea voidaan maksaa vanhempainpäiväraha-kauden jälkeen siihen saakka, kun lapsi täyttää kolme vuotta edellyttäen, että lapsella ei ole kunnallista varhaiskasvatuspaikkaa. Perheen ulkopuolisessa adoptiossa adoptiovanhemmilla on kuitenkin oikeus kotihoidon tukeen myös yli kolmevuotiaasta lapsesta (3 § 2 mom.). Kotihoidon tukea ja yksityisen hoidon tukea voidaan maksaa *vanhemmalle tai muulle huoltajalle, joka hoitaa lasta pääsääntöisesti*. Toisin sanoen, juridisen vanhemman lisäksi tukea voi saada myös lapsen muu huoltaja.

Edellä sanotun lisäksi laissa on säädetty kotihoidon tuesta seuraavaa: ”Jos lapsen hoidosta tai kasvatuksesta huolehtii joku muu kuin vanhempi tai muu huoltaja itse, voidaan tuki, milloin siihen on erityistä syytä, maksaa tälle henkilölle” (15 § 3 mom). Juridisen vanhemman sijasta kotihoidontukea voidaan siten maksaa myös lapsen huoltajalle tai muulle henkilölle, joka vanhempien tai huoltajien sijaan huolehtii lapsen hoidosta ja kasvatuksesta (ks. Kotihoidon tuen etuusohje 2023, 106). Kotihoidon tukea koskevien etuusohjeiden mukaan vuoroasumistilanteessa lapsen voidaan katsoa kuuluvan kumman tahansa vanhemman perheeseen. Etuusohjeen mukaan kotihoidon tukeen liittyvissä ristiriitatilanteissa tuki maksetaan kuitenkin sille vanhemmalle, jonka luona lapsi virallisesti asuu (Kotihoidon tuen etuusohje 2023).

Joustavaan ja osittaiseen hoitorahaan on oikeus *vanhemmalla tai muulla huoltajalla*. Joustava hoitoraha on tarkoitettu alle kolmevuotiaan lapsen hoitoa varten, jos vanhempi tai muu huoltaja tekee töitä korkeintaan 30 tuntia viikossa tai enintään 80 prosenttia alan tavanomaisesta kokonaistyöajasta. Jos vanhemmat ovat eronneet, voidaan joustavaa hoitorahaa maksaa Kelan etuusohjeen mukaan myös sille lapsen vanhemmalle, jonka luona lapsi ei asu, mikäli etuuden saantiedellytyksen muutoin täyttyvät. Etävänhemman ei tarvitse olla lapsen huoltaja saadakseen etuutta. (Joustavan hoitorahan etuusohje 2023.)

Osittainen hoitoraha taas on tarkoitettu pääasiassa peruskoulun ensimmäisen ja toisen vuoden opetukseen osallistuvan lapsen hoitamiseen, jos vanhemman tai muu huoltajan viikoittainen työaika on lapsen hoitamisen vuoksi keskimäärin enintään 30 tuntia. Osittaisessa hoitorahassa sovelletaan samoja sääntöjä kuin joustavassa hoitorahassa: oikeus osittaiseen hoitorahaan on vanhemmalla tai muulla huoltajalla, ja vaikka vanhemmat olisivat eronneet, myös niin sanotulla etävänhemmalla on oikeus osittaiseen hoitorahaan etuuden muiden edellytysten täytyessä (Osittaisen hoitorahan etuusohje 2023).

6.3.3 Alle 16-vuotiaan vammaistuki

Alle 16-vuotiaan vammaistukea maksetaan, jos lapsen sairauteen, vikaan tai vammaan liittyvästä hoidosta, huolenpidosta ja kuntoutuksesta aiheutuu vähintään kuuden kuukauden ajan tavanomaista suurempaa räsitusta ja sidonnaisuutta verrattuna vastaavan ikäiseen terveeseen lapseen. Alle 16-vuotiaan lapsen vammaistuki ei ole sidottu lapsen väestötietojärjestelmän mukaiseen viralliseen kotiosoitteeseen, mutta lapsilisän tavoin etuutta voidaan nykyainsäädännön puitteissa maksaa kerrallaan yhdelle *lapsesta huolehtivalle taholle*, vaikka lapsen huollosta vastaisi useampi henkilö. Tästä voi seurata haasteita erityisesti lapsen vuoroasumistilanteissa (ks. Miettinen ym. 2020). Huoltajan lisäksi alle 16-vuotiaan vammaistukea voidaan maksaa myös

edunvalvojalle, hyvinvointialueelle tai henkilölle, jonka hoitoon lapsi on lastensuojelulain 81 §:ssä tarkoitetulla tavalla sijoitettu, jolloin muu kuin sosiaalihuollosta vastaava toimielin on sijoittanut lapsen pysyväisluonteisesti yksityiskotiin.

6.3.4 Nuoren kuntoutusrahaetuudet

Kela järjestää kuntoutusta palveluna sekä turvaa toimeentuloa kuntoutuksen aikana. Tämän tutkimuksen kannalta keskeistä on, miten alaikäisen tai nuoren kuntoutujan monimuotoiset perhetilanteet otetaan huomioon kuntoutuspalveluita ja toimeentuloa turvaavia etuuksia sääntelevässä kuntoutuslaissa (566/2005). Nuoren kuntoutujan kuntoutusetuuksien (nuoren kuntoutusraha, nuoren ammatillisen kuntoutuksen kuntoutusraha, ammatillisen kuntoutuksen kuntoutusraha) ohella kuntoutuksesta aiheutuvina tarpeellisina kustannuksina voidaan pitää myös *kuntoutujan omaisille tai muille läheisille* kuntoutukseen osallistumisesta aiheutuvia kohtuullisia kustannuksia (ml. matkakustannukset), jos omaisen tai muun läheisen osallistuminen sisältyy vaativaan lääkinnälliseen kuntoutukseen (9 §), kuntoutuspsykoterapiaan (11 b §) tai harkinnanvaraiseen kuntoutukseen (12 §).

Kuntoutuslaissa ei tarkemmin määritellä, mitä tarkoitetaan kuntoutujan omaisella tai muulla läheisellä. Harkinnanvaraisen kuntoutuksen etuusohjeen mukaan omaisella tai muulla läheisellä tarkoitetaan asiakkaan *puolisoa, vanhempia, lapsia, sisaruksia tai muuta tosiasiallisesti kuntoutujan päivittäiseen hoitoon tai arkeen osallistuvaa henkilöä*. Henkilökohtainen avustaja tai muu lähiverkoston toimija ei kuitenkaan voi osallistua kuntoutukseen läheisenä (Harkinnanvaraisen kuntoutuksen etuusohje 2023). Vaikeasti vammaisten kuntoutuksen etuusohjeen mukaan lasten ja nuorten jaksolla kuntoutujan omaisena voidaan pitää *koko kuntoutujan perhettä, myös esimerkiksi isovanhempaa* (Vaikeasti vammaisen kuntoutuksen etuusohje 2023). Sekä harkinnanvaraisen kuntoutuksen että vaativan lääkinnällisen kuntoutuksen etuusohjeessa määritellään kursseille osallistuvien omaisten tai läheisten määrä. Lasten ja nuorten perhekursseilla omaisten määrä kuntoutujaa kohden on keskimäärin kaksi aikuista omaista ja kaksi sisarusta. Etuusohjeen mukaan käsittelijä voi kuitenkin yksilöllistä tarveharkintaa käyttäen tehdä päätöksen kuntoutukseen useammalle kuin kahdelle sisarukselle.

6.3.5 Yhteenveto lapsen hoivan järjestämisestä ja sosiaaliturvasta monimuotoisissa perhetilanteissa

Lapsen hoivan järjestämistä tukevat ja hoivaajan toimeentulon menetystä korvaavat sosiaaliturvaetuudet ottavat jo nykyisellään kohtuullisesti huomioon lapsen perhesuhteiden moninaisuutta (taulukko 3). Syynä voi ensinnäkin olla se, että hoivaan liittyviin etuuksiin ei kytkeydy samanlaisia yksityisoikeudellisia velvoitteita kuin esimerkiksi lapsen elatusvelvollisuuteen pohjaaviin etuuksiin. Toiseksi lapsen hoivaan liittyvät etuudet ja niiden mahdollistaminen lapsen juridisia vanhempia laajemmalle läheisyysverkostolle ovat kustannusneutraalimpia kuin esimerkiksi monipaikkaisen asumisen tukeminen.

Taulukko 4. Lapsen hoivaan liittyvät sosiaaliturvaetuudet ja perhesuhteet

Lait ja sosiaaliturvaetuudet	Oikeus sosiaaliturvauteen
Sairausvakuutuslaki	
Raskausraha	vakuutetulla (biologinen vanhemmuus), jonka raskaus on kestänyt vähintään 154 päivää
Erytysraskausraha	raskaana olevalla vakuutetulla (biologinen/juridinen vanhemmuus) tietyin ehdoin (sairausvakuutuslaki 9 luku 3 §)
Vanhempainraha	lapsen vanhemmalla (juridinen vanhemmuus), joka on lapsen huoltaja (lapsenhuoltolain mukainen huoltajuus)
Matkakustannukset	perheenjäsenellä, jolla tarkoitetaan lapsen hoitoon tai kuntoutukseen osallistuvaa lapsen vanhempaa (juridinen vanhemmuus) tai vanhemman avio- tai avopuolisoa (vrt. sairausvakuutuslaki 1 luku 4 §)
Erytishoitoraha	lapsen vanhemmalla (juridinen vanhemmuus), huoltajalla tai vanhemman avio- tai avopuolisolla, muulla huoltajalla tai sellaisella henkilöllä, joka vanhemman tavoin tosiasiallisesti hoitaa lasta (sijaisvanhempi, perhehoitaja, adoptiovanhempi)

Lait ja sosiaaliturvaetuudet**Oikeus sosiaaliturvaetuuteen****Lastenhoidontukilaki**

Kotihoidon tuki ja yksityisen hoidon tuki	lapsen vanhemmalla (juridinen vanhemmuus) tai muulla huoltajalla, joka hoitaa lasta pääsääntöisesti sekä lapsen hoidosta pääsääntöisesti huolehtivalla henkilöllä, jos lapsen hoidosta ja kasvatuksesta huolehtii joku muu kuin vanhempi tai muu huoltaja itse
Joustava hoitoraha ja osittainen hoitoraha	lapsen vanhemmalla (juridinen vanhemmuus) tai muulla huoltajalla, ml. etävanhempi

Alle 16-vuotiaan vammaistuki

Vammaistuki	huoltajalla, edunvalvojalla, hyvinvointialueella tai henkilöllä, jonka hoitoon lapsi on sijoitettu
-------------	--

Kuntoutuslaki

Kuntoutusraha (nuori)	nuorella, mutta etuutta voidaan maksaa myös esimerkiksi edunvalvojalle tai työnantajalle (ks. tarkemmin Kuntoutusrahan etuusohje 2023)
Kuntoutusraha (omainen)	kuntoutujan omaisella tai muulla läheisellä (tarkka määritelmä vaihtelee kuntoutuspalvelun mukaan ja saattaa kattaa mm. kuntoutujan vanhemmat, sisarukset, isovanhemmat)

Huomionarvoista on, että lapsen hoivaan liittyvien etuuksien sääntelyssä ja etuusohjeissa ei läheskään aina määritellä eksplisiittisesti, mitä tarkoitetaan eri etuuksissa lapsen ”huoltajalla”, ”muulla huoltajalla” tai ”muulla läheisellä”. Parhaimmillaan edellä mainitun kaltaiset määrittelyt voivat tarjota monimuotoisissa perhetilanteissa eläville lapsen läheisille mahdollisuuden osallistua ja saada korvausta lapsen hoivaan osallistumisesta.

6.4 Perhehoitajien ja omaishoitajien sosiaaliturva ja monimuotoiset perhesuhteet

Perhehoidon tavoitteena on hoivan järjestäminen kodinomaisissa olosuhteissa. Perhehoitaja voi toimia lastensuojelun perhehoitajana, lastensuojelun perhehoitajana läheiselle tai sukulaiselle, ikäihmisten perhehoitajana tai vammaisten henkilöiden

perhehoitajana. Tämän hankkeen kannalta keskeisin perhehoitajien ryhmä on lastensuojelun perhehoitajat, joista valtaosa toimii perhehoitajina muulle kuin läheiselle tai sukulaiselle. Perhehoitaja on toimeksiantosuhteessa kunnan/hyvinvointialueen kanssa. Perhehoidosta maksetaan hoitopalkkio ja perhehoidossa olevan henkilön hoidosta ja ylläpidosta aiheutuvista kustannuksista maksetaan kulukorvaus. Perhehoitajien sosiaaliturvaan liittyvien haasteiden tarkastelussa hyödynnettiin paitsi tässä hankkeessa tehtyä perhesuhteisiin keskittyvää kyselyä (n= 146) ennen kaikkea Perhehoitoliiton vuonna 2020 tekemään sosiaaliturvakyselyä.¹⁷⁰

Lastensuojelun perhehoitajien, kuten myös muiden perhehoitajaryhmien, sosiaaliturvaan liittyvät haasteet muodostavat monimutkaisen kokonaisuuden. Monimutkaisuutta aiheuttaa muun muassa se, että osa perhehoitajista työllistyy perhehoitajana päätoimisesti, kun taas osa työllistyy päätoimisesti jossakin muussa kuin perhehoitajan työssä. Sosiaaliturvaan liittyvät haasteet ovat näiden ryhmien välillä erilaisia ja osin ristiriidassa keskenään.

Vuoden 2020 kyselyyn vastanneista muulle kuin läheiselle tai sukulaiselle lastensuojelun perhehoitajana toimivista perhehoitajista 58 prosenttia toimi perhehoitajana päätoimisesti. Vastaava luku läheiselle tai sukulaiselle lastensuojelun perhehoitajana toimivista oli 18 prosenttia. Päätoimisesti perhehoitajana työllistyvät kaipaavat kyselyn avovastausten perusteella kaiken kaikkiaan enemmän tietoa siitä, millaisiin sosiaaliturvaetuksiin he ovat oikeutettuja. Useat kyselyyn vastanneet päätoimisesti lastensuojelun perhehoitajana työllistyvät toivoivat turvaa työttömyyden sattuessa ja esimerkiksi ansiosidonnaista työttömyyspäivärahaa: ”jos joutuu yhtäkkiä työttömäksi olisi mahdollisuus päivärahaan niin kuin palkkiseläkin/ kodin ulkopuolella käyvällä”. Tukea toivottiin myös tilanteisiin, jossa toimeksianto päättyy äkillisesti. Perhehoitolain (263/2015) mukaista kahden kuukauden irtisanomisaikaa pidettiin liian lyhyenä:

”Ansiosidonnaisille pääsy. Jonkin ajan mittainen perustulo, jos asiakassuhde yllättäen loppuu.”

Tässä hankkeessa toteutetussa kyselyssä kysyttiin sijoituksen päättymisen yleisyyttä ja syitä (n=143). Kahdella kolmasosalla vastaajista oli aiemmin ollut luonaan sijoitettu lapsi, jonka sijoitus oli päättynyt. Useimmiten sijoitus oli päättynyt lapsen siirtyessä vanhemmalle (29 %) tai laitokseen (25 %). Joka neljännellä sijoitus on päättynyt lapsen itsenäistymiseen (24 %), ja osalla sijoitus oli päättynyt sijoituksen määräaikaistumisesta johtuen (21 %). Lapsen siirtyminen vanhemmalle tai esimerkiksi laitokseen voi tapahtua yllättäen. Sen lisäksi, että sijoituksen päättymisen voi vaikuttaa lapsen perhesuhteisiin ja perhe-elämään, se merkitsee päätoimisesti perhehoitotyötä tekeville

¹⁷⁰ n=582, ks. https://www.perhehoitoliitto.fi/files/2696/raportti_perhehoitajien_sosiaaliturvakysely.pdf, [31.3.2023].

myös tulojen vähenemistä. Osa vuoden 2020 ja 2022 kyselyihin vastanneista päätoimisesti lastensuojelun perhehoitajina toimivista toivoikin, että perhehoitajuus rinnastettaisiin muuhun palkkatyöhön, jolloin työttömyyspäivärahan lisäksi esimerkiksi sairauspäivärahat järjestyisivät helpommin:

”Verrattavissa ammattiin, jotta edut olisivat paremmat. Olisi työsuhde eikä toimeksiantosopimus.”

Muussa työssä kuin perhehoitajan työssä työllistyvien tilanne taas näyttää päinvastaiselta. Muussa kuin perhehoitajan työssä pääasiallisesti työllistyvät olivat huolissaan esimerkiksi siitä, miten palkkio vaikuttaa työttömyyden sattuessa kohdalle työttömyysetuuteen. Nämä muussa työssä päätoimisesti työllistyvät perhehoitajat toivoivat, että perhehoitajasta saatu palkkio ei vaikuttaisi sosiaaliturvaetuuksiin. Heidän sosiaaliturva-haasteensa liittyivät perhehoidon ja muun työn yhdistämiseen, mikä koettiin raskaaksi.

Kiinnostavaa on, että useat vuoden 2020 kyselyyn vastanneet päätoimisesti perhehoitajana sillä hetkellä työllistyneet kertoivat, kuinka myös he olivat aluksi pyrkineet toimimaan perhehoitajana muun työn ohella ja hakeneet aikaisemmasta työstä esimerkiksi hoitovapaata, vuorotteluvapaata, palkatonta vapaata tai virkavapaata ennen irtisanoutumista palkkatyöstä. Yksi kyselyn vastaaja kiteytti perhehoitajien sosiaaliturvaan liittyvät kimurantit ja osittain ristiriitaisetkin toiveen ja haasteet seuraavasti:

”Perhehoitajan tulo tulisi olla myös sosiaaliturvan alla. Lisäksi pitäisi pystyä mahdollistamaan ’päivätyön’ ja perhehoitajan työn yhdistäminen ja näiden molempien sosiaaliturva joko eriaikaisesti tai samanaikaisesti. Perhehoitajan työ tai sen sosiaaliturva ei saa kuitenkaan heikentää ’päivätyön’ tuloa tai sen sosiaaliturvaa.”

Perhehoitajina päätoimisesti työllistyvien sosiaaliturva kaipaa vuoden 2020 kyselyn perusteella kohennusta, mutta päätoimisesti perhehoitajan työllistyvät eivät halua muutoksia muussa työssä päätoimisesti työllistyvien perhehoitajien kustannuksella.

Vuoden 2020 kyselyn mukaan vain harva perhehoitaja toimii toiminimellä (2 %). Toiminimellä toimivien osuus on vielä pienempi lastensuojelun perhehoitajien keskuudessa (<1 %). Toiminimellä toimivat perhehoitajat mainitsivat vuoden 2020 kyselyssä keskeisimmiksi syiksi toiminimelle verotukselliset hyödyt ja toiminimen käyttäminen myös muuhun työhön. Toiminimellä toimiessaan toimeksiantosuhteisen perhehoitajan on mahdollisuus liittyä yrittäjien työttömyyskassan jäseniksi, jos heillä on Yel- tai Myel-vakuutus. Tällöin perhehoitajalla on oikeus ansiosidonnaiseen päivärahaan työttömyysajalta. Toiminimellä toimiminen ei kuitenkaan sekään sovellu kaikkien perhehoitajien tilanteisiin. Kysyimme toiminimellä toimimisesta myös vuoden 2022 kyselyssä.

Avovastausten perusteella yleisimmin toiminimellä toimimista oli estänyt se, ettei tällaisesta vaihtoehdosta tiedetty tai sitä ei oltu muutoin juurikaan pohdittu (n = 40). Toiminimellä toimimisen ajateltiin olevan hankalaa ja tuottavan ylimääräisiä paperitöitä ja byrokratiaa (n = 19). Osa vastaajista myös kertoi, ettei sijoittava kunta hyväksy tai ei todennäköisesti hyväksyisi toiminimellä toimimista. Yhdeksän vastaajaa kuvaili, kuinka he halusivat olla perhe eikä heille perhehoitajuudessa ollut kyse liiketoiminnasta tai elannon hankkimisesta.

Työttömyysetuuksien ja sairauspäivärahojen lisäksi perhehoitajat mainitsivat sosiaaliturvaan liittyviä haasteita erityisesti opintoetuuksissa, lapsilisässä ja vammaistuksessa. Esimerkiksi osassa kyselyihin vastanneista perheistä vammaistuki maksettiin perhehoitajalle, mutta osassa vammaistuki maksettiin kunnalle. Epäkohtaksi koettiin myös se, että kulukorvaus katsotaan perhehoitajan tuloksi, vaikka korvaus on tarkoitettu kattamaan perhehoidossa olevan henkilön ravinnosta, asumisesta, harrastuksista ja henkilökohtaisista tarpeista aiheutuvia tavanomaisia menoja. Koska perhehoitaja ei ole sijoitetusta lapsesta elatusvelvollinen, kulukorvausten ottaminen huomioon tuloina koettiin epäreiluna. Kulukorvausten tuloksi laskemisella on vastausten mukaan ollut vaikutusta esimerkiksi perheen muiden lasten mahdollisuuksiin saada opintotukea, mikä vastaajien mukaan voi heikentää perheen sisarusten välistä tasa-arvoa.

Perhehoitajien kohtaamat sosiaaliturvan ongelmat sekä perhehoidon ja muun työn yhteensovittamisen haasteet muistuttavat jossain määrin omaishoitajien kohtaamia sosiaaliturvan haasteita. Laissa omaishoidon tuesta (937/2005) omaishoidolla tarkoitetaan ”vanhuksen, vammaisen tai sairaan henkilön hoidon ja huolenpidon järjestämistä kotiloissa omaisen tai muun hoidettavalle läheisen henkilön avulla” (2 §). Omaishoitaja ja hoidon järjestämisestä vastaava hyvinvointialue solmivat omaishoidon järjestämisestä toimeksiantosopimuksen. Perheiden monimuotoisuuden näkökulmasta omaishoidon tuessa merkityksellistä on, kuka voi toimia omaishoitajana. Omaishoitolain mukaan omaishoitajalla tarkoitetaan ”hoidettavan omaista tai muuta hoidettavalle läheistä henkilöä, joka on tehnyt omaishoitosopimuksen” (2 § 3-kohta). Omaishoitajana voi toisin sanoen toimia sairaan, vammaisen tai ikääntyvän henkilön *omainen*, mutta yhtä hyvin joku muu omaishoitoa tarvitsevan *henkilön läheinen*. Perhe- ja läheissuhteiden kannalta omaishoitajuus ei rajoitu esimerkiksi avio- tai avopuolisoon tai vanhempiin.

Omaishoidon tuen maksamisesta vastaavat kunnat/hyvinvointialueet. Omaishoidon tuen myöntöperusteissa on jo pidempään tunnistettu kuntakohtaista vaihtelua ja epäjohtamukaisuutta, mihin on viimeaikaisissa selvityksissä pyritty löytämään yhtenäistämismahdollisuuksia (ks. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2022). Omaishoitoperheiden heterogeenisyys ja sitä kautta perheiden tuen tarpeiden moninaisuus on tärkeää tunnistaa. Esimerkiksi eläkkeellä olevan, puolisonsa omaishoitajana toimivan henkilön

palvelutarpeet ovat erilaiset kuin työikäisen, vammaisen tai sairaan lapsensa omaishoitajana toimivan henkilön. Tutkimusten mukaan ansiotyön ja omaishoidon yhteensovittaminen edellyttää omaishoitoperheiden tarpeet entistä paremmin huomioivia palveluita, työlainsäädännössä jo olemassa olevien joustojen ottamista käyttöön, palkattomien poissaolojen korvaamista, ansiotyössä käyvien omaishoitajien työttömyysturvasta huolehtimista ja omaishoitajien statuksen selkeyttämistä (Kalliomaa-Puha 2018). Kuten perhehoidon yhteydessä, myös omaishoitajia koskevissa tutkimuksissa on tunnistettu läheisiin kohdistuvan hoivatyön sosiaaliturvan haavoittuvuus ja sukupuolittuneisuus.

6.5 Huomiot jatkovalmisteluun

Tässä luvussa on tarkasteltu perheiden monimuotoisuuden huomioimisen mahdollisuuksia ja vaikutuksia sosiaaliturvaetuuksia määrittävän lainsäädännön kontekstissa. Analyysi jäsenyi yhtäältä lapsen elatukseen ja toisaalta hoivaan liittyvien etuuksien ympärille. Sosiaaliturvaetuuksia sääntelevässä lainsäädännössä perhe- ja läheissuhteet otetaan huomioon eri tavoin eri etuuksien määräytymisen yhteydessä. Osa sosiaaliturvaetuuksista pohjaa vahvasti perheoikeudelliseen sääntelyyn esimerkiksi lapsen elatuksesta tai lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta, kun taas erityisesti lapsen hoivaan liittyvissä etuuksissa huomioidaan lapsen perhe- ja läheissuhteita väljemmin ja siten kattavammin etuuden määräytymisessä. Yksi keskeinen kysymys onkin, missä määrin etuuden määräytymisessä merkityksellisistä perhesuhteista säädetään etuuslaeissa ja missä määrin ratkaisuja haetaan muusta lainsäädännöstä. Kysymyksen pohdinnassa huomio kiinnittyy ennen kaikkea eri sääntelykokonaisuuksien keskenään erilaisiin tavoitteisiin ja tehtäviin.

Tarkastelun mukaan lapsen elatukseen ja nimenomaan juridisten vanhempien elatusvelvollisuuteen pohjaavissa sosiaaliturvaetuuksissa nojataan vahvasti muuhun lainsäädäntöön, mikä on huomioitava mahdollisessa monivanhemmuuden sääntelyssä. Tässä raportissa on nostettu esiin erilaisia tapoja laajentaa lapsen tosiasialiseen vanhemmuuteen liittyvää sääntelyä. Juridisen vanhemmuuden laajentaminen useammalle kuin kahdelle vanhemmalle on yksi asia, mutta oman kokonaisuutensa muodostavat myös erilaisten huoltovaltuutusten tai muiden tosiasialisen vanhemmuuden tunnistamisen keinojen kautta tapahtuva arjen vanhemmuuden tunnistaminen. Näiden erilaisten tilanteiden suhdetta sosiaaliturvajärjestelmään on syytä harkita, kun tehdään toimenpiteitä lapsen tosiasialisten perhesuhteiden tunnistamiseksi.

Sääntelyn joustomahdollisuuksia rajoittaa tällä hetkellä se, että lapsella voi olla vain yksi väestötietojärjestelmän mukainen osoite, ja lapsi voi siten kuulua vain yhden van-

hemman kotitalouteen. Tällä taas on seurauksia useiden sosiaaliturvaetuuksien saamiseen ja tasoon. Tilanne muodostuu epäjohdonmukaiseksi erityisesti silloin kun lapsi vuoroasuu eli tosiasiassa asuu suurin piirtein yhtä paljon molempien vanhempiansa luona. Lisäksi lapsen asumista vuorotellen vanhemman ja oheishuoltajan luona on vaikea ottaa huomioon esimerkiksi perustoimeentulotuen määräytymisessä, sillä oheishuoltajalla ei ole elatusvelvollisuutta lapsesta.

Elatusvelvollisuus ja lapsen vuoroasuminen kietoutuvat siten monin tavoin toisiinsa. Kuten Miettisen ym. (2020) tutkimuksessa selvisi, vuoroasuvien lasten vanhemmilla on lapsen huollosta, tapaamisoikeudesta ja elatuksesta vahvistettu sopimus tai tuomioistuimen päätös huomattavasti harvemmin kuin ei-vuoroasuvien lasten vanhemmilla. Lasten vuoroasuminen haastaakin vahvasti nykyistä elatusapu- ja sosiaaliturvajärjestelmää. Yhdenvertaisuuden näkökulmasta toimeentuloturvaetuuksien tulisi kuitenkin mahdollistaa, eikä estää, tasa-arvoisen vanhemmuuden toteutuminen lapsen perhemuodosta riippumatta (Nurminen ym. 2023).

Tärkeää olisi myös pystyä huomioimaan tilanteet, joissa lapsen vuoroasumisen kriteerit eivät nykyisen vuoroasumissääntelyn mukaan täyty, mutta joissa lapsi kuitenkin asuu kohtuullisen paljon muun vanhemman tai huoltajan luona. Esimerkiksi asumiseen, palveluihin ja tiedonsaantiin liittyvät ongelmat ovat tavallisia ja osittain myös yleisempiä niiden vanhempien keskuudessa, joiden luona lapsi asuu jonkin verran (alle 12 yötä/kk) (ks. Miettinen ym. 2020). Asumiseen liittyvissä kiinteissä kustannuksissa ei välttämättä ole juurikaan eroa.

Sopimukseton tila voi myös olla haaste, jos vanhempien tilanteet muuttuvat. Elatustukea ei liioin ole mahdollista saada ilman viranomaisen vahvistamaa sopimusta tai tuomioistuimen päätöstä elatusavusta.

Siinä missä elatuksen ja asumisen monimuotoisuus on toisinaan vaikea hahmottaa, hoivan huomioiminen ja huomioon ottaminen sosiaaliturvaetuuksissa on helpompaa. Sosiaaliturvalainsäädännön joustavat ja tilanneriippuvaiset määräytymisperusteet mahdollistavat tälläkin hetkellä esimerkiksi hoivaetuuksien hakemisen juridisia vanhempia laajemmalle lapsen läheisverkostolle. Sääntely ei kuitenkaan ole kaikilta osin täysin johdonmukainen, ja erilaiset määritelmät voidaan kokea epäjohdonmukaisina ja sosiaaliturvajärjestelmää monimutkaistavina (ks. Virrankari 2021 ym.). Näin on erityisesti, jos henkilö saa useita eri etuuksia, joissa kaikissa perhe- ja läheissuhteet otetaan huomioon eri tavoin.

Tämän tutkimuksen yhtenä tavoitteena on ollut hahmottaa vanhemmuutta koskevaa sääntelykokonaisuutta suhteessa monimuotoisten perheiden tarpeisiin, ja tässä selvityksessä on siten tarkasteltu myös kyselytietoihin perustuen tietoa monivanhemmuus-

tilanteista. Siksi on syytä nostaa myös sosiaaliturvan kannalta esiin kysymys siitä, miten lapsen elatuksen tarve määritellään monivanhemmuustilanteessa ja elatusapua laskiessa. Keskeinen kysymys kuuluu siten, peilataanko lapsen elatuksen tarpeessa kahden vanhemman normiin, vai vaikuttaako vanhempien lukumäärä suoraan lapsen elatuksen tarpeen määrittelyyn. Vastauksella on merkitystä useiden sosiaaliturvaetuuksien määrän ja taustalogiikan kannalta.

Yksi vaihtoehto voisi olla sellainen, jossa lapsen elatuksen tarve määritettäisiin monivanhemmuustilanteissa nykysäädösten mukaisesti, mutta ottamalla huomioon lapsen osuus esimerkiksi asumiskustannuksista. Elatuksen tarve voitaisiin jakaa vanhemmille näiden elatuskyvyn suhteessa.

Elatuskyky voitaisiin arvioida samoin kuin nyt (ks. ElatusL 1–3 §). Samalla olisi kuitenkin järkevää pohtia mitä ”muu elatusvastuu” voisi tarkoittaa tilanteessa, jossa sosiaalista vanhemmuutta tunnustettaisiin nykyistä laajemmin. Elatusapua voisivat silloin maksaa ne vanhemmat, joiden luona lapsi ei asu, sille vanhemmalle, jonka luona lapsi asuu. Samalla olisi kuitenkin järkevää pohtia, missä määrin lapselle on välttämättömyyksiä vain yksi osoite, eli voisiko lapsi asua yhtä paljon useamman vanhemman luona. Jos lapsi asuu yhtä paljon useamman vanhemman luona, elatusapu lo-puulta vanhemmilta voisi jakautua elatuskykyjen suhteessa lähivanhemmille. Seurauksena tästä kaikesta on, että elatusapu kultakin vanhemmalta olisi tyypillisesti pienempi kuin kahden vanhemman tilanteessa. Tällä voisi olla seurauksia myös sosiaaliturvaetuuksiin ja elatustukeen, jonka maksaminen alhaisen maksukyvyyn vuoksi tulisi todennäköisesti nykyistä harvemmin kyseeseen, kun lapsen elatuksen tarve tulisi täytetyksi todennäköisesti useammin vanhempien elatuskyvyllä. Jos elatustukea joudut-taisiin kuitenkin maksamaan, sitä maksettaisiin samoille vanhemmille, jotka saavat elatusapua, todennäköisesti suhteessa elatusapuihin.

Suosituks

- Mahdollisessa vanhemmuutta, huoltoa ja vuoroasumista koskevassa jatkovalmistelussa tulee ottaa huomioon sääntelyn yhteydet elatusavun määrätymiseen, sosiaalietuuksiin ja elatustuen sääntelyyn.
- Mahdollisessa vanhemmuutta koskevassa jatkovalmisteluissa on pohdittava, missä määrin muutokset etuuslainsäädännön määrätymisperusteissa voisivat olla riittäviä, missä määrin näitä voidaan toteuttaa esimerkiksi osana sosiaaliturvauudistusta, ja missä määrin tarvitaan muutoksia juridisen vanhemmuuden sääntelyyn.
- Sosiaaliturvalainsäädäntö asettaa tällä hetkellä vuoroasuvien lasten vanhemmat keskenään eriarvoiseen asemaan suhteessa mahdollisiin sosiaaliturvaetuuksiin. Sosiaaliturvalainsäädännön uudistamistyössä on pyrittävä huomioimaan aidosti

tilanne, joissa lapsella on useampi kuin yksi tasa-arvoinen osoite, sekä kehittämään palveluiden ja etuuksien yhteensovittamista monimuotoisissa tilanteissa.

- Yksityisoikeudellista elatusapua koskevan sääntelyn uudistamistarpeiden rinnalla on arvioitava elatustuen määräytymisen perusteita.
- Lapsen elatusapua koskevaa ohjeistusta sekä elatustuen määräytymistä on kehitettävä ottamaan nykyistä paremmin huomioon perheiden monimuotoisuus, kuten vuoroasumistilanteet sekä lapsen tapaamiset muun kuin juridisen vanhemman kanssa.
- Perhehoitajien sosiaaliturvaan liittyvät haasteet on ratkaistava nykyistä kattavammin ja aiheesta on tehtävä oma erillinen selvityksensä. Samassa selvityksessä on tarkasteltava myös omaishoitajien sosiaaliturvaa.

7 Yhteenveto ja koonti tunnistetuista haasteista

Sanna Koulu, Ella Sihvonen ja Anna Moring

7.1 Tutkimuksen keskeiset havainnot

Tämän tutkimuksen tavoitteena on ollut selvittää, millaisia haasteita normatiivisesta perhemallista tavalla tai toisella poikkeavat perheet kohtaavat lainsäädännössä ja toimeenpanossa.

Perheiden monimuotoisuuden ja lainsäädännön rajapintoja tutkittiin neljästä eri näkökulmasta. Ensin tarkasteltiin perheiden perustamista: sitä, miten lapset tulevat perheeseen, sekä sitä, millaisia polkuja lapsiperheellistyminen voi seurata eri perheissä. Toiseksi keskityttiin arjessa luontevaan mutta juridisesti monimutkaiseen kokonaisuuteen, monivanhemmuuteen. Osiossa kysyttiin, missä määrin juridinen vanhemmuus voisi soveltua huomioimaan tilanteita, joissa lapsella on useampia kuin kaksi tosiasiallista tai sosiaalista vanhempaa. Kolmantena aiheena olivat perheiden arki sekä sitä kehystävä lainsäädäntö, josta erityisen huomion kohteena olivat lapsen huoltoon liittyvät ongelmakohtat. Neljäntenä näkökulmana tarkasteltiin, miten sosiaaliturvaetuuksissa otetaan huomioon normatiivisesta perhemallista poikkeavien perheiden tilanteita sekä millaisia haasteita sosiaaliturvaetuksiin näiltä osin liittyy. Lisäksi osiossa luotiin katsaus perhe- ja omaishoitajien kohtaamiin sosiaaliturvan haasteisiin.

Tutkimuksen läpi kulkee keskustelu perheiden kokemuksista kertovien aineistojen sekä oikeudellisten näkökohtien välillä. Vaikka kyselyaineistojen tuloksia ei voida yleistää, ne paljastavat lainsäädännön kipukohtia. Samalla kyselyistä käy ilmi myös kuhunkin perhetilanteeseen liittyvä moninaisuus. Se, mikä sopii yhdelle sijaisperheelle, adoptioperheelle tai eronneelle perheelle, ei välttämättä sovi toiselle. Oikeudellisessa analyysissä katse tarkennettiin nimenomaisesti tähän moninaisuuteen ja tarkasteltiin niitä kohtia, joihin lainsäädännön haasteet kiteytyvät. Haastavat tilanteet nostettiin esiin havaintojen muodossa myös silloin, kun niihin ei ole löydettävissä selkeää lainsäädännöllistä ratkaisua.

Johdannossa (1. luku) esiteltiin tutkimuksen kysymyksenasettelu ja tarkennetut tutkimuskysymykset, taustoitettiin perhelainsäädännön kehitystä ja siihen sisältyviä taustaoletuksia sekä määriteltiin normatiivisen perhemallin piirteitä. Johdannossa käytiin

läpi myös hankkeen tehtävänanto, tarkastelun teemoihin tehdyt rajaukset ja niiden perustelut sekä lyhyesti myös menetelmät, joilla tehtävänannossa annettuihin kysymyksiin pyrittiin vastaamaan.

Normatiivisen perhemallin lainsäädäntöön heijastuvina piirteinä nostettiin tarkasteluun *avioliitto tai muu parisuhde perheen perustana, yhteiset biologiset lapset, yhteinen koti, perhe yhteiskunnan peruspilarina ja keskinäinen lojaalius*. Analyysissä pyrittiin tarkastelemaan, miten nämä oletukset näkyvät niissä tilanteissa, joissa perhe syystä tai toisesta ei sovi yhteen tai useampaan normatiivisen perhemallin piirteisiin.

Aineisto- ja menetelmäluvussa (2. luku) käsiteltiin tarkemmin tutkimusaineistoa ja käytiin läpi hankkeessa käytettyjä monitieteisiä tutkimusmenetelmiä. Hankkeen aikana on kerätty kyselyaineistoa kuudella eri kyselyllä, käytetty kahta valmiiksi kerättyä kyselyaineistoa sekä tehty fokusryhmähaastatteluja ja toteutettu asiantuntijatapaamisia. Lisäksi luvussa kuvattiin kootusti erilaisia perheryhmiä koskevaa tilastotietoa, jota raportin analyyseissä on hyödynnetty muun muassa aineistoista nousevien havaintojen yleistettävyyden sekä ehdotettujen ratkaisujen laajuuden arvioimisessa.

Ensimmäisen sisältöluvun (3. luku) aiheena oli lapsiperheellistyminen. Aineistossa oli viitteitä siitä, että kaikki vastaajat eivät kokeneet voivansa toivoa lasta. Sateenkaari-perheiltä ja adoptio-perheiltä saaduista kyselyvastauksista ilmeni, että perheellistymiselle oli muun muassa vastaajien identiteettiin, taustaan ja perhemuotoon liittyviä esteitä. Aineistosta havaittiin myös, että samaankin perheryhmään kuuluvien vastaajien toiveet lapsiperheellistymisen tavoista ja perhepiirin eheydestä saattoivat erota toisistaan.

Luvun keskeiset havainnot koskivat lapsitoiveiden toteutusmahdollisuuksia. Kyselyaineistoista ilmeni ensiksi, että monet sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvat vastaajat olivat kokeneet haasteita hedelmöityshoitojen saatavuudessa ja laadussa. Toiseksi kyselyistä huomattiin, että monet perheet pitivät sijaissynnytysjärjestelyjä yhtenä vaihtoehtona lapsiperheellistymiseen. Kaikki sijaissynnytysjärjestelyt eivät kuitenkaan erottuneet selväpiirteisesti muista perheellistymisen tavoista vaan muodostivat jatkumon erilaisten kumppanuusvanhemmuuteen perustuvien mallien kanssa. Sijaissynnytysten sääntely ei siten ole yksinkertaista. Kolmanneksi kyselyistä ilmeni, että adoptiosääntelyllä ja adoption edellytyksillä oli merkittäviä vaikutuksia hakijoiden perhe-elämän kannalta ja että adoptiosääntelyn koettu toimivuus vaikutti myös muita lapsiperheellistymisen tapoja koskeviin toiveisiin.

Lapsiperheellistymisen tapoja koskevalla sääntelyllä on merkittäviä perus- ja ihmisoi-keuslottuvuuksia, mutta samalla erilaisten perheiden asemaa on vaikea turvata pelkällä sääntelyllä. Hoitokäytännöt ja -suositukset ovat olennaisia siinä, miten sääntely tosiasiaassa toteutuu, ja ne korostuvat myös kansainvälisessä tarkastelussa.

Suosituksset – lapsitoiveet ja niiden toteuttamismahdollisuudet

- Hedelmöityshoitoja koskevia hoitokäytäntöjä ja hoitojen saatavuutta tulee yhtenäistää, jotta hoitojen saatavuus ja yhdenvertaisuus taataan eri puolilla maata. Erilaisia lääketieteellisesti perusteltuja hoitoja tulee lähtökohtaisesti arvioida yhtenevästi silloin kuin hoitomuodon valintaan ei liity erityisiä eettisiä näkökohtia.
- Sukupuolen vahvistamista koskevan lainsäädännön vaikutuksia tulee seurata lapsiperheellistymisen kannalta, kun juridisen sukupuolen vahvistamiseen ei enää liity vaatimusta lisääntymiskyvyttömyydestä. Transtaustaisten henkilöiden asema tulee turvata yhdenvertaisesti myös hoitosuosituksissa.
- Mikäli adoptiolainsäädäntöä uudistetaan, työssä on otettava huomioon monimuotoisten perheiden asema. Huomioon on otettava muun muassa parisuhdestatuksen merkitys sekä adoptiomenettelyn ja sen keston vaikutukset yhtäältä hakijoiden ja toisaalta adoptoitavien lasten kannalta.
- Mikäli sijaissynnytysjärjestelyjä koskevaa sääntelytarvetta kartoitetaan, työssä on otettava kattavasti huomioon erilaiset tilanteet, joissa perheet sijaissynnytyksiä harkitsevat tai toteuttavat. Muihin lapsiperheellistymisen muotoihin liittyviä esteitä on pyrittävä tunnistamaan ja soveltuvin osin purkamaan.

Seuraavassa sisältöluvussa (4. luku) tarkasteltiin tilanteita, joissa lapsella on useampia kuin kaksi tosiasiallista vanhempaa, ja arvioitiin, missä määrin nykyinen lainsäädäntö riittää vastaamaan näissä monivanhemmuustilanteissa ilmeneviin oikeussuojan tarpeisiin. Tämän luvun aineisto koostui ennen kaikkea apilaperheille, adoptioperheille ja sijaisperheille suunnattujen kyselyjen vastauksista. Vastauksia hyödynnettiin myös myöhemmässä luvussa tehdyssä analyysissä huoltoon perustuvista oikeudellisista välineistä.

Monivanhemmuutta koskevan 4. luvun keskeinen havainto oli, että Suomessa on tällä hetkellä lukuisia lapsia, joilla on useampia kuin kaksi tosiasiallista vanhempaa. Heitä elää muun muassa apilaperheissä, kumppanuusvanhempien perheissä ja uusperheissä, mutta myös lastensuojelulain nojalla perheisiin sijoitettuina sekä joissain tilanteissa adoptioperheissä. Näiden lasten perhesuhteet eivät välttämättä saa juridista suojaa, ja perhe-elämä on vaarassa katketa esimerkiksi vanhempien eron tai sijoituksen päättymisen myötä. Muutoin monivanhemmuustilanteet poikkesivat kyselyjen valossa monessa suhteessa toisistaan. Joissakin perheissä järjestelyt olivat tyypillisesti sovinnollisia ja yhdessä suunniteltuja jo ennen lapsen syntymää, kun taas toisissa perhesiteet olivat vakiintuneet myöhemmin esimerkiksi uusperheen arjen tai perhehoidon sijoituksen myötä. Näiden eri tilanteiden tarkastelua jäsennettiin selvityksessä niin, että 4. luvussa keskityttiin juridiseen monivanhemmuuteen ja muita tosiasiallisten perhesuhteiden tunnistamisen tapoja tarkasteltiin seuraavassa 5. luvussa.

Lasten aseman turvaamiseksi on olennaista, että mahdollisessa monivanhemmuutta koskevassa valmistelussa huomioidaan perhetilanteiden moninaisuus. Kansainvälisessä tarkastelussa ilmeni, että monivanhemmuutta koskevaa valmistelua ja lainsäädäntötyötä on ollut vireillä useissa maissa. Erityisesti Yhdysvalloissa ja Kanadassa jo käytössä olevat lainsäädännölliset mallit ovat kiinnostavia, mutta ne ovat monelta osin yhteismitattomia Suomen nykyllä lainsäädännöllä ja sen taustalla vaikuttavien yhteiskunnallisten ja oikeudellisten tekijöiden kanssa. Siksi mahdollisessa tulevassa valmistelussa on syytä arvioida huolella, millainen malli olisi sopusoinnussa kansallisen sääntelyn perusratkaisujen kanssa. Lupaavimpia ovat ratkaisumallit, joissa useamman kuin kahden vanhemman juridinen vanhemmuus on vahvistettavissa lapsen syntymän jälkeen tuomioistuinratkaisulla. Lisäksi valmistelussa on perusteltua arvioida kattavasti vanhemmuutta koskevien ratkaisujen seurannaisvaikutuksia.

Suositukset – useampi vanhempi

- Useamman kuin kahden tosiasiallisen vanhemman perheiden oikeussuojatarpeet tulee ottaa huomioon perheoikeudellisen sääntelyn valmistelussa.
- Mikäli mahdollisessa tulevassa valmistelussa päädytään juridisen vanhemmuuden laajentamiseen monivanhemmuustilanteisiin, sääntelyn tulee olla yhdenvertaista eri perhetilanteiden kannalta.
- Valmistelussa on syytä arvioida eri perusteita vanhemmuuden syntymiselle sekä harkita muun sääntelyn kanssa sopusoinnussa olevia menettelyvaihtoehtoja vanhemmuuden vahvistamiseen.
- Lapsen syntymän jälkeen vakiintuneita perhesuhteita ei tule sulkea ulos monivanhemmuutta koskevasta valmistelusta.
- Monivanhemmuuden seurannaisvaikutukset muun perhe- ja perintöoikeudellisen sääntelyn sekä laajemmin muun muassa sosiaaliturvan kannalta tulee kartoittaa ja valmistella huolella. Samoin menettely- ja siirtymäsäännökset edellyttävät tarkkaa analyysiä.

Selvityksen 5. luku vei tarkastelun perheiden arkeen ja sitä kehystävään lainsäädäntöön. Luvun keskiössä olivat erityisesti lapsenhuoltolain tarjoamat mahdollisuudet lapsen perhesuhteiden ja arkisen yhdessäolon tunnistamiseen ja tukemiseen. Luvussa tarkasteltiin myös tilanteita, joissa lapsen arkinen oleminen jakautuu useampaan kotiin esimerkiksi vanhempien eron myötä. Luvun aineistot – eli ennen kaikkea etä- ja lähivanhemmille, uusperheille, sateenkaariperheille, sijaisperheille ja adoptioerheille tehdyt kyselyt – korostivat jo käynnissä olevan valmistelu- ja selvitystyön merkitystä ja nostivat lisäksi esiin erityisesti huoltoon liittyviä ongelmakohtia.

Luvun keskeiset havainnot koskivat sääntelyn merkitystä perheiden arkeen liittyvien kysymysten taustalla. Monet arkiset haasteet perheissä kietoutuivat monisyisesti muun muassa työn ja perheen yhteensovittamiseen sekä palvelu- ja etuusjärjestelmään, ja perheiden olosuhteet vaihtelivat paljon. Perheiden arkisten haasteiden taustalla voidaan kuitenkin erottaa tiettyjä lainsäädännöllisiä piirteitä, jotka on syytä huomioida mahdollisessa tulevassa valmistelussa. Aineistosta ilmeni muun muassa, että normatiivisesta perhemallista poikkeavilla perheillä oli – oikeastaan perhemuodosta riippumatta –vaikeuksia perheelle ja lapselle tarkoitettujen palvelujen saatavuudessa tai laadussa. Palvelujen ja etuuskien saatavuus vaikutti myös siihen, millaiset asumis-, huolto- ja tapaamisratkaisut olivat mahdollisia tai käytännössä toimivia. Huoltoa, asumista, tapaamisoikeutta ja elatusta koskevat ratkaisut eivät nimittäin aina toteutuneet käytännössä, ja monet vastaajat kokivat vaikeaksi puuttua asiaan. Puutteet ratkaisujen toimivuudessa vaihtelivat, mutta useissa tilanteissa ongelma kiteytyi yhteishuollon haasteisiin tai ratkaisujen korkeaksi koettuun muutuskynnykseen. Aineistossa ilmeni myös viitteitä siitä, että vuoden 2019 lapsenhuoltolain uudistuksen soveltamiskäytännössä ei välttämättä hyödynnetä lain uusia mahdollisuuksia niin laajasti kuin mitä uudistuksella lienee tarkoitettu.

Monet perheiden arkea koskevat kysymykset ovat parhaillaan valmisteltavana muun muassa vuoroasumista koskevan toimenpidesuunnitelman, elatusapuohjeen päivittämisen sekä lastensuojelulain uudistustyön myötä. Tämän hankkeen tulokset antavat kuitenkin lisäksi aihetta arvioida tulevaisuudessa lapsen huoltoa koskevan sääntelyn toimivuutta. Vaikka Suomen sääntely on muihin Pohjoismaihin verrattuna jo nyt varsin joustavaa, erityisesti huoltajien yhteistoiminnan järjestäminen sekä huoltoon liittyvien oikeuksien ja velvollisuuksien käyttö ansaitsevat huomiota jatkossa. Kysymysten merkitystä korostavat myös hallinnon digitalisaatio sekä sosiaali- ja terveydenhuollon järjestäminen hyvinvointialueilla.

Suosituksset – perheen arki

- Lapsen etävanhempien ja muiden hänestä huolta pitävien aikuisten asemaa palveluissa sekä työn ja perheen yhteensovittamisessa on syytä parantaa.
- Perheille ja lapsille tarkoitettujen palvelujen kehittämisessä, kuten perhekeskusten kehittämistyössä sekä hyvinvointialueiden toiminnassa, tulee huomioida perheiden monimuotoisuus.
- Lapsenhuoltolain toimivuutta on syytä seurata osana perhelainsäädännön kehittämistyötä. Seurannassa tulee kiinnittää huomiota vuoden 2019 uudistuksen tarjoamien mahdollisuuksien käyttöön sekä huoltajien yhteistoimintaedellytyksen toimivuuteen erilaisissa perhetilanteissa.
- Lapsen huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskevassa selvitystyössä on perusteltua seurata Ruotsissa vireillä olevan lainvalmistelutyön etenemistä. Erityisesti huoltovaltuutukseen perustuvat mallit voisivat soveltua useiden monimuotoisten perheiden tilanteisiin.
- Hallinnon digitalisaatio ja sähköisten palvelujen käyttöönotto lisäävät tarvetta lapsen vanhempien, huoltajien ja muiden hänelle läheisten aikuisten aseman järjestämiseen. Perheille tulee olla tarjolla mahdollisuuksia tiedonsaannin järjestämiseen sekä huoltoa ym. koskevien ratkaisujen kirjaamiseen tavoilla, jotka ovat palveluntarjoajien saatavilla ja jotka tosiasiallisesti palvelevat perheiden ja lasten tarpeita.
- Lapsen elatusta koskevan sääntelyn uudistustarpeet tulee kartoittaa. Lapsen elatusapua koskevaa ohjeistusta on kehitettävä ottamaan nykyistä paremmin huomioon perheiden monimuotoisuus, kuten vuoroasumistilanteet sekä lapsen tapaamiset muun kuin juridisen vanhemman kanssa.
- Lastensuojelun, perhehoidon ja adoption rajapintoihin on syytä kiinnittää huomiota lastensuojelulain uudistustyössä sekä mahdollisessa adoptiota koskevassa selvitys- ja valmistelutyössä. Lastensuojelulain nojalla sijoitettujen lasten ja nuorten näkemykset perhesuhteistaan tulee selvittää ja ne tulee ottaa huomioon valmistelussa.

Tutkimuksen viimeisessä sisältöluvussa (6. luku) tarkasteltiin, miten sosiaaliturva-etuuksissa otetaan huomioon normatiivisesta perhemallista poikkeavien perheiden tilanteita niissä etuuksissa, joissa perhe- ja läheissuhteet vaikuttavat oikeuteen hakea etuutta tai etuuden määrään. Analyysi jäsenyi lapsen elatukseen ja lapsen hoivaan liittyvien etuuksien ympärille. Jako elatukseen ja hoivan välillä on mielekäs, sillä suurin osa niistä sosiaaliturvaetuksista, jotka liittyvät lapsen elatukseen, nojautuu *juridisen vanhemmuuden* sääntelyyn ja siten sosiaalietuuslainsäädäntöä laajempaan lainsäädännölliseen pohjaan. Elatukseen liittyvissä sosiaaliturvaetuksissa on kuitenkin valtavasti vaihtelua siinä, miten etuus määräytyy ja kenellä lapsen läheisellä on oikeus

etuuksiin. Osassa elatukseen liittyvissä sosiaaliturvaetuuksissa oikeus etuuteen on juridisen vanhemman lisäksi lapsen huoltajalla, ja joissakin etuuksissa oikeus ulottuu myös muutoin lapsen huollosta, elatuksesta tai kasvatuksesta vastaavaan lapsen läheiseen, kuten vanhemman avio- tai avopuolisoon, jos hän asuu lapsen kanssa samassa taloudessa.

Siinä missä elatuksen monimuotoisuus on haastavampi hahmottaa, lapsen hoivasuhteiden moninaisuuden huomioon ottaminen sosiaaliturvaetuuksissa on helpompaa. Hoivaan liittyvien sosiaaliturvaetuuksien kohtuullisen joustavat määräytymisperusteet mahdollistavat jo tällä hetkellä hoivaetuuksien hakemisen juridisia vanhempia laajemmalle lapsen läheissuhdeverkostolle. Sääntely ei kuitenkaan ole täysin inklusiivinen (esim. vanhempainraha) tai johdonmukainen, ja vaihtelulle on vaikea löytää etuuslain-säädännöstä ja etuuksien tarkoitusperistä nousevia selityksiä, joita ei voisi haastaa. Lapsen hoivaan liittyvissä etuuksissa lapsen perhe- ja läheissuhteiden huomioiminen lienee kuitenkin helpompi huomioida, koska niihin ei liity samanlaista yksityisoikeudellista velvoitetta kuin esimerkiksi lapsen elatusvelvollisuuteen nojaavissa etuuksissa. Lisäksi niiden laajentaminen koskemaan laajempaa läheissuhdeverkostoa on kustannusneutraalimpaa elatukseen liittyviin etuuksiin verrattuna.

Monivanhemmuustilanteet sekä lapsen monipaikkainen asuminen eli vuoroasuminen muodostavat kaksi keskeistä sosiaaliturvaetuuksiin liittyvää haastetta monimuotoisten perhetilanteiden näkökulmasta. Monivanhemmuustilanteessa keskeinen kysymys on, miten lapsen elatuksen tarve määriteltäisiin: vaikuttaisiko esimerkiksi vanhempien lukumäärä lapsen elatuksen tarpeen määrittämiseen, vai pohjaisiko lapsen elatuksen tarve kahden vanhemman normiin? Nykylainsäädännössä kaksi vanhempaa on normi, jota vasten esimerkiksi yhden vanhemman perheitä pyritään joissakin etuuksissa tukemaan. Samaa logiikkaa noudattaen voidaan ajatella, että lapsi todennäköisesti saisi kokonaisuutena riittävän elatuksen, jos elatusvelvollisia olisi useampia kuin kaksi. Haasteet ja riskit taas kytkeytyvät tilanteisiin, jossa vanhemmat eivät pääsisi lapsen elatuksesta yhteisymmärrykseen. Lisäksi monivanhemmuus vaikuttaisi myös siihen, miten ja millä perustein elatustuki määräytyisi.

Kiinnostavaa on, että joissakin etuuksissa (esimerkiksi eräissä lapsikorotuksissa) otetaan jo nyt huomioon tavallista kattavammin lapsen perhe- ja läheissuhteita. Esimerkiksi työttömyysetuuksien lapsikorotuksissa elatusvelvollisen (juridisen vanhemman) lisäksi oikeus lapsikorotukseen on vanhemman puolisoilla silloin, kun lapsi asuu vanhemman ja tämän puolison taloudessa. Sääntelyn joustomahdollisuuksia rajoittaakin tällä hetkellä se, että lapsella voi olla vain yksi väestötietojärjestelmän mukainen osoite. Tilanne on erityisen hankala silloin, kun lapsi vuoroasuu. Lasten vuoroasuminen haastaakin vahvasti nykyistä elatusapu- ja sosiaaliturvajärjestelmää.

Suosituksset – perhesuhteet ja sosiaaliturvaetuudet

- Mahdollisessa vanhemmuutta, huoltoa ja vuoroasumista koskevassa jatkovalmistelussa tulee ottaa huomioon sääntelyn yhteydet elatusavun määräytymiseen, sosiaalietuuksiin ja elatustuen sääntelyyn.
- Mahdollisessa vanhemmuutta koskevassa jatkovalmisteluissa on pohdittava, missä määrin muutokset etuuslainsäädännön määräytymisperusteissa voisivat olla riittäviä, missä määrin näitä voidaan toteuttaa esimerkiksi osana sosiaaliturvauudistusta, ja missä määrin tarvitaan muutoksia juridisen vanhemmuuden sääntelyyn.
- Sosiaaliturvalainsäädäntö asettaa tällä hetkellä vuoroasuvien lasten vanhemmat keskenään eriarvoiseen asemaan suhteessa mahdollisiin sosiaaliturvaetuuksiin. Sosiaaliturvalainsäädännön uudistamistyössä on pyrittävä huomioimaan aidosti tilanne, jossa lapsella on useampi kuin yksi tasa-arvoinen osoite, sekä kehittämään palveluiden ja etuuksien yhteensovittamista monimuotoisissa tilanteissa.
- Yksityisoikeudellista elatusapua koskevan sääntelyn uudistamistarpeiden rinnalla on arvioitava elatustuen määräytymisen perusteita.
- Lapsen elatusapua koskevaa ohjeistusta sekä elatustuen määräytymistä on kehitettävä ottamaan nykyistä paremmin huomioon perheiden monimuotoisuus, kuten vuoroasumistilanteet sekä lapsen tapaamiset muun kuin juridisen vanhemman kanssa.

Kokonaisuutena tutkimushanke auttaa kokoamaan yhteen merkittävän määrän erilaisia perheitä koskevaa laadullista tietoa sekä suhteuttamaan tietoa olemassa olevan lainsäädännön rakenteisiin.

Hankkeessa ei pyritty selvittämään, miten normatiiviseen perhemalliin sopivat perheet kokevat lainsäädännön. Selvää kuitenkin on, että tiukasti ymmärrettynä normatiivinen perhemalli kattaa vain pienen osan perheistä ja että hyvin monet perheet ovat ainakin jossain vaiheessa perheenjäsenten elämänsä tavalla tai toisella monimuotoisia. Perheiden muoto saattaa muuttua muun muassa lasten saamisen, vanhempien eron tai erilleen muuttamisen, uusien läheissuhteiden tai perheenjäsenen kuoleman myötä. Monimuotoisuuden huomiointi on siten ennen kaikkea perhe-elämän muuttuvaisuuden ja moninaisuuden ymmärtämistä.

7.2 Tiedontarpeet ja tiedonkeruun resursointi

Tutkimus tarjoaa tietoa tulevan lainsäädäntötyön ja perheitä koskevan oikeuspoliittisen keskustelun tueksi. Hankkeen kuluessa huomattiin kuitenkin, että perheitä koskevissa tilastoissa ja perhetutkimuksessa on tiedon katvealueita, joiden vuoksi on vaikea tehdä tietoon perustuvia linjauksia siitä, mihin suuntaan lainsäädäntöä olisi syytä kehittää. Jatkotutkimus on tarpeen monien tässä selvityksessä käsiteltyjen teemojen osalta.

Keskeinen haaste, joka hankkeen toteutuksessa näkyi, oli *määrällisen ja tilastollisen tiedon* rajallisuus. Suomessa kerätään laajasti tietoa erilaisiin rekistereihin ja tilastoihin, mutta kertyneessä tiedossa on aukkoja, joihin ei päästä käsiksi tilastojen kautta. Esimerkiksi samaa sukupuolta olevien avoparien määrää ei ole pääteltävissä tilastoista, jollei heillä ole yhteistä lasta. Myös etävanhemmat jäävät monelta osin tilastoissa näkymättömiksi, sillä perhetilastot rakentuvat pitkälti lapsen kirjoillaolon perusteella.

Valmiit tilastotkaan eivät aina auta normatiivisesta perhemallista poikkeavien tilanteiden ymmärtämisessä. Jos tilastotieto olisi riittävän jäsentynyttä ja monipuolista, sitä voisi hyödyntää myös sosiaaliturvaetuuksien tarkastelussa. Tällöin päästäisiin tarkastelemaan niitä normatiivisesta perhemallista poikkeavia perheitä, joita kyselyt tavoittavat huonommin. Tiedämme nimittäin, että esimerkiksi sosioekonominen asema vaikuttaa siihen, miten hanakasti ihmiset vastaavat erilaisiin kyselyihin. Koska perhetilastot eivät kata kaikkia perhemuotoja, rekisteriaineistosta ei nykyisellään pystytä hyvin löytämään esimerkiksi toimeentulotukea/asumistukea saavia monimuotoisia perheitä.

On myös olemassa tietoa, joka sisältyy rekistereihin, mutta joka ei ole hyödynnettävissä tai jonka hyödyntäminen edellyttäisi käsityönä tehtävää tietojen poimintaa. Esimerkiksi lapsen huollon sisältöä koskevat ratkaisut olisivat sinänsä saatavilla, mutta ne eivät jäseny helposti tilastolliseen analyysiin. Myöskään esimerkiksi sitä, kuinka monta erityisen läheisen henkilön tapaamisoikeutta kärjääoikeuksissa on vahvistettu, ei hankkeen saamien tietojen mukaan ole saatavilla suoraan oikeuslaitoksen rekistereistä, vaan nämä periaatteellisesti merkittävät mutta käytännössä varsin harvalukuiset tapaukset pitäisi poimia kaikkien tapaamista koskevien päätösten joukosta käsityönä.

Tämänkaltaisen tiedon tuottaminen jää nykytilassa erikseen tehtävien toimeksiantojen varaan, sikäli kun se on ollenkaan mahdollista. Perheitä koskevan tilastollisen tiedon keräämiseen, rekistereiden ja tilastoinnin tapojen kehittämiseen ja perhetilastojen raportointiin tarvittaisiin olennaisesti nykyistä enemmän resursseja, jotta perheitä koskevat poliittiset päätökset voisivat perustua ajantasaiseen ja oikeaan tietoon.

Määrällisen ja tilastotiedon rinnalla tarvitaan *laadullista tietoa* perheiden monimuotoisuudesta. Vaikka hankkeen aineistot ja analyysi valottavat monia monimuotoisia tilanteita, ne myös nostavat esiin tärkeitä tiedontarpeita. Emme esimerkiksi tiedä, millaisia eroja eri perheryhmien välillä on vaikkapa eron jälkeisen vanhemmuuden jakamisen tai konfliktiherkkyiden osalta. Nämä tiedot voisivat auttaa pohtimaan, millaisia riskejä sisältyisi useamman kuin kahden vanhemman juridiseen tunnistamiseen. Emme myöskään tiedä, mitkä tekijät vaikuttavat siihen, että osa adoptioperheistä kokee vahvasti, että lapselle olisi hyvä pitää yhteyttä syntymävanhempaansa kun taas toisten mielestä yhteydenpito voisi olla haitallista. Tietoa tarvittaisiin myös siitä, missä tilanteissa lasta toivovat päätyvät hakeutumaan juridisesti hankalaan ja henkisesti raskaaseen sijaissynnytysjärjestelyyn, missä määrin he harkitsevat muita lapsiperheellistymisen tapoja ja millä perustein he päätyvät hylkäämään ne tai pitämään niitä itselleen mahdottomina.

Hanke on kytköksissä moniin ajankohtaisiin lapsia ja perheitä koskeviin kysymyksiin, ja jatkotutkimus on tärkeää *käynnissä olevan kehitys- ja uudistustyön* seuraamiseksi. Esimerkiksi lapsenhuoltolain vuoden 2019 uudistus toi lakiin paljon uutta, ja uudistuksen vaikutusten seuranta on tärkeää. Laki on kuitenkin vielä niin tuore, että hankkeen kyselyt tavoittivat siihen liittyvää tietoa vain osittain. Emme siksi tiedä, missä määrin lain soveltamiseen liittyy haasteita, jotka eivät liity suoraan säädökseen vaan soveltamiskäytäntöihin, tai miten yleisiä hankkeen puitteissa tehdyissä kyselyissä esiin noussevat haasteet ovat.

Lasten ja nuorten näkökulmaa tässä selvityksessä käsiteltyihin aiheisiin ei ollut mahdollisuutta selvittää osana tätä hanketta. Olisi tärkeää, että jatkotutkimuksissa keskityttäisiin tarkastelemaan lasten ja nuorten näkökulmia sellaisiin rajattuihin aiheisiin, jotka eivät nouse esiin laajemmissa lapsille ja nuorille suunnatuissa tutkimuksissa, kuten THL:n kouluterveyskyselyssä tai Pelastakaa Lapset ry:n Lapsen ääni -kyselyssä. Esimerkiksi monivanhemmuustilanteissa elävien lasten ja nuorten näkemyksiä omista moninaisista perhetilanteistaan olisi tärkeä selvittää vanhemmuuden sääntelyn tulevan arvioinnin ja seurannan tueksi.

Suosituks^{et} – tiedon lisääminen

- Tilastollista tietoa erilaisista perhetilanteista tarvitaan nykyistä laajemmin, jotta perhepoliittinen päätöksenteko voi olla aidosti tietoon perustuvaa. Työssä tulee myös huomioida kansallisen lapsistrategian työ lasten ja nuorten hyvinvoinnin indikaattoreista.
- Lapsille ja nuorille suunnattaviin laajoihin kyselyihin on perusteltua sisällyttää taustakysymykset lasten ja nuorten erilaisista perhetilanteista. Muun muassa Kouluterveyskyselyn tulosten analysointiin tulisi varata lisäresurssia tiedon hyödyntämiseksi.
- Sääntelyn kehittämisen tueksi tarvitaan lisää lasten ja nuorten kokemustietoa muun muassa monivanhemmuustilanteista. Eri perhetilanteiden vaikutusta eronneisuuteen sekä erojen seurauksiin tulisi tarkastella sekä kyselyaineistojen että laadullisten menetelmien avulla.
- Sosiaaliturvaa koskevassa tutkimus- ja selvitystyössä on tunnistettava erilaisten perheiden tarpeet ja erilaiset perherakenteet.

7.3 Lopuksi

Perhelainsäädäntö koskee monessa suhteessa perustavia oikeushyviä sekä perus- ja ihmisoikeuksia, ja siksi sillä on sekä perheiden että yksilöiden hyvinvoinnin kannalta suuri merkitys. Samalla lainsäädännön taustalla vaikuttavat oletukset perheestä sääntelykohteena saattavat olla joidenkin perheiden kannalta ongelmallisia, kun perheiden todellisuus ei välttämättä ole sopuinnossa oletusten kanssa. Haasteet saattavat olla määrällisesti suhteellisen yleisiä, kuten lapsen perheen jakautuminen kahteen eri kotiin vanhempien eron jälkeen, tai harvinaisia mutta perheiden kannalta olennaisia, kuten samaa sukupuolta olevien pariⁿ mahdollisuus perheellistymiseen.

Tutkimuksen tarkastelu osoittaa, että monimuotoisuus haastaa monissa tilanteissa perhe- ja sosiaaliturvalainsäädännön oletuksia ja että aina ei ole yksiselitteisesti selvää, miten lainsäädäntöä olisi mahdollista kehittää huomioimaan erilaiset monimuotoiset tilanteet. Monimuotoisuus ei ole vain yksi asia, eivätkä erilaiset monimuotoiset perheet sovi välttämättä samaan muottiin. Työn kuluessa on käynyt selvästi ilmi, että samankaltaisissa perhemuodoissa elävienkään ihmisten tarpeet eivät ole yhteneviä, vaan samoista lähtökohdista voidaan eri tilanteissa päätyä lähes päinvastaisiin loppu-^{tulemiin}. Siksi on myös haastavaa laatia sääntelyä, joka sopisi erilaisille perheille parhaalla mahdollisella tavalla.

Sääntelyltä tarvitaan joustavuutta ja erilaisiin tilanteisiin sopivia rakenteita. Sääntelyn on huomioitava arjen ratkaisut ja arkielämän haasteet samoin kuin vanhemmuuden perustavuus ja juridisen vanhemmuuden laajat oikeusvaikutukset. Yhtälö ei ole helppo, eikä oikean ratkaisun löytäminen ole yksinkertaista. Perheet muuttuvat jatkuvasti, ja myös käsitykset siitä, miten ja keistä perhe muodostuu, elävät ajassa. Myös lainsäädännön on kehityttävä muuttuvien perhekäsitysten mukana, jotta lasten asema erilaisissa perhetilanteissa olisi mahdollisimman hyvin turvattu perhemuodosta riippumatta.

Perhe on yhteiskunnassa merkittävä ja perustavanlaatuinen yksikkö, jonka varaan rakentuu huomattava osa sekä virallisesti tunnustettua että epävirallisesti oletettua hoivaa, huolenpitoa, huoltoa ja hyvinvointia. Yhteiskunnan näkökulmasta perheiden keskeinen tehtävä on hoivata ja kasvattaa yhteiskuntaan uusia jäseniä. Yhteiskunnallisesti on siksi äärettömän merkittävää, miten ja missä tilanteissa ihmiset kokevat voivansa toivoa lapsia, ja toisaalta miten ja missä olosuhteissa lapset perheissä kasvavat.

Vielä 50 vuotta sitten oli hyvin harvinaista, että samaa sukupuolta oleva pari olisi ajatellut saavansa lapsia, joita he olisivat voineet yhdessä perheenä kasvattaa. Tänä päivänä se on naisparien osalta arkea, ja myös miespareista yhä useampi toivoo lapsia ja myös lähtee toteuttamaan lapsitoiveitaan. Vuonna 1983 lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annettu laki tätä kirjoitettaessa 40 vuotta. Vielä tämän raportin kirjoittajien varhaislapsuudessa lapselle voitiin erotilanteessa määrätä vain yksi huoltaja, ja lapset asuivat vanhempien eron jälkeen käytännössä lähes pelkästään äitiensä luona. Tänä päivänä yhteishuolto eron jälkeen on normi, ja vuoroasumissopimuksia tekee jo joka kolmas lapsen asumisesta virallisesti sopiva perhe. Vanhemmuuden sukupuolituneet rakenteet ovat muuttuneet ja isien asema sekä perheissä että yhteiskunnallisessa keskustelussa on vahvistunut olennaisesti. Nämä muutokset tuovat paineita muuttaa perhettä koskevaa sääntelyä.

Monimuotoisia perheitä on ollut aina. Sodat ovat vieneet lasten isiä, synnytyksiin kuoleminen ja sairaudet äitejä. Uusperheitä on muodostettu aina, vaikka niitä ei ole sillä nimellä kutsuttu. Lapsia on kuollut, perintöjä jätetty rintaperillisille ja muille perheessä kasvaneille, avioliittojen ulkopuolella on syntynyt lapsia ja lapsia ovat kasvattaneet äidit yksin, sukulaiset tai otto- tai kasvattivanhemmat. Viime vuosikymmeninä tapahtuneet muutokset eivät ole liittyneet niinkään monimuotoisten perhetilanteiden määrälliseen kasvuun kuin siihen, miten, kuinka paljon ja millä tavoin erilaisista perhetilanteista on puhuttu.

Monimuotoisten perheiden yhdenvertaisuus on parantunut erityisesti sen myötä, että on tunnustettu epäyhdenvertaisuuden vaikutukset ennen kaikkea näissä perheissä eläviin lapsiin. Jo antropologi Edward Westermarck puhui 1920-luvulla stigmatisoinnin

haitallisista vaikutuksista avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten kehitykseen. Nyt vuosisata myöhemmin suurin osa esikoisista syntyy avioliiton ulkopuolella – toki suurin osa heistä avoliitoissa eläville pareille. Stigmoja liittyy edelleen erilaisiin perhetilanteisiin, mutta niitä kyseenalaistetaan ja poistetaan kiihtyvään tahtiin.

Lainsäädännön rooli näissä kehityskuluissa on ollut merkittävä, ja se tulee olemaan olennainen myös tulevaisuudessa. Nykypäivänä ajatellaan, myös Suomea sitovien kansainvälisten sopimusten ja ihmisoikeusajattelun valossa, että perhelainsäädännön keskeinen tehtävä on turvata lapsen asemaa. Samalla laki kuitenkin myös ohjaa perheiden tekemiä ratkaisuja niin periaatteellisella kuin hyvin käytännöllisellä tasolla. Tässäkin hankkeessa tehdyistä kyselyistä kävi ilmi, miten vaikkapa sosiaaliturvan järjestäminen vaikuttaa eron jälkeisiin lapsen asumista koskeviin ratkaisuihin.

Tämän hankkeen tehtävä on ollut tarkastella lainsäädännön ongelmakohtia perheiden monimuotoisuuden kannalta. Niitä on löydetty lukuisia, ja laadultaan ne vaihtelevat muutamia perheitä koskettavista soveltamisongelmista koko järjestelmän logiikkaa haastaviin periaatteellisiin kysymyksiin.

Tämä selvitys on osa jatkumoa, jossa yhteiskunnan perhekäsitys on jatkuvassa muutoksessa, ja tämä muutos tuo paineita myös perheitä koskevan sääntelyn tarkastelemiselle. Muutos ei ole vain paikallista vaan kytkeytyy sekä globaaleihin että lähialueilla tapahtuviin kehityskulkuihin. Lopullisia vastauksia kysymyksiin siitä, mikä perhe on ja miten perhesuhteita tulisi säännellä, ei ole löydettävissä. Tehtävänä on siksi katsoa perheiden monimuotoista todellisuutta ennen kaikkea perheissä elävien lasten näkökulmasta ja kysyä, mitä he tarvitsevat voidakseen kasvaa mahdollisimman turvassa, mahdollisimman yhdenvertaisina ja mahdollisimman onnellisiksi aikuisiksi.

Lähteet

Kirjallisuus

Ahola, E. (2016) "Elatustuen merkitys yksinhuoltajaperheiden toimeentulolle". Teoksessa: A. Haataja, A. Ilpo, M. Saarikallio-Torp & M. Valaste (toim.), *Laulu 573 566 perheestä. Lapsiperheet ja perhepolitiikka 2000-luvulla*. Teemakirja 15 (s. 288–306). Helsinki: Kela.

Araneva, M. (2018) *Lastensuojelun perhehoito*. Helsinki: Alma Talent.

Blazier, J. & Janssens, R. (2020) "Regulating the international surrogacy market: the ethics of commercial surrogacy in the Netherlands and India." *Medicine Health Care and Philosophy* 23(4). 10.1007/s11019-020-09976-x

Bogdan, M. (2019) "HD om erkännande i Sverige av utomlands genomfört arrangemang avseende surrogatmoderskap." *Svensk Juristtidning* 2019 s. 700–704.

<https://doi.org/10.1007/s11019-020-09976-x>

Cahn, N. & Carbone, J. (2010) *Red Families v. Blue Families: Legal Polarization and the Creation of Culture*. Oxford: Oxford University Press.

Calhaz-Jorge, C., De Geyter, C h., Kupka, M. S., Wyns, C, Mocanu, E., Motrenko, T., Scaravelli, G., Smeenk, J., Vidakovic, S. & Goossens, V. (2020) "Survey on ART and IUI: legislation, regulation, funding and registries in European countries: The European IVF-monitoring Consortium (EIM) for the European Society of Human Reproduction and Embryology (ESHRE)." *Human Reproduction Open*, Volume 2020, Issue 1.

<https://doi.org/10.1093/hropen/hoz044>

Cammu, N. (2019) "'Legal Multi-parenthood' in Context: Experiences of Parents in Light of the Dutch Proposed Family Law Reforms". *Family & Law* July 2019,

<https://doi.org/10.5553/FenR/000042>

Castrén, A-M., Forsberg, H. & Ritala-Koskinen, A. (2019) "Harvinaisesta ja kielletystä tavanomaiseksi ja hyväksytyksi: muuttuva kulttuurinen ymmärrys av(i)oerosta suomalaisessa yhteiskunnassa". *Janus* 27(4), 344–361.

<https://doi.org/10.30668/janus.87977>

Esping-Anderssen, G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Faurie, M. & Kalliomaa-Puha, L. (2010) ”Jääkaappi, osoite vai sukuside?” Teoksessa: U. Hämäläinen & O. Kangas (toim.), *Perhepiirissä* s. 28–61. Helsinki: Kela.

Forsberg, H. & Nätkin, J. (toim.) (2010) *Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä*. Helsinki: Gaudeamus.

Helin, M. (2004) ”Perheoikeuden siveellinen luonne”. *Lakimies* 2004 s. 1244–1266.

Hyder-Rahman, N. (2020) ”Regulating posthumous reproduction in the Netherlands and the UK”. *Family & Law* April 2020.

<https://www.bjutijdschriften.nl/tijdschrift/fenr/2020/04/FENR-D-19-00008>

Hämäläinen, K. (2012) *Perhehoitoon sijoitettujen lasten antamat merkitykset kodilleen ja perhesuhteilleen*. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 56/2012. Helsinki: Väestöntutkimuslaitos, Väestöliitto.

Jallinoja, R. (1985) *Johdatus perhesosiologiaan*. Helsinki: WSOY.

Jauhiainen, S., Sihvonen, E., Räsänen, T., Veilahti, A. & Mikkola, H. (2019) *Asumista tukemassa. Yleinen asumistuki tuensaajien ja vuokranantajien näkökulmista ja eurooppalaisessa vertailussa*. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 155. Helsinki: Kela.

Joslin, C. G. & NeJaime, D. (2022) ”Multi-Parent Families: Real and Imagined”. 90 *Fordham Law Review* 2561 (2022). <https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol90/iss6/6>

Joslin, C. G. & NeJaime, D. (2023) ”How Parenthood Functions”. *Columbia Law Review*. Forthcoming. <https://ssrn.com/abstract=4208364>

Julkunen, R. (2009) *Uuden työn paradoksit. Keskusteluja 2000-luvun työprosess(e)istä*. Tampere: Vastapaino.

Julkunen, R. (2017) *Muuttuvat hyvinvointivaltiot. Eurooppalaiset hyvinvointivaltiot reformoitavina*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Järviö, N. (2018). *Polkuja suomalaiseen tasa-arvoon? Kansalaistoiminta, Tahdon2013 ja translaki*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4599-4>

Kalliomaa-Puha, L. (2013) ”Homo sociojuridicus – mitä asiakkaalta ja potilaalta odotetaan?” Teoksessa: S. Hänninen, T. Kotkas, E. Nykänen, M. Pajukoski & M. Sakslin (toim.) *Muuttuva sosiaalioikeus* (s. 97–123). Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.

Kalliomaa-Puha, L. (2018) *Omaishoidon ja ansiotyön yhteensovittaminen. Selvityshenkilön raportti*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2018:60. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-927-6>

Kehusmaa, S., Ilmarinen, K., Jokinen, S. & Kauppinen, S. (2022) *Omaishoidon tuen kansalliset myöntämisperusteet – THL:n ehdotus*. Työpaperi 43/2022. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-927-6>

Kela (2022a) Kelan lapsiperhe-etuustilasto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022050432655> [8.3.2023]

Kela (2022b) Kelan kuntoutustilasto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022042029736> [8.3.2023]

Kela (2022c) Kelan opintoetuudet. <http://hdl.handle.net/10138/350892> [8.3.2023]

Koulu, S. (2014) *Lapsen huolto- ja tapaamissopimukset: Oikeuden rakenteet ja sopivat perheet*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.

Kytölä, M. (2017a) ”Äidin oikeus, isän kannustin. Vanhempainpäiväraha sukupuolistuneena sääntelynä”. *Lakimies* 115(2), 195–215.

Kytölä, M., (2017b) ”Vanhempainpäiväraha. Kertomus heteronormatiivisesta ydinperheestä”. *Oikeus* 46(3), 329–346.

Laakso, R. (2019) *”Ne näki musta”*. *Huostassa olevien lasten hyvinvointi ja sijaishuoltoon liittyvät kokemukset*. Raportti 1/2019. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Lahti, A., Aarnio, K., Moring, A. & Kerppola, J. (2020) *Perhe- ja läheissuhteet sateenkaaren alla*. Helsinki: Gaudeamus.

Lammi-Taskula, J. & Karvonen, S. (toim.) (2014) *Lapsiperheiden hyvinvointi 2014*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-270-6>

Lausten, M. & Frederiksen, S. (2016) ”Do you love me? An empirical analysis of the feeling of love amongst children in out-of-home care.” *International Journal of Social Pedagogy*, 2016, 5(1): 90-103. <https://doi.org/10.14324/111.444.ijsp.2017.07>

Leckey, Robert (2019) ”One Parent, Three Parents: Judges and Ontario’s All Families Are Equal Act, 2016”. *International Journal of Law, Policy and The Family*, 2019, 33, 298–315. <https://doi.org/10.1093/lawfam/ebz013>

Luotonen A. & Castrén A-M. (2018) "Understandings of family among wives and husbands. Reconciling emotional closeness and cultural expectations". *European Societies*, 20 (5): 743-763.

Mahkonen, S. (1977) "Lapsilainsäädäntö ja tasa-arvo". *Lakimies* 1977 s. 242–274.

Mahkonen, S. (1978). *Johdatus perheoikeuden historiaan*. Helsinki: Suomen lakimiesliiton kustannus.

Miettinen, A., Hakovirta, M., Saarikallio-Torp, M., Haapanen, M., Kalliomaa-Puha, L., Sihvonen, E., Heinonen, H-M. & Kivistö, N. (2020) *Lasten vuoroasuminen ja sosiaaliturva: Vuoroasumisen nykytila ja merkitys etuus- ja palvelujärjestelmän kannalta*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 51. Helsinki: Valtioneuvosto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-021-9>

Moring, A. (2013) *Oudot perheet. Normeja ja ihanteita 2000-luvun Suomessa*. Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen julkaisuja, Sukupuolen tutkimus, Helsingin yliopisto. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-8852-0>

Neyer, G. (2021) "Welfare state regimes, family policies, and family behaviour". In: N. F. Schneider & M. Kreyenfeld (eds.) *Research Handbook on the Sociology of the Family* (pp. 22–41). Cheltenham and Northampton, MA: Edward Elgar. <https://doi.org/10.4337/9781788975544.00009>

Nieminen, L. (2013) *Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe*. Helsinki: Talentum.

Nurminen, T., Sihvonen, E. & Tuovinen, A-K. (2023) "Toimeentuloturvalainsäädännön oletamat ja yksilöiden oikeuksien toteutuminen". *Yhteiskuntapolitiikka* 88(1), tulossa.

Pellonpää, M., Gullans, M., Pölönen, P., & Tapanila, A. (2018) *Euroopan ihmisoikeussopimus*. 6., uudistettu painos. Helsinki: Alma Talent.

Pohjonen, S. (1998) *Parisuhde yksityisoikeudellisessa ajattelussa*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja, 219. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.

Pylkkänen, A. (2012) *Vaihtoehto avioliitolle. Seksuaalisuudesta yhteistalouden sääntelyyn*. Helsinki: Vastapaino.

Regan, M. C., Jr. (1993) *Family Law and the Pursuit of Intimacy*. New York and London: New York University Press.

- Ruusuvuori, J. Nikander, P & Hyvärinen, M. (toim.) (2010) Haastattelun analyysi. Helsinki: Vastapaino.
- Räty, T. (2023) *Lastensuojelulaki. Käytäntö ja soveltaminen*. 5., uudistettu painos. Helsinki: Edita.
- Rönkä, A. & Kinnunen, U. (2002) *Perhe ja vanhemmuus: suomalainen perhe-elämä ja sen tukeminen*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Schiratzki, J. (1997) *Vårdnad och vårdnadstvist*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Sihvonen, E. (2021). *Tutkimus perhe- ja tulokäsitteistä sosiaaliturvaetuuksissa*. Kelan tutkimusraportteja 24. Helsinki: Kela. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe202102013434>
- Sorsa, T. & Rotkirch, A. (2020) *Työ ja perhe ne yhteen soppii? Vanhemmuuden ja työn yhteensovittaminen suomalaisissa lapsiperheissä. Perhebarometri 2020*. Helsinki: Väestöliitto.
- Sorsa, T., Lehtonen, N., & Rotkirch, A. (2023) *Perhebarometri 2022: Kuka haluaa lapsia 2020-luvulla?* Väestöntutkimuslaitoksen katsauksia E57/2023. Helsinki: Väestöliitto. <https://www.vaestoliitto.fi/verkkojulkaisut/kuka-haluaa-lapsia-2020-luvulla/>
- Stone, L. (1978) *Family, Sex and Marriage in England 1500–1800*. Harmondsworth: Penguin.
- SVT (2019) Perheet, Liitekuvio 3. Uusperheet perhekoostumuksen mukaan 2019. Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/til/perh/2019/perh_2019_2020-05-22_kuv_003_fi.html [20.1.2023].
- SVT (2020) Siviilisäädyn muutokset. Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/til/ssaaty/2020/ssaaty_2020_2021-06-18_tie_001_fi.html [20.01.2023]
- SVT (2021) Asunnot ja asuinolot. Helsinki: Tilastokeskus. <https://stat.fi/julkaisu/cktcmkksz434530b62pq3zmkv> [8.3.2023].
- SVT (2022a) Perheet, verkkojulkaisu. Helsinki: Tilastokeskus. <https://stat.fi/tilasto/perh> [20.1.2023]
- SVT (2022b) Perheet, verkkojulkaisu. Helsinki: Tilastokeskus. <https://stat.fi/julkaisu/cku2jk59k8sbo0c58x6z45mhx> [8.3.2023]

SVT (2022c) Adoptiot. Helsinki: Tilastokeskus.
https://www.stat.fi/til/adopt/2020/adopt_2020_2021-08-31_tie_001_fi.html [30.3.2023]

Tarvainen, K., Myllyniemi, S. & Gissler, M. (2020) ”Lapset, nuoret ja perheet tilastoissa”. Teoksessa: T. Valkendorff & E. Sihvonen (toim.) *Nuorten perheet ja läheissuhteet. Nuorten elinolot -vuosikirja 2020*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, THL, Valtion nuorisoneuvosto.

THL (2022a) Lastensuojelu 2021. Tilastoraportti 22/2022.
<https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022060543375>

THL (2022b) Lapsen elatus ja huolto sekä vanhemmuuden selvittäminen 2021. Tilastoraportti 23/2022. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022061345928>

THL (2022c) Hedelmöityshoidot 2020–2021. Tilastoraportti 25/2022.
<https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022061446233>

Tolonen, H., Koulu, S. & Hakalehto, S. (2019) ”Best Interests of the Child in Finnish Legislation and Doctrine: What Has Changed and What Remains the Same?” In: T. Haugli, A. Nylund, R. Sigurdsen & L. R.L. Bendiksen (eds.) *Children’s Constitutional Rights in the Nordic Countries*. Stockholm Studies in Child Law and Children’s Rights, volume 5 (pp. 159–184). Leiden: Brill Nijhoff.
https://doi.org/10.1163/9789004382817_010

Tuori, K. & Kotkas, T. (2016) *Sosiaalioikeus*. Helsinki: Talentum.

Virrankari, L., Mattila, H., Saikku, P., Sihvonen, E. & Tervola, J. (toim.) (2021) *Tutkimuskatsaus Suomen sosiaaliturvan monimutkaisuuteen*. Sosiaaliturvakomitean julkaisuja 2021:1. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Yesilova, K. (2009) *Ydinperheen politiikka*. Helsinki: Gaudeamus.

Virallislähteet

HE 224/1982 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta ja holhouslain muuttamisesta ja niihin liittyvien lakien muuttamisesta.

HE 252/2006 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle lastensuojelulaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 91/2014 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle isyyslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 88/2018 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lapsen huollosta ja tapaamisoi-
keudesta annetun lain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 129/2021 vp. Hallituksen esitys laeiksi sairausvakuutuslain, työsopimuslain ja var-
haiskasvatuslain muuttamisesta sekä niihin liittyviksi laeiksi.

HE 132/2021 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle vanhemmuuslaiksi ja siihen liittyviksi
laeiksi.

HE 189/2022 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sukupuolen vahvistamisesta ja
siihen liittyviksi laeiksi.

Komiteamietintö 1972:A 21. Avioliittolakikomitean mietintö. Helsinki 1972.

Komiteamietintö 1975:84. Perintöoikeuskomitean mietintö. Helsinki 1975.

StVM 33/2021 vp. Sosiaali- ja terveystieteiden valtiokunnan mietintö 33/2012 vp. Millaista moni-
paikkaisuutta Suomeen – Selvitys kaksoiskuntalaisuudesta. Valtiovarainministeriön
julkaisuja 3/2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-251-927-6>

Oikeusministeriön julkaisu 2007:2. Ohje lapsen elatusavun suuruuden arvioimiseksi.
Oikeusministeriön julkaisuja 2007:2. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-466-423-3>

Oikeusministeriön julkaisu 2023:7. Elatusapu vuoroasumistilanteessa. Työryhmän eh-
dotus. Oikeusministeriön julkaisuja 2023:7.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-400-370-4>

Valtioneuvoston julkaisuja 2019:31. Osallistava ja osaava Suomi – sosiaalisesti, talou-
dellisesti ja ekologisesti kestävä yhteiskunta. Pääministeri Sanna Marinin hallituksen
ohjelma 10.12.2019. Valtioneuvoston julkaisuja 2019:31. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-808-3>

Valtioneuvoston julkaisuja 2021:81. Kansallisen lapsistrategian toimeenpanosuunni-
telma. Valtioneuvoston periaatepäätös. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-868-0>

Valtioneuvoston vuoden 2022 selvitys- ja tutkimussuunnitelma sekä taustamuistio.
<https://tietokayttoon.fi/selvitys-ja-tutkimussuunnitelma>

StVM 33/2021 vp. Sosiaali- ja terveystieteiden valtiokunnan mietintö 33/2012 vp. Toimenpidesuunnitelma lainsäädännön ja toimintatapojen uudistamiseksi vuoroasuvien lasten tilanteissa. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2021:34. Helsinki 2021. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-8344-1>

Yhtenäiset kiireettömän hoidon perusteet 2019. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisu 2019:2. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-4036-9>

Etusohjeet

Opintotuki, etusohje 18.01.2023. KELA. <https://www.kela.fi/etti/Opintotuki.pdf> (luettu 31.1.2023)

Harkinnanvarainen kuntoutus, etusohje 10.1.2023. KELA. <https://www.kela.fi/etti/Harkinnanvarainenkuntoutus.pdf> (luettu 20.1.2023)

Joustava hoitoraha, etusohje 4.1.2023. KELA. <https://www.kela.fi/etti/Joustavahoitoraha.pdf> (luettu 31.1.2023)

Kotihoidon tuen etusohje 19.01.2023. KELA. <https://www.kela.fi/etti/Kotihoidontuki.pdf> (luettu: 20.1.2023)

Lapsilisä, etusohje 4.1.2023. KELA. <https://www.kela.fi/etti/Lapsilis%C3%A4.pdf> (luettu 31.1.2023)

Kuntoutusraha, etusohje 27.1.2023, KELA. <https://www.kela.fi/etti/Kuntoutusraha.pdf> (luettu: 31.1.2023)

Toimeentulotuen etusohje 10.2.2023. KELA. <https://www.kela.fi/etti/Toimeentulotuki.pdf> (luettu: 20.1.2023)

Vaikeavammaisten kuntoutus, etusohje 5.7.2016. KELA. <https://www.kela.fi/etti/Vaikeavammaistenkuntoutus.pdf> (luettu 20.1.2023)

Ulkomaiset virallislähteet

Alla tiders föräldraskap – ett starkt skydd för barns familjeliv. Betänkande av Utredningen om en föräldraskapsrättling lagstiftning för alla (SOU 2022:38). <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2022/06/sou202238/>

Kalifornian Senate Judiciary Committee'n muistio 29.4.2013. https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/billAnalysisClient.xhtml?bill_id=201320140SB274#

Kind en Ouders in de 21st Eeuw: Rapport van de staatscommissie herijking ouderschap (2016).

Ny barnelov. Til barnets beste (NOU 2020:14).

[https://www.regjeringen.no/content-assets/677d13eae68c463fa5c2cbb2f9b54e82/no/pdfs/nou202020200014000dddpdfs.pdf](https://www.regjeringen.no/contentassets/677d13eae68c463fa5c2cbb2f9b54e82/no/pdfs/nou202020200014000dddpdfs.pdf)

Uniform Parentage Act (2017) –mallilaki. <https://www.uniformlaws.org/HigherLogic/System/DownloadDocumentFile.ashx?DocumentFileKey=ccec4a4f-cf66-e428-04ba-2d5bd1b97c7b&forceDialog=0>

Muut lähteet

(Alankomaat) Agreement reached: Dutch children can have four parents. Uutinen 12.7.2019. <https://www.iamexpat.nl/expat-info/dutch-expat-news/agreement-reached-dutch-children-can-have-four-parents> [1.12.2022]

(Alankomaat) oikeus- ja turvallisuusministeriön yleisluontoinen tiedote, saatavilla sähköisesti <https://www.government.nl/topics/surrogate-mothers/surrogacy-legal-aspects> [9.1.2023].

(Alankomaat) oikeus- ja turvallisuusministeriön yleisluontoinen tiedote, saatavilla sähköisesti <https://www.government.nl/topics/surrogate-mothers/surrogacy-outside-the-netherlands> [9.1.2023].

(Alankomaat) oikeus- ja turvallisuusministeriön yleisluontoinen tiedote, saatavilla sähköisesti <https://www.government.nl/topics/surrogate-mothers/surrogacy-legal-aspects> [9.1.2023].

(Alankomaat) oikeus- ja turvallisuusministeriön yleisluontoinen tiedote, saatavilla sähköisesti <https://www.government.nl/topics/surrogate-mothers/surrogacy-outside-the-netherlands> [9.1.2023].

(Eurooppa) Fertility Europe -järjestön hedelmöityshoitoatlas. <https://fertilityeurope.eu/atlas> [20.12.2022].

(EU) lehdistötiedote 7.12.2022 Euroopan komission ehdotuksesta, saatavilla sähköisesti https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/fi/IP_22_7509 [9.1.2023]

(Iso-Britannia) tietopaketti osoitteessa <https://www.gov.uk/legal-rights-when-using-surrogates-and-donors> [9.1.2023].

(Iso-Britannia) Surrogacy guidance for intended parents: pre-surrogacy, pre-birth and post-birth -tietopaketti (2022) <https://www.gov.uk/government/publications/surrogacy-guidance-for-intended-parents-pre-surrogacy-pre-birth-and-post-birth> [9.1.2023].

(Iso-Britannia) Surrogacy information for foreign agencies: UK law on surrogacy (2022). <https://www.gov.uk/government/publications/surrogacy-information-for-foreign-agencies-uk-law-on-surrogacy> [9.1.2023].

(Ruotsi) Assisterad befruktning med embryodonation och dubbeldonation –tietopaketti. <https://www.socialstyrelsen.se/kunskapsstod-och-regler/omraden/organ-och-vavnadsdonation/assisterad-befruktning-med-embryodonation-och-dubbeldonation/> [20.12.2022]

(Ruotsi) Norstedt Juridikin uutinen osoitteessa <https://www.nj.se/nyheter/surrogatmoderskap-forbjudet-i-lag-men-inte-i-praktiken> [20.12.2022].

(Suomi) Sateenkaariperheet ry:n verkkosivut <https://sateenkaariperheet.fi/tietoa-ja-koulutusta/miten-lapsia-tehdaan/#hedelmoityshoidot> [12.1.2023]

(Suomi) Simpukka ry:n Helminauha-hanke <https://helminauha.info/lahjasoluhoitojen-linjaukset-julkisella-sektorilla/> [12.1.2023]

(Suomi) Perhehoitoliitto (2021) Raportti perhehoitajien sosiaaliturvakyselystä. Saatavissa: https://www.perhehoitoliitto.fi/files/2696/raportti_perhehoitajien_sosiaaliturvakysely.pdf [31.1.2023]

(USA) Eri osavaltioiden tilannetta kuvaava kartta, saatavilla sähköisesti osoitteessa: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=c4f37d2d-4d20-4be0-8256-22dd73af068f> [22.11.2022]

Tarkasteltu sääntely

Adoptiolaki 22/2012

Avoliittolaki 234/1929

Elatustukilaki 580/2008

Isyyslaki (kumottu) 700/1975

Isyyslaki (kumottu) 11/2015

Kansaneläkelaki 568/2007

Kotikuntalaki 201/1994

Laki avopuolisoiden yhteistalouden purkamisesta 26/2011

Laki hedelmöityshoidoista 1237/2006

Laki holhoustoimesta 442/1999

Laki Kansaneläkelaitoksen kuntoutusetuuksista ja kuntoutusrahaetuksista 566/2005

Laki lapseksiottamisesta (kumottu) 38/1979

Laki lapsen elatuksesta 704/1975

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 361/1983

Laki lasten kotihoidon ja yksityisen hoidon tuesta 1128/1996

Laki oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta 378/2005

Laki omaishoidontuesta 937/2005

Laki ottolapsista (kumottu) 208/1925

Laki rekisteröidystä parisuhteesta (osin kumottu) 950/2001

Laki sukupuolen vahvistamisesta 295/2023

Laki toimeentulotuesta 1412/1997

Laki vammaisetuksista 570/2007

Laki väestörekisterijärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista 661/2009

Laki yleisestä asumistuesta 938/2014

Lapsilisälaki 796/1992

Lastensuojelulaki 417/2007

Opintotukilaki 65/1994

Perhehoitolaki 263/2015

Perintökaari 40/1965

Sairausvakuutuslaki 1224/2004

Sotilasavustuslaki 781/1993

Työntekijän eläkelaki 395/2006

Työsopimuslaki 55/2001

Työtapaturma- ja ammattitautilaki 459/2015

Työttömyysturvalaki 1290/2002

Vanhemmuuslaki 775/2022

Äitiysavustuslaki 477/1993

Äitiyslaki (kumottu) 253/2018

Liite 1. Kyselytiivistelmät

Adoptioperheet

Yhteistyökumppani: Adoptioperheet ry (kyselyä levitti myös Interpedia ry)

Kyselyn aukioloaika: 17.6.–8.8.2022

Kyselyn teema, jos oli: –

Vastausten määrä: n = 165

Sukupuolijakauma: naiset 90 % (n = 149)
miehet 10 % (n = 16)
muut 0 %
ei halunnut ilmoittaa 0 %

Alueellinen jakauma: pääkaupunkiseutu (42 %)
muu Uusimaa (9 %)
Pohjanmaa (10 %)
Pirkanmaa (7 %).
(lopun 32 % eri puolilta Suomea)

Keskeiset havainnot:

- Osa pariskunnan yhteistä adoptiota suunnittelevista vastaajista koki avioliittovaatimuksen raskaana, ja vaatimus avioitumattomuudesta saattoi puolestaan olla raskas yksin adoptiota suunnitelleille vastaajille. Lain asettamien ikärajojen vuoksi hakijat eivät kokeneet, että heillä olisi realistista mahdollisuutta aloittaa prosessia alusta tilanteessa, jossa yksin hakija olisi muodostanut uuden parisuhteen, tai tilanteessa, jossa yhdessä hakeva pariskunta eroaisi adoptioprosessin aikana.
- Perhehoitajana toimivalle vastaajalle oli kerrottu, että sijaisperheeseen ei anneta adoptiolasta.
- Adoptioperheisiin kuuluvien vastaajien kannat jakautuivat siinä, kuinka tärkeinä tai toivottavina lapsen siteitä aiempiin vanhempiin pidettiin.
- Lapsen adoptiotaustaa ei aina osattu huomioida palveluissa, ja monet adoptiovanhemmat olivat kokeneet palveluissa loukkaavaa tai rasistista kielenkäyttöä tai asenteita.

Etävanhemmat

Yhteistyökumppani: Monimuotoiset perheet -verkosto, Miessakit ry

Kyselyn aukioloaika: 26.4.–31.8.2022

Kyselyn teema, jos oli: työn ja perheen yhteensovittaminen

Vastausten määrä: n = 192

Sukupuolijakauma: miehet 58 % (n = 111)
naiset 38 % (n = 72)
muut 2 % (n = 3)
ei halunnut ilmoittaa 3 % (n = 6)

Alueellinen jakauma: 29 % pääkaupunkiseutu
9 % muu Uusimaa
13 % Pirkanmaa
11 % Varsinais-Suomi
(lopun 38 % eri puolilta Suomea)

Keskeiset havainnot:

- Etävanhemmilla on vaikeuksia useiden perheelle ja lapselle tarkoitettujen palvelujen saatavuudessa tai laadussa.
- Puutteet palvelujen saatavuudessa heikentävät lapsen asemaa. Lapsen tarvitseman kiireellisen terveydenhuollon saaminen oli ollut vaikeaa, kun lapsi oli tapaamisoikeuden nojalla eri paikkakunnalla kuin missä hän oli kirjoilla.
- Palvelujen ja etuuksien saatavuus vaikutti siihen, millaiset asumis-, huolto- ja tapaamisratkaisut olivat mahdollisia. Asumistuessa tai vammaistuessa ei huomioitu lapsen luonapitoa etävanhemman luona.
- Huoltoa, asumista, tapaamisoikeutta ja elatusta koskevat ratkaisut eivät aina toteutuneet käytännössä, ja monet vastaajat kokivat vaikeaksi puuttua asiaan.

Sateenkaariperheet

Yhteistyökumppani: Sateenkaariperheet ry

Kyselyn aukioloaika: 23.5.–29.6.2022

Kyselyn teema, jos oli: –

Vastausten määrä: n = 422

Sukupuolijakauma: naiset 74 % (n = 310)
miehet 13 % (n = 53)
muut 13 % (n = 56)
ei halunnut ilmoittaa < 1 % (n = 3)

Alueellinen jakauma: 51 % Uusimaa
9 % Pirkanmaa
9 % Varsinais-Suomi
(lopun 31 % eri puolilta Suomea)

Keskeiset havainnot:

- Monet sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvat vastaajat olivat kokeneet haasteita hedelmöityshoitojen saatavuudessa ja laadussa, ja osalta heistä oli evätty hoitoja.
- Naispareilta oli evätty sellaisia hedelmöityshoitoja, joissa yhden aiotun vanhemman munasoluja käytettäisiin toisen hoitamiseen.
- Osa lapsiperheellistymistä toivovista koki sijaissynnytyksen ainoaksi heille tarjolla olevaksi vaihtoehdoksi, vaikka järjestelyjen kalleus ja juridinen epävarmuus sekä eettiset näkökohdat tunnistettiin hyvin.
- Kumppanuusvanhemmuus oli osalle vastaajista mahdollinen vaihtoehto sijaissynnytyjärjestelyille.
- Suomessa on tällä hetkellä lapsia, joilla on useampia kuin kaksi tosiasiallista vanhempaa, ja apilaperheissä ja kumppanuusvanhempien perheissä järjestely on usein ollut tällainen lapsen syntymästä lukien.
- Perheet ovat keskimäärin varsin tietoisia mahdollisuuksista vahvistaa ei-juridisen vanhemman asemaa, mutta juridinen epävarmuus aiheuttaa huolta ja epävarmuutta.
- Perintöoikeudelliset kysymykset ovat joissakin monivanhemmuustilanteissa vaikeita lakiosasääntelyn vuoksi. Esimerkiksi kolmen lapsen vanhempi, jonka lapsista vain yksi on hänen juridinen lapsensa, ei pysty jättämään perintöä lapsilleen tasapuolisesti.

- Sateenkaariperheiden asumisjärjestelyt olivat keskimäärin varsin usein sovinnollisia ja asianosaisten ja heidän lastensa toiveiden mukaisia. Erotilanteisiin liittyi kuitenkin monia samoja haasteita arjen jakamisessa sekä huoltoa, asumista, elatusta ja tapaamisoikeutta koskevissa järjestelyissä kuin muissakin perheissä.
- Jotkut sateenkaariperheisiin kuuluvat vastaajat olivat kokeneet vaikeaksi saada vahvistettua oheishuoltoa koskevia sopimuksia uudistetun lapsenhuoltolain mukaisesti.

Sijaisperheet (perhehoitajat)

Yhteistyökumppani: Perhehoitoliitto ry

Kyselyn aukioloaika: 11.8.–15.9.2022

Kyselyn teema, jos oli: –

Vastausten määrä: n = 146

Sukupuolijakauma: naiset 95 % (n = 138)
miehet 4 % (n = 6)
muut < 1 % (n = 1)
ei vastannut < 1 % (n = 1)

Alueellinen jakauma: 13 % Pohjanmaa
13 % Pirkanmaa
13 % Häme
12 % Varsinais-Suomi
12 % Kymenlaakso
5 % pääkaupunkiseutu
8 % muu Uusimaa
(lopun 36 % eri puolilta Suomea)

Keskeiset havainnot:

- Lastensuojelulain nojalla pitkään sijoitettuna olleille lapsille ja sijaisperheen muille jäsenille muodostui usein pitkäkestoisia ja kiinteitä perhesuhteita. Näiden perhesuhteiden juridinen epävarmuus aiheutti huolta.
- Merkittävä määrä perhehoitajista harkitsisi tai oli harkinnut sijoitetun lapsen adoptoimista. Monet adoptioon myönteisesti suhtautuvista vastajista pitivät mahdollisena järjestelyä, jossa adoptio säilyttäisi suhteen myös aiempiin vanhempiin.

Uusperheet

Kyselyn toteuttaja: Suomen Uusperheiden liitto ry

Kyselyn aukioloaika: 26.4.–8.5.2022

Kyselyn teema, jos oli: vuoroasuminen

Vastausten määrä: n = 207

Sukupuolijakauma: naiset 89 % (n = 183)
miehet 11 % (n = 22)
ei vastannut sukupuolikysymykseen < 1 % (n = 2)

Alueellinen jakauma: 38 % Uusimaa
11 % Varsinais-Suomi
7 % Pohjois-Savo
6 % Satakunta
(lopun 38 % eri puolilta Suomea)

Keskeiset havainnot:

- Uusperheiden bonusvanhemmat raportoivat ongelmia työn ja perheen yhteensovittamisessa. Yksittäisenä asiana esiin nousi sairaan lapsen hoitovapaan ulottaminen bonusvanhemmalle, joka piti huolta lapsesta.
- Monissa lasten lukumäärään perustuvissa palvelujen hinnoissa tai etuuksien määrissä – kuten lapsilisien sisaruskorotuksissa tai päivähoitomaksuissa – ei huomioitu perheen vuoroasuvia lapsia. Monet vastaajat nostivat esiin myös koulukyytien puutteen vuoroasuvan lapsen toisesta kodista.

Yhden vanhemman perheet

Yhteistyökumppani: Yhden vanhemman perheiden liitto ry

Kyselyn aukioloaika: 15.6.–11.7.2022

Kyselyn teema, jos oli: –

Vastausten määrä: n = 192

Sukupuolijakauma: naiset 97 % (n = 186)
miehet 1 % (n = 2)
muut 1 % (n = 2)
ei vastannut sukupuolikysymykseen 1 % (n = 2)

Alueellinen jakauma: 39 % pääkaupunkiseutu
8 % muu Uusimaa
9 % Pirkanmaa
8 % Varsinais-Suomi
(lopun 36 % eri puolilta Suomea)

Keskeiset havainnot:

- Eron jälkeinen vanhemmuus aiheutti vaikeuksia joillekin lähivanhemmille, kun toista huoltajaa ei tavoittanut asioiden hoitamiseksi tai tämä ei halunnut tavata lasta. Monet lähivanhemmat toivoivat, että etävanhempi olisi tiiviimmin mukana lapsen elämässä.
- Yhden vanhemman perheiden taloudelliset haasteet näkyivät kyselyvastauksissa muun muassa lapsen elatusta koskevinä huolina sekä arjen tiukkuutena. Vuoroasumisjärjestelyt saattoivat edellyttää asumista kallimmalla asuinalueella kuin mihin vanhemmalla olisi ollut varaa.
- Huoltoa, asumista, tapaamisoikeutta ja elatusta koskevat ratkaisut eivät aina toteutuneet käytännössä, ja monet vastaajat kokivat vaikeaksi puuttua asiaan.

Liite 2. Sanasto

Sana	Merkitys	Huomio
Adoptio	Ratkaisu, jolla vahvistetaan lapsen juridinen vanhemmuus adoptiolain mukaisesti. Adoptioratkaisu ei edellytä biologista tai geneettistä polveutumista eikä yhteistä suostumusta hedelmöityshoitoihin.	
perheen sisäinen adoptio	Adoptio, jossa lapsen juridisen vanhemman aviopuoliso vahvistetaan vanhemman rinnalle lapsen toiseksi vanhemmaksi.	Perheen sisäisessä adoptiossa hakijasta tulee lapsen uusi vanhempi, mutta hänen kanssaan avioliitossa oleva lapsen juridinen vanhempi säilyy myös vanhempana.
vieraslapsiadoptio	Adoptio, jossa kumpikaan adoptiota toivovista vanhemmista ei ole lapsen juridinen vanhempi ennen kuin adoptio vahvistetaan.	Vieraslapsiadoptiossa lapsen aiempien vanhempien juridinen vanhemmuus lakkaa.
Apilaperhe	Perhe, jossa lapsella on vanhempia useissa eri perheyksiköissä. Vanhempina voivat olla vaikkapa miespari ja naispari, jotka hankkivat yhdessä lapsen.	Apilaperheitä koskeva sanasto on osin vakiintumatonta. Joskus apilaperheessä ajatellaan olevan ainakin kolme vanhempaa, jotka asuvat ainakin kahdessa eri kodissa. Joskus termillä viitataan myös kumppanuusvanhempiin eli kahden vanhemman perheeseen, jossa vanhemmat eivät ole keskenään pari- tai rakkaussuhteessa.

Sana	Merkitys	Huomio
Avoliitto	Perhesuhde, joka perustuu puolisoiden välisen parisuhteen virallistamiseen avioliittolain (234/1929) nojalla. Avoliitolla on merkittäviä oikeusvaikutuksia asianosaisten asemaan, ja lisäksi avoliitto vaikuttaa muun muassa asianosaisten adoptiomahdollisuuksiin sekä avioliiton aikana syntyvien lasten vanhemmuuden vahvistamiseen.	
Avoliitto	Perhesuhde, joka perustuu asianosaisten asumiseen avioliitonomaisissa olosuhteissa, mutta jota ei ole virallistettu esimerkiksi avioliittolain tai rekisteröidystä parisuhteesta annetun lain mukaisesti. Vaikka avoliitto perustuu tosiasiallisiin olosuhteisiin eikä virallistettuun oikeusasemaan, avoliitolla on vaikutuksia muun muassa sosiaaliturvaan sekä hedelmöityshoitojen antamiseen.	Avoliittoa ei määritellä tyhjentävästi lainsäädännössä, vaan sen määritelmä saattaa vaihdella eri laeissa. Avopuolisoiden yhteistalouden purkamisesta annettu laki (26/2011) koskee sellaisia yhteistaloudessa asuvia parisuhteen (avoliiton) osapuolia, jotka ovat asuneet yhteistaloudessa vähintään viisi vuotta tai joilla on tai on ollut yhteinen tai yhteisessä huollossa oleva lapsi. Lisäksi avoliitossa olemiseen viitataan useissa sosiaaliturvaa koskevissa säännöksissä.
Cis-heteromuotoinen perhe	Perhe, jossa vanhemmat ovat keskenään eri sukupuolta ja molempien sukupuoli vastaa heidän syntymäsuupuoltaan. Suurin osa suomalaisista perheistä on cis-heteromuotoisia.	

Sana	Merkitys	Huomio
Elatusapu	Rahamäärä, jonka elatusvelvollinen vanhempi maksaa lapsen elatusta varten. Määrä vahvistetaan elatussopimuksessa tai päätöksessä.	Elatusavusta säädetään lapsen elatuksesta annetussa laissa (704/1975). Elatusapua käsitellään myös elatusapuohjeessa (Oikeusministeriön julkaisuja 2007:2).
Elatustuki	Kelan maksama etuus, jolla turvataan lapsen elatus, jos lapsi ei saa elatusapua elatusvelvolliselta vanhemmalta tai elatusvelvollista vanhempaa ei ole.	Elatustuesta säädetään elatustukilaissa (580/2008).
Elatusvelvollinen	Vanhempi, joka on elatussopimuksen tai tuomioistuimen päätöksen mukaan velvollinen maksamaan elatusapua.	Juridisesta vanhemmuudesta seuraa aina elatusvelvollisuus lapseen nähden (ks. ElatusL 2 §). ”Elatusvelvollinen”-termillä viitataan kuitenkin nimenomaan rahamääräistä elatusapua maksavaan vanhempaan.
Etävanhempi	Vanhempi, joka on kirjoilla eri osoitteessa kuin lapsi.	

Sana	Merkitys	Huomio
Huoltaja	Henkilö, jolla on lapseen nähden lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983, lapsenhuoltolaki) mukainen huoltajan asema joko lain tai vahvistetun sopimuksen tai päätöksen nojalla.	Huollosta seuraa joukko oikeuksia ja velvollisuuksia lapseen nähden, ja yleensä huolto on lain säännösten nojalla lapsen juridisilla vanhemmilla. Yleiskielessä ja joissain sosiaaliturvaa koskevissa säännöksissä ”huoltajalla” saatetaan tarkoittaa myös henkilöä, joka käytännössä pitää huolta lapsesta, riippumatta siitä, onko hänellä juridista huoltoa. Siksi on hyvä olla tarkkana esimerkiksi sosiaaliturvaetuksia koskevissa säännöksissä, tarkoitetaanko kulloinkin juridista huoltajan asemaa vai käytännön huolenpitoa.
Kumppanuusvanhempi, (vanhemmuuskumppani)	Lapsen vanhempi, joka ei ole eikä ole ollut pari- tai rakkaussuhteessa lapsen toisen vanhemman kanssa.	Kumppanuusvanhemmuudella tarkoitetaan yleensä sellaista yhdessä sovittua ja suunniteltua vanhemmuutta, johon ryhdytään alun perinkin ilman aikeita pari- tai rakkaussuhteesta. Kumppanuusvanhemmuudella on päällekkäisyyksiä apilaperheiden kanssa.
Lakiosa	Arvomääräinen osuus jäämistöstä, johon perittävän rintaperillisellä on oikeus testamentin estämättä.	Lakiosa on lähtökohtaisesti puolet perintöosan arvosta, eli siitä mitä perillinen saisi perintönä, jos testamenttia ei olisi. Lakiosan laskemiseen ja toteuttamiseen liittyy kuitenkin merkittävä määrä tarkempia säännöksiä, jotka sisältyvät perintökaaren (40/1965) 7 lukuun.

Sana	Merkitys	Huomio
Lapsi	Henkilö, joka on joko 1) ikänsä puolesta alaikäinen tai 2) lapsen asemassa perheessään. YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa lapsella tarkoitetaan jokaista alle 18-vuotiasta henkilöä, ellei lapseen soveltuvien lakien mukaan täysi-ikäisyyttä saavuteta aikaisemmin. Lapsi-sanalla voidaan viitata myös perhesuhteidensa kannalta lapsen asemassa olevaan henkilöön, vaikka hän on jo ikänsä puolesta aikuinen.	
Lesken hallintaoikeus yhteisenä kotina käytettyyn asuntoon	Kuolleen henkilön aviopuolison oikeus jatkaa asumista puolisojen yhteisessä asunnossa riippumatta asunnon omistussuhteista perinnönjaon jälkeen.	Ks. Perintökaari 3 luku 1 a §.
Lähivanhempi	Vanhempi, joka on kirjoilla samassa osoitteessa kuin lapsi.	
Monisuhteisten vanhempien perhe, polyperhe	Perhe, jossa vähintään yhdellä vanhemmalla on tai voisi olla suhde useamman kuin yhden henkilön kanssa. Useat monisuhteiset henkilöt mieltävät itsensä osana polyamorista yhteisöä, joka korostaa rehellisyyttä ja eettisyyttä läheissuhteissa.	Monisuhteisten vanhempien perheessä saattaa olla esimerkiksi kolme aikuista, jotka asuvat yhdessä ja ovat kaikki keskenään vakiintuneessa pari- tai rakkaussuhteessa. Perheeseen syntyvällä lapsella voi tällöin olla syntymästä lukien kolme tasavertaista vanhempaa.

Sana	Merkitys	Huomio
Nuori	Henkilö, joka ei ole enää ikänsä puolesta pieni lapsi mutta ei vielä välttämättä aikuinenkaan. Nuori-sanankäyttö ei ole täysin vakiintunutta, ja erikäyttöyhteyksissä ja erilaissa sillä viitataan eri ikäryhmiin. Nuorisolaissa (1285/2016) nuorilla tarkoitetaan kaikkia alle 29-vuotiaita henkilöitä.	
Oheishuoltaja	Henkilö, joka on sosiaalilautakunnan vahvistamalla sopimuksella tai oikeuden päätöksellä lapsen huoltaja juridisen vanhemman ohella tai tämän sijasta, mutta joka ei ole lapsen juridinen vanhempi.	Ks. lapsenhuoltolaki 7 ja 9 §.
Oikeudellinen eli juridinen vanhempi	Henkilö, jonka vanhemmuus lapseen nähden on joko määräytynyt suoraan lain nojalla tai vahvistettu erillisellä ratkaisulla. Oikeudellinen eli juridinen vanhemmuus on eräs väestörekisteriin kirjattavista henkilötiedoista, ja sillä on merkittävä määrä seurannaisvaikutuksia lainsäädännössä ja käytännössä.	Vanhemmuuden määräytymisestä ja vahvistamisesta säädetään vanhemmuuslaissa (775/2022) ja adoptiolaisissa (22/2012).

Sana	Merkitys	Huomio
Osakas (kuolinpesässä)	Henkilö, joka on osallisena kuolinpesässä ja jolla on osaltaan valtuus hallinnoida pesää yhdessä muiden osakkaiden kanssa.	Kuolinpesän osakkaita ovat perilliset ja yleistestamentin saajat sekä eloonjäänyt puoliso. Osakasasemaan liittyy merkittävä määrä tarkempia säännöksiä sekä oikeuskäytäntöä (ks. Perintökaari 18 luku).
Perhehoitaja	Henkilö, joka tarjoaa sosiaalihuollon toimeksiannosta perheenomaisen ympäristön perheeseen sijoitetulle henkilölle.	Perhehoito toimii paitsi lasten, myös ikäihmisten tai vammaisten ihmisten perheenomaisen hoidon muotona.
Rekisteröity parisuhde	Parisuhde, joka on solmittu keskenään samaa sukupuolta olevien puolisoitten välillä ja virallistettu aikanaan rekisteröidystä parisuhteesta annetun lain (950/2001) nojalla. Rekisteröidyn parisuhteen oikeusvaikutukset ovat hyvin samankaltaiset kuin avioliitolla, ja asianosaiset ovat 1.3.2017 lukien voineet muuttaa parisuhteensa avioliitoksi yhteisellä ilmoituksella. Rekisteröityjä parisuhteita ei ole nykyään mahdollista solmia.	

Sana	Merkitys	Huomio
Sateenkaariperhe	Perhe, jossa vähintään yksi vanhemmista kuuluu sukupuoli- tai seksuaalivähemmistöön ja jossa asianosaiset kokevat tämän merkitykselliseksi seikaksi perhemuodossaan.	Sateenkaariperheelle ei ole laissa tai yleiskielessä vakiintunutta määritelmää. Läheskään kaikki niistä perheistä, joissa vähintään yksi vanhemmista kuuluu sukupuoli- tai seksuaalivähemmistöön, eivät miellä itseään sateenkaariperheeksi tai ole yhteydessä sateenkaariyhteisöön.
Sijaisperhe	Perhe, jossa on sijoitettuna yksi tai useampi lapsi.	Lapsen sijoitus perheeseen toteutetaan tyypillisesti sosiaalihuollon sääntelyn mukaisena perhehoitona. Perhehoitajien eli sijaisperheen aikuisten asemassa yhdistyvät siten sosiaalihuollon tehtävän toteuttaminen sekä usein varsin tavanomaisen perhearjen jakaminen lapsen kanssa. Perhehoitoa saatetaan antaa esimerkiksi lastensuojelulain (417/2007) nojalla tai vammaispalveluna, ja siitä on säädetty tarkemmin perhehoitolaissa (263/2015).
Tosiasiallinen eli sosiaalinen vanhempi	Henkilö, jolla on lapsen kanssa läheinen, lapsen ja vanhemman väliseen suhteeseen verrattava suhde mutta joka ei ole lapsen juridinen vanhempi.	Tosiasiallista eli sosiaalista vanhemmuutta ei määritellä laissa, mutta tämänkaltaiseen ei-juridiseen vanhemmuuteen viitataan muun muassa adoptiolain 4 §:ssä, lapsenhuoltolain 9 c §:ssä sekä useissa sosiaaliturvaa koskeissa säännöksissä. Tosiasiallisen eli sosiaalisen vanhemmuuden alaa pohditaan myös säädösten esitöissä.

Sana	Merkitys	Huomio
Uusperhe	Perhe, johon kuuluu vanhempien lisäksi ainakin yksi ei-yhteinen lapsi. Usein uusperhe muodostuu, kun edellisestä suhteestaan eronnut vanhempi muuttaa yhteen uuden puolisonsa kanssa.	Uusperheitä koskeva sanasto on osin vakiintumatonta. Uusperheen toista aikuista kutsutaan joskus isä- tai äitipuoleksi tai bonusvanhemmaksi.
Vuoroasuminen	Asumisjärjestely, jossa lapsi asuu vuorotellen vanhempiensa tai huoltajiensa luona.	Vuoroasuminen toteutetaan nykyään varsin yleisesti viikko–viikko-mallilla, jolloin lapsi siirtyy kodista toiseen viikon välein. Vuoroasuminen ei kuitenkaan edellytä lapsen ajan jakamista tarkkaan puoliksi, vaan esimerkiksi lapsenhuoltolain 9 §:ssä vuoroasumisella viitataan hallituksen esityksen mukaisesti järjestelyyn, jossa lapsi asuu vähintään 40 % ajasta kummassakin kodissa.
Ydinperhe	Perhe, joka koostuu kahdesta vanhemmasta sekä heidän yhteisistä lapsistaan.	

tietokayttoon.fi

ISBN PDF 978-952-383-274-9
ISSN PDF 2342-6799